

BALKAN TÜRKLERİ BALKANLAR'DA TÜRK VARLIĞI

Avrupa'da 19. yüzyılın sonuna kadar, Balkan ülkelerinde ise daha uzun süre Rumeli Türklerinin Balkanlar'da yaşamaları gerektiği ilkesi egemenliğini korumuştur. Kısacası bu dönemde bölgenin istenmeyen halkı durumunda olan Türkler, bölgeye yönelik araştırmaların çoğunda gizlenmiş ya da önemsiz gösterilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesinin ardından, dönemin yönetimleri tarafından Türklere ve diğer akraba topluluklara hep şüpheli bir gözle bakılmış, kendilerine yabancı muamelesi yapılmıştır. Bu, geri dönüşü olmayan göçlerin hızlanmasına sebep olmuştur. Günümüzde ise yeniden yapılanmakta olan Balkanlar'da demokratik yollardan seçilmiş hükümetler yönetimde bulunmaktadır. Bu durumun Balkanlar'daki soydaşlarımızın günlük yaşantısına yansımaları olumlu olmakla birlikte, ülkeden ülkeye değişen uygulamalar ve bazı sorunlar hâlâ mevcuttur.

Bu kitabın hazırlanmasındaki başlıca amaç, Balkan Türklüğü hakkında, tarihteki gelişmelerle birlikte günümüzdeki durumu da yansıtan, kapsamlı ve temel referans kitabı teşkil edecek olan bir çalışmayı ortaya koymaktır. Kitapta Bulgaristan, Batı Trakya, Kosova, Makedonya ve Romanya Türkleri ile ilgili makalelerin dışında, Türklerin Balkanlar'a yerleşmesi, Balkanlar'daki Türk kültür mirası, Balkan Türklerinin edebiyatı, halk inançları, dil ve eğitim sorunları ve Türkiye'nin Balkanlar'daki rolü ile ilgili çalışmalar da yer almaktadır. Kitabın en önemli özelliği, konusunda uzman kişilerin yazılarını bir araya getirmiş olmasıdır. Bu yüzden çalışmanın hem Türkiye içinde hem de Balkanlar'da konu ile ilgilenenlerin ilgisini çekeceğine inanıyoruz.

Derleyen: ERHAN TÜRBEDAR

ISBN 975-6769-71-8

9 789756 769713

ASAM BALKAN TÜRKLERİ BALKANLAR'DA TÜRK VARLIĞI Derleyen: ERHAN TÜRBEDAR

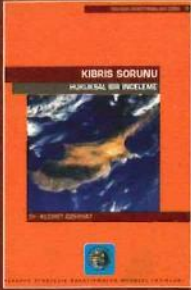
BALKAN TÜRKLERİ BALKANLAR'DA TÜRK VARLIĞI

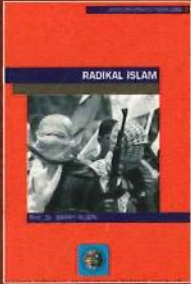
Derleyen: ERHAN TÜRBEDAR

KIBRIS SORUNU
HUKUKSAL BİR İNCELEME
Dr. KUDRET ÖZERSAY
Balkan Araştırmaları Dizisi : 8

RADİKAL İSLAM
Prof. Dr. BARRY RUBIN
Ek-Strateji-Terör Araştırmaları Dizisi : 11

AVRASYA - BİR VAKFI
ASAM YAYINLARI: 51
BALKAN ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: 9

BALKAN TÜRKLERİ BALKANLAR'DA TÜRK VARLIĞI

Derleyen
Erhan TÜRBEDAR

ASAM

AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ YAYINLARI

Ankara, 2003

Kütüphane Kart Katalog Bilgisi

949.603 947 5

B244

2003

Balkan Türkleri: Balkanlar'da Türk Varlığı / Derleyen Erhan Türbedar. _Ankara: Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003

XII, 350 s.: 20 cm. _ (Avrasya-Bir Vakfı ASAM yayınları; 51, Balkan Araştırmaları Dizisi; 9

ISBN 975-6769-71-8

1. Tarih-Balkan Türkleri 2.Kültür-Balkan Türkleri 3. Azınlıklar- Balkan Türkleri I.Türbedar, Erhan

ISBN 975-6769-71-8

İsteme Adresi

Konrad Adenauer Caddesi No. 61
06550 Yıldız - Çankaya / ANKARA
Tel : 0.312. 491 60 70 (Pbx)
Belgegeçer : 0.312. 491 60 99

E-posta: asam@avsam.org
Web Sitesi: http://www.avsam.org

Kapak Tasarım ve Grafik Düzenleme
ASAM

Kapak Fotoğrafı
Cemal Mermer

Baskı
Yorum Matbaası
Tel: 0312. 395 21 12

Aksi belirtilmedikçe, ASAM yayınlarından çıkan yayınlarda belirtilen görüşler, ASAM'ın resmi görüşü niteliğini taşımamaktadır. Sadece yazarını bağlar.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

SUNUŞ.....V

ÖNSÖZ VII

DERLEYENİN ÖNSÖZÜ IX

Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlar'a Yerleşmesi 1
Mehmet İNBAŞI

Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri 18
Ömer TURAN

Tarihsel Süreç İçinde Bulgaristan Türklerinin Hakları.....44
Ömer E. LÜTEM

Tarihte Değişen Siyasî ve Sosyal Dengeler İçinde Kosova Türkleri ..61
Erhan TÜRBEDAR

Hukukî Belgeler Çerçevesinde Kosova Türkleri 98
İskender MUZBEG

Çözülmeyen Düğüm Makedonya Sorunu ve Makedonya Türkleri...124
Emel OSMANÇAVUŞOĞLU OKTAY

Kuzey ve Batı Türklüğünün Kesişme Noktasında
Küçük Bir Türk Topluluğu: Romanya Türkleri.....151
Osman HORATA

Yunanistan Türkleri: Batı Trakya'da Uygulanan Azınlık Hukuku 168
Ayşe ÖZKAN

Balkanlar'daki Kültür Mirasımızla İlgili Genel Bir Değerlendirme 191
 Mehmet Z. İBRAHİMGİL

Balkanlar'da Türk Edebiyatı 224
 Mustafa İSEN

Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatına Genel Bakış 254
 Mustafa KARA

Balkan Türklüğünün Dil ve Eğitim Sorunları 287
 Bilgehan A. GÖKDAĞ

Balkanlar'da Türk Halk İnançları 316
 Yaşar KALAFAT

Türkiye ve Balkanlar 328
 Bilâl N. ŞİMŞİR

SUNUŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin en önemli sonuçlarından birisi, dünyanın pek çok bölgesinde iç dinamiklerin harekete geçmesi ve bu dinamiklerin hem bölgeleri, hem de genel olarak tüm uluslararası sistemi etkileyecek olaylara yol açması olmuştur. Ortaya çıkan bölgesel alt sistemlerden birisi olan Balkanlar, hem uluslararası sistemde yaratmış olduğu etki sebebiyle, hem de Türkiye'ye olan coğrafi ve tarihî yakınlığı bakımından günümüz Türkiye'si için çok önemli bir yer işgal etmektedir. Öncelikle Türkiye, coğrafi, tarihsel ve kültürel açılardan kendisini bir Balkan devleti olarak nitelemektedir. Türklüğün, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar'da gösterdiği siyasî, askerî, demografik, ekonomik ve kültürel mevcudiyeti değerlendirildiğinde, günümüz Türkiye'si için Balkanlar'ın göz ardı edilemeyecek önemi daha iyi anlaşılabilir.

İkinci olarak Balkanlar, Türkiye ile Batı Avrupa arasında stratejik bir bağlantı bölgesidir. Bugün Türkiye'nin Batı Avrupa ile olan siyasî, ekonomik bağları ve 2,5 milyonu aşan sayıda Türk'ün Batı Avrupa ülkelerinde yaşadığı düşünüldüğünde, bu bağlantı bölgesinin Türkiye için ne denli önem taşıdığı daha iyi değerlendirilebilir.

Üçüncü olarak, Türkiye'de yaşayan Türkler ile Balkanlar'da yaşayan soydaşlarımız arasındaki güçlü bağ, Türkiye'nin Balkanlar'daki güvenlik algılamalarının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova ve Romanya'daki Türk varlığı ve bu ülkelerdeki Türklerin huzur ve güven içerisinde, bulundukları toplum ile barışık bir şekilde yaşamaları, Türkiye'nin bölgedeki en önemli görev ve sorumluluğu olarak değerlendirilmektedir.

21. yüzyıla girerken en büyük eksikliğimizin bilgi olduğuna inanan Avrasya-Bir Vakfı, kurulduğu günden bu yana ülkemiz kamuoyunun dünya ve özellikle Türkiye'nin yakın coğrafyasındaki gelişmeler ve değişimler konusunda bilgilendirilmesi amacıyla araştırmalar yaptırmış, etkinliklerde bulunmuş ve eserler yayınlamıştır. Ülkemizin en önemli uluslararası ilişkiler ve strateji dergisi Avrasya Dosyası, Türkiye'de alanının ilk ve tek örneği olan ve Mayıs 2000 tarihinden itibaren kesintisiz yayınlanmakta olan aylık uluslararası strateji dergisi Stratejik Analiz ve Sonbahar 2001'de üçer aylık periyotlar halinde Londra'da çıkarmaya başladığımız ASAM Review of International Affairs (RIA) dergisi bunların en önemlilerindendir.

Bilginin en büyük güç olduğu günümüzde, dünyada 5.500 stratejik araştırma kurumu ve düşünce kuruluşu; uluslararası ilişkiler, iktisat, güvenlik, çevre, toplumsal sorunlar vb. alanlarda çalışıp kritik bilgiler üretmektedir. Ne yazık ki bu tür konular devletin sorumluluk alanında görülerek, ülkemizde bir tek bile gerçek bir stratejik araştırmalar kurumu, sivil girişim sonucu ortaya çıkmamıştır. Avrasya-Bir Vakfı, ülkemizin ilk stratejik araştırmalar kurumu olan ASAM'ı, bu temel eksikliği gidermek amacıyla Aralık 1999'da kurmuştur.

Sekiz bölgesel ve dört işlevsel araştırma masası çerçevesinde örgütlenen ASAM, her bir masada yapılan araştırmaların neticesi olan eserleri toplumumuzun istifadesine sunmaktadır. Balkan Araştırmaları Dizisi'nin dokuzuncu kitabı olan bu kitabın da okuyucuya faydalı olacağını umuyoruz. ASAM, Balkan Masası'nda araştırmalarını sürdüren Erhan Türbedar, "Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı" isimli bu kitabı bir anlamda 1389'da Sultan I. Murat'ın Birinci Kosova Savaşı'nda şehit olmasından sonra Kosova'da yaptırılan türbesine bakmakla görevlendirilen Özbek kökenli bir ailenin çocuğu olarak, bu anlamlı görevi yüzyıllardır şerefle yürüten atalarının izinden giderek derlemiştir. Rumeli Türkleri, başlangıcından beri, içerisinde bulundukları toplumun refahı ve huzuru için çaba sarf etmişlerdir ve bundan sonra da bunun için çalışacaklardır.

Türk kamuoyunu doğru ve gerçekçi bilgilerle donatmayı amaçlayan Avrasya-Bir Vakfı ve ASAM, bu yayım dizisi ile çok önemli bir görev ve hizmeti yerine getirmiş olmanın haklı gururu içindedir.

Şaban Gülbahar
Avrasya-Bir Vakfı Başkanı

ÖNSÖZ

Balkanlar coğrafyasına sanki devrilen bir bardakdan boşalmış bilyeler gibi dağılmış bulunan Balkan Türklerinin tarihi 1352'de Osmanlı ordularının Balkanlar'a ilk adımını atması ile başlar. Bu Türklerin Balkanlar'a ilk gelişi değildir ama kimlikleri ile kalıcı olan gelişleridir. Daha sonraki yüzyıllarda 1699'a Karlofça'ya kadar Türk ordularının ardında 348 sene süren sürekli bir ilerlemeyi temsil etmiştir Balkan Türklerinin tarihi. Özellikle Belgrad'ın 1521'de fethedilmesi ve 1526'da Budapeşte'nin ele geçirilmesinden sonra Balkanlar'ın dışına taşan Türk hâkimiyeti ve Türkler Orta Avrupa'ya girmişlerdir. Ancak, Karlofça ile Orta Avrupa'dan başlayan geri çekiliş, 1774 Küçük Kaynarca sonrası Balkanlar'dan geri çekilişe dönecektir. Balkanlar'dan geri çekiliş 1912'ye kadar 154 sene sürmüştür. Çekilen sadece Türk ordusu değil aynı zamanda Türk halkıdır. 99 Harbi diye de anılan Osmanlı-Rus Savaşı akıllarda Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması ve 90 bin olarak esir düşüp, 6 bin olarak Rusya'daki esir kamplarından dönen Türk ordusunun trajedisi ile kalmıştır. Ancak, trajedi sadece Türk ordusunun trajedisi değildir. Türk ordusunun çekilmesi ile hemen her yerde Türk halkı için soykırıma dayanan inanılmaz bir trajedi başlamıştır.

Balkan Türkleri 20. yüzyılın sadece ilk yarısında değil, ikinci yarısında da büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Sadece Türk olanlar değil, Müslüman oldukları için Türk kabul edilen halklarda da, şövenist bir eğitim sürecinden geçen Balkan halkları Osmanlı İmparatorluğu'nun hesabını sormaya kalkmıştır. 1980'lerde Bulgaristan Türklerinden dillerini ve adlarını terk etmeleri

istenirken, 1990'larda Boşnaklar yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Balkanlar'da 1990'ların fırtınalı yıllarından sonra şimdi nispeten bir sükûnet vardır, ancak Balkanlar aynı zamanda her zaman patlamaya hazır bir barut fıçısıdır. Belki de Balkan halklarının hep güçlerinin yetmeyeceği hedeflerinin olması Balkanlar'ı tehlikeli bir alan haline getirmektedir. Bu, 20. yüzyılda olabildiğince hırpalanan Balkan Türklüğünün 21. yüzyılda da aradığı ve arzu ettiği huzura eremeyeceğini göstermektedir. Umarız önümüzdeki yıllarda Balkan Türkleri ülkemizde gerek bilimsel araştırma gerek ise politik anlamda hak ettikleri önem ve değeri kazanırlar. Çünkü onlar bizim Balkanlar'daki anılarımızdır. Balkanlar'da yaşayan parçamızdır.

Balkan Araştırmaları Masası'ndan Erhan Türbedar'ın editörlüğünü yaptığı Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk varlığı adlı çalışması Türkiye'de literatürdeki büyük bir boşluğu doldurucu bir nitelik taşımaktadır. Hem Erhan Türbedar'a hem bu çalışmaya büyük katkıları bulunan değerli araştırmacılara ASAM Yönetim Kurulu adına teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Ümit Özdağ
ASAM Başkanı

DERLEYENİN ÖNSÖZÜ

Osmanlı Devleti, Türklerin Balkanlar'la hem en uzun süreli ve en kalıcı ilişkilerini geliştirmiş, hem de Balkanlar'da etkileyici sonuçlar oluşturmuştur. Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmesi ile bölgedeki halklar Türkler ile içiçe yaşamaya başlamış ve Türk kültüründen etkilenmişlerdir. Günümüzde Balkan dillerinde önemli miktarda Türkçe kelimeler hâlâ kullanılmakta ve Osmanlı'nın en güzel mimarî eserlerinin çoğu Balkan şehirlerini süslemektedir. Kuşkusuz Türk kültürünü bütün canlılığıyla hayatta tutan, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli mirası olan Balkan Türkleridir. Resmî verilere göre günümüzde Balkanlar'da 1 milyon 100 bin civarında Türk yaşamaktadır. Ancak bölgede yaşayan Türklerin liderlerinin ileri sürdüğü rakamlar dikkate alındığı zaman, Balkanlar'daki Türklerin sayısının iki milyon civarında olduğu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Balkanlar'dan çekilirken bölgedeki devletlerin sınırları içerisinde yaşamaya devam eden Türkler ve diğer Müslümanlar ikinci sınıf vatandaşları durumuna düşmüşlerdir. Bu kadarla kalmayıp, uygulanan bilinçli politikalar ile göçlere zorlanmışlardır. Komünizm döneminde ise, dozun ülkeden ülkeye değişiyor olmasıyla birlikte, eğitim, kamu hizmetleri, medya araçları ve buna benzer unsurlar azınlık durumuna düşen Türklerin ve diğer Müslümanların kültürünün aleyhine kullanılmıştır. Baskın topluluğun dilini ve yaşam tarzını paylaşanları bazı ekonomik ayrıcalıklar ile ödüllendirmek gibi araçlarla dolaylı asimilasyon yöntemleri uygulanmıştır. Bulgaristan komünistleri bunun aşırı ucunu teşkil etmiş, zorla isim değiştirme, Türklerin anadillerinde eğitimini, yayın ve basın olanaklarını, dinî hizmetlerini yasaklama gibi sert yöntemlerle Türk ve Pomakları tamamen Bulgarlaştırmaya çalışmışlardır.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Balkan Türkleri daha rahat nefes almaya ve güçleri yettiği ölçüde siyasî anlamda aktif olmaya başlamışlardır. Günümüzde Bulgaristan'daki "Hak ve Özgürlükler Hareketi" ülkenin kilit siyasî partilerinden biri konumuna gelmiş durumdadır. Diğer taraftan bugün bütün Balkan ülkelerinde demokratik yollardan seçilmiş hükümetler görev yapmaktadır. Hepsinin ortak amacı Avrupa ve Atlantik kurumlara entegrasyondur. Bu ise ister istemez azınlık hukukunun düzelmesine olumlu yansımaktadır. Dolayısıyla bu yeni dönemde Balkanlı Türklerin yapması gereken, aralarındaki gereksiz sen-ben kavgalarına son vermek, iyice örgütlenmek ve yaşadıkları ülkelerin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmakla birer istikrar unsuru olduklarını bir kez daha ortaya koymaktır. Balkanlı Türkler ülkelerinin sadık ve şerefli vatandaşları oldukları ölçüde, Türkiye de bundan gurur duyacaktır.

Balkan Türkleri konusunda kuşkusuz çok şey yazılmıştır. Ancak yazılanlar ya çok fazla geçmişteki gelişmelere yer vererek günümüzdeki durumdan kopmakta, ya analizden yoksun bildiriler ve raporlar şeklinde ele alınmakta, yada kapsamlı olmamaktadır. Bu kitap ile bütün bu eksikler giderilmeye çalışılmış, konusunda uzman olan akademisyenlerin araştırmaları ile Balkan Türkleri hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya konarak, Balkan Türklüğü ile ilgilenen okuyucular ve araştırmacılara temel bir referans kitabı teşkil edecek bir eserin oluşturması için gayret sarfedilmiştir.

Tarihsel perspektif içinde Türklerin Balkanlar'a yerleşmesi konusunu Yrd. Doç. Dr. Mehmet İnbaşı kaleme almaktadır. Bölgedeki Türk fetihlerinin gelişme aşamaları, fetihten sonraki iskân politikası ve Türk halkının durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Doç. Dr. Ömer Turan Bulgaristan Türkleri ile ilgili araştırmasını, Bulgaristan tarihine paralel olarak ele almaktadır. Bulgaristan tarihi dört döneme ayrılmış olup, her bir dönemde Türklerin durumu ayrı ayrı incelenmektedir. Yazar günümüzde Bulgaristan Türklerinin durumunun iyiye gittiğini belirtmekle beraber, bazı sorunların varlığına da dikkat çekmektedir. Bulgaristan Türklerinin ayrıca tarihsel süreç içerisindeki hakları ayrıntılı bir şekilde emekli büyükelçi Ömer E. Lütem tarafından kaleme alınmaktadır.

Erhan Türbedar tarihte değişen siyasî ve sosyal dengeler içerisinde Kosovalı Türklerin karşı karşıya kaldıkları sorunları incelemektedir. Yazar, Kosovalı Türklerin mevcut durumunu etkileyen faktörlerin neler olduğunu gerektiği gibi kavramak için, tarihe bakmak gerektiğine işaret etmektedir. Bu makalede ayrıca, Balkan ülkelerinde Osmanlı tarihinin çoğu akademisyen tarafından doğru olmayan bir şekilde yazıldığı ve bunun bölgedeki Türklere olumsuz yansıdığı da vurgulanmaktadır. Yugoslavya'ya yönelik 1999'daki NATO müdahalesinin ardından Kosova'da başlayan yeni dönemde, Kosovalı Türklerin en büyük meydan okuması, 1974 Kosova Anayasasından kaynaklanan Türkçenin resmî dil olma statüsünün geri alınması alanında olmuştur. Bu konuyu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Kosova ile ilgili ortaya konulmuş yasal düzenlemeler çerçevesinde, Kosovalı hukukçu Iskender Muzbeg irdelemektedir.

Makedonya sorununu incelemeyen Makedonya Türklerinin durumunu ele almak neredeyse mümkün gözükmemektedir. Dr. Emel Osmançavuşoğlu Oktay bu bakış açısından hareketle Osmanlı öncesi dönemden başlayarak, Makedonya'da 2001'de yaşanan sıcak çatışmaların da etkilerini dikkate alarak Makedonya Türklüğünü değerlendirmektedir.

Doç. Dr. Osman Horata tarihî geçmişi ile beraber Romanya Türklerini ele almaktadır. Türklerin sosyo-kültürel sorunlarına değiniyor olması dışında, yazar çalışmasında Türkiye-Romanya ilişkilerine de yer vermektedir.

Batı Trakyalı Türklerin durumunu bir hukukçu gözüyle Ayşe Özkan değerlendirmektedir. Bu çalışmada değişik anlaşmalarda ve Yunanistan anayasa hukukunda Türklerin statüsü incelenmekte ve uygulamada ne tür sorunlar ile karşı karşıya kaldıklarının altı çizilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Z. İbrahimgil Balkanlar'daki Türk kültür mirası ile ilgili bir değerlendirme yaptıktan sonra, okuyucuya Balkanlar'dan konu ile ilgili değişik görüntüleri sunarak kitaba farklı bir zenginlik kazandırmaktadır.

Prof. Dr. Mustafa İsen geçmişten günümüze Balkanlar'daki Türk edebiyatı hakkında önce ülkeler çerçevesinde değerli bilgiler sunmakta, ardından

da bölgeyi bir bütün olarak ele alarak değerlendirmektedir. Yazar bölgedeki Türk edebiyatında şiir ile birlikte, Türk Çocuk Edebiyatı'nın da ön plâna çıktığının altını çizmektedir. Bu çalışmanın ardından Prof. Dr. Mustafa Kara'nın Balkanlar'daki Türk Tasavvuf Edebiyatı ile ilgili genel değerlendirmesi okuyucuya sunulmaktadır.

Balkanlar'daki soydaşlarımızın eğitim ile ilgili sorunlarından bahsederken; yerel yönetimden, eğitici kadroların yetersizliğinden, okul sayısının yetersizliğinden, okullarda okutulacak ders kitaplarının ve eğitim araç gereçlerinin yetersizliğinden ve hepsinden öte, kendi ana dilinde özgürce ve huzur içinde eğitim görülememesinden kaynaklanan sorunlar akla gelmektedir. Balkan Türklüğünün dil ve eğitim sorunlarını ülkeler bazında Dr. Bilgehan A. Gökdağ ele almaktadır. Bu çalışmanın ardından okuyucu Dr. Yaşar Kalafat'ın Balkanlar'daki Türk halk inançları ile ilgili yazısını okuyabilecektir. Yazar Balkanlar'da Türk varlığı aranacaksa, bunun en sağlıklı yolunun halk kültürü araştırmalarından geçtiğini vurgulamaktadır.

Son olarak emekli büyükelçi Dr. Bilâl Şimşir "Türkiye ve Balkanlar" isimli çalışması ile önce Balkanlar'ın Türkiye açısından önemini değerlendirmekte, ardından son elli yılda Bulgaristan Türklerinin göçü ve bu konuda Türkiye'nin izlediği politikalar üzerinde durmaktadır. Çalışmasının son bölümünde yazar, Soğuk Savaş sonrası dönemde eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya coğrafyasında yaşanan değişimlerin Türkiye'ye yansımaları üzerinde de durmaktadır.

Derleme bir kitabın yayına hazırlanması bazen, daha önce hiç akla gelmeyen sorunlarla karşılaşmamıza sebep olabiliyor. Bu engellerin aşılmasında bana destek veren eşim Semra'ya teşekkür ediyorum.

Bu kitabı Rumeli'den göç etmemekte direnen ve dağılan İmparatorluğun yükünü birkaç nesil boyunca çeken bütün soydaşlarımıza armağan ediyorum.

Erhan TÜRBEDAR
Ankara, 3 Ocak 2003

TARİHSEL PERSPEKTİF: TÜRKLERİN BALKANLAR'A YERLEŞMESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet İNBAŞI*

Giriş

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, Anadolu'da ortaya çıkan beylikler arasında fütihat alanına yakın bir yerde kurulan ve Anadolu'daki Moğol baskısı sebebiyle Türkmenlerin yoğun şekilde iskânına maruz kalan Osmanlı Devleti, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli faaliyet sahası olarak Balkanlar'ı seçmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, Bulgaristan'ın içlerine ve Makedonya'ya kadar pek çok yer Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Bu çalışmada, bölgedeki Türk fetihlerinin gelişme aşamaları, fetihden sonraki iskân politikası ve Türk halkının durumu hakkında bilgi verilecektir.

Balkanlar'daki Fetihler

Osmanlı kuvvetleri, ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Rumeli sahiline geçmişlerdir.¹ Bizans'ı tazyik maksadıyla yapılan bu geçiş, Türklerin

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Feridun Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeliye Geçiş ve Yerleşimleri", VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, Ankara, 1973, ss. 577-580.

Rumeli'yi görmelerine ve tanımlarına imkân sağlamıştır.² 1345'te Karesi Beyliği'nin ilhakı,³ Osmanlı Devleti'ne Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki bölgeyi kazandırınca da, Osmanlılar Rumeli toprakları ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Osmanlıların Balkanlar'daki devletlerle ilişkileri 1340'lı yıllara kadar dayanır. Bu tarihte Bizans İmparatoru'na rakip olarak çıkan Sırp Çarı Stefan Duşan, Makedonya'yı elde ettikten sonra İstanbul'u ele geçirmek için Orhan Bey'e bir heyet göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştu.⁴ Orhan Bey, menfaatlerine ters düştüğü için bunu dikkate almamıştı. Bizans'taki taht mücadeleleri sırasında Stefan Duşan, çıkarlarına uygun olarak Bizans İmparatoru V. Paleiologos'u, Osmanlılar ise tahtı elde etmek isteyen Kantakuzenos'u desteklemişlerdir. Osmanlıların ve Sırp'ların desteğini temin eden taraflar, 1352'de Dimetoka yakınlarında karşılaşmışlar ve Kantakuzenos bu savaşı kazanarak tahtı elde etmiştir. Bu hâdiseden sonra Sırp'lar, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi teşebbüsüne girişmişler; ancak 1355'te Çar Duşan'ın ölümü bu faaliyeti sonuçsuz bırakmıştır.⁵

Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe, Çimbi (Cinbi)/Tsympe Kalesi ve civarını Osmanlılara verdi.⁶ Böylece 1352'de Kantakuzenos'un müttfikleri olarak Çimpe Kalesi'ne yerleşen Süleyman Paşa, burasını Balkanlar'da yayılma için önemli bir köprübaşı olarak teşkilâtlandırdı; Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri yerleştirdi ve böylece Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeği kurulmuş oldu. Kısa sürede Balkanlar'daki fetihler genişlemiştir.

Böylece 1352'de Rumeli'ye adım atan Osmanlılar, Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan istifade ile kısa sürede bölgedeki faaliyetlerini genişlettiler.⁷ Süleyman Paşanın vefatından sonra da Rumeli'ye göç devam etmiş, Rumeli'deki uç güçlenmiştir. Orhan Beyin oğlu Süleyman için Bolayır'da yaptırdığı imarete ait 1360 tarihli vakfiyede, bu bölgede Türkçe adlar taşıyan bir çok köy ve çiftliğin kurulduğu görülmektedir. Yunan kaynakları da bu göçü doğrulamaktadır.⁸

Edirne 1361'de fethedildikten dört yıl sonra devlet merkezi buraya nakledilmiştir. I. Murat, Meriç vadisi boyunca hareketle 1363'de Filibe'yi zaptetmiş ve Bizans'ı nüfuzu altına almıştı.⁹ Edirne'nin fethinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlandırıldı.¹⁰ Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşı Bizans, Papa'dan yardım istemiş ve 5 Aralık 1366'da Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi ile bir Haçlı Seferi düzenleme teşebbüsüne girişilmiş; fakat bundan bir netice elde edilememiştir. 26 Eylül 1371'de meydana gelen ve II. Meriç ya da Çernomen denilen muharebede, Sırp kralı ve müttfikleri, Osmanlılar tarafından mağlûp edilerek Vukaşin ile Uglyeşa öldürülmüştü.¹¹ Bu zaferden sonra Batı Trakya'nın, müteakiben Makedonya'nın zaptı da mümkün olmuştur.

Evrenos Bey ve Halil Hayrettin Paşanın başarılarından sonra, Vardar nehri vadileri Osmanlı kuvvetlerine açılmış ve Vardar'ın doğusu Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1372'de Köstendil, 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki

² Necdet Öztürk, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair" *Türklük Araştırmaları Dergisi* IV, İstanbul, 1989, s. 136; "Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve Gelibolu'nun Fethi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 52, 1991, s. 22.

³ Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 1997, ss. 248-251.

⁴ I. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara, 1984, s. 133.

⁵ Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *I. Kosova Savaşı'nın 600. Yıldönümü Sempozyumu*, 26 Nisan 1989, Ankara, 1992, ss. 9-11.

⁶ M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *I. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (TD)* 1-2, ss. 283-285; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1999, s. 258.

⁷ Yaşar Yücel, "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara, 1985, s. 69.

⁸ Halil İncalık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Cilt I, Ankara, 1999, s. 64; İbrahim Sezgin, "Osmanlıların Rumeliye Geçiş ve İlk Fetihler", *Osmanlı*, Cilt I, Ankara, 1999, ss. 215-215.

⁹ Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993, ss. 11-12; Şerif Baştaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", *XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990*, Cilt III, Ankara, 1994, s. 839.

¹⁰ Mücteba İlgürel, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasî Durumu", *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu*, 26 Nisan 1989, Ankara, 1992, s. 18.

¹¹ Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında...", ss. 10-11.

İştip, 1382'de Manastır ve Pirlepe, 1385'te de Ohri fethedildi.¹² 1385'de Sofya, 1386'da ise Niş'in fethinden sonra artan Türk baskısını önlemek için, bu dönemde Sırp devletini yeniden kuvvetlendiren Lazar harekete geçerek Ploşnik'de önemli bir Türk kuvvetini mağlûp etti. Ploşnik başarısı Balkan devletlerini ümitlendirmiştir. Bu sebeple Sırp ve Arnavutların çoğunlukta olduğu Balkan devletlerinden oluşan bir ittifak kurulmuştur.¹³

Sultan I. Murat, ordusunun başında İhtiman, Sofya, Köstendil, Kratova yoluyla Priştine'ye hareketle öncü kuvvetlerin komutanlığına Gazi Evrenos Bey ile Paşa Yiğit Beyi tayin etmiştir.¹⁴ Öncü kuvvetlerini müteakiben esas Osmanlı ordusu da Priştine'nin hemen güneyindeki Kosova'ya gelerek düşman karşısında tertibat aldı.¹⁵ Tarihler I. Kosova Savaşı olarak geçen bu harpte, Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanarak Sırp Kralı ile müttefiklerini mağlûp etmiştir.¹⁶ Sultan Murat, savaş sonunda muharebe alanını gezerken, padişaha bir elçi gibi yaklaşan Miloş Obiliç adında bir Sırp tarafından şehit edilmiştir.¹⁷

¹² Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara, 1989, s. 5; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, ss. 171-176.

¹³ Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında...", ss. 10-11; M. M. Aktepe, "Kosova" *IA VI*, s. 870; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 200, 249-250; Yüksel Söylemez, "The Turks Place in Europe; A Historic Cultural and Diplomatic Overview", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 1990, s. 682.

¹⁴ Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-tevârih I*, İstanbul, 1280, s.176; M. Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi I*, haz. Vahit Çabuk, Ankara, 1989, s. 61; Halil İncalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age (1300-1600)*, Londra, 1976, s. 15.

¹⁵ Ali Haydar, *Kosova Meydan Muharebesi*, İstanbul, ss. 32-33; Yusuf Halaçoğlu, "Kosova Savaşı", *I. Kosova Savaşı'nın 600. Yıldönümü Sempozyumu*, 16 Nisan 1989, Ankara, 1992, s. 31.

¹⁶ C. L. Huart, "Kosowa", *El II*, s. 1143; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600) I*, İstanbul, 2000, ss. 47-48; Kosova Savaşı ile ilgili Sırp tezleri için bkz. *Kosovska Bitka u Istoriografiji*, Belgrad, 1990.

¹⁷ Bu konuda Katib Çelebi, "Sultan Murad harpten sonra kâfirleri seyrederken bir kâfir kıtal arasından kalkub padişaha teveccüh eyledi. Çavuşlar men etmek istediler Sultan müsaade etmedi. Kâfir yeni altında sakladığı hançerle Sultanı şehid etti" demektedir. *Cihannümâ*, İstanbul, 1145, s. 683; Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeatü's-Selâtin I*, İstanbul, 1264, s. 115; M. M. Aktepe, "Kosowa, Kosovo", *El IV*, s. 276; Uzunçarşılı, "Murad I", *IA IV*, s. 595.

Sultan I. Murat'ın şehitliğinden sonra Osmanlı tahtına oğlu Yıldırım Bayezid geçmiştir. Kazanılan bu zaferden sonra başlayan ve Güney Balkanlar'da genişleyen Türk fetihleri Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır.¹⁸ Yıldırım Bayezid, 1390 yılının baharında Timurtaş Paşayı Lazar ilinin zaptına gönderdi. Aynı zamanda Evrenos ve Paşa Yiğit Beyler de bölgede fetih yapmakla görevlendirildi.¹⁹ Bu hususta Hadidi'de manzum bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre:

"Cülûs eyledi tahta Yıldırım Han

Atasının yirinde oldu sultan

Karatova gümüş madenlerini

Cevahir toptolu mahzenlerini

Paşa Yiğit Beyi Üsküp'e saldı

Vidin etrafını Firuz Bey aldı." şeklinde bilgiler yer almaktadır.²⁰

Burada da belirtildiği gibi Üsküp, Yıldırım Bayezid zamanında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Osmanlı müellifleri fetih hâdisesinden bahsetmekle beraber, fethin tam olarak tarihini vermemektedirler. Buna karşılık Batılı müellifler, şehrin fethini 6 Ocak 1392 olarak göstermektedirler.²¹

Fethi müteakip Üsküp'e uç beyi olarak tayin edilen Paşa Yiğit Beyin Rumeli'de sancakbeyliği ve akıncı kuvvetlerinin komutanlığını yapmış

¹⁸ F. M. Emecen, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu*, 26 Nisan 1989, Ankara, 1992, s. 37.

¹⁹ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Nşr. N. Atsız, Ankara, 1985, s. 66; M. Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi I*, s. 71; *Neşri Tarihi I*, s. 267; *Tacü't-Tevarih II*, s. 69; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Fiese Neşir, haz. N. Azamat, İstanbul, 1992, s. 37.

²⁰ Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 1991, ss. 74-75.

²¹ John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan, 1987, s. 412; *Skopje and its Surrounding*, Zagreb, 1986, s. 20; A. Stojanovski, I. Kutarciev, D. Zografski, M. Apostolski, *Istorija na Makedonskiot Narod*, Üsküp, 1988, s. 77; Herbert W. Duda, *Balkantürkische Studien*, Viyana, 1949, s. 15; Hazim Şabanović, *O Organizaciji Turske Uprave u Srbiji u XV i XVI Vjeku*, Belgrad, 1955; F. Bajraktarević, "Üsküp", *El IV*, ss. 1110.

olması, Rumeli'ye sürgün edilmiş olan Saruhanlı Yörüklerin bu aşiret reisinin kumandası altında fütihat hareketlerine geniş olarak iştirak ettirildiğini göstermektedir.²²

Paşa Yiğit Bey, kendi aşiretine mensup olup Saruhan bölgesinden getirilen Türkmenleri Üsküp'e yerleştirerek burasını Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin en önemli uç merkezlerinden birisi hâline getirmiştir. Nitekim bu yönüyle Üsküp, fethedildiği 1392'den Sırbistan ve Bosna'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesine kadarki devrede, buradan Bosna'ya uzanan Türk bölgelerini idare eden uç beylerinin merkezi olmuştur. Üsküp'ün bu stratejik önemi 1521'de Belgrad'ın fethine kadar devam etmiş bundan sonra ise Rumeli'de ikinci plâna düşmüştür.

Paşa Yiğit Beyin Üsküp uç beyliği 1392'den 1414'e kadar devam etmiş ve onun ölümünden sonra yerine oğlu gibi olan ve onun tarafından yetiştirilen İshak Bey (1414-1439) geçmiştir.²³ Sultan II. Murat, uç bölgelerini uçlarda bulunan beyler arasında paylaştırmış, Sırbistan tarafları ise İshak Beye vermiştir.²⁴ Padişah, 1430'da Selanik'in fethinden sonra, Mora ve Epir taraflarına harekete karar vermiş, fakat Arnavutların Epir'e saldırması üzerine Üsküp Beyi İshak Beyi Arnavutluk taraflarına göndermesine rağmen istenen başarı sağlanamamıştır.²⁵ İshak Bey, Semendire'nin fethinden sonra padişahın müsaade alarak hacca gitmiş, dönüşünde ise Sırbistan seferine katılıp pek çok ganimet elde ettikten sonra vefat etmiştir.²⁶

İshak Beyden sonra Üsküp uç beyliği oğlu İsa Beye geçmiş ve kısa bir süre sonra da Sultan II. Murat tarafından Arnavutluk üzerine sefere gön-

derilmiştir.²⁷ Uçlarda önemli faaliyette bulunan İsa Bey, Ekim 1448'de meydana gelen II. Kosova Savaşı'na iştirak ile pek çok başarı elde etmiştir.²⁸ II. Kosova Savaşı diye bilinen bu harpte Macarların mağlûp edilmesi ile Türkleri Balkanlar'dan çıkarma düşüncesi akamete uğramış ve Makedonya'nın bağımsızlık ümitleri tamamen kaybolmuştur.²⁹

Fatih Sultan Mehmet zamanında Üsküp uç beyliğini devam ettiren İsa Bey, 1454'te Vilkıoğlu'nun ölümü üzerine padişaha arzda bulunarak Sırp ülkelerini fethetmeyi teklif etmişti. Bunun üzerine padişah harekete geçmiş, İsa Bey de Üsküp'ten hareketle Karadonlu (Kratova) dağlarını aşarak Sultanın yanına gelmiş ve onunla görüşmüştü. Sultan Mehmet, İsa Beyi akına göndermiş, İsa Bey de pek çok ganimet elde ederek dönmüştü. Novobirda (Novo Brdo) Kalesi tekrar fethedilerek içine İslâm askeri konulduktan sonra Kosova'ya gelinerek Gazi Hünkar'ın türbesi ziyaret edilip pek çok tasadduk ve duada bulunulmuştur.³⁰ Fatih, Belgrad seferi sırasında, kalenin kuşatılmasında kullanılan topları Üsküp şehrinden, "san'at-ı cerr-i eskal ile yayalara çekti" ki,³¹ Fatih'in topları koydurduğu bu yere, daha sonra bir mahalle kurulmuş ve buraya "Tophane" denilmiştir.³² Diğer taraftan Fatih, Mora Seferi'nden sonra kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle Üsküp'e gelerek burada kışlamış, halka çok büyük ihsanlarda bulunmuş ve Veziriazam Mahmut Paşa ile görüşmüştür.³³

²⁷ Tacüt'-Tevârih II, s. 195.

²⁸ M. Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi I*,... s. 247; H. İnalçık, "Murad II", *İA* VIII, s. 610; Aktepe, "Kosova, Kosovo" *El* IV, s. 276; Aynı mll. "Kosova" *İA* VI, s. 872.

²⁹ A. Vacalopoulos, "A Revolt In Western Macedonia: 1444-1449", *Balkan Studies*, Cilt 9/2, 1968, ss. 377-378.

³⁰ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, yay. Şerafettin Turan, Ankara, 1991, ss. 116-118; Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 97; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ss. 142-144; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 238.

³¹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth*, s. 99; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 120.

³² Salih Asım, *Tarihçe-i Üsküp*, TSMK. Mehmed Reşad 616, s. 2.

³³ Bu sırada Üsküp'de bulunan Aşıkpaşa-zâde, Padişahın ihsanlarından bahsetmektedir. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ss. 148-149; *Tursun Bey*, s. 99; İbn Kemal, s. 157.

²² Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM. XIII/1-4*, İstanbul, 1953, s. 72.

²³ Fine, *The Late Medieval Balkans*, s. 468; Stojanovski, Zografski, Kutarciev, Apostolski, *Istorija Na Makedonskiot Narod*,... s. 79.

²⁴ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*,... s. 111.

²⁵ *Tacüt'-Tevârih II*, s. 165, 168; M. Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi I*,... s. 227.

²⁶ İshak Bey ile birlikte bu sefere iştirak eden Aşıkpaşa-zâde, pek çok esir ve ganimet elde edildiğini belirtmektedir. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ss. 121-122; *Tacüt'-Tevârih II*, s. 197.

Fatih Sultan Mehmet, 1463 yılı başlarında Bosna üzerine hareket emrini vermişti. Önce Üsküp'e varılmış, burada askerin toplanması beklendikten sonra Padişah Arnavutluk'a girmiş, Mahmut Paşayı da ileriye göndermiştir.³⁴ Bu arada Üsküp Beyi İsa Beyin 1463 yılı civarında öldüğü tahmin olunmaktadır. Çünkü, artık bu tarihten sonra İsa Bey hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bundan sonra Üsküp'ün idarî statüsünde değişiklik yapılarak Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza konumuna getirilmiştir.

Sultan II. Bayezid zamanında, Paşa Sancağı'nın bir kazası olan Üsküp'ün kültürel ve ekonomik yönden gelişmesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde bir çok mimarî eser vücuda getirilmiştir. Diğer taraftan Sultan II. Bayezid, 1492'de Macaristan üzerine sefere hazırlanırken, Davut Paşayı da Üsküp taraflarına göndermiştir.³⁵ Padişah, İnebahtı seferi dönüşü esnasında da Çayhisar, Sarıgöl, Manastır ve Köprülü yoluyla Üsküp'e gelmiş ve burada dört gün kaldıktan sonra kışı geçirmek üzere Edirne'ye hareket etmiştir.³⁶

XVI. yüzyıl ortalarına doğru gelişmesini devam ettiren Üsküp, 1555'te meydana gelen depremle pek çok evin yıkılmasına rağmen, kısa sürede yeniden eski önemine kavuşmuştur.³⁷ XVII. yüzyıl başlarında Üsküp'e meşhur Ermeni seyyahı Polonyalı Simeon gelmiştir.³⁸ Bir süre sonra şehri ziyaret eden Evliya Çelebi ise şehir hakkında çok önemli bilgiler vermiştir.³⁹

³⁴ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 440; *Tacü't-Tevârih III*, s. 70; M. Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi I*, s. 308; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara, 1985, s. 118, 133 ve ss. 154-155.

³⁵ Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri, Haz. Nihat Azamat, İstanbul, 1992, s. 129.

³⁶ *Tacü't-Tevârih III*, s. 306; M. Hemdemi Solakzâde, *Solakzâde Tarihi I*,... s. 419.

³⁷ *Skopje and its Surrounding*, s. 21.

³⁸ Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*, İstanbul, 1964, ss. 24-25.

³⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme V*, İstanbul, 1315, s. 553.

İskân Siyaseti

Süleyman Paşanın Rumeli'de yaptığı fetihlerden sonra sistemli bir iskân politikasına giriştiği görülmektedir. Bu hususta kaynaklarda önemli bilgiler yer almaktadır. Hadidî'de:

"...Bir iki gün içinde daşınub er

İki binden ziyade geçdi leşger

Hem alduk Rumeli'nin üç hisârın

Tektur -tağı, Gelibolı diyârın

Gaza içün bize leşger gerekdür

Hisârın hıfzı içün er gerektür..." şeklinde bir kayıt yer almaktadır.⁴⁰

Aynı şekilde Neşrî'de de: "...Süleyman Paşa Rum-iline geçti, evvel atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletli sultanının himmetiyle Rum-ilini fethetmeye sebep olundu. Küffarın gayrette zebunluğu vardır dedi. Ve bu tarafta feth olan hisarlarda konmağa çok âdem gerek. Lütf edip yarar yoldaş gönderesiz dedi. Orhan Gazi dahî bu sözû işitip ferahnâk oldu. Karesi vilâyetinde göçer arab olurdu. Göçer evlerle gelmişlerdi. Anda olurlardı. Anları Orhan Gazi sürüp, Rum-iline geçirdi. Bir zaman Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular... Yevmen fe-yevmen durmadan feth içinde oldular. Ve bu taraftan Karesi vilâyetinin halkı dahi gelir oldular ve gelenler yurt tutup gaza-ya meşgûl oldular..." şeklinde yer alan kayıt, Süleyman Paşanın fethi müteakip nasıl hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴¹

Osmanlı Devleti, Rumeli'de ilk fütuhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası takip etmiştir.⁴²

⁴⁰ Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, ss. 74-75.

⁴¹ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, yay. F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara, 1987, ss. 182-183; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter*, yay. Şerafettin Turan, Ankara, 1983, ss. 114-118, 125, 128-131, 132-134.

⁴² M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *TM. X*, İstanbul, 1953, ss. 299-305; Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleterin*, sayı 207-208, 1989, s. 637.

Osmanlı fetihleri devam ettiği sürece kırsal kesimde yaşayan Hristiyan halk, Balkanlar'ın daha iç bölgelerine ve dağlık kesimlerine doğru hareket etmişlerdir.⁴³

Fütuhat sırasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerlerine, Anadolu'dan büyük ölçüde Türkmen unsuru nakledilmiştir. Bu göç harekâtı daha ziyade Bulgaristan'a doğru olmuştur. Köylü nüfusunu ayrıntılı olarak veren mufassal tahrir defterlerinde, Doğu Balkanlar'da, Varna'dan Tuna'ya kadar uzanan bölgede Yörük köylerini yerli Hristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek kolaydır. Her şeyden evvel aslı Anadolu'lu olan Türk köylerinde, köy adları, baba-oğul adları, Müslüman-Türk adlandır ve bu köyler, yerli Hristiyan-Bulgar köylerine göre genellikle daha ufak ve fakir köylerdir. Bulgar köylerinde birkaç Müslüman haneye rastlanmaktadır. Bunların İslâmiyeti yeni kabul eden yerli Bulgarlar olduğu, baba adının Abdullah yazılması ile anlaşılmaktadır. Genel olarak Müslüman olan Bulgarlar, yine kendi köylerinde yaşamaktadırlar.⁴⁴ Türklerin bölgeye göçleri ve yerleşmesi, Balkanlar'ın nüfus ve ekonomik şartları sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir.⁴⁵ Rumeli'nin iskânı hususunda alınan tedbirlerin içinde en çok dikkati çeken, buraya daha ilk günlerden itibaren külliye tipli konar-göçer unsurların aktarılmış olmasıdır.⁴⁶

Tuna vadisi boyunca Osmanlıların ilerlemesi kolay olmuş ve kısa sürede Eflâk ve Moldovya'ya kadar fetihler uzanmıştır.⁴⁷ Bunun yanında Bizans'ın gücünü kaybetmesi, Bulgar kralları arasındaki saltanat mücadelesi ve

Duşan'ın ölümünden sonra Sırbistan'ın Balkanlar'daki nüfuzunu kaybetmesi gibi siyasî olaylar, Osmanlı ilerlemesini hızlandırmıştır.⁴⁸

Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'da bu kadar hızlı yayılmasının diğer bir sebebi de, bunun gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tarikat şeyhleri ve dervişlerin faaliyetleridir. Bu şeyh ve dervişler, Balkanlar'da kurmuş oldukları zâviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayr-i müslim halkını etkiliyor ve âdeti Osmanlı ordusunun gelip bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda, halkı psikolojik olarak fethetmeye hazır hâle getiriyorlardı.⁴⁹ Bu zâviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı Hristiyanların daha kolayca ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı.⁵⁰

Osmanlılar tarafından iskânâ tâbi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular.⁵¹ Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici macera ve çapulcu hareketi değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği aşîkârdır. Dolayısıyla Balkanlar'ın fethi sırasında buradaki bazı muayyen bölgeler, yoğun bir göç ve iskân hareketine sahne olmuş, kurulan iskân birimleri ile boşalmış topraklar şenlendirilmiş ve işlenmeye başlanmıştır.⁵² Buralara iskân edilen Türkmenler, zamanla buralarda han, hamam, köprü, medrese, zâviye, imaret, tekke, cami ve mescit gibi

⁴³ Paul Hehn, "Man and the State in Serbia, From the Fourteenth to the mid-Nineteenth Century: A Study in Centralist and Anti-Centralist Conflict", *Balkan Studies*, Cilt 27/1, 1986, s. 10.

⁴⁴ Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul, 1993, s. 20.

⁴⁵ İ. Şahin, F. M. Emecen, Y. Halaçoğlu, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries: Town and Village Population", *International Journal of Turkish Studies (IJTS)* IV/2, 1988 s. 24.

⁴⁶ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu...", s. 58; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı*, Cilt IV, Ankara, 1999, ss. 581-582.

⁴⁷ Faruk Kocacık, "Bulgaristan'daki Türklerin Kökeni", *Türk Kültürü*, sayı 263, Mart 1985, ss. 156-157.

⁴⁸ Fine, *The Late Medieval Balkans*, s. 604; Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, Ankara, 1999, s. 21.

⁴⁹ Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devri'nin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri", *VD. II*, Ankara, 1942, ss. 279-280; Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilindeki Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *VD. XXIV* 1994, s. 293.

⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, Sureiya Farûki, "Zâviye", *İA. XIII*, s. 474; Y. Halaçoğlu, "Şenlendirme", s. 582.

⁵¹ İ. Şahin, F. M. Emecen, Y. Halaçoğlu, *Turkish Settlements*, ss. 25-26.

⁵² Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Balkanlar'ın Kuzey-Doğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Ankara, 1993, s. 543.

Türk-İslâm eserleri inşa etmişler ve böylece Balkanlar'ı bir Türk yurdu hâline getirmişlerdir.⁵³

Osmanlılar, Balkanlar'da üç koldan ilerlemelerini devam ettirdiler. Güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına, Yunanistan ve Selanik'e, kuzeyde Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Belgrad'a kadar ulaştılar.⁵⁴ Balkanlar'ın fethi, XIV. yüzyıl ortalarından yüzyıl sonuna kadar çok kısa bir sürede gerçekleşti. Şayet Timur tehlikesi ortaya çıkmasaydı, Balkanlar'ın fethi çok daha çabuk olacaktı.⁵⁵

Sultan I. Murat'ı müteakiben Yıldırım Bayezid döneminde Rumeli'nin Türkleşmesi amacıyla daha büyük ölçüde Türkmen unsurun nakledildiği bilinmektedir.⁵⁶ Bu nakil sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilmek, bütün akrabalarıyla göçecek olanlara yurtluk, toprak, tımar gibi imtiyazlar tanınmak suretiyle muhaceret teşvik edilmiştir. Yıldırım Bayezid Devri'ne ait ilk iskân kaydı 1400-1401 yıllarında tuz yasağına uymayan aşiretlerin nakledilmesi ile ilgilidir.⁵⁷ Bu hususta Âşıkpaşa-zâde'de;⁵⁸ "...Saruhan ilinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi. Bâyezid Han'a bildirdiler. Han dahi Ertuğrul'a haber gönderdi kim. Ol göçer evleri her ne kadar var ise iyice düzene alasin. Yarar kullarına ısmarlayasin. Filibe yöre-

sine gönderesin. Ertuğrul dahi atasının sözlerini kabul etdi. Ol göçer evleri gönderdi. Geldi Filibe yöresine kondurdular. Şimdiki dem de Saruhan Beğlü dedikleri anlardır. Paşa Yiğit Beğ, o kavmin ulusu idi. Ol zamanda anların ile bile gelmiş idi." şeklinde bir kayıt vardır. Yine bu hususta İbn Kemal'de; "Paşa Yiğit Bey mezbur diyarda karar ihtiyar eyleyüb ol nahiyette dâr-ı ikamet in bünyadını urdu. Kâfirin hâli kalan hazır evlerine nögeri ve kulu dolub ikdam-ı tâmla ol mekan idündüğü yerin ta'mir ve tedmirine meşgul olub seylâb-ı garet ve hasaratla harab olan havalıyı abâd etdi durdu." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.⁵⁹

Bu bölgeye yapılan iskân neticesinde, 1516 tarihli bir tahrir defterinde, merkezi Tatarpazarı olan nahiyenin Saruhan Beyli adıyla kaydedilmesi, kuruluş aşamasında buraya yoğun bir Türk unsurunun yerleştirilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰

Yıldırım Bayezid, Rumeli'nin Türkleşmesinde büyük gayret sarf etmiştir. Nitekim Üsküp ile Niş arasındaki araziye Müslüman Türkleri yerleştirmiştir.⁶¹

Timur'un Anadolu'yu istilâsından sonra da göçler yoğunlaşmış, Fetret Devri sırasında kuvvetli ve nüfuzlu Türk unsurlarını kendi yanlarına çekmek isteyen taraflar vasıtasıyla da, Rumeli'ye Türkmenler sevk edilmişlerdir. 1397'de Mora'da Argos'un fethinden sonra Anadolu'dan bir kısım Türkmen ve Tatar göçmenleri getirilerek⁶² Üsküp ve Teselya civarına yerleştirilmişlerdi. Rumeli'ye nakledilenler arasında Tatarlar da bulunmaktaydı. XV. yüzyılda Trakya, Bulgaristan ve Makedonya tamamen Türk kontrolü

⁵³ Yusuf Halaçoğlu, "Kuruluşun Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara, 1993, s. 505.

⁵⁴ Andrina Stiles, *The Ottoman Empire 1450-1700*, Londra, 1989, s. 13; Nejat Göyünç, "Türkler ve Balkan Milletleri Arasında Kültürel İlişkiler ve Sorunlar", *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, Ankara, 1999, s. 63.

⁵⁵ Speros Vryonis, "The Conditions and Cultural Significance of the Ottoman Conquest in the Balkans", *Actes Du Ite Congrès International Des Etudes Du Sud-est Européen*, Athenes, 7-13 Mai 1970, III, *Historie*, Atina, 1978, s. 13.

⁵⁶ Nevra Necipoğlu, "Sources for the Social and Economic History of Late Medieval Thessalonike and their Significance for Byzantine and Ottoman Studies", *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, Ankara, 1999, s. 97, 103; Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul, 1988, ss. 21-22.

⁵⁷ Y. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 4.

⁵⁸ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Âli, İstanbul, 1332, s. 73.

⁵⁹ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu...", s. 76'dan naklen, *İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman*, Nuruosmaniye Ktb. Nüsha No: 3078 vr. 75b.

⁶⁰ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sofya-Filiba-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Mehmet Ersöz'e Armağan, sayı 48, Haziran 1987, ss. 250-251.

⁶¹ Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 1998, s. 153.

⁶² Rumeli'deki Yörüklerin yerleştikleri yerler ve üstlendikleri görevlerle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Mehmet İnbaşı, "Yeni Belgelere Göre Rumeli Yörükleri", *Osmanlı IV*, Ankara, 1999, ss. 151-169.

altına girmişti. Speros Vryonis bunu "tipik bir askerî fetih; fakat sayıca oldukça fazla etnik bir göçebe hareketi" olarak yorumlamaktadır.⁶³

Osmanlıların Balkanlar'daki faaliyetleri ile ilgili olarak, meşhur tarihçi Lorga'nın "şaşılacak kadar hızlı tempolu" dediği ilerlemesine, o çağların en önemli toplumsal belirleyicisi olan din açısından bakılacak olursa, devletin topraklarında Avrupa'ya nazaran tercih edilecek bir hoşgörünün bulunduğu görülebilir.⁶⁴ Bu hoşgörü, müellifler tarafından istimâlet olarak isimlendirilmektedir.

Osmanlı yayılışında kılıç kadar, belki ondan da ziyade istimâlet politikası denilen bir uzlaştırıcı politika, temel bir faktör olarak hesaba katılmalıdır.⁶⁵ Osmanlı kaynaklarında siyasî bir terim olarak kullanılan istimâlet, kendine meylettirme, kendi tarafına kazanma anlamına gelir. Osmanlı sultanları bir memleketi kendi ülkelerine ilhak etmeden önce başlıca iki yöntemle hareket ederlerdi: Bir taraftan uç dedikleri serhat bölgelerinden uç beylerinin önderliğinde yapılan gaza akınları ile hudut ötesi halkını yıldırırlar, direnme gücünü kırarlar, sonra o devlet veya halkı istimâlet yoluyla kendilerine yaklaşıtırlardı. Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da yerli askerî sınıftan Osmanlıya sadık kalmış olan unsurlar, Osmanlı askerî kadrolarına alınır, onların fetih öncesi dönemde tasarruf ettikleri "pronia" ve "baştinalar", Osmanlı idaresince kendilerine tımar olarak verilir. Böylece yerli askerî sınıf, Osmanlı hizmetine alınır. Bu da istimâlet politikasının, idarece askerî sınıflara teşmili anlamına gelirdi. Böylece fethedilmemiş yerlerin askerî sınıfları, bu gibi garantilerle Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik edilirdi.⁶⁶ Bu şekilde Osmanlı askerî kadrolarına girmiş olan yerli ele-

manlara, birçok sancakta Hristiyan tımar erleri olarak XV. yüzyıl tahrir defterlerinde sık sık rastlanmaktadır.⁶⁷

Uç beyleri tarafından Serez, Filibe, Babadağ, Elbasan, Saraybosna, Silistre ve Üsküp gibi yerler Türk şehirleri olarak teşkilâtlandırılmıştır.⁶⁸ Üsküp ve Priştine bölgesinde Sırpça konuşan Ortodoksların çoğu İslâm dinine girerek Müslüman olmuşlardır. Aynı durum Kırçova, Gostivar ve Kalkandelen civarında da gerçekleşmiş ve gayr-i müslim halkın büyük bir kısmı Müslüman olmuştur.⁶⁹ Bu durum 1455 tarihli Üsküp defterinde açıkça görülmektedir.⁷⁰

Bu fetih ve iskân politikası, Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet döneminde de başarıyla devam ettirilmiştir. 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Balkanlar'daki Ortodoks halk tam manasıyla Osmanlı tebaası durumuna gelmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmet zamanında, Kastamonu ve Sinop'un fethinden sonra, İsfendiyaroğulları Beyliği'nin başında bulunan İsmail Bey de, bütün cemaati ile birlikte Filibe havalisine iskân edilmişlerdir.⁷¹

Bu nüfus artışı XV. yüzyıl boyunca devam etmiş ve XVI. yüzyılda Rumeli'deki Müslüman nüfusun sayısı önemli hâle gelmiştir. Böylece Üsküp ve Manastır'da nüfusun % 65-70'ini, Niğbolu ve Tırnova'da % 50'sini, Vidin, Sofya ve Filibe şehirlerinde % 70'ini Müslüman nüfus meydana getirmektedir.⁷² XVI. yüzyılın başlarında 37.435 Türkmen Rumeli'ye iskân edilmiştir.⁷³

⁶⁷ Bu gibi görevlilere Üsküb Kazası'nda İshak ve İsa Beylerin adamları arasında rastlanmaktadır. Bkz. Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası, 1455-1569*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995; Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s. 67.

⁶⁸ Halil İnalçık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, s. 46 ve 124.

⁶⁹ Hasan Kaleshi, "Türklerin Balkanlar'a Girişi ve İslâmlaştırma", *TED 10-11*, 1981, ss. 190-192.

⁷⁰ BA. MAD 12 muhtelif varaklar.

⁷¹ İ. Şahin, "Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı", ss. 249-250.

⁷² Nicolai Todorov, *The Balkan City, 1400-1900*, Washington, 1983, ss. 64-67.

⁷³ S. Vryonis, "Ottoman Conquest In The Balkans", ss. 13-15.

⁶³ Halil İnalçık, David Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1200-1914*, Cambridge, 1994, s. 14 ve 35.

⁶⁴ Orhan Koloğlu, "Tarihte Balkanlar I, Osmanlı Döneminde Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul, 1994, s. 59.

⁶⁵ Ş. Başta, "Rumeli'nin Katkısı", s. 839.

⁶⁶ H. İnalçık, "Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", ss. 17-18; Yavuz Ercan, "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", *Belleken LIV*, sayı 209, 1990, s. 299.

XVII. yüzyıldan itibaren artık Rumeli'ye göçlerin yapılmadığı görülmektedir. Aynı zamanda devlet, kurmuş olduğu idarî teşkilâtı yürütebilmek için bu yüzyıl içerisinde bazı düzenlemelere gitmiştir. Nitekim yüzyılın sonuna doğru askerî görevler üstlenmiş olan Yörük teşkilâtının bozulması ve yeni yamak kaydının mümkün olmaması sebebiyle, 1691'de Evlâd-ı Fâtihan teşkilâtı kurulmuştur. Ancak, XVII. yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı görülmektedir. Bunun en önemli göstergesi ise, büyük ümitlerle girilen 1683'teki II. Viyana Seferi'nin Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması ve Avusturya, Venedik, Rusya, Lehistan ve diğer devletlerin Osmanlı Devleti'ne hücum etmesi ve neticede başlayan önemli toprak kaybıdır.

Nitekim, Avusturya kuvvetlerinin Makedonya topraklarına hücumu sırasında, bir kısım isyancı Sırp'ların da desteğini temin eden Avusturyalı General Piccolomini, 25-27 Ekim 1689'da Üsküp şehrini işgal ile yağma ve tahrip etmiştir.⁷⁴ Bu işgal sırasında pek çok Osmanlı eseri zarar görmüştür. Avusturya kuvvetlerinin bölgedeki bu işgali sebebiyle, burada bulunan pek çok müslim ve gayr-i müslim ahali Sofya ve Belgrad'a doğru göç etmeye başlamış ve Belgrad'da 40 bin göçmen toplanmıştı.⁷⁵ Fazıl Mustafa Paşanın sadareti zamanında 1690'da Mora canibi Seraskeri Halil Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray Han, Kaçanik Boğazı'nda ve Kosova'da Avusturyalıları mağlûp ederek bölgede Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmişler ve Üsküp'ü tekrar bir Türk şehri hâline getirmişlerdir.⁷⁶

XVII. yüzyıldan itibaren ise savaşların uzaması ve Osmanlı'nın Balkanlar'daki kontrolünün zayıflaması, iskân edilmiş olan Türkmenlerin

yüzyılın sonlarına doğru, bu defa tersine olarak, iskân edildikleri bölgelerden ayrılmalarına, Balkanlar'ın doğusuna hareket etmelerine sebep olmuştur. Buna rağmen Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Mora'da çok sayıda Müslüman-Türk nüfus bulunmaktadır.

XVIII. yüzyıl içerisinde bu nüfusun durumunu koruduğu görülmektedir. Fakat, yüzyılın sonunda meydana gelen 1789 Fransız İhtilâli, Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Nitekim milliyetçilik akımlarının artması, Yunan ve Sırp isyanları, Rusya ve Fransa'nın tahrikleri, Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'da zor durumda bırakmıştır. Balkanlar'daki bir kısım toprakların kaybı ile, anayurda doğru göçler başlamıştır. Özellikle de XX. yüzyılın başlarında meydana gelen Balkan Harpleri, bu göçü daha da artırmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin en önemli fütihat alanı ve teşkilâtının bel kemiğini oluşturan, Timur hâdisesi sırasında bile, devletin devamının sağlandığı ana bölge olan Rumeli, 560 sene Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Bugün bile Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Lehistan, Romanya, Hırvatistan ve Yugoslavya bölgelerinde Osmanlıların izlerine rastlamak mümkündür. İnşa ettikleri cami, mescit, medrese, han, hamam, imaret, köprü ve çeşme gibi çok sayıda dinî ve sosyal kurumlar, bütün ihmallere ve kasıtlara rağmen hâlâ ayakta durmaktadır. Bunun bir çok örneğini, Üsküp, Manastır, Kalkandelen, Pirlpe, Köprülü, Prizren, Sofya, Filibe, Selanik, Niğbolu ve buna benzer sayısız şehirde görmek mümkündür. Nüfus olarak ise bugün Balkanlar'da pek çok soydaşımız varlıklarını sürdürmektedirler.

⁷⁴ Stojarovski, Kutarciev, Zografski, Apostolski, *Istorija na Makedonskiot Narod...* s. 93; F. Karl Kienitz, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, çev. S. H. Kakinç, ss. 166-169; Duda, *Balkantürksche*, s. 18; Skopje and its..., s. 22; I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III /1*, Ankara, 1989, s. 521.

⁷⁵ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, s. 33; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1988, s. 41; M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, Ankara, 1992, s. 144.

⁷⁶ M. M. Aktepe, "Kosova, Kosovo" *El IV*, s. 276; M. Ilgürel, "II. Süleyman", *DGBİT XI*, ss. 87-92.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BULGARİSTAN TÜRKLERİ

Doç. Dr. Ömer TURAN*

Bulgaristan Türkleri meselesi hiç bir zaman Bulgaristan'ın bir iç meselesi olmakla sınırlı kalmamıştır. Bulgaristan'ın ayrı bir devlet olarak ortaya çıkmasından sonra bu ülkede kalan Türklerin durumu, hem Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini son derece etkilemiş, hem de Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinden son derece etkilenmiştir. Bulgaristan ile Türkiye arasında imzalanan pek çok büyük antlaşmada Bulgaristan Türklerine ilişkin bölümler yer almıştır. Bunlara ilâveten, 1944-1989 yılları arasındaki Komünizm Döneminde Bulgaristan Türkleri, komünist olan ve olmayan dünyalar arasındaki ilişkilerden etkilenmiştir. Demokrasi döneminde ise, Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üye olma çalışmaları, son yıllarda Bulgaristan Türklerinin durumunu etkileyen en önemli faktördür.

Bu çalışmamızda Bulgaristan Türkleri konusu, Bulgaristan'ın tarihine paralel olarak a) Prenslik Dönemi (1878-1908), b) Krallık Dönemi (1908-1944), c) Komünizm Dönemi (1944-1989), d) Demokrasi Dönemi (1989'dan günümüze) olarak dört dönemde ele alınacaktır. Başlangıçta kısa bir tarihçe verilerek Bulgaristan Türklerinin menşei ortaya konulacak, belirgin çizgileri ile yukarıdaki her bir dönemde Bulgaristan Türklerinin durumu anlatılacak, son iki dönem siyasî, demografik, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî

bakımlardan diğerlerine nazaran biraz daha detaylı işlenecek, zaman zaman geriye giderek ele alınan konuların evveliyatı hatırlatılacak, gerektiği ölçüde meselelerin uluslararası boyutuna işaret edilecektir.

Tarihçe

Bugünkü Bulgaristan toprakları 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Yeni fethedilen topraklara Anadolu'dan getirilen Müslüman Türklerin iskân edilmesi sonucunda kısa bir süre içerisinde bugünkü Bulgaristan topraklarının önemli bir kısmında Türk nüfus, çoğunluk olmuştur. Bulgaristan beş asırdan uzun bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile özerk bir statüye kavuşan Bulgaristan, 1908 yılında bağımsızlığını kazanmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Bulgaristan'da asırlardır mevcut nüfus dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Savaşın önce söz konusu topraklarda 3 milyon 200 bin insan yaşıyordu. Bu insanların yarısı Müslüman (1 milyon 600 bin), diğer yarısı da Müslüman olmayanlardan (1 milyon 600 bin) oluşuyordu. Müslüman olmayanların arasında Bulgarların yanı sıra Rumlar, Sırlar, Gagavuzlar, Yahudiler ve Ermeniler gibi başka topluluklar da vardı. Dolayısıyla toplam nüfus içerisinde Bulgarlar azınlık durumundaydılar.¹ Rus Panslavist liderler tarafından bir "ırklar ve yok etme savaşı" şeklinde plânlanan ve icra edilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında yüz binlerce Türk öldürülmüş, yüz binlerce Türk canlarını ve namuslarını koruyabilmek için asırlarca üzerinde yaşadıkları topraklarını, evlerini ve mallarını terk ederek Anadolu yollarına dökülmüşlerdir. Göç yollarına dökülenlerin önemli bir kısmı, ya yollarda saldırıya uğramak, ya da hastalık veya açlıktan

¹ Salnâmeler, İngiliz ve Fransız konsolosluk raporları ve Rus belgelerine göre, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi bugünkü Bulgaristan topraklarının nüfus durumu konusunda bkz. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998, ss. 79-98.

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

kırılmak suretiyle hayatlarını kaybetmiştir. Savaş esnasında yaratılan terör ve dehşetten sadece insanlar değil, yapılar da nasiplerine düşeni almışlardır. Savaştan önce Sofya'da bulunan 44 camiden savaştan sonra bir tane, Filibe'deki 33 camiden yine bir tane bırakıldığını; diğerlerinin büyük bir kısmının yıkıldığını, kalanlarına da başka amaçlarla kullanılmak üzere el konulduğunu belirtmek, yapılan tahribatin boyutları konusunda bir fikir verebilir.²

1. Prenslik Dönemi (1878-1908)

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması Bulgaristan'ın kuruluş belgesidir. Bu antlaşma ile Balkan dağlarının kuzeyinde Bulgaristan Prensliği, güneyinde de Doğu Rumeli Eyaleti kurulmuştur. Gerek Prenslik, gerekse Eyalet hukuken İstanbul'a bağlıdır. Fakat, pratik böyle olmamıştır. Hatta Bulgaristan Prensliği, 1885 yılında Doğu Rumeli Eyaleti'ni ilhak etmiş, yine bu dönemde Sırbistan ile savaşımış, yani bağımsız bir devlet gibi hareket etmiştir. Bulgaristan Prensliği'nde 1880 ve Doğu Rumeli Vilayeti'nde 1884 yılında yapılan sayımlar sonucunda bugünkü Bulgaristan topraklarında 800 bin civarında Müslüman Türk'ün yaşadığı görülmüştür. Yani savaş sırasında yaşanan ölümler ve göçler sebebiyle, savaştan önceki duruma kıyasla bölgede yaşayan Türk nüfusu yarı yarıya azalmış durumdaydı. Artık toplam nüfusun yaklaşık % 27'sini oluşturmakta olan Türkler Bulgaristan'da bir azınlık olarak varlıklarını sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bulgar yöne-

timlerinin baskıları yüzünden o zamandan beri Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçleri devam etmektedir. Göçler sebebiyle 30 yıllık Bulgaristan Prensliği'nin bitiminde bu ülkedeki Türklerin sayısı 600 bin civarına düşmüştür. Prenslik Dönemi, Bulgaristan Türklerinin hiç alışık olmadıkları azınlık statüsünü kabullenmekte bir hayli zorlandıkları bir dönemdir. Varlıklı zengin kesim, toplum önderleri ve aydınları Türkiye'ye göç etmişlerdir. Geriye köylü, fakir ve cahil bir kitle kalmıştır. Bulgaristan'da kalan Türkler, kendilerini başsız bir gövdeye benzetmektedirler.³

Prenslik Dönemi Bulgaristan Türklerinin yüzyıllardır sahibi ve hâkimi oldukları bu ülkede bir azınlık olarak bulundukları ilk yıllardır. Berlin Antlaşması, Bulgaristan Türklerinin siyasî, dinî, ekonomik ve sosyal bütün haklarını garanti ettiği ve antlaşmayı imzalayan büyük devletlerin garantisi altına aldığı halde, uygulama antlaşmadan çok farklı cereyan etmiştir. Berlin Antlaşması'nda, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçen Türklerin ve Müslümanların Bulgaristan'a geri dönebilecekleri ve Bulgaristan'da bulunan mal ve mülklerine tekrar sahip olabilecekleri belirtilmiştir. Savaş esnasında Türkiye'ye göç eden Türklerin bir kısmı bu hükümlere güvenerek Bulgaristan'a dönmek, evlerinin, mallarının ve mülklerinin başına geçmek istemişlerse de Bulgar idareciler ve askerler, geri dönmek isteyen Türkleri kabul etmemişler, mecburen kabul ettiklerini de döverek, tehdit ederek canlarını kurtarabilmek için yeniden Türkiye'ye gitmeye mecbur bırakmışlardır.

Gerek savaş esnasında, gerekse savaştan sonraki ilk yıllarda Bulgaristan Türklerinin evlerine, mallarına ve arazilerine el konulmuş, buralara başka yerlerden getirilen Bulgarlar iskân edilmiştir. Savaş ve savaş takip eden yıllarda Bulgaristan Türklerinin şahıslara ait mallarına el konulduğu gibi vakıflara ait mallarına da el konulmuş, yağmalanmıştır. Yine Berlin Antlaşması, Bulgarlar ve Türklerden teşkil edilecek bir komisyonun Bulgaristan'da bulunan İslâm vakıflarının aidiyet meselesini halletmesini

² 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve takip eden yıllarda Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları zorluklar ve göç yollarında çektikleri konusunda bkz. Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, ss. 119-164. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994. Bu konuyla ilgili önemli İngiliz ve Fransız belgelerini B. Şimşir yayımladı. Bkz. Bilâl Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara, Cilt I-III, Türk Tarih Kurumu, 1989; Savaş esnasında Türk yapıları üzerinde gerçekleştirilen tahribat konusunda bkz. Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimarî Eserlerine Etkisi", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, Cilt II, Atatürk Kültür Merkezi, 2001, ss. 763-772; Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine ve Rusluk'ta Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Belge", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, 1972, ss. 19-37.

³ Prenslik Döneminde Bulgaristan Türklerinin siyasal, demografik, ekonomik, dinî, sosyal ve kültürel durumları konusunda bkz. Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, ss. 98-118, 165-295.

hükme bağlamış ise de, komisyonun Bulgar üyeleri yıllarca çalışmaları sabote ederek bir sonuç alınmasını engellemişlerdir. Bulgar idareciler bu müddet zarfında vakıf mallarını istedikleri gibi talan etmişlerdir. Bu dönemde Bulgaristan Türklerine ait okulların, camilerin, diğer bina ve mülklerin durumu da bunlardan farksız olmuştur. Yine Berlin Antlaşması Bulgaristan'da Müslümanların dinî hayatına ve yönetimine karışılmayacağını, İstanbul'da bulunan en yüksek dinî merci olan Halife ile irtibatlarına müdahale edilmeyeceğini söylerken Bulgar idarecileri her vesile ile müftü seçimlerine müdahale etmişler, Müslümanların dinî hayatına karışmaktan geri durmamışlardır.⁴

2. Krallık Dönemi (1908-1944)

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânını takip eden günlerde Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşanan kargaşadan faydalanmak isteyen Bulgaristan bağımsızlığını ilân etmiştir. İki ülke arasında 1909 Nisanında imzalanan İstanbul Protokolü ile Osmanlı yönetimi Bulgaristan Krallığı'nı tanımıştır. Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi bu antlaşmada da Bulgaristan'da bulunan Türklerin siyasi, dinî ve sosyal haklarını koruyan hükümler vardır. Bununla beraber antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen Balkan Savaşları esnasında Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya gelmeleri, beraberinde Bulgaristan Türkleri için de zor günleri getirmiştir. Bu savaş esnasında Türklerin mallarına el konulmuş, camileri ve vakıf malları tahrip edilmiş, isimlerini bırakarak Bulgar isimlerini almaları mecbur tutulmuş, bunları kabul etmek istemeyenlere Türkiye'ye göç yolları görünmüştür. Balkan Savaşları'ndan sonra 1913 yılında her iki ülke arasında imzalanan İstanbul Antlaşması da Bulgaristan Türkleri ile ilgili özel hükümleri içerir.⁵

⁴ Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, ss. 165-295; ayrıca bkz. Ömer Turan, "Bulgaristan Türklerinin Sosyal-Siyasal Kuruluşu Çalışmaları", *Belleten*, C.IXLIV, sayı 239, Nisan 2000, ss. 89-100.

⁵ Bulgaristan'daki Türk azınlık, bu azınlığın eğitim durumu, Bulgaristan ve Türkiye arasında yapılan antlaşmalarda bu azınlığın yeri konusunda bkz. Bilâl Şimşir, *Bulgaristan Türkleri, 1878-1985*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın aynı ittifak içerisinde yer almaları bu dönemde Bulgaristan Türklerine rahat bir soluk aldırılmıştır. Bu savaşın sonunda 1919 yılında İtilâf Devletleri'nin Bulgaristan Krallığı ile imzaladıkları Neuilly Antlaşması, Bulgaristan'da bulunan bütün azınlıklar için son derece ileri maddeler taşır. Bu ülkedeki en büyük azınlık olan Türkler de dolayısıyla bu maddelerden istifade etmişlerdir. Esasen söz konusu savaşın sona Bulgaristan'da hükümet olan Aleksandr Stamboliyski liderliğindeki Çiftçi Partisi döneminde Bulgaristan Türkleri altın dönemlerini yaşamışlardır. Bu dönemde imzalanan 1925 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması, Neuilly ve Lozan Antlaşmalarını kabul etmekte, Bulgaristan Türklerini korumaya yönelik hükümler içermektedir. Bununla beraber Stamboliyski'nin öldürülmesi ve Çiftçi Partisi hükümetinin düşürülmesinden sonra Bulgaristan'da kurulan Faşist hükümetler döneminde bu ülkede yaşayan Türklere yönelik politikalar gittikçe artarak ağırlaşmıştır.⁶ Esasen gerek Bulgaristan ile Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik oldukları dönemde, gerek Stamboliyski Dönemi'nde ve gerekse daha sonraki Faşist hükümetler döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçleri durmamıştır. Dönemine bağlı olarak değişen aile birleşimi, dinî, millî, ekonomik, sosyal ve kültürel baskılar ve kaygılar gibi sebeplerle 1913-1934 yılları arasında ortalama olarak Bulgaristan'dan her yıl 10-12 bin Türk Türkiye'ye göç etmiştir.⁷

3. Komünizm Dönemi (1944-1989)

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Bulgaristan'da komünistler iş başına gelmişlerdir. Komünistler kendilerini güvene alana kadar Türklerin desteğini alabilmek için oldukça özgürlükçü davranmışlar, çeşitli vaadlerde bulun-

⁶ Stamboliyski döneminde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri konusunda bkz. *Atatürk ve Stamboliyski, Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine*, Stoyan Andreev (der.), Sofya, 2001.

⁷ Antonina Zhelyazkova, "The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey", *Between Adaptation and Nostalgia: The Turks in Turkey*, 1997, 17 March 2001, <http://www.omda.bg/imir/studies/nostalgia.htm/>.

muşlardır. Dimitrov Anayasası olarak da anılan 1947 Anayasası'nda, ülkedeki etnik azınlıklar tanınmış ve onların ana dilleriyle eğitim yapıp millî kültürlerini geliştirebilmeleri kabul edilmiştir. Bununla beraber, komünistler, bir kaç yıl içerisinde hâkimiyetlerini pekiştirdikten sonra Türklere karşı olan politikalarını değiştirmişlerdir. Türklere ait özel mülkleri, özel okulları ve vakıf mallarını devletleştirip, sadece kendilerini öven Türkçe yayınlara izin vermişlerdir. Bulgaristan Müslümanlarının din adamı ihtiyacını karşılamak üzere 1922 yılında Şumnu'da açılan Nüvvab mektebi 1947 yılında kapatılmıştır. Georgi Dimitrov, Aralık 1947'de Bulgaristan Türklerini Bulgaristan'ın düşmanları ile iş birliği yapmamak hususunda uyarmıştır. Bu uyarı artık yeni rejimin Bulgaristan Türklerine nasıl baktığını da göstermektedir. Bulgaristan Komünist Partisi, 1950'li yılların başlarında, Türkler arasındaki milliyetçilik ve "dinî fanatizm" ile mücadeleyi öncelikli konuları arasında almıştır. Bu şekilde üzerlerindeki baskının gittikçe artması sonucunda 1950-51 yıllarında 154.393 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.⁸

Göç kampanyasının ardından, ilerde Türkiye'de kurulacak olan sosyalist düzene kadro hazırlamak için Bulgaristan Türklerinden yararlanmak düşüncesiyle Bulgaristan Türklerinden bir hayli insan eğitilmiş ve yetiştirilmiş ise de, 1956 yılında yönetime gelen Todor Jivkov'un azınlıksız tek bir sosyalist Bulgar milleti yaratmak arzusunun bir sonucu olarak Türklere sağlanan imkânlar yeniden kısıtlanmıştır. 1960'lı yıllarda Bulgaristan Türklerinin okulları Bulgar okulları ile birleştirilmiş, Türkçe eğitim tamamen terk edilmiş, Türkçe yayın kalmadı denilecek derecede azaltılmış, Pomaklardan başlanarak Türklerin isimlerinin değiştirilerek Bulgarlaştırılmasına girişilmiştir.⁹ 1962 ve 1963 yıllarında 380 binden fazla Bulgaristan Türkü

⁸ Bulgaristan'ın, komünist ideolojiyi Türkiye'ye ihraç etmek için söz konusu göçleri düzenlediği iddiası ve Sovyetler Birliği'nin, Kore Savaşı'ndaki tutumundan dolayı Türkiye'yi cezalandırmak için bunu gerçekleştirdiği görüşü ile ilgili tartışmalar için bkz. Lilla Petkovo, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000", *The Global Review of Ethnopolitics*, Cilt 1(4), Haziran 2002.

⁹ Bu meyanda 1956 yılında 2.715 olan imamların sayısı, 1982 yılında 570, 1987 yılında da 400'e düşmüştür.

ülkede bulunan Türk büyükelçilik ve konsolosluklarına müracaat ederek göçme taleplerini iletmışlerdir.¹⁰ 1971 yılında kabul edilen yeni anayasada ülkede bulunan azınlıklara dair hiç bir hükmün yer almaması, Jivkov yönetiminin bu meseleye bakışının önemli bir göstergesidir.

Ele aldığımız bir asrı aşkın süre içerisinde, Bulgar yönetimleri her zaman bu ülkedeki Türklerin sayıları ile yakından ilgilenmişler, Türklerin Bulgaristan'daki toplam nüfusa oranlarının belli bir rakamı aşmasından endişe etmişlerdir. Bu çerçevede zaman zaman ülkedeki Türklere ve Müslümanlara yönelik olarak Bulgarlaştırma politikaları izlenmiş, onlara Bulgaristan'da eşit bir vatandaş olarak yaşayabilme umudu bırakılmamış, Bulgarlaşmak veya Türkiye'ye göç etmek tek çıkar yol olarak gösterilmiştir. Tablo I, Bulgaristan'ın bazı bölgelerindeki nüfus artış oranını vermektedir. Bulgaristan resmî istatistiklerine dayanılarak hazırlanan tabloda adı geçen bölgeler özellikle seçilmiştir. İlk üç bölge Loveç, Mihailovgrad ve Vidin, Bulgarların yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir. Sonraki üç bölge ise Türklerin ve Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir. Bu tablo 1979-1984 döneminde Bulgaristan'da Bulgarların nüfusunun nasıl azaldığını, Türklerin ve Müslümanların nüfusunun nasıl arttığını ortaya koymaktadır. Aradaki fark 10 ile 22 puan arasındadır.

Tablo I
1979, 1981 ve 1984 Yıllarında Bulgaristan'ın
Bazı Bölgelerinde Nüfus Artış Oranları

Yıl	Loveç	Mihailovgrad	Vidin	Blagovrad	Smolen	Kırcali
1979	-2,8	-1,6	-4,8	+9,6	+9,9	+17,9
1981	-3,3	-3,3	-6,3	+9,3	+7,8	+15,9
1984	-4,6	-4,9	-7,2	+8,3	+7,7	+14,0

Kaynak: Hugh Poulton, *The Balkans, Minorities and States in Conflict*, s. 122.

¹⁰ Ömer Lütem, "The Past and Present State of the Turkish-Bulgarian Relations", *The Foreign Policy Quarterly*, Vol. 23, 1999.

Bulgaristan'da, Ortodoks Bulgar olmayanların bir gün yeniden ülkede çoğunluğu oluşturacakları endişesi, dönemin Todor Jivkov yönetimini zorla Bulgarlaştırma kampanyalarını düzenlemeye itmiştir. "Soya Dönüş" ismi verilen bu kampanyada, Bulgaristan'daki Türklerin ve Müslümanların aslında Bulgar soyundan oldukları, baskıcı Osmanlı hâkimiyeti döneminde zorla Türkleştirildikleri ve Müslümanlaştırıldıkları, dolayısıyla artık asıllarına dönmeleri gerektiği iddia edilmiştir. Bunun için Türkçe isimler iptal edilerek yerlerine Bulgar isimleri verilmiş, camiler yıkılmış, Türkçe konuşmak, sünnet olmak ve kadınların şalvar giymeleri yasaklanmıştır. İlk teşebbüsler 1972 yılında Rodoplar dağlık bölgesinde yaşayan Pomaklar üzerinde yapılmış, 1984 ve 1985 yıllarında kampanya Bulgaristan'ın diğer kesimlerinde yaşayan Türklere şamil kılınmıştır. Bulgarlaştırmaya karşı çıkanlar sürgüne ve çalışma kamplarına gönderilmiş, hapse atılmış, yaralanmış ve hatta öldürülmüşlerdir.

Bulgaristan, bu politikasından dolayı 1980'li yılların sonlarına doğru başta Türkiye olmak üzere pek çok Batılı ülke, İslâm ülkesi ve uluslararası kuruluşların tepkisi ile karşılaşmıştır. Yoğun baskılar karşısında Jivkov, dönemin Sovyet lideri Gorbaçov ile görüşerek fikrini almıştır. Yeni açılan Bulgar belgelerine göre Gorbaçov, bunun Bulgaristan'ın bir iç meselesi olduğunu söyleyerek Jivkov'u cesaretlendirmiş, Ankara'daki Sovyet büyükelçisi vasıtasıyla dönemin Türk Başbakanı Özal'ın kendisine bir mesaj göndererek Bulgaristan'dan yılda 30 binden fazla olmamak üzere göçmen kabul edebileceklerini ve Bulgaristan ile ilişkileri konusunda yardımını istediğini belirtmiştir.¹¹

Tepkilerin arkasının kesilmemesi üzerine Bulgaristan, Türklerin 1989 yazında Türkiye'ye göç etmelerine izin vermek zorunda kalmıştır. İki ülke arasında hiç bir antlaşma yapılmadan 350 bin civarında Bulgaristan Türkü, evini, işini, malını, mülkünü ve kazanılmış haklarını terk edip beraberlerinde

¹¹ Bulgaristan Devlet Arşivi, fond 1b, Opis 35, a. e. 133-189, ss. 1-21, <http://www.isn.ethz.ch/php/documents/2/890623.htm>'den, Lilia Petkovo, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000".

taşıyabildikleri eşyaları ile Türkiye'ye göç etmiştir. O sıralarda uluslararası insanî yardım kuruluşları, bu göçü, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük göç dalgası olarak nitelemişlerdir. Gelenlerin arkasının kesilmemesi ve bir o kadar insanın da Türkiye'ye gelebilmek için evrakının tamamlanmasını beklediği anlaşıncaya, Türkiye sınır kapılarını kapatmak zorunda kalmıştır. Bu büyük iş gücü kaybı Bulgaristan ekonomisini de felce uğratmıştır. Nihayet 10 Kasım 1989'da gerçekleştirilen bir halk ayaklanması sonucunda Bulgaristan'da Jivkov yönetimi devrilmiş, böylece demokrasiye geçilmiştir.

4. Demokrasi Dönemi (1989'dan Günümüze)

Bulgaristan'da totaliter-komünist rejimin devrilip demokratik düzenin kurulması ile birlikte, 29 Aralık 1989 tarihinde yeni Bulgaristan hükümeti bu ülkede yaşayan Türk azınlığının Türkçe isimlerini alabilmelerini, ibadetlerini yapabilmelerini ve Türkçe konuşabilmelerini serbest bırakmıştır. Bu çerçevede isteyenlerin mahkemeye gitmek dâhil olmak üzere bir takım bürokratik işlemlerin yapılması yoluyla eski Türkçe adlarını erkeklerde -ov, kadınlarda -ova ekleriyle geri alabilmeleri kabul edilmiştir. Takip eden yıllarda isteyenlerin yine bir takım bürokratik işlemleri gerçekleştirmesi sonucunda -ov ve -ova ekleri olmadan Türkçe isimlerini kullanabilmeleri kararlaştırılmıştır. Eski hakların iadesi Türkçe isimlerin iadesi ile sınırlı değildir. Türkçe konuşmak, Türkçe yayın yapmak, gazete ve dergi çıkarmak serbestleştirilmiştir.

Başta dönemin Devlet Başkanı Todor Jivkov olmak üzere Bulgaristan'daki Türklerin ve Müslümanların 1980'li yıllarda maruz kaldıkları Bulgarlaştırma kampanyalarını plânlayanlar ve düzenleyenler, yaptıklarından dolayı ciddi bir şekilde muhakeme edilmemişler, edilenler de mahkûm olmamışlardır.¹² Bununla beraber, dönemin Bulgaristan

¹² Mayıs 1989'daki asimilasyon kampanyasına karşı çıkan bir Türkü öldüren dört polis memuru 1999 Şubatında en ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Ancak, bunlar alt seviyede ve münferit

Cumhurbaşkanı Petar Stoyanov 1997 yılındaki Ankara ziyaretinde Türkiye Büyük Millet Meclisindeki konuşması esnasında Bulgaristan Türklerine yapılanlardan dolayı üzüntüsünü ifade etmiş, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ise, 2002 yılında katıldığı bir toplantıda Komünizm Döneminde Türklerle karşı girilen asimilasyon kampanyasından dolayı Bulgaristan'da yaşayan Türklerden özür dilemiştir.¹³

a) Bulgaristan Türkleri veya Müslümanlar

Bugünkü Bulgaristan Türklerinin çok büyük bir kısmı bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesi sonucunda buralara iskân edilen Anadolu Türkmen ve Yörüklerinin çocuklarıdır. Tamamı Hanefî Müslümandır. Bulgaristan'ın Şumnu merkezli kuzeydoğusu ve Kırcaali merkezli güneydoğusu en yoğun Türk nüfusunun barındığı bölgelerdir. Bu bölgelerdeki pek çok yerde Türk nüfus oranı halen % 50'nin üzerindedir. Tablo 1'de görüleceği üzere doğum oranı Bulgarlardan yüksektir. Bulgaristan'da Türkler büyük ölçüde köylü bir nüfustur. 1997 yılına ait resmî istatistiklere göre Bulgaristan Türklerinin 253.119'u yani yaklaşık üçte biri şehirlerde yaşarken, 546.933'ü yani üçte ikisi köylerde yaşamaktadır. Tarım ve hayvancılık belli başlı geçim kaynaklarıdır. 1990'lı yıllarda yaşanan değişimden Bulgaristan'da yaşayan herkes etkilenmiştir. Ama Türkler Bulgarlardan daha fazla bu sıkıntıyı çekmişlerdir. 1992 yılında Bulgarlar arasında işsizlik oranı % 14 iken Türkler

davalardır. Bu çerçevede 1993'te açılan büyük bir dava hâlen devam etmektedir. 1996 yılında Bulgar Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığının 11. sınıflar için hazırladığı *Bulgar Tarihi* isimli ders kitabında 1980'li yıllarda yaşanan Bulgarlaştırma sürecini haklı çıkartan ve Türk düşmanlığını körükleyen ifadeler yer verilmektedir.

¹³ Bulgaristan Cumhurbaşkanı Yardımcısı emekli General Angel Marin, komünist rejim tarafından Türklerle karşı uygulanan asimilasyon kampanyasının başlamasının 30. yıldönümü dolayısıyla Rodoplar bölgesindeki Barutin köyünde gerçekleştirilen toplantıda, yapılan haksızlıklardan dolayı Türklerden özür dilemiş, "Ülkemde böyle bir zulüm işlendiği için utanç duyuyorum" dedikten sonra, "asimilasyon kampanyasına şahsen aktif olarak katılmadım. Ancak o dönemde kadrolu bir subaydım. Türk ve Müslümanlara karşı işlenen adaletsizlikten sorumlu olan sadece yönetimdekiler veya zulümleri şahsen uygulayan kişiler değildir. Olaylara sessiz ve ilgisiz kaldığımız için biz de suçluyuz". demiştir. Bkz. *Anadolu Ajansı*, 18 Mart 2002.

arasında % 25'tir. 1997 yılında bu rakam Bulgarlar arasında % 16'ya, Türklerin ve Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde % 40'lara ulaşmıştır. Bu dönemde Bulgarlarda yoksulluk oranı % 31, Türklerde ise % 40'tır. Bulgaristan'da Türklerin eğitim seviyeleri Bulgarlardan düşüktür. 1992 rakamlarına göre, Bulgarlarda üniversite mezunu oranı % 20, Türklerde % 2, lise mezunu oranı Bulgarlarda % 54, Türklerde ise % 24'tür.¹⁴

Alevîler Bulgaristan Türklerinin önemli bir kısmını teşkil ederler. Bilhassa Deliorman denilen Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda ve bir miktar da Bulgaristan'ın güneydoğusunda bulunan elliden fazla köy ve kasabada Alevîler yaşamaktadır. Bulgaristan'da 4 Aralık 1992 tarihinde yapılan genel nüfus sayımında ilk defa Alevîler ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Bu sayım sonuçlarına göre, Bulgaristan'da 83.537 Alevî bulunmaktadır.¹⁵

Türkçe konuşan, kendisini Türk hisseden Ortodoks Hristiyan Gagavuzlar Bulgaristan Türklerinin ayrı bir kısmını teşkil ederler. Resmî sayım sonuçlarında verilen rakamlar aşırı derecede farklı olsa da, bugün Bulgaristan'da 300 bin civarında Gagavuz Türkü olduğu tahmin edilmektedir. Resmî istatistiklerin dil kısmında Türklerle, din kısmında ise Bulgarlarla

¹⁴ Didar Erdiç, "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığın Ekonomik Durumu", *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (der.), Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 394-400.

¹⁵ Silistre'ye bağlı Dulovo, Bradvari, Yordanovo, Vodno, Çernolik ve Preslavtsi; Razgrad'a bağlı Sevar, Midrevo, Bisertsı, Ostrovo ve Sveštari; Ruscuk'a bağlı Pomen; Tırgovişte'ye bağlı Bayaço ve Mogilets; Lofça'ya bağlı Rositsa; İslimye'ye bağlı Yablonovo ve Malko Selo; Eski Zağra'ya bağlı Bogomilovo; Filibe'ye bağlı Gorno Novo Selo; Haskova'ya bağlı Karamantsi, Şiroko, Polana, Golemantsi, Voyvodovo ve Kozlets; Kırcaali'ye bağlı Gorna Krepost, Baştino, Boyan Botevo, Dolna Çobanka, Gorna Çobanka, Raven ve Bivolane belli başlı Alevî yerleşimleridir. Zaman içerisinde buralarda yaşayan bazı ailelerin göçleri sonucunda Haskova'ya bağlı Tekke ve Trakiest; Eski Zağra'ya bağlı Buzovgrad; Varna'ya bağlı Kumluca köylerinde ve Momçilgrat, Kırcaali, Haskova ve Pavel Bana'da da Alevîler yaşamaktadır. Bu yerlerin büyük bir kısmında Alevî-Sünnî karışık yaşamaktadırlar. Razgrad'a bağlı Midrevo, Ruscuk'a bağlı Pomen, İslimye'ye bağlı Yablanovo, Kırcaali'ye bağlı Zvezden ve Haskovo'ya bağlı Şiroka Polana gibi sadece Alevîlerin yaşadıkları yerler de vardır, ama bunların sayısı çok azdır. Bkz. Mehmet Beytullov, *Alevilik Keşmekeşliği ve Bulgaristan Kızılbaşlığı*, Sofya, 1999, s. 45.

beraberdirlir. Hristiyan olmalarından dolayı Müslüman Türklerden ayırırlar. Ancak, kendilerini Bulgarlardan da ayrı tutarlar, onlara bazen "Gavur" bazen de "Kara Gavur" derler. Gagavuzlar Varna'ya bağlı Kavarna kasabasında yoğun olarak yaşarlar. Bulgarlar bu bölgeye Gagavuzların yaşadığı yer anlamına gelen "Gagavuzlandiya" adını verirler. Gagavuzlar her ne kadar kendilerini Bulgarlardan ayrı görseler de Ortodoks Kilisesi'ne mensup olmaları sebebiyle Bulgarcanın yoğun etkisi altındadırlar. Şehirlerde Bulgarca, köylerde Türkçe konuşurlar. Yine yaşlı nesil Türkçe konuştuğu halde genç nesiller Bulgarca konuşmayı tercih etmektedirler.

Pomaklar Bulgaristan Türklerinin ve Müslümanlarının önemli bir kısmını teşkil ederler. Bulgaristan'ın güneyinde Bulgaristan-Yunanistan sınırı üzerindeki Rodoplar dağlık bölgesinde yaşarlar. Hepsisi Müslümandır. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti döneminde Müslüman olmuşlardır. Konuştukları dilin Bulgarca mı, yoksa Bulgarcaya yakın Pomakça mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bu görüş ayrılıkları Pomakların menşei konusunda da mevcuttur. Bulgar araştırmacılar Pomakları Bulgar asıllı, Yunan araştırmacılar ise Pomakları Yunan asıllı olarak sunma gayreti içerisindeyler. Bununla beraber Pomaklar Türklere sempati ile bakarlar, büyük ölçüde kendilerini Türk olarak takdim ederler. Türklerle tarih ve kader birliği içerisinde olmuşlardır. Her köyde Türkçe bilen bir kaç kişi bulunur. Çocuklarına Türkçe öğretmek isterler.¹⁶

Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı 1878 yılından beri, Bulgar milliyetçileri, kendi soylarından olduklarına inandıkları Pomakları Hristiyanlaştırmak suretiyle tekrar Bulgarlaştırmak için faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Bu çerçevede 1980'li yıllarda Türklere uygulanan isimlerini değiştirmek suretiyle Bulgarlaştırma kampanyası, 1970'li yıllarda Pomaklara uygulanmıştır. Her ne kadar Bulgaristan'ın demokrasi ile yönetildiği 1990'lı yıllarda bu tür kaba uygulamalar terkedilmiş ise de, Pomakların

¹⁶ Pomak kimliği hakkındaki tartışmalar ve farklı görüşler için bkz. Ömer Turan, "Pomaks, Their Past and Present", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt 19 (1), 1999, ss. 69-83; ayrıca bkz. Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlar'da Pomak Türkleri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

Hristiyanlaştırılması suretiyle Bulgarlaştırılmasına yönelik "millî politika" tamamen terk edilmemiştir. Daha yumuşak ve dolaylı metotlar kullanılmaktadır. Bu maksada yönelik olarak Todor Jivkov Döneminde Smolyen Bölge Müftülüğü fiilen Pomaklara yönelik müstakil bir başmüftülük gibi kullanılmış, aynı durum sosyalistlerin (eski komünistler) hükümette olduğu yıllarda Smolyen Bölge Müftülüğü'nde devam etmiştir. 1992 yılında Bulgaristan'da yapılan sayımlarda Yakoruda ve Gotse Dechev bölgelerinde bulunan Pomaklar kendilerini Türk olarak yazdırdıkları için sayımlar iptal edilmiştir. Satofça ve Vulkosel belediye başkanları görevlerinden alınmışlardır.¹⁷

Bulgaristan hükümetlerinin gizli desteği ile Boyan Sarıyef'in liderliğini yaptığı bir grup, çeşitli menfaatler karşılığında Pomakları Hristiyanlaştırmak için faaliyetler göstermektedir. Hristiyanlığı kabul eden Pomaklar televizyonlarda ve gazetelerde konuşturulmakta, diğer Pomakların etkilenmesi için çalışılmaktadır. Geçtiğimiz dönemde Bulgaristan'ın Başbakanlığını yapan Kostov'un eşinin başkanlığını yaptığı *Bideşte za Bulgariya* isimli dernek, Hristiyanlığı kabul eden Pomakların köylerine kiliseler yaptırmaktadır. Bu tür baskılar sonucunda 1996 yılında Devin, Smolyen, Zlatograd ve Rodopların diğer bölgelerinde 398, ertesi yıl 407 Pomak, Bulgar isimlerini almışlardır. Bulgar isimlerini almanın temelinde baskılardan kurtulma, işini kaybetmeme, bir işe, üniversiteye veya askerî okula girebilme umudu, yani işsizlik ve fakirlik yatmaktadır. Türk isimlerini koruyarak bu fırsatlardan yararlanmak imkânsız derecesinde zordur. Bir kısım Pomak ise baskılardan kurtulup imkânlardan yararlanabilmek için, hem Bulgarlar hem de Türkler tarafından kullanılan ortak isimleri takma veya resmî olarak başka, gerçekte başka ismi kullanma yoluna gitmektedir.¹⁸ 2000'li yıllarda Bulgar milliyetçilerinin

¹⁷ 1878 yılında Pomakların Rodoplara hâkim olmak isteyen Bulgar ve Rus kuvvetlerine karşı direnişi ve 1878'den günümüze Pomakların Bulgarlaştırılmaya direnmeleri konusunda bkz. Ömer Turan, "Rodoplarda 1878 Türk-Pomak Direnişi ve Rodop Komisyonu Raporu", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Y.XXXIV/1-2, Ankara, 1998, ss. 129-156.

¹⁸ Bulgar hükümetlerinin Pomakların isimlerini değiştirme politikalarına karşı Pomakların geliştirdikleri tavırlar için bkz. Yulian Konstantinov, Gulbrand Alhaug, *Names, Ethnicity and Politics, Islamic Names in Bulgaria, 1912-1992*, Oslo, 1995; Yulian Konstantinov, Gulbrand Alhaug, Birgit Igla, "Names of the Bulgarian Pomaks", *Nordly, Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics*, Universitet i Tromsø, 1991, ss. 8-117; Hugh Poulton ve Suha Farouki, *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra, 1997.

Pomaklara yönelik faaliyetleri devam etmektedir. Bu maksada hizmet etmek üzere *Radoliksiye* isimli bir cemiyet kurulmuştur. Pomakları Türklerden ayırarak bir parti kurmak hazırlıkları yapılmaktadır.

Bulgaristan Türklerinin bir alt grubu da Tatarlardır. Bulgaristan'da bulunan Tatarlar, büyük ölçüde Kırım'ın 18. yüzyılın sonunda Rus yönetimine geçmesinden ve 19. yüzyılın ortalarındaki Kırım Savaşı'ndan sonra ana vatanlarını terk ederek bu bölgeye gelen Kırım Tatar Türklerinin çocuklarıdır. Bilhassa Varna ve civarında yaşarlar. Müslüman olan ve Türkçe konuşan Çingeneler de, Bulgaristan'da Müslüman Türklerin bulundukları her yerde yaşamakla beraber bilhassa Güney Bulgaristan'da yoğunlaşmış bir durumdadırlar. Genellikle kendilerini Türk olarak takdim ederler. Sayıları hakkında kesin bir rakam verebilmek çok zordur. Ülkenin içerisinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve kültürel şartlara göre kendilerini tanımlamaları veya Bulgar otoritelerinin onları adlandırmaları değişiklik gösterebilmektedir. Bulgaristan'da Çingeneler toplumun en alt kesimini teşkil etmektedirler. Son yıllarda Bulgar milliyetçilerinin okları Çingenelere yönelmiştir; Bulgaristan ile ilgili hazırlanan insan hakları raporları Çingenelere yönelik ayrımcılık ve insan hakları ihlalleri ile doludur. Son yıllarda diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da Çingenelerin Rom veya Romanlar olarak kendilerine bir kimlik belirlemeleri ve bu kimlikle sosyal-siyasal kurumlaşmalar içerisine girmeleri dikkati çekmektedir.¹⁹

b) Demografik Durum

Bulgaristan'da Mart 2001'de yapılan sayım sonuçlarına göre ülkenin nüfusu 7.977.646'dır. Bulgarlar ülke nüfusunun % 87,7'sini, Türkler % 9,4'ünü, Çingeneler ise % 13,7'sini teşkil etmektedirler. 1985 yılında Bulgaristan'ın toplam nüfusunun 8.948.649, 1992 yılında 8.487.317 olduğu hatırlanacak olursa, ülkenin nüfusunun gittikçe azalmakta olduğu dikkati

¹⁹ Son yıllarda azınlık haklarının korunması bağlamında Bulgaristan'da Çingenelerin durumu hakkında yapılmış ayrıntılı bir çalışma olarak bkz. *Minority Protection in Bulgaria*, Open Society Institute 2001, Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection.

çekmektedir. Ülkenin nüfus artış hızı % -0.03'tür. 1992 nüfus sayım sonuçlarıyla kıyaslanırsa dokuz yıl içerisinde ülke nüfusunun 510 bin kişi kadar azaldığı görülür. Bunun en büyük sebebi 1990'lı yıllarda Bulgaristan'da totaliter-devletçi sistemden demokratik-liberal sisteme geçişin yarattığı ekonomik sıkıntılardan dolayı, Bulgaristan vatandaşlarının bir şekilde ekonomik durumu Bulgaristan'dan daha iyi olan ülkelere göçmeleridir. Bu dönemde en çok eğitilmiş genç nüfus Bulgaristan'dan dışarıya gitmiştir. Bulgarlar bilhassa zengin Batı Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya, Türkler ise Türkiye'ye yönelmişlerdir. Bugün Bulgaristan'da kalan nüfus önemli ölçüde yaşlı bir nüfustur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler, kanayan bir yara gibi Bulgaristan Türklerinin sayısını, göçmenlerin bilhassa eğitilmiş kesimden olması itibarıyla da gücünü azaltmıştır. Todor Jivkov Dönemi'nde veya öncesinde Bulgaristan Türkleri, millî ve dinî kimliklerinin baskı altında tutulmasına bir tepki olarak Türkiye'ye göç ederlerken, 1990'lı yıllarda Türkiye'ye göç sebepleri sıralamasında ekonomik kaygılar ön plâna geçmiştir. Yaklaşık olarak yarım asır devam eden totaliter-devletçi bir yapıdan demokratik-liberal bir düzene geçmenin sancıları bütün Bulgaristan ahalisini; fakat bilhassa sosyal sıralamada toplam nüfusun alt kesimini oluşturan Türkleri çok olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bulgaristan'da eski anlayışla ve eski teknolojiyle kurulmuş ve artık ekonomik olmayan devlet işletmeleri ve fabrikaları birbirinin peşinden kapanmış, tarım ürünlerinin maliyetleri karşılayamaması sonucunda Türkler geçinebilmek ve hayatlarını sürdürebilmek için tek umut olarak bir şekilde Türkiye'ye gelmeyi ve burada kalmayı görmüşlerdir.

Bundan dolayıdır ki 1990'lı yıllar boyunca hukuken hakları birer birer verilirken Bulgaristan Türkleri'nin Sofya'daki, Burgaz'daki, Filibe'deki Türk konsolosluklarının önündeki çok ağır şartlara bağlı vize kuyrukları, azalmamış artmıştır. Bütün bu zorluklara rağmen 1991-92 yıllarında 50 bin, 1993-94 yıllarında 70 bin ve 1994-97 yılları arasında 200 bin Türk Türkiye'ye göç etmiştir. 2001 yılında Bulgaristan'a Avrupa Topluluğu ülkelerinde serbest dolaşım hakkının verilmesinden sonra Türkiye Bulgaristan vatan-

daşlarına vize uygulamasını kaldırmıştır. Gerek üç aylık bir süre için de olsa daha zengin Avrupa Topluluğu ülkelerine çalışabilmek için gidebilmeleri, gerekse Türkiye'deki ekonomik şartların ağırlaşması sebebiyle Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye göçleri hemen hemen durmuştur. Hatta Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve Bulgaristan'ın değişen ekonomik ve siyasal şartları sebebiyle önümüzdeki günlerde Türkiye'den Bulgaristan'a bir geri göçün yaşanabileceği bile söylenebilir.

Tablo II, Bulgaristan'da 1992 yılında yapılan nüfus sayımının resmi sonuçlarına dayanmaktadır. Bu sayımda Bulgaristan'ın nüfusu 8.487.317 olarak bildirilmiştir. Tabloya göre ülkedeki Bulgarların, Ortodoksların ve Bulgarca konuşanların sayısı hemen hemen aynıdır. Tabloda Pomaklar ayrı bir grup olarak gösterilmemiştir. Bu durum Pomakların, etnik grup olarak Bulgar ve ana dili olarak da Bulgarca konuşanlar olarak gruplandırıldıklarını göstermektedir. Müslüman Pomakların Ortodoks olarak kaydedilmesi mümkün olamayacağına göre, Ortodoksların sayısının nasıl 7.274.592'ye ulaştığı anlaşılamamıştır.

Hâlbuki gerek etnik grup bölümünde gerekse ana dil bölümünde Türkler, Tatarlar ve Gagavuzlar, Türkçe, Tatarca ve Gagavuzca ayrı ayrı verilmektedir. Din kısmında da Bulgaristan resmi nüfus istatistiklerinde ilk defa olarak Müslümanların Sünnî ve Alevî olarak ayrılmalara dikkati çekmektedir. Tabloda Gagavuz nüfusu olarak verilen rakam çok düşüktür.

Muhtemelen Gagavuzların çok büyük bir kısmı Bulgar olarak kaydedilmiştir. Din birliği sebebiyle Bulgarlar arasında erimekte-dirler. Etnik gruplar kısmında 1.478 Gagavuz verilirken Gagavuzca konuşan olarak 402 kişinin verilmesi, Gagavuzların arasında kendisini Gagavuz olarak takdim edenlerin üçte ikisinin birinci dil olarak Bulgarca'yı benimsediklerini göstermektedir.

Tablo II
Bulgaristan'da Gruplar (1992)

Etnik Gruplar		Dini Gruplar		Dil Grupları	
Bulgar	7.271.185	Ortodoks	7.274.592	Bulgarca	7.275.717
Türk	800.052	Sünnî	1.026.758	Türkçe	813.639
Çingene	313.396	Alevî	83.537	Çingeneye	310.425
Tatar	4.515	Katolik	53.074	Tatarca	7.833
Gagavuz	1.478	Protestan	21.878	Gagavuzca	402

c) Hak ve Özgürlükler

Bu yeni dönemde Bulgaristan Türkleri evvela Hak ve Özgürlükler Hareketi'ni kurdular. Hareket Mart 1990'da siyasî partiye dönüştü. Bulgaristan'da etnik veya dinî temele dayalı parti kurmak yasaktır. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) sadece Türklerin partisi gibi bir görüntü vermemeye özen göstermektedir. Bunun için yönetim kademelerinde Bulgarlara da yer vermekte, Bulgar milletvekilleri de çıkarmaktadır. 1990'lı yılların başlarında HÖH hakkında etnik temele dayalı parti olmaktan dolayı iki defa dava açılmışsa da söz konusu davalar reddedilmiştir. HÖH'ün kuruluşundan bugüne kadar Bulgaristan'da yapılan seçimlerde aldığı oy sayısı, bunun toplam oya oranı ve çıkardığı milletvekillerinin sayısı Tablo III'te gösterilmektedir. HÖH, kurulmasıyla birlikte anahtar parti konumunu kazanmış, Antikomünist Demokratik Güçler Birliği, HÖH'ün dışardan desteği ile hükümet olabilmektedir. Bu yeni dönemde Bulgaristan demokratikleşirken, HÖH'ün hükümeti desteklemesi, Türkler ve Müslümanların eski dönemde gasp edilen temel haklarının alınmasını kolaylaştırmıştır. 1994 yılında yapılan seçimlerin sonucunda sosyalistler (eski komünistler) yeniden hükümet olmuşlardır. Bu dönemde uyguladıkları politikalarla, eski komünistler, Bulgaristan'daki Türklere ve Müslümanlara bakışlarını fazla değiştirmediklerini ortaya koymuşlardır. 1997 yılında yapılan seçimler sonucunda sosyalistler hükümetten düşmüş, Demokratik Güçler Birliği, HÖH'ün desteğine ihtiyaç duymadan kendi başına hükümet olabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Bulgaristan'a komünist yönetimin hâkim

olmasıyla Bulgaristanın Kralı olan babası Boris ile birlikte ülkesini terketmek zorunda kalan II. Simeon'un, Bulgaristan'a dönerek başlatmış olduğu II. Simeon Ulusal Hareketi 2001 yılında yapılan seçimlerde 240 sandalyeli Bulgaristan Parlâmentosuna 120 milletvekili sokarak birinci parti olmuş, HÖH ile bir koalisyon hükûmeti kurmuştur.²⁰ Bulgaristan tarihinde, 1878 yılından beri ilk defa Türkler Bulgaristan hükûmetinde bakanlık koltuğuna oturmuşlardır.

Komünistler, ülkeye hâkim oldukları ilk bir kaç yıldan sonra sürekli olarak Türkleri güvenilmez, Türkiye'nin beşinci kolu, Bulgaristan'ı parçalayacak tehlikeli bir güç olarak görmüşler ve ellerindeki basın-yayın organları vasıtasıyla bunun propagandasını yapmışlardır. Bu anlamda Kıbrıs örnek olarak verilmiştir. Bir gün Türklerin Bulgaristan'da da öyle bir harekete girişebilecekleri korkusu işlenmiştir. Bu meyanda, 1991 yılında kabul edilen yeni Bulgar Anayasası'nda, ülkenin bölünmezliği ve bölgesel otonomilere yer verilemeyeceğinin vurgulanmasını, Jivkov döneminde sürekli olarak işlenen bu korkunun bir tortusu olarak kabul edebiliriz. 1991 Haziranında Sobranya denilen Bulgaristan Parlâmentosunda yeni Anayasa'nın yukarıdaki maddeleri tartışılırken Kıbrıs'a sık sık atıfta bulunulmuştur. 1991 Anayasası'nda, azınlık hakları kolektif haklar şeklinde değil bireysel haklar ve özgürlükler bağlamında verilmektedir. Anayasa'da azınlıklardan bahsedilmemekte, bunun yerine 36. maddede "ana dili Bulgarca olmayan vatandaşlar" kavramı kullanılmaktadır. Anayasa'nın 3. ve 36. maddeleri "ana dili Bulgarca olmayan vatandaşların Bulgarca'yı öğrenme mecburiyetlerinin yanı sıra kendi dillerini öğrenme ve kullanma hakları" ve 54. maddede herkesin etnik bakımdan ait olduğu kültürünü geliştirebilme hakkı belir-

tilmektedir. Yıllardır işlenen Türk azınlığın ülkeyi böleceği ve parçalayacağı korkusunun hafızalardan silinmesi için zamana ihtiyaç vardır.²¹

Bu yeni dönemde Bulgaristan Türklerinin millî ve dinî haklarının iade edilmesi, onların hatta partileşerek yönetime katılmaları ve bu süreç içerisinde geliştirdikleri politikalar, sürekli olarak Türk korkusunu ve tehdidini işleyen komünistleri haklı çıkarmamıştır. Gerek siyasal anlamda HÖH, gerek sosyal ve kültürel anlamda kurulan diğer Türk cemiyetleri Bulgaristan için bir tehlike olarak değerlendirilebilecek bir talep veya hareket içerisinde olmamışlardır. En az Bulgarlar kadar devletlerine bağlı olarak, Bulgaristan için çalışmaktadırlar.

Tablo III
Hak ve Özgürlükler Partisi'nin Seçim Sonuçları

Yıl	Oy Sayısı	Toplam Oya Oranı	Milletvekili
1990	540.000	% 6,02	23*
1991	380.000	% 7,55	24
1994	260.000	% 5,44	15
1997	240.000	% 7,6	19
2001		% 7	21

*1990 yılında Bulgaristan Parlâmentosu 400 milletvekilinden oluşuyordu. Daha sonraki yıllarda parlâmentonun toplam milletvekili sayısı 240 olmuştur.

1990'lı yıllarda Bulgaristan'da Türklere yönelik olarak kurulan tek parti HÖH değildir. 1991 yılında eski HÖH Milletvekili Adem Kenan'ın başkanlığında Türk Demokrat Parti, yine eski bir HÖH Milletvekili Mehmet Hoca'nın başkanlığında Demokratik Değişim Partisi, eski Başmüftü Nedim Gencev'in başkanlığında Demokratik Adalet Partisi ve yine eski HÖH Milletvekili Güner Tahir'in başkanlığında Ulusal Haklar ve Özgürlükler

²⁰ Bulgaristan'da 200 civarında kayıtlı siyasî parti vardır. Bunlardan elli civarında parti son seçimlere katılmıştır. Seçimlerde % 4 baraj uygulaması sebebiyle bu partilerin bir kısmı ittifaklar yapmak suretiyle bir kısmı da kendi başlarına seçimlere girmektedirler. Bu son seçimlerde, Birleşik Demokratik Güçler 51, Bulgaristan Sosyalist Partisi ise 48 milletvekilliği kazanmıştır. Bulgaristan'da Türklerin partisi olarak bilinen Hak ve Özgürlükler hakkında bkz. Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, Der Yayınları, İstanbul, 1999; Vladimir Chukov, "Bulgar Post-Totaliter Liberalizminin Türk Bayraktarları: Haklar ve Özgürlükler Hareketi", *Türkler*, Cilt 20, ss. 401-406.

²¹ Lilia Petkova, "The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947-2000", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 4, June 2002, ss. 42-59.

Hareketi kuruldu. Bu partiler, girdikleri seçimlerde birkaç on binden fazla oy alamadılar.

d) Eğitim ve Kültür

Bulgaristan'da totaliter Jivkov rejiminin devrilmesinden sonra Türkçe eğitim ve yayın yasağı kaldırılmıştır. Bulgaristan'da isteğe bağlı olarak okullarda Türkçe eğitime başlanmıştır. 1991 yılında ilkokullarda azınlık dillerinin öğretilmesi benimsenmiş, 1994 yılında birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar haftada dört saat ana dilin öğretilmesine başlanmıştır. Programlar Türklerin yoğun olduğu yerlerde yapılmaktadır. Hafta sonları veya normal ders programlarından sonra verilen bu derslerin verilmiş saatleri ve tarzları ile ilgili problemler yaşanmaktadır. Bulgaristan Eğitim Bakanlığının tahminlerine göre 1999 yılında Türkçe dersi alan öğrencilerin sayısı 40 bin civarındadır. Bu, çok düşük bir rakamdır. Türkçe öğretim, haftada dört saat seçmeli olmanın yanı sıra, artık öğrenci velisinin talebinden sonra birinci ve dördüncü sınıflar arasında iki saat zorunlu, beşinci ve sekizinci sınıflar arasında üç saat zorunlu, dokuzuncu ve on ikinci sınıflar arasında ise altı saat zorunlu durumuna getirilmiştir. Hukuken böyle olmakla beraber pratik biraz farklıdır. Bu programın uygulamasında büyük aksaklıklar yaşanmaktadır.²² Evvelâ pek çok yerde yeterince öğretmen olmadığı için bu haklar fiilen kullanılamamaktadır. Buna ilâveten Türkçe eğitimi veren öğretmenler yeterince kalifiye değillerdir. Bu çerçevede yaz tatillerinde düzenlenecek kısa süreli hizmet içi eğitim kurslarıyla söz konusu öğretmenlerin geliştirilmeleri çok önemlidir. Pomakların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde bu programların yapılmamasındaki ısrar dikkati çekmektedir.²³ Sofya ve Şumnu Üniversitelerinde Türk dili ve edebiyatı bölümleri açılmıştır. Bulgaristan

²² Türkiye bunun için 44 bin kitap bağışlamıştır. Beşinci ve sekizinci sınıflar arasındaki çocukları okuyacağı bu kitaplarda Dünya ve Bulgaristan klâsiklerinin Türkçe tercümeleri yer almaktadır. *Turkish Daily News*, 19 Ocak 2001, s. 4.

²³ 1999 Country Reports on Human Rights Practices, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, U. U. Department of State, 25 Şubat 2000.

resmî televizyonu 2 Ekim 2000'den itibaren günde 10 dakika Türkçe yayına başlamıştır. Bulgaristan Resmî Radyosu, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere mahsus olmak üzere Türkçe yayın yapmaktadır. Bulgaristan'da özel radyoculuk mümkündür. Ülkede 30'un üzerinde ulusal ve yerel radyo istasyonu bulunduğu halde, Türklerin veya Türkçe yayın yapan bir radyo istasyonu yoktur.

Yeni dönem Bulgaristan Müslümanlarının ilk dergilerinden olan *Müslümanlar* dergisi Başmüftülüğün yayınıdır. Sofya'da Türkçe ve Bulgarca olarak ayda bir çıkan dergi, malî sıkıntılar sebebiyle zaman zaman yayınına ara vermiş; fakat tamamen durmamıştır. Dergi, Müslümanlarla ilgili önemli olaylarla ilgili yazılara, Başmüftülüğün duyurularına ve faaliyetlerine, dinî öğüt ve makalelere yer vermektedir. Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin ve daha sonra Partisinin yayın organı olarak *Hak ve Özgürlükler* gazetesi 1990 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1990'lı yılların ortalarında yayın hayatını durdurmuştur. Bulgaristan Türklerinin tek gazetesi *Zaman*'dır. 1990'lı yılların başlarından beri Türkçe ve Bulgarca olarak çıkmayı sürdüren gazetenin istikrarlı bir çizgisi vardır. *Ümit* dergisi 1990'lı yılların ortalarından beri üç aylık kültür, sanat ve haber dergisi olarak Sofya'da yayımlanmaktadır. 1994 yılında aylık çocuk dergisi olarak Sofya'da çıkmaya başlayan *Balon* zaman zaman duraksamalar yaşasa da yayın hayatını sürdürmektedir. Kazım Memiş tarafından çıkarılan dergi, aynı zamanda Türk çocukları için Türk dili yardımcı ders kitabı olarak kullanılmaktadır.²⁴

Gönül, gençlere yönelik bir magazin dergisidir. Dergi yine Kazım Memiş'in yönetiminde 2000 yılında Sofya'da çıkmaya başlamıştır. İki ayda bir çıkan dergi bir yandan makyaj stillerinden saç modellerine yazılar yayımlar ve boy boy pop sanatçılarının resimlerini basarken aynı zamanda

²⁴ Bulgaristan Türklerinin 1990'lı yıllarda çıkarmış oldukları süreli yayınlar konusunda bkz. Ömer Turan, "Bulgaristan'da Totaliter-Komünist Rejimin Yıkılmasından Sonra Çıkan Türkçe Gazeteler", *Türkiye Günlüğü*, sayı 36, Eylül-Ekim 1995, ss. 95-98; Ömer Turan, "Bulgaristan ve Makedonya'da Çıkan Türkçe Gazeteler", *Avrupa'da Türkçe Yayınlar Sempozyumu*, Amsterdam, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Yayınları, 1996, ss. 39-58.

ana dil, millî tarih ve kültüre dair yazılara yer vermektedir. Sofya'da açılan Türk Kültür Merkezi adına Sabri Alagöz tarafından 1999 yılında çıkarılmaya başlayan *Kaynak*, bazı küçük fasılalarla tarih, kültür, edebiyat ve sanat dergisi olarak yayın hayatını sürdürmektedir. Üç ayda bir çıkmaktadır. 1999 yılında çıkmaya başlayan bir başka dergi *Kalem*'dir. Din, tarih, eğitim ve kültür dergisi olarak kendisini takdim eden *Kalem*, YİE Mehmet Fikri Derneği yayın organıdır. Sofya'daki İslâm Enstitüsü çevresindeki gençlerin çıkarmış oldukları dergi iki aylık bir dergi olma iddiasına rağmen, fiilen yılda iki sayı ancak çıkabilmektedir.

Bulgaristan'da 2002 yılında yayımlanmaya başlayan iki yeni Türkçe dergi vardır. Bunlardan *Deliorman*, üç aylık bilim, eğitim, edebiyat, kültür ve sanat dergisi olarak Ocak 2002'de Razgrad'da çıkmaya başlamıştır. Razgrad "Deliorman" Türk Kültür Merkezi ve Edebiyat Derneği adına derginin sahibi ve yazı işleri müdürü, Hüseyin Köse'dir. *Balkan Aktüel* ise 2002 Haziranında Sofya'da çıkmaya başlamıştır. Dergi Bulgaristan'a gelen, gelmeyi düşünen veya Bulgaristan ile ilgilenen Türk işadamlarına Bulgaristan'ı tanıtmak iddiasıyla, kısaca iş çevrelerine yönelik olarak yayımlanmaktadır. Önce aylık olarak yayın hayatına atılan dergi, daha sonra on beş günlük ve nihayetinde haftalık çıkmak arzusundadır.

e) Müslümanların Dinî Organizasyonu

Bulgaristan'a İslâmiyet Osmanlı fetihleri ile gelmiştir. Anadolu'dan getirilen Müslüman Türkler yeni fethedilen bölgelere iskân edilmiştir. Bilhassa Rodoplar bölgesinde yerli ahaliden Müslümanlığı seçenler de olmuştur. Bulgaristan'a İslâmiyet Türkler tarafından getirildiği için bölgede Türk Müslümanlığı hâkimdir. Bütün Müslümanlar Hanefî mezhebindedirler. Bulgaristan'da Müslümanlar, Türkler, Pomaklar ve Müslüman Çingenelerden oluşmaktadırlar. 1992 sayım sonuçlarına göre ülkede 1.026.758 Sünnî ve 83.537 Alevî olmak üzere toplam 1.110.295 Müslüman bulunmaktadır. Müslümanlar toplam nüfusun % 13,10'unu teşkil etmektedirler. İlk defa bu sayımda Bulgaristan'da Sünnîler ve Alevîler ayrı ayrı sayılmışlardır.

Bulgaristan'da Müslümanların dinî idareleri 1880, 1895, 1919, 1945, 1951, 1986, 1992 ve 1994 yıllarında çıkarılan tüzüklerle belirlenmiştir. Tahmin edileceği gibi bu tüzüklerin her biri Bulgaristan'ın içerisinde bulunduğu dönemin siyasî havasını yansıtır.²⁵ Müslümanların en yüksek dinî mercii Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğüdür. Başmüftülük Sofya'dadır. Başmüftülüğe bağlı olarak bölge müftülükleri vardır. Bunlar Sofya, Filibe, Kırcaali, Smolyen, Aytos, Gotse Delçev, Şumnu, Razgrad, Plevne ve Dobriç'de olmak üzere 10 tanedir. Camiler, cami görevlileri ve İslâm vakıfları müftülüklere bağlıdır. Bulgaristan Müslümanları arasında tasavvuf çok yaygın değildir. En yaygın tarikat Bektaşîliktir. Bilhassa Alevîler arasında yayılmıştır.²⁶

Bulgaristan'daki okullarda 1997'den beri ailesi isteyen öğrencilere kendi geleneksel dinleri olan Hristiyanlık eğitimi verilmektedir. 2000 yılından beri aynı uygulamadan Müslümanların yoğun olarak bulunduğu yerlerde yaşayan Müslümanlar da İslâmiyet dersini almak şeklinde yararlanabilmektedirler. Türkçe eğitimi vermek durumunda bulunan öğretmenler için yukarıda belirttiğimiz zorluklar, din dersi eğitimi veren öğretmenler için de geçerlidir.

Bulgaristan'da Müslümanların din adamı ve din dersi öğretmeni ihtiyacını karşılamak üzere Sofya'da bir İslâm Enstitüsü ve Şumnu, Kırcaali ve Mestanlı'da birer İmam-Hatip Okulu açılmıştır. Sofya'daki İslâm Enstitüsü kız ve erkek öğrencileri kabul etmektedir. Başmüftülüğe bağlı olan Enstitü, özel yüksek okul statüsüne sahiptir. Enstitü şimdilik dört yıllık lisans eğitimi vermek üzere öğrenci kabul etmektedir. Lisans eğitiminden mezun olan öğrenciler birkaç sınava katılarak Yeni Bulgar Üniversitesinden de diploma alabilmektedirler. Enstitü mezunları, imam, vaiz, müftü, ile ilk ve ortaokullar-

²⁵ H. Mehmet Günay, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Topuluğunun Dinî Hayatı", *Türkler*, Cilt 20, ss. 407-416; Ömer Turan, "Balkan Türklerinin Dinî Meseleleri", *Yeni Türkiye*, sayı 16, Temmuz-Ağustos 1997, ss. 1744-1757.

²⁶ Bulgaristan'da tasavvuf ve tarikatlar konusunda bkz. Frederic De Jong, "Notes on Islamic Mystical Brotherhood in North East Bulgaria", *Der Islam*, Y. 63, sayı 2, 1986, ss. 303-308.

da İslâm dersi öğretmeni olabilmektedirler. Enstitü, yüksek lisans ve doktora eğitimi vermek üzere programlar hazırlamaktadır. İmam-Hatip okulları ise orta dereceli okullardır. İmam ve vaiz ihtiyacını karşılamak üzere açılmışlardır.

Bulgaristan Müslümanlarının dinî, millî hayatlarını sürdürebilmelerinde vakıfların ve vakıf mallarının çok önemli bir rolü vardır. Bulgaristan'da Türk hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte pek çok yerde Müslümanlara ait vakıf malları ellerinden alınmış, en azından çok kötü yönetilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Bulgaristan'a komünistlerin hâkim olmasından sonra, diğer özel mülkler gibi vakıf malları da devletleştirilmiştir. Yeni demokratik dönemde, komünistler tarafından devletleştirilen bütün özel ve vakıf mallarının sahiplerine iadesi kabul edilmiştir. Bu çerçevede bir kısım vakıf malları iade edilmiş, bir kısmının hukukî prosedürü ise on yıldan uzun bir süredir devam etmektedir. Bulgaristan yönetiminin Müslümanlara ait vakıf mallarının iadesinde çok istekli davrandığını söylemek, mümkün değildir.²⁷

Son yıllarda Arap ülkelerinden ve İran'dan Balkanlar'daki Müslüman topluluklara ve bu arada Bulgaristan Müslümanlarına yönelik bir ilgi dikkati çekmektedir. Araplar, bilhassa Pomaklarla yakından ilgilenmektedirler. Her yıl onlarca öğrenci Arap ülkelerine götürülmekte ve orada Arapça ve din eğitimi almaları sağlandıktan sonra müftü, camilerde din görevlisi veya din dersi öğretmeni olarak çalışmak üzere Bulgaristan'a, yeniden gönderilmektedirler. Elbetteki Arap ülkelerinde yetişen bu öğretmenler Arap Müslümanlığının etkisi altında kalmakta, Bulgaristan'da da bunu öğretmektedirler. Son yıllarda İran'ın Bulgaristan'daki Alevilere yönelik çalışmalar içerisine girdiği gözlenmektedir. İslimye'ye bağlı Yablanovo Belediyesi'ndeki Alevî Türkler için İran bir cami açmıştır. Bu köy 1980'li yıllardaki isim değiştirme sürecinde en çok direnen köylerden biridir.

²⁷ Bulgaristan'da vakıfların tarihî ve bugünkü durumu konusunda bkz. Ömer Turan, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları", IRCICA'nın 2000 yılında Sofya'da düzenlemiş bulunduğu *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Sempozyumu*'na sunulmuş bildiri metni, basılıyor.

Sonuç

Bugün Bulgaristan, Avrupa Topluluğu'na aday ülkelerden biridir. Büyük bir kararlılık içerisinde Avrupa Topluluğu'na kabul edilebilmek için gerekli bütün yapısal ve hukuksal reformları gerçekleştirmiştir, gerçekleştirmektedir. Tam üyelik için gün saymaktadır. Bu çerçevede Avrupa Topluluğu normlarına uygun olarak azınlıklar lehine pek çok yeni düzenleme yapmıştır. Bu ülkede son yıllarda azınlıklara verilen haklar ve onların tatmin edilmesi bağlamında bir "Bulgaristan Modeli" kavramı bile ortaya atılmıştır.²⁸ Bulgaristan'daki en büyük azınlık grubunu teşkil eden Türkler, bu gelişmelerden ve bu yeni düzenlemelerden olumlu anlamda etkilenmektedirler. Gerek İnsan Hakları örgütlerinin gerekse Amerika Birleşik Devletleri'nin son yıllara ait Bulgaristan İnsan Hakları raporlarında, Türklerin durumu, şikâyet konusu değil başarılı bir entegrasyon örneği olarak gösterilmektedir.

Bulgaristan'da, teorik ve hukukî olarak Bulgarlarla Türkler eşit iseler de fiilen böyle bir eşitlik yoktur. Türkler daha az eşit olmakla yetinmek durumundadırlar. Yakın zamanlara kadar Bulgaristan Türkleri askerlik görevlerini diğer Bulgarlar gibi silâh başında değil inşaat birliklerinde yerine getirirdi. Bir kaç yıl önce bu uygulama terkedilmiştir. Bulgaristan Türkleri, ülkenin toplam nüfusunun % 10'undan fazlasını teşkil ettikleri halde, bu nisbette devletin üst yönetim organlarında, örneğin, ordu yönetim kademelerinde görülmemektedirler. Bu durum bilhassa ekonomik alanda kendini çok açık olarak göstermektedir. 2000'li yıllarda Bulgaristan Türklerinin içerisinde bulundukları sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar, hâlen Bulgarların bir hayli gerisindedir; ancak 1980'li ve 1990'lı yıllar içerisinde bulundukları şartlarla bugünkü şartlar, karşılaştırmamayacak ölçüde iyidir, iyiye gitmektedir. Bulgaristan Türkleri konusu, yakın zamana kadar olduğu gibi Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini olumsuz olarak etkileyen veya bu iki ülke arasındaki ilişkilerden olumsuz olarak etkilenen bir unsur olmaktan çıkmış; iki ülke ilişkilerini olumlu olarak etkileyen ve bundan olumlu olarak etkilenen bir özellik kazanmıştır, kazanmaktadır.

²⁸ Antonina Zhelyazkova, "The Bulgarian Ethnic Model", *East European Constitutional Review*, Cilt 10 (4), Sonbahar 2001.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN HAKLARI

Ömer E. LÜTEM*

1878 yılından önce Bulgaristan mevcut olmadığından Bulgaristan Türkleri deyimi de yoktur. Bu dönem için Rumeli Türkleri daha doğru bir kavramdır. Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması'yla özerklik kazanması ve 1909'da da bağımsızlığını ilân etmesi sonucunda, Bulgar devleti içindeki Türklerin tanımlanması için, 1925 yılına kadar genel olarak "Müslümanlar" deyimi, bu tarihten sonra ise "Bulgaristan Türkleri" deyimini kullanılmıştır.

"Bulgaristan Türkleri" deyiminin bu kadar geç kullanılmasının nedenini Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî esaslar üzerine kurulmuş bir devlet olmasında ve tebaasını Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak sınıflandırmasında aramak lâzımdır. 19. asırda "Millet Sistemi" ile gayrimüslimler kendi "millî" aidiyetlerine göre bazı idar haklara sahip olmuşlarsa da Müslümanlar için bu yapılmamış ve dolayısıyla İmparatorluğun, başta Türkler olmak üzere, diğer Müslüman halkı arasında hiçbir fark gözetilmemiştir. Bu sistemin gereği olarak da Bulgaristan'daki Türkler "Müslümanlar" sözcüğü ile tanımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal bir devlet olarak kurulmasıyla, 1925 yılından sonra, Bulgaristan Türkleri deyimi kullanılmaya başlanmıştır.

* Emekli Büyükelçi, yazar.

"93 Harbi"¹ sırasında, yaklaşık olarak günümüzdeki Bulgaristan'a denk düşen topraklarda yaşayan Müslümanların sayısında, yarıya yakın bir azalma olmuştur.² Bu, yeni kurulan devlette Bulgarlara sayısal üstünlük sağlamak amacıyla Rus ordularınca kasten yapılan katliamlar ve göçe zorlama yolu ile bir tür etnik temizlik sonucunda gerçekleşmiştir.³

1878 Berlin Antlaşması "Büyük Bulgaristan"ın kurulmasını önlemekten başka, yeni kurulan prensliği hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamış, ayrıca prenslikte kalan Müslümanların hakları ile ilgili bazı hükümler getirmiştir. Antlaşmanın 5. maddesi,⁴ Bulgaristan'da yaşayanların dinî inançlarına bakılmaksızın medenî ve siyasî haklara sahip olmalarını öngörmektedir. Aynı madde Bulgaristan halkına dinî özgürlük tanımakta ve dinî kurumlarını korumaktadır. 12. madde ise Prenslikte ikamet etmeyen Müslümanların mallarına sahip olmaya devam edeceklerini belirtmektedir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesinden sonra Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında 19 Nisan 1909'da imzalanan ve bir protokol ve eki olan sözleşme⁵ Bulgaristan'daki Müslümanların dinî hak ve örgütlenmeleri-ni ayrıntılı bir şekilde tespit etmiştir.

Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgaristan ile 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan barış antlaşmasının⁶ 8. maddesi, Bulgaristan uyruklu Müslümanların Bulgar kökenlilerle aynı medenî ve siyasî haklara sahip olacaklarını, ayrıca dinî özgürlükleri bulunacağını ve örf ve adetlerine ve dinî

¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.

² Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara, Bilgi Yayınları, 1985, s. 18.

³ Bilâl N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri, Belgeler*, Cilt II, ss. CLXXI-CLXXXII

⁴ Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome Quatrième, 1878-1902, s. 170.

⁵ Sinan Kunalalp, *Recueil des Traités, Conventions, Protocoles, Arrangements et Déclarations signés entre l'Empire Ottoman et les Puissances Etrangères*, 1903-1922, Cilt I, 1903-1916, ss. 121-125.

⁶ Kunalalp, *Recueil des Traités, Conventions, Protocoles, Arrangements et Déclarations signés entre l'Empire Ottoman et les Puissances Etrangères*, ss. 217.

örgütlenmelerine saygı gösterileceğini âmindir. 12. madde ise Müslüman vakıflarının korunmasına dairdir. Bu antlaşmanın ikinci eki Bulgaristan'daki müftülerin görev ve sorumluluklarını saptamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan ile barışı kuran 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Antlaşması'nın⁷ 53. maddesinde, farklı ırk, dil ve dine mensup olmanın Bulgaristan vatandaşlarının siyasî ve medenî hakları kullanmasına, özellikle kamu hizmetlerine alınmasına ve çeşitli meslekleri yapabilmesine zarar vermeyeceği; hiçbir dilin kullanımının yasaklanamayacağı, Bulgarca konuşmayanlara mahkemelerde kendi dilini konuşma hakkı tanınacağı; 54. maddesinde etnik, dil veya dinî azınlığa mensup olanların diğer Bulgaristan vatandaşlarıyla aynı haklara sahip oldukları, bu kişilerin dinî hayır ve sosyal amaçlı dernekler, okullar veya diğer eğitim kurumları kurabilecekleri ve kendi dillerini öğretebilecekleri; diğer bir maddesinde Bulgar hükümetinin, Bulgarca dili öğretimini zorunlu kılabilecek olmakla beraber, Bulgarcadan başka bir dil konuşanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki ilkokullarda o dilin okutulmasını için kolaylıklar sağlayacağı, dil, dinî veya etnik azınlıkların devlet veya belediye bütçelerinden eğitim, din veya hayır işlerine adil pay alacakları gibi hükümlere yer verilmekte, ayrıca bu hükümlerin Milletler Cemiyetinin garantisi altında olduğu ve bu Cemiyet Konseyinin rızası olmadan değiştirilemeyecekleri (madde 57) belirtilmektedir.

18 Ekim 1925 tarihili Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'na⁸ ekli protokolün "A" maddesinde, Neuilly Antlaşması hükümlerinin Bulgaristan Müslümanlarına uygulanacağı beyan edilmektedir.⁹ Keza bu antlaşmaya ekli İkamet Sözleşmesi'nin 2. maddesinde açıkça Türklerden bahsedilerek: "Âkit taraflar Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının kendi arzularıyla göç etmelerine hiç bir engel çıkarmayacaklardır." denilmektedir.

⁷ Bilâl N. Şimşir, "The Legal Status of the Turkish Minority in Bulgaria Under Bilateral and Multilateral Treaties", *Foreign Policy*, Cilt XII (3-4), 1986, ss. 131-134.

⁸ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, I. Cilt, ss. 255-263.

⁹ Türkiye de buna karşılık Lozan Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerini Türkiye'deki Bulgarlara uygulamayı kabul etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, Avrupa kıtası için Helsinki Nihai Senedi ile Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı'nın (AGİK) diğer belgeleri azınlık haklarının korunması ile ilgili yükümlülükler getirmiştir.

Görülebileceği üzere Bulgaristan 1878'den itibaren, gerek ikili gerek çok taraflı anlaşmalar gereğince ülkesindeki Müslüman/Türk azınlığının çeşitli haklarına saygı göstermekle yükümlü olmuştur. Hukukî açıdan bakılınca, uluslararası anlaşmaların Bulgaristan Türklerine, zamana göre bazı değişiklikler göstermekle beraber, genelde yeterli sayılabilecek haklar tanıdığı görülmektedir. Sorun Bulgaristan Türklerine tanınan hakların azlığında değil, bu haklardan ne ölçüde yararlanmasına izin verildiğinde odaklanmaktadır. Bu hususu, başlıca azınlık haklarını ele alarak inceleyelim.

Siyasî haklar kapsamında, kuramsal olarak Türk azınlığı seçme ve seçilme hakkına daima sahip olmuştur. Ancak, siyasî hakların bir anlam ifade etmesi için bunların demokrasi koşulları altında kullanılması gerekmektedir. Oysa Bulgaristan'da 1878'den Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, bir prens veya kralın başkanlık ettiği bir tür oligarşi hâkim olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir süre nispi özgürlük dönemi yaşanmış, 1934'ten itibaren kralın güdümünde ve ordunun desteğinde aşırı milliyetçi ve faşist eğilimli hükümetler iktidara gelmiş, 9 Eylül 1944'te bu rejime son verilmiş; ancak bu kez Komünist Partisi'nin iktidarı başlamış ve 1990'ın başlarına kadar devam etmiştir. Buna göre, 1878-1990 arasındaki 112 yıl içinde Bulgaristan ancak 15 yıl kadar demokratik denebilecek şekilde idare edilmiştir. Bu dönem hariç, Türklerden az sayıda siyaset adamı, daima iktidara mensup olmuş ve genelde kendi toplumuna değil, iktidara hizmet etmiştir. Diğer yandan Türk siyaset adamlarının sayısı hiçbir zaman Türklerin nüfusuyla orantılı olmamıştır. Ayrıca Türkler, bakan, bakan yardımcısı ve yüksek dereceli memur yapılmamış, orduda muharip sınıflara alınmamıştır. Siyasî alandaki bu ayrımcı muamele, dinî ve kültürel alanda aşağıda açıklayacağımız kısıtlamaların da etkisiyle, Türklerin Bulgar hükümetlerine karşı güvensizlik beslemelerine ve bunun sonucu olarak da Türkiye'ye göç etmelerine neden olmuştur. Diğer yandan bu ayrımcılık ve kısıtlamalar, Türkiye ile Bulgaristan arasında daima sorun olmuş ve ikili ilişkilerde ciddi bunalımlar yaşanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında özellikle ön plâna çıkarılan dinî hakları incelediğimizde, komünistlerin Bulgaristan'a hâkim olmalarına kadar, toplu olarak ibadet özgürlüğünün mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Komünistler ise tedricen ve fakat devamlı bir şekilde toplu ibadet özgürlüğünü idarî önlemlerle kısıtlamışlardır. Bu iki yöntem uygulanarak gerçekleştirilmiştir: Birincisi, bazı büyük şehirler hariç, camilerin sadece Cuma namazları için açık tutulmasıdır; ikincisi ise, sadece yaşlı insanların camiye gelmelerine izin verilmesi, gençlerin çeşitli şekilde bundan caydırılmasıdır.

Camilerin bakım ve onarımı ile dinî öğretimin finansmanını sağlamakta olan Türk vakıfları, komünistler tarafından devletleştirilmiş, bu harcamalar hukuken Bulgar devleti tarafından üstlenmiş; ancak gerçekte pek harcama yapılmamıştır. Bu vesileyle Bulgaristan'da başta camiler olmak üzere, dinî yapıtlara karşı tedrici bir ortadan kaldırma politikası takip edildiğini ifade etmemiz gerekmektedir. "93 Harbi" sırasında ve sonrasında bir çok cami yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. Daha sonraları ve özellikle Komünist İdare Dönemi'nde ise, mimarî değeri olan bir kaç haric, camiler onarılmayarak zamanın tahribine bırakılmıştır. Misal olarak, bağımsızlıktan önce Sofya'da 82 cami varken bugün bir adet olduğunu söyleyebiliriz.

Dinî teşkilatlanma konusunda Bulgaristan'ın 1909'da bağımsız olur olmaz müftü tayinlerine el attığını ve hükümetin isteklerini yerine getirecek kişileri müftü tayin etmek yoluyla Müslümanlar üzerinde nüfuz kurmaya çalıştığını görüyoruz. Bulgaristan Türklerini kültürel ve ekonomik yönden geri bırakmayı bir politika olarak benimseyen ve bu nedenle de onların Türkiye'deki Kemalist devrimlerden uzak kalmasını yeğleyen Bulgar hükümetleri, bu amaçla önce müsaade ettikleri Lâtin alfabesini kaldırarak tekrar Arap alfabesine dönmüşlerdir.¹⁰ Bunu yaparken de bazı bağınaz Türk din adamlarının yardımından yararlanmışlar; onları müftü olarak görevlendirip, 1934'ten sonra birçok Türk okulunun kapatılmasını sağlamışlardır.¹¹ Komünist Rejim Dönemi'nde ise müftüler ve diğer din

¹⁰ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 136.

¹¹ Aynı kaynak, s. 156.

adamları Bulgar Devleti memuru yapılarak siyasî iktidarın talimatlarını yerine getirmişlerdir.

Bulgaristan 1909'da bağımsızlığını kazanana kadar, Bulgaristan Türklerine hizmet veren din adamı yetiştirilmesi bir sorun olmamış, bunlar çok kere Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelmiştir. Bağımsızlıktan sonra ise Bulgaristan'da din adamı yetiştirilmesi daha uygun bulunmuş, bunu sağlayacak bir okulun açılması, savaş koşulları nedeniyle geciktirilerek; ancak 1922'de mümkün olmuştur. Bu tarihte faaliyete geçen "Medreset-ül-Nüvvap" 1922'de Şumnu'da açılmış; ancak 1947 yılında komünist idare tarafından kapatılmıştır.¹² 1986 yılında imam adayları için açılan Müslüman Din Görevlileri Okulunun ise, soydaşlarımızın Bulgarlaştırılmasından rahatsızlık duyan bazı Müslüman ülkelere karşı, Bulgaristan'da İslâmî koşulların mevcut olduğunu kanıtlamak gayretinin ötesinde bir amacı bulunmadığı görülmüştür.

Oruç tutmak, hacca gitmek, sünnet olmak, kurban kesmek gibi diğer İslâm kurallarının uygulanması için Prenslik ve Krallık Dönemi'nde esas itibarıyla bir kısıtlama ile karşılaşılmaz iken, Komünist idare bu hususlara, resmî bir yasaklama getirmeden karşı çıkmış, oruç tutmak, sünnet olmak ve kırsal bölgelerde kurban kesmek gizlice yapılabilmiş, hacca gitmek ise ancak birkaç kişiye nasip olmuştur.

Ana dil ile ilgili haklara gelince: Azınlıkların ana dillerini konuşmaları hemen her ülkede izin verilen bir husustur. Zaten ana dilin konuşulmasını yasaklamak da son derecede zordur. Bulgaristan'da ilke olarak 1985 yılı başına kadar Türkçe konuşmak serbestti. Bu tarihten itibaren 1989 yılı sonuna kadar beş yıl Türkçe konuşmak yasaklandı. Konuşanlardan para cezası alındı. Ancak, Bulgar idarecilerinin beklentilerinin aksine Türkçenin yerini Bulgarca alamadı.

¹² Aynı kaynak, s. 65.

Ana dil ile ilgili önemli bir hak bu dilde eğitim almaktır. 1878'den sonra 1946 yılına kadar Bulgaristan'daki Türkler kendi vakıfları sayesinde finanse ettikleri ve mektep encümenleri aracılığı ile de idare ettikleri okullara sahip olmuşlardır. 1934 yılında iktidara gelen aşırı milliyetçi ve faşist eğilimli hükümetler, Türkiye ile olan ikili ilişkilerini dikkate alarak Türk okullarını yasaklamamışlar; ancak bazı bahaneler icat ederek mümkün olduğu kadar çok sayıda okul kapatmaya çalışmışlardır. Bu politika sonucunda, söz konusu rejimin devrildiği 1944 yılında, mevcut 1673 ilkokulun 1276'sı ve 39 orta okulun 12'si kapatılmıştı.¹³

Komünist rejim, Türklerin eğitimi ile ilgili olarak birbirinin zıddı olan iki politika gütmüştür.

1945-1956 Dönemi, Türklerin millî kültürlerinin korunması ve aynı zamanda iyi komünist olarak eğitilmeleri dönemidir. Bu politika Sovyetler Birliği'nin eğitim politikasına uygundu. Nasıl Sovyetler Birliği'nde Azerîler, Ermeniler, Türkmenler, Tacikler vb. kendi dillerinde eğitim almışlarsa, bunun yanında iyi derecede Rusça da öğrenmişlerse; ancak eğitimlerinin esasını komünizm ilkeleri teşkil etmişse, Bulgaristan Türkleri de benzer bir şekilde eğitilmişlerdir. Bu dönem içinde Türk okulları devletleştirilmiştir. Diğer bir deyimle bu okullar Türk cemaatine ait olmaktan çıkmış, Bulgar devletinin malı olmuş; ancak Türk öğrencilerinin Türkçe eğitim aldıkları ve Bulgarca da öğrendikleri okullar olmaya devam etmişlerdir.

1956-1985 yılları arasını kapsayan İkinci Dönem, Türk ve diğer azınlıkların asimilasyonu dönemidir. Asimilasyonla ilgili önlem ve uygulamalar başlangıçta hissedilmeyecek derecede az olmuş, Komünist Partisinin 1971 yılında yapılan IX. Kongresinden sonra hızlanmış, 1973'te Pomakların ve sonra Çingenelerin isimlerinin değiştirilmesi ile belirgin bir hâle gelmiştir. Asimilasyonun başlıca aracı eğitim olduğundan, Türk okulları da bu politikadan etkilenmişlerdir. 1959 yılında Türk okulları Bulgar okulları ile

¹³ Aynı kaynak, s. 166.

birleştirilmiş, böylelikle Türk okulları ortadan kalkmıştır. Türk öğrenciler Bulgar okulları içinde, Bulgarca eğitim almaya başlamışlar; buna ek olarak da Türkçe öğrenmişlerdir. 1973 yılında ise Türkçe dersleri, Türk öğrenciler için mecburî olmaktan çıkarılıp seçimlik ders hâline getirilmiştir. Bununla, yeter sayıda Türkçe öğrenmek isteyen öğrenci olduğu taktirde Türkçe sınıfın açılması esası konmuştur. Bulgar makamları, çocuklarına Türkçe öğretmek isteyen anne ve babaları "ikna" ederek, yeterli müracaat olmadığını ileri sürüp Türkçe sınıfları açmamışlardır. Böylece 1973 yılında Bulgaristan'da Türkçe eğitimi fiilen son bulmuştur.

Ana dil konusunda diğer bir hak da bu dilde yayın yapılmasıdır. 1878-1934 yılları arasında Türkçe kitap, gazete veya dergi yayımlamak bir sorun olmamıştır. Nispi Özgürlük Dönemi olarak tanımladığımız 1919-1934 yılları arasında Türkçe yayınlar özellikle artmış ve elli kadar Türkçe gazete ve dergi yayımlanmıştır.¹⁴ Bu dönemde sorun, Bulgaristan'a yerleşmiş olan bazı devrim aleyhtarı Türklerin, Bulgaristan'daki tutucu dinî çevrelerle birlikte ve zaman zaman resmî makamların gizli desteğini de alarak Türk devrimlerine karşı çıkmaları ve bunlar arasında da özellikle harf devrimini hedef almalarıdır. 1928 yılında Bulgaristan'daki Türk okullarında Lâtin harflerine geçiş bir süre için durdurulmuş, sonra da Türkiye'nin girişimleriyle kabul edilmiştir. Gazeteler ise, siyasî eğilimlerine göre, Arap harfleriyle veya Lâtin harfleriyle basılmıştır. 1934 yılında hükümeti devirerek iktidara gelen "Askerî Lig" döneminde Lâtin harfleri yasaklanmış ve okullarda ve Türkçe yayımlarda Arap harfleri kullanılmaya başlanmıştır. 1938'de siyasî nedenlerle Türkiye'yi daha fazla kollamak mecburiyeti doğunca, Lâtin harflerine okullarda yeniden izin verilmiş; ancak yukarıda değindiğimiz gibi, Türk okulları sudan bahanelerle kapatıldığından bunun fazla bir anlamı kalmamıştı. Türkçe gazete ve dergiler de, Arapça harflerle çıksalar dahi, çeşitli bahanelerle kapatılmış ve 1944 yılında Bulgaristan'da hiç Türkçe yayım yapılmaz olmuştur.

¹⁴ Ömer E. Lütem, *Türk Bulgar İlişkileri, 1983-1989*, Cilt I, Ankara, ASAM, 2000, s. 68.

1984 yılı Aralık ayında, hiç kimsenin beklemediği ve herhangi bir işaretin de bulunmadığı bir zamanda, çok çabuk ve kararlılıkla yürütülen bir kampanya ile Türklerin adları Bulgar adları ile değiştirilmiş; direnenlere karşı güç kullanılmış ve bazı ölümler dahi olmuştur. Bu kampanya ile beraber Türkçe konuşmak, Türk müziği çalmak ve geleneksel Türk kıyafetleri giymek yasaklanmıştır. Mahallî Bulgar radyolarındaki günde birkaç saat olan Türkçe yayınlar kaldırılmıştır. *Yeni Hayat* ve *Yeni Işık* gazeteleri Bulgarca olarak çıkmaya başlamıştır. Az sayıda kalmış olan Türkçe yer isimlerinin Bulgarlaştırılmasına başlanmıştır. Bulgar bayramlarının kutlanması ve "sosyalist ritüellere" uyulması mecburî olmuştur. Türk çocuklarının kreşlere gönderilmesi yoluyla küçük yaştan Bulgarlaştırılmalarına başlanmıştır. Türkiye'ye göç olmayacağı ısrarla belirtilmiş ve göç arzusunun kınlanması için Türkiye koşullarını çok kötü gösteren bir basın kampanyası açılmıştır.¹⁷

Kısaca, Bulgaristan'daki Türklerin esasen az olan hakları tamamen ortadan kaldırılırken, onları Türklüklerinden arındırıp Bulgarlaştırmayı amaçlayan bir dizi önlem yürürlüğe konmuştur.

Böylelikle homojen bir Bulgar milleti yaratmak istenmiş; ancak zor kullanarak bir milletin yaratılamayacağı unutulmuştur. Ayrıca Bulgarlaştırma önlemlerinin uygulamaya konmasından sonra Türklerin gösterdiği tepki ve direniş Bulgaristan'ı homojen bir millete sahip bir ülke hâline değil, iç barışı tehlikeye düşmüş bir ülke hâline getirmiştir.

Bulgarlar tarafından her zaman "yabancılığı" ve "geri kalmışlığı" vurgulanan Türklerin birdenbire Bulgarlaştırılmasına bir açıklama getirmek üzere, Türklerin Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde, zorla Müslüman yapılan Bulgarlar olduğu ve şimdi bu kişilerin asıllarına döndüğü iddia edilmeye başlanmıştır. Oysa tarih, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde toplu İslamlaştırılmalar olduğunu göstermemektedir. Asırlarca beraber yaşamının sonucunda Bulgarlarla evlenmeler olduğu ve bazı Bulgarların kendi istekleriyle İslâmiyeti kabul etmiş bulunduğu doğru ise de, bunlar münferit olay-

¹⁷ Bu konunun ayrıntıları için bkz. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, ss. 439-470.

lardır. Diğer yandan Anadolu'dan Türk aşiretlerinin getirilerek bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleştirildiğine ve Türklerin Bulgaristan'a iskânının asırlarca devam ettiğine dair çok sayıda Osmanlı belgesi vardır. Bu konuda en önemli husus ise artık modern dünyada milliyetin kan bağı ile değil, ortak bir kültür (dil, din, gelenek vb) ile tanımlanıyor olmasıdır.

Türkleri Bulgarlaştırma kararının bir dizi yanlış sonunda alınmış olduğu görülmektedir.

Birinci yanlış, Türklerin Bulgarlaştırılmaya hazır olduğu düşüncesidir. Bunun temelinde Bulgaristan'da İslâmiyetin çok zayıflatılmış olması, Türkçe eğitime getirilen kısıtlamaların Türk dilini geriletmiş bulunması ve tarıma verilen sübvansiyonlar nedeniyle Türklerin nispi bir refah içinde yaşaması yatmaktadır. Ancak bunlar, Bulgar idarecilerinin düşüncelerinin aksine, Türklerin Bulgarlaştırmayı kabul etmesi sonucunu vermemiştir.

İkinci yanlış, Türkiye'nin Bulgarlaştırma politikasını, başta itiraz etse de, sonunda kabul etmek zorunda kalacağı şeklindeki düşüncedir. Türkiye, Bulgarlaştırma önlemlerinin aniden uygulanmaya başlanmasının yarattığı sürprizin etkisinden kurtulur kurtulmaz, kesinlikle bu önlemlere karşı çıkmış, soydaşlarının durumunu iki ülke ilişkilerinin ana sorunu hâline getirmiş, ayrıca bu sorunu uluslararası kuruluşlara taşımıştır.

Üçüncü yanlış, Sovyetlerin ve diğer Varşova Paktı ülkelerinin bu konuda Bulgaristan'ı destekleyecekleri inancıdır. Öyle olmamış, uluslararası kuruluşlarda Bulgaristan Türkiye tarafından şiddetle eleştirilirken, söz konusu ülkeler bu konuya karışmamayı tercih etmişlerdir.

Dördüncü yanlış, askerî rejim ve insan hakları ihlalleri gerekçesiyle Türkiye'yi şiddetle eleştiren Batılı ülkelerin Bulgarlaştırma önlemlerine fazla itiraz etmeyeceği kanısındır. Bu husus, Fransa, Almanya ve İtalya gibi bazı Avrupa ülkeleri için bir ölçüde doğru olmakla beraber, ABD ve daha az ölçüde İngiltere, Bulgaristan'ı şiddetle eleştirmişlerdir.

Beşinci yanlış, Müslüman bir azınlık söz konusu olduğundan Batılı

çevrelerin insan hakları ihlâli üzerinde fazla durulmayacağıdır. Oysa Uluslar Arası Af Örgütü zorla Bulgarlaştırmalar ile ilgili özel bir rapor hazırlayarak Bulgaristan'ı şiddetle eleştirmiş, Batılı ülkelerin basını da Bulgaristan'ı genelde yermiş, AĞİK toplantılarında ise Türkiye'nin şikâyetleri Bulgaristan'ı güç duruma sokmuştur.

Bu kadar yanılının bir araya gelmesinin başlıca sorumlusu ise, yaklaşık otuz yıldır Bulgaristan'ın tek hâkimi olan ve rejim gereği hemen hiç tenkit edilmediği için artık isabetle karar veremeyen dönemin Başkanı Jivkov'un bizzat kendisi ve onu her alanda destekleyen yakın çevresidir.

Bulgarlaştırma önlemlerinin Türkler üzerindeki etkisine gelince: Komünist Parti üyesi az sayıda Türk bunları benimsemiş ve görev verildiği ölçüde de Türklere benimsetmek gayreti içinde olmuşlardır. Türklerin çok büyük çoğunluğu ise bu önlemlerin etkisi altında kalmamış, bunları bir eziyet ve baskı aracı olarak görmüş ve pasif bir direniş göstermiştir.

Bu pasif direniş, hiç beklenmeyen bir zamanda, açıkça karşı koymaya dönüşmüştür. Bulgaristan'ın kuzeyindeki Todor İkonomovo (Mahmuzlu) köyünde 20 Mayıs 1989 tarihinde Polis ile Türkler arasında çıkan bir münakaşada polis ateş açmıştır. Ertesi gün civar köylerde de gösteriler yapılmış; polis müdahale etmiş ve toplam olarak yedi kişi ölmüştür. Bu nispeten küçük ve mevzii kalabilecek olay Bulgar idarecilerini telaşlandırmış, o güne kadar Türkiye'ye göç olmayacağı her fırsatta söylenirken, tamamen aksi bir tutum alınmış ve Jivkov göç edecek kişiler için Türkiye'nin sınırlarını açmasını istemiştir. Başbakan Özal'ın sınırların açık olduğunu beyan etmesi üzerine o yılın haziran ayında Türkiye'ye doğru büyük bir göç başlamıştır. Bulgarlar bu durumdan yararlanarak, sakıncalı gördükleri bazı Türkleri de Türkiye'ye göndermişlerdir. Yaklaşık iki buçuk ay içinde Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 300 bini aşmıştır. Göçlerin aynı yoğunlukta devam edeceğinin anlaşılması üzerine, gelenlerin beslenmesi ve barındırılması sorunlarının çözülmesi için gerekli örgütlenmeyi gerçekleştiremeyen dönemin Türk hükümeti, 21 Ağustos 1989'da serbest göçü durdurmuş ve bundan böyle sadece vize alanların göçüne müsaade etmeye başlamıştır.

Türklerin bu gönüllü göçü, Bulgarlaştırma politikasının iflâsı anlamına geldiği cihetle Jivkov ve onu destekleyenler için ağır bir darbe olmuştur. Diğer yandan, her an her şeyin kontrol altında tutulduğu bir ülkede, 300 binden fazla kişinin parti politikasına karşı gelircesine ülkeyi terk etmesinin yarattığı karışıklık ve bunun karşısında resmî makamların gösterdiği aciz, bir süreden beri ülkede bağımsız sendika ve çevreci akımlar etrafında örgütlenmeye başlayan muhalefeti cesaretlendirmiştir. Bu gruplar tarafından 1989 sonbaharında başlayan gösteriler çok büyümüş, bunlara mâni olunamayınca, 9 Kasım 1989 tarihinde yapılan Politbüro toplantısında Jivkov Parti Genel Sekreteri görevinden istifa etmiş ve yerine Dışişleri Bakanı Mladenov seçilmiştir.¹⁸

Komünist Partisi Merkez Komitesinin 29 Aralık 1989 tarihli bir tavsiye kararı uyarınca Bakanlar Kurulu ve Devlet Konseyi ortak bir karar alarak isim seçme hakkını, din özgürlüğünü, günlük hayatta Bulgarcadan başka bir dil kullanma hakkını ve geleneklerin serbestçe uygulanmasını önleyen tüm hareketleri kınamış, ayrıca 1984 yılı sonundan beri Türklere uygulanan asimilasyon kampanyasının keyfi olduğunu ve Bulgar Anayasasına ve uluslararası antlaşmalardan doğan taahhütlere aykırı olduğunu ve millî birliğe zarar verdiğini belirtmiştir.¹⁹

Böylelikle, kuramsal olarak, Türkülerin Bulgarlaştırılmasıyla ilgili önlemler kaldırılmıştır. Ancak, Türklere kanun yoluyla haklarının geri verilmesi noktasında güçlükler başlamıştır. Komünist Parti'nin Jivkov'la beraber iktidardan uzaklaştırılmış şovenist mensuplarının desteği ile, ülkede Türklere azınlık hakları verilmesi aleyhinde bir kampanya açılmış, büyük gösteriler yapılmıştır.²⁰ Millî Çıkarları Savunma Komitesi, Anavatan İşçi Partisi, Bulgar Razgrad Cumhuriyeti gibi bazı aşırı milliyetçi örgütler kurulmuştur.²¹

¹⁸ Ömer E. Lütem, "The Past and Present State of Turkish-Bulgarian Relations", *Dış Politika*, sayı 1, 2, 3, 4, 1999.

¹⁹ *Keesing's Record of World Events*, 1990, s. 37192.

²⁰ Aynı kaynak, s. 37193.

²¹ Rossen Vassiliev, "Bulgaria's Ethnic Problems", *Eastern European Quarterly*, XXXVI (1).

Türklerle haklarının geri verilmesine karşı çıkanların bu faaliyeti, Bulgarlaştırma önlemlerini uygulamaya koyan Jivkov'un, genellikle düşünüldüğünün aksine, bazı halk kitleleri tarafından desteklendiğini gösteriyordu. Diğer yandan, Jivkov taraftarlarının siyasî alanda var olmaya devam edebilmek için, bu girişimleri kendilerini ön plâna çıkaran bir mücadele aracı olarak gördükleri de anlaşıyordu.

Bu yıllarda iktidarda bulunan Bulgar hükümetleri, aşırı milliyetçilerin Bulgaristan iç siyasetinde kendilerine yer edinmek amaçlarını da dikkate alarak, onların Türkler aleyhindeki bu girişimlerine karşı çıkmakla beraber, Türklerle haklarının verilmesi konusunda aceleci davranmadılar. Türklerin eski isimlerini alabileceklerine dair kanun, Jivkov'un devrilmesinden bir yıl sonra, 1990 yılının Kasım ayında kabul edildi. Türkler için okullarda Türkçe derslerin verilmesi konusu ise, bu derslerin seçimli olması, diğer bir deyimle mecburî olmaması kaydıyla, 1991 yılı Eylül ayında yürürlüğe konuldu.²² Diğer yandan 1991 Bulgar Anayasası da kişi hak ve özgürlükleri için geniş garantiler getirirken, etnik veya dinî gruplara kolektif haklar tanımadı.²³

1990 yılından kısa bir süre sonra siyasî partiye dönüşen ve üyelerinin çok büyük bir kısmı Türk olan Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) kuruldu. Aşırı milliyetçi çevreler, etnik esas üzerine siyasî parti kurulamayacağına dair anayasa hükmü gereğince bu partinin kapatılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak, Anayasa Mahkemesi açılan davada HÖH'ü anayasaya aykırı bulmadı.²⁴ Milliyetçi çevrelerin böyle bir tutumu HÖH'ü, sadece Türklerin partisi olmadığını kanıtlama çabalarına yöneltti. 1992 yılında Luben Berov hükümeti sırasında HÖH'e bir başbakan yardımcılığı verildiğinde, HÖH tarafından bu makama bir Türk değil, bir Bulgar asılının atanmış olması bunu açık olarak ortaya koymaktadır. HÖH daima Türklerle haklarının verilmesi için çalıştı. Ancak, bu hususta çok ısrarcı da olmadı.

²² Rossen Vassiliev, "Bulgaria's Ethic Problems" ss. 109-110.

²³ Aynı kaynak, s. 111.

²⁴ Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul, Der Yayınları, 1999, ss. 109-114.

Meselâ, Meclis aritmetiği gereği bazı hükümetleri devirmek olanağına sahip iken bunu yapmadı. Bu hakların verilmesi için Mecliste bir konsensüs sağlamaya çalıştı; ancak bunu da başaramadı.

HÖH'ün Türklerin hakları konusundaki ılımlı tutumu ve Türk hükümetlerinin de benzer bir politika izlemesi, kamu oyunda Bulgaristan Türklerinin kayda değer bir sorunları olmadığı kanısını uyandırmıştır. Oysa, Jivkov dönemine nazaran Türklerin durumunda ciddi düzeltilmeler olmakla beraber hâlen bazı sorunlar mevcuttur.

Bunların en önemlisi Türkçe eğitimin seçmeli olmasıdır. Tarihî gelişim dikkate alındığında, 1878'den sonra Türklerin kendi okulları olduğu, yaklaşık 65 yıl sonra, Komünist Rejim Dönemi'nde bu okulların devletleştirilmekle beraber Türk okulu olarak kalmaya devam ettiği, 1959'da Türk okullarının ortadan kaldırıldığı; ancak Bulgar okullarında Türk çocuklarının devam etmeye mecbur oldukları Türkçe sınıfların açıldığı, 1973'te ise bu mecburiyetin kaldırıldığı ve Türkçe eğitimin seçmeli hâle getirildiği görülmektedir. Günümüzdeki uygulama ise, Komünist Dönem'de tedricen uygulanan kısıtlama politikasında atılan son adımın aynısıdır. Ayrıca, bazı milliyetçi çevrelerin Türk çocuklarının velilerini Türkçe'yi seçimli ders olarak almaktan caydırmaya çalıştıkları tespit edilmiştir.²⁵ Bazı velilerin söz konusu çevrelerin husumetinden çekinerek çocuklarını Türkçe derslere göndermedikleri anlaşılmaktadır. Diğer bir deyimle Jivkov Dönemi Bulgarlaştırma politikası, seçmeli Türkçe dersleri aracılığıyla kısmen devam etmektedir.

Krallık döneminde olduğu gibi komünist rejimde de Türk azınlığı mensuplarına devlet hizmetinde önemli görevlerin verilmediğini yukarıda gördük. 1990'dan sonra Türklerle bu tür görevler verilmeye başlanmış olmakla beraber, bu makamlara getirilenlerin sayısının azlığı bu tayinlerin daha ziyade göstermelik olarak yapıldığı ve esasında bu alandaki ayırmacılığın

²⁵ ABD Dışişleri Bakanlığının 25 Şubat 2001 tarihli Bulgaristan İnsan Hakları Raporu için Bkz. Birgül Demirtaş-Çoşkun, *Bulgaristan'la yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara, ASAM, 2001, s. 90.

sürdüğü görülmektedir. Türklerin genel nüfusa oranı yaklaşık yüzde 10 olduğundan, devletin tüm kademelerinde bu oran civarında temsil edilmeleri gerekir.

Devlet Radyo ve Televizyonlarındaki Türkçe yayınların azlığı da bunların özellikle Avrupa Birliği'ne karşı göstermelik olarak yapıldığı kanısını uyandırmaktadır.

Geçmişte günümüz Bulgaristanı'na tekabül eden topraklarda yerleşim yerleri isimlerinin pek çoğu Türkçe idi. Krallık Dönemi'nde başlayan ve komünist rejimde devam eden bir uygulama ile bu isimlerin tamamı Bulgarlaştırılmıştır. Günümüzde Türklerin çoğunlukta olduğu yerleşim merkezlerine, Türkçe orijinal isimlerinin yeniden verilmesi, demokratik rejimin bir gereği olmalıdır.

Bu ve diğer bazı önlemler, Türk azınlığının geleneksel kültür ile örf ve âdetlerini muhafaza etmekle beraber, Bulgaristan'a entegre olmasını sağlayacaktır. Böylelikle Türk azınlığı sorunu gerçek anlamda çözümlenebildiği taktirde, Bulgaristan için Avrupa Birliği yolunda potansiyel bir engel ortadan kaldırılmış olacak, ayrıca Türkiye ile olan ilişkiler de büyük bir gelişme gösterecektir. Bunun sonucunda Bulgaristan her alanda kazançlı çıkacaktır.

TARİHTE DEĞİŞEN SİYASÎ VE SOSYAL DENGELER İÇİNDE KOSOVA TÜRKLERİ

Erhan TÜRBEĐAR*

Avrupa'da 19. yüzyılın sonuna kadar, Balkan ülkelerinde ise daha uzun süre Rumeli Türklerinin Balkanlar'da yaşamamaları gerektiği ilkesi egemenliğini korumuştur. Kısacası bu dönemde bölgenin istenmeyen halkı durumunda olan Türkler, bölgeye yönelik araştırmaların çoğunda gizlenmiş ya da önemsiz gösterilmiştir.¹ Kosovalı Türkler için de aynı şey söz konusudur. Uluslar arası literatürde Osmanlı sonrası Kosova Türkleri ile ilgili doğru dürüst bir çalışma bulmak gerçekten çok zordur. Diğer taraftan Balkan ülkelerinde genel olarak Osmanlı tarihinin gerçeklerden saptırılmış bir şekilde okutulmakta olması hususu, bölgedeki Türklerin yaşamını etkileyen ciddi faktörlerden biridir. Ortodoks-Slav kökenliler Osmanlı yönetimini siyasal, kültürel ve ekonomik baskı dönemi olarak tanımlamaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde bulunmuş olan çoğu Avrupalıların seyahatnamelerinde, Osmanlı Devleti'nde görülen her şey kötülenmek eğilimindedir. Sebebi, bir zamanlar Hristiyanlara ait olan toprakların Müslümanların eline geçmiş

* ASAM, Balkan Araştırmaları Masası.

¹ Bernard Lory, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlar'ında Türkçe Konuşmak", François Georgeon ve Paul Dumont (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak: Toplumsalık Biçimleri ve Cemaatler Arası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar)*, İstanbul, İletişim, 2000, s. 295.

olmasından kaynaklanan değer yargılarının, Batıların zihniyetinde işgal ettiği yer olsa gerek.²

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal mücadele etme ve kendi ulusal devletlerini kurma süreci içerisine giren Balkanlar'ın Hristiyan unsurları, kendi tarihlerini yeniden kurgularken Osmanlı/Türk karşıtlığını ortaya koymuşlar ve Osmanlı geçmişinden arındırılmaya çalışmışlardır.³ Bir devletin dağılmasının ardından ortaya çıkan bazı bastırılmış grupların, siyasal ve kültürel uyanışlarının paralelinde, sadece gerçekleri saptırmakla kalmamakta, yazmış oldukları tarih kitaplarında, sokakları, kasabaları ve dağları bile yeniden adlandırdıklarına şahit olunmuştur.⁴

KFOR'un (Kosova Gücü) bünyesinde görev yapan Türk askerlerinin Kosova'ya gelmeleri vesilesiyle, Prizren kentinde Kosovalı Türklerin başını çektikleri karşılama töreninde, ihtiyar bir Arnavut şu şekilde konuşmuştur: "Babam bana Türklerin yönetimi altında hayatın nasıl barışçıl ve mutlu olduğunu, o dönemde ne kadar iyi yaşadıklarını anlatırdı..."⁵ Ancak, Balkanlar'daki çoğu tarih kitapları bu tür gerçeklere yer vermeden, bazı istisnâ olaylar hakkında genelleme yaparak Osmanlı/Türkleri kötülemektedirler. Osmanlı yönetimi içinde Arnavutların ayrıcalıklı bir yere sahip olmalarına rağmen, ne yazık ki bazı Arnavut tarihçileri de Osmanlı hakkında gerçekleri saptırmaktadır. Arnavutların bugüne kadar Sırların Osmanlı tarihi görüşleriyle nesiller yetiştirdiklerine dikkat çekenlerin mevcut olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁶ Böyle bir tarih kuşkusuz, bazı şahısların Türklere karşı önyargılı davranmaları konusunda etkili olmuştur. NATO'nun

² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 273.

³ İlhan Uzgöl, "Türkiye'nin Balkan Politikasını Etkileyen Faktörler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt II, İstanbul, İletişim, 2001, s. 167.

⁴ Steve Fenton, *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, çev. Nihat Şad, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2001, s. 245.

⁵ Mort Rosenblum, "Serbs Must Now Face Turkish Troops", *Washington Post*, 4 Temmuz 1999.

⁶ Hasan Ünal, "Kosova Yanlışlarımız (II)", *Zaman*, 4 Ağustos 2000.

Yugoslavya'ya yönelik müdahalesi sırasında, Türkiye'ye sığınan Kosovalı Türk mültecilerin bir grubu ile yapılan bir röportajda Türkler, Arnavut milliyetçiliği ve baskısından korktuklarını belirtmişlerdi. Sebebinin anlamakta zorlandıklarını ifade eden bu Kosovalılar, bazı Arnavut akademisyenlerin geliştirmiş oldukları teorileri ile Kosova'daki Türk varlığını inkâr ettiklerini de dile getirmişlerdir.⁷

Bu çalışmanın amacı Kosovalı Türklerin geçmişten günümüze kadar karşı karşıya kalmış oldukları sorunları ele alıp incelemektir. Kosovalı Türklerin mevcut durumunu etkileyen faktörlerin neler olduğunu en iyi bir şekilde ortaya koyabilmek için tarihe, özellikle Osmanlı-Arnavut ilişkilerine bakmak kaçınılmazdır.

Osmanlı Devleti ve Arnavutlar

Kosova ile ilgili Sırp ve Arnavut tarih kitapları incelendiği zaman, ilk göze çarpan husus, Kosova'nın en eski sakinlerinin kimi olduğu ile ilgili yürütülen tartışmadır. Aslında şu anda Balkanlar'ın çeşitli bölgelerine sahip olanlar, genel olarak kendilerini bölgeye ilk göç edenler olarak göstermeye çalışmaktadırlar.⁸ Arnavut tarihçileri, atalarının daha antik dönemlerde Kosova'da yaşadıklarını, Sırların bu bölgeyi sonradan işgal ettiklerini savunurken, Sırp tarihçilerin çoğu bu tezi çürütmeye çalışmaktadır.⁹

⁷ Sibel Utku, "Kosovar Turks Fear Albanian Nationalism and Oppression", *Turkish Daily News*, Cilt 1 (43), 29 Haziran 1999.

⁸ Muzaffer Tufan, "Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri", *Erdem*, Cilt 5 (15), Eylül 1989, s. 926.

⁹ İliyalı kabileler siyasî birliklerini gerçekleştirememiş olmaları yüzünden, kolayca yabancı devletler tarafından işgal edilebilmişlerdir. M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 6. yüzyıllar arasında İliyalı kabileler Roma İmparatorluğu'nun işgaline uğramıştır. 6. yüzyıl sonrasında ise Slav göçleri İliyalıların topraklarına yayılmaya başlamıştır. Slav göçleri tarımla uğraşan İliyalıların etnik yapısını o derece etkilemiştir ki, yapılmış birçok çalışmada 6. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında Arnavutların tarih sahnesinden kayboldukları sık sık dile getirilmektedir (Bkz. Nuray Bozboru, *Osmanlı Döneminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 25). 9. ve 12. yüzyıllar arasında Güney İliya Bölgesi ve Durres şehri yoğun bir biçimde önce Bulgar-Bizans, daha sonra ise Bizans İmparatorluğu'nun etkisi altına girmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısı

Konumuzun kapsamı dışına çıkmamak için bu tartışmaya girmeden, Eylül 1331'de Sırp Çarı olarak taç giyen, Sırp tarihinin bilinen ilk büyük yöneticisi Büyük Jupan¹⁰ Stefan Nemanya'nın hanedanlığından olan Duşan'ın yönetiminden başlamakta fayda vardır. Duşan Döneminde Ortaçağ Sırp Devleti en parlak dönemini yaşamıştır. Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan iç savaştan yararlanan Çar Duşan Arnavutluk'un bütün güney bölgesini ve kuzey Yunanistan'ın çoğu kesimlerini kendi topraklarına dâhil etmiştir.¹¹ Çar Duşan, imparatorluğunu yönettiği sert kanunları ile tanınmaktadır. Örneğin, cinsel tecavüz suçu işleyen bir kişinin her iki eli ve burnu kesiliyordu. Bu konu ile ilgili bazı durumlarda, ölüm cezası da söz konusu olabilirdi. Çar Duşan Kanunu'nun 145. maddesi, hırsızın kör edilmesini, haydudun ise ayaklarından asılıp ölüme terk edilmesini öngörüyordu.¹²

Çar Duşan'ın yasalarında Arnavut ve Ulahlar özel muameleye tâbi tutulmuştur. Örneğin, Duşan kanununun 77. maddesi gereğince, iki köy arasında bir kavganın yaşanması durumunda, suçlu para cezasına çarptırılıyordu. Kavganın sorumluları Arnavutların veya Ulahların olması durumunda, bu ceza normalin iki katına çıkıyordu.¹³

Çar Duşan'ın 1355'deki ölümünden kısa bir süre sonra İmparatorluk dağılarak Sırp Devletinin parlak dönemi sona ermiştir. 1360'larda ise Sırp

arasındaki dönemde, Sicilya Kralı I. Charles Anjou yönetiminde, Kuzey Arnavutluk'ta bir "Arnavut Krallığı" ilân edilmiştir. Kısa bir süre sonra Kral tahttan indirilmiş, tüm bölge ise yerli ve yabancı toprak sahipleri tarafınca bölüşülmüştür. (Bu konuda bkz. Nuray Bozbora, *Osmanlı Döneminde Arnavutluk...*, ss. 27-29).

¹⁰ Slavların Balkanlar'a yerleşmesi 5. ve 6. yüzyıllara dayanmaktadır. Sırpların ilk yerleşim yeri Kosova'nın kuzeybatı sınırındaki Rascia ve günümüzde Karadağ'ın kapladığı bölgeydi (Bkz. Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999, s. 48.). Sırpların ilk toplumsal örgütlenmelerine bakıldığında, "Jupa" olarak adlandırılan ve birçok küçük kabilenin bir araya gelmesiyle oluşturulan bölgeler karşımıza çıkmaktadır. Bir Jupa'nın reisi "Jupan" olarak adlandırılıyordu. 1160'larda ortaya çıkan Stefan Nemanya birçok yıl amansız kardeş kavgası yürüttükten sonra günümüzdeki Sırp Devleti'nin filizini oluşturacak olan Rascia'nın tam hâkimi oldu ve "Büyük Jupan" olarak ilân edildi.

¹¹ Noel Malcolm, *Kosova...*, ss. 75-76.

¹² Bu konu için bkz. Nile Rakov, "Pravda Za Svakog Od Cara Do Roba", *Srpsko Nasleđe, Istorijske Sveske*, sayı 9, Eylül 1998; Noel Malcolm, *Kosova...*, ss. 79-82.

¹³ Nile Rakov, "Pravda za Svakog...; Malcolm, *Kosova...*, s. 82.

devletinde iktidar mücadelesi yaşanmış, böylece 1370'lerin sonlarına doğru birçok prenslik ortaya çıkmıştır. Bunların arasında en büyük olanı Lazar Hrebelyanoviç'in prensliği idi. 15 Haziran 1389'da gerçekleşen Birinci Kosova Savaşı'nda Osmanlıya karşı yürütülen savaşta yenik düşen gücün komutanlığını Lazar yapmıştır. Osmanlı'nın bölgedeki tam egemenliği 1448 yılındaki İkinci Kosova Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. 1459'da Smederevo Kalesinin Fatih Sultan Mehmed'e teslim edilmesinin ardından Ortaçağ Sırp Devleti tamamen sona ermiştir.

Osmanlıların Balkanlar'ı fethi sırasında bölge feodal beyler ve hanedan reisleri arasında bölünmüş devletçiklerden oluşmaktaydı. Bu, Osmanlıların yerel yöneticiler arasındaki rekabetten yararlanarak bölgede denetimlerini kurmalarını kolaylaştıran unsurlardan birini teşkil etmiştir.¹⁴ Kuzeyde Macaristan, güney ve batıda ise Venedik de aynı siyasal bölünmüşlükten faydalanmaya çalışmıştır.¹⁵ O sıralardaki Arnavutların örgütlenme biçimine bakıldığında, büyük feodal aile yapıları dışında, dağlarda yaşayan kabileleri de görmek mümkündür. Ayrıca Arnavutlar arasında siyasî ya da kültürel birlik kurulamamış olup, kuzeyde Sırp, güneyde ise Bizans etkisi söz konusuydu.¹⁶ Bunun dışında Osmanlılar Katolik kuzey ve Ortodoks güney şeklinde bölünmüş Arnavutluk toprakları ile karşı karşıya kalmışlardır.¹⁷ Ancak zamanla İslâm Arnavutlar arasında en yaygın din hâline gelecekti.

¹⁴ Osmanlı'nın Arnavut topraklarını ele geçirmesi ve sonraki gelişmeler ile ilgili olarak bkz. Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş Coşkun (der.), *Balkan Diplomasisi*, Ankara, ASAM yayınları, 2001, ss. 105-110; Ayrıca İskender Bey ayaklanması için bkz. Nuray Bozbora, *Osmanlı Dönemi'nde Arnavutluk...*, ss. 90-102.

¹⁵ Halil İncalcık ve Donald Quataert (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, Cilt I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, 2000, s. 50.

¹⁶ Nuray Bozbora, *Osmanlı Döneminde Arnavutluk...*, s. 29.

¹⁷ Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteen and Nineteenth Centuries*, Cilt 1, Londra, Cambridge University Press, 1983, s. 80; Gegler ve Tosklar arasındaki bölünmüşlük Osmanlı Devleti içinde de devam etmiştir. Arnavut topraklarını gezmiş olan Sir Charles Eliot, 1900'da Londra'da yayınlanan "Avrupa'daki Türkiye" (Turkey in Europe) adlı eserinde kuzeyli Geglerin birçok aşiret ve klanlara bölünmüş olduklarından ve bu aşiretlerin devamlı olarak birbirleriyle kavga ettiklerinden, aralarında kan davalarının sürüp gittiğinden bahsetmektedir. Kitapta hemen her ailenin bir diğer aileyle eskiden beri süregelen bir kan davasının olduğu belirtiliyor.

Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren iki temel husus savaşta kullanılabilecek insan gücü ve bunlara ödenecek olan para olduğu için, fethettiği Hristiyan devletlerdeki yönetime, toplum yapısına ve ayinlere genellikle müdahale etmemiştir. Sultanların Balkanlar'ın gayrimüslimlerini İslâma dönüştürme veya Türk olmayanları Türkleştirme gibi bir politikaları yoktu.¹⁸ Ayrıca sultan yetkilerini kullanırken sadece şeriatı değil, boyun eğdirdiği halkların örf ve âdetlerini de dikkate alıyordu.¹⁹ Osmanlılar yerel nüfusun dinsel yapısına çok fazla müdahale etmedikleri gibi, Hristiyan kiliselerin yerle bir edilmesi arzusundan da uzaktılar. Hristiyanların kutsal yerlerine el koyulması istisnâ olarak, zor kullanılarak geçirilen kentlerde uygulanan bir ceza biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Osmanlı'nın yerel nüfusun dinsel yapısına pek fazla müdahale etmediğini gösteren önemli bir husus, Osmanlı yönetimi altında Balkanlar'ın birçok yerinde, özellikle Bulgaristan ve Sırbistan'da çok sayıda yeni kiliselerin ve manastırların inşasına izin verilmiş olmasıdır.²¹ Peki o zaman Arnavutlar neden İslâmı kabul etti? Bazı Arnavut toprak sahiplerinin siyasi ve ekonomik durumlarını muhafaza etmek amacıyla İslâmı tercih ettikleri kuşkusuz doğrudur. Ancak, sıradan köylülerin de İslâmı kabul etmiş olması bu konuda başka faktörlerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Her şeyden önce Arnavutların kendi kiliseleri yoktu. Dolayısıyla kilise ayin-

Gegler hakkında yazar daha da ileriye gidip yegane meşguliyetlerinin neredeyse birbirleriyle sadece dövmek olduğunu ifade etmektedir (Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*,... ss. 129-131). Diğer taraftan güneyli Arnavutlar Toskların Geglerden daha medenî oldukları, aralarında kan davalarının neredeyse hiç bulunmadığı, kabileler şeklinde bölünmemiş oldukları ve beylerin idaresi altında oldukları dile getirilmektedir. Ayrıca kitapta kuzeydeki kabilelerin güneydeki beyler ile birlik içinde olmadıkları belirtiliyor.

¹⁸ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (der), çev. Ahmet Fethi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 23; Vladimir Velebit, "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population", *East European Quarterly*, Cilt 33 (2), Yaz 1999.

¹⁹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, 1999, s. 170.

²⁰ Géza Dávid, "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", Metin Kunt ve Christine Woodhead (der), *Kanuni ve Çağı: Yeni Çağ'da Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, ss. 75-76.

²¹ Géza Dávid, *Osmanlı Avrupası'nda*... s. 76.

lerini ya Sırpça ya da Yunanca dinlemek zorundaydılar. Bu, o dönemde dinin ne kadar önemli bir faktör olduğu dikkate alındığı zaman, Osmanlıdan önce Arnavutların kimliklerini yitirme tehlikesi ile ciddi bir şekilde karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.²² Bazı kaynaklara göre İslâmın, Arnavut kabile reisleri tarafından kabul edilmesini kolaylaştıran diğer unsurlardan biri, o dönemde Arnavutlardaki Hristiyanlık duygularının pek güçlü olmasıydı.²³

Arnavutların İslâma geçmeleri sonucunda, çıkarları Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları ve sürekliliği ile özdeşleşmiş bir Arnavut nüfus ortaya çıkmıştır. Sadece bu kadarla kalmayıp, Arnavutlar o dönemde çıkarları Osmanlı ile en çok bütünleşmiş topluluk olma özelliğini de taşıyorlardı.²⁴ Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinden en çok etkilenmiş olan Arnavutların olduğu söylenebilir. Arnavutlardaki toplu İslâmlaşma yüzünden, kendileri sık sık "Osmanlı'nın Balkanlar'daki jandarması" olarak görülmüşlerdir.²⁵ 623 yıl yaşamış olan Osmanlı Devleti'nde, hizmet vermiş olan 292 sadrazamın 28'i Arnavut asıllıydı.²⁶ Kuşkusuz Balkanlar'ın diğer Müslüman unsurları da Osmanlı Devleti ile bütünleşmişti. Aslına bakılırsa, Osmanlı vezirlerinin en az yüzde 90'ının Rumeli kökenli olduğu dikkate alındığı zaman, Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa Devleti olduğu söylenebilir.²⁷

Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin kurulmasıyla köylülerin statüleri ciddi bir şekilde yükselmiştir. Osmanlıdan önceki dönemde feodal arazilerde

²² Miftar Spahija Thaçi, *About Kosova*, Tiran, Shtepia Botuese KOHA, 1998, ss. 177-178; Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*, çev. Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, 2. Cilt, s. 127.

²³ Necip P. Alban, *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*, Ankara, Ulucanlar Matbaası, 1975, s. 98.

²⁴ Nuray Bozboru, "Berlin Kongresi'nden Arnavutluk Devleti'ne 'Arnavut Sorunu'", Mustafa Bereketli (der.), *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, İstanbul, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s. 68.

²⁵ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, çev. Komisyon, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 17.

²⁶ Bilâl Şimşir, *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri: Büyükelçilik Anılan (1985-1988)*, Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 433.

²⁷ Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İstanbul, İletişim, 2001, s. 21.

monoton bir şekilde yaşam sürdüren köylüler, Osmanlı düzeninde kendi evine, küçük bir sebze bahçesine ve üzüm bağına sahip olabiliyordu. Ayrıca angarya hizmeti önemli ölçüde azalmıştı.²⁸ Köylülerin refah durumundaki bu iyileşmeyi doğrulayan önemli bir olgu, 15. ve 16. yüzyılda fethedilmemiş bölgelerden birçok köylünün Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara göç etmiş olmasıdır.²⁹ Osmanlı Devleti'ndeki günlük hayatı araştıran Raphael Lewis "Everyday Life in Ottomon Turkey" adlı çalışmasında şu sözlerle yer vermiştir:

"Büyük toprak sahiplerini silip süpürdükten sonra Türkler, Balkanlar'daki feodalizme son vermiş ve küçük çiftçiler için yeni alanlar açmışlardır. Bu çiftçiler Türk hâkimiyeti altında minnettarlıkla ikamet etmiş ve velinimetlerine bağlılıklarını göstererek karşılık vermişlerdir."³⁰

17. yüzyılın sonlarına doğru bazı sipahiler tımarlarını özel mülk olarak satmaya başlayınca köylülerin durumu kötüleşmeye başladı. Aynı dönemde devlet askerî seferlerinin artan maliyetlerini karşılamak için topladığı vergileri artırınca, sırf artan vergileri veya baskıcı görevlileri protesto eden bazı isyanlar yaşandı. Sırp ve Arnavut tarihçileri ise genel olarak bu tür eylemleri "yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesi" olarak yansıtmışlardır.³¹

Bazı Arnavut tarihçilerinin Osmanlı tarihini çarpıtmalarının gerisinde yatan önemli faktörlerden biri, ne pahasına olursa olsun, Kosova ile ilgili abartılı veya yalan olarak buldukları Sırp tarih tezlerini çürütmeye çalışıyor olmalarında yatmaktadır. Sırpların tarihte "Büyük Göç" (*Velika Seoba*) olarak adlandırdıkları hâdise ile ilgili Sırp-Arnavut çekişmesi buna örnek olarak

gösterilebilir. Sırp tarihçileri, Habsburg-Türk savaşından sonra, Habsburglular ile olan iş birlikleri yüzünden,³² 1690'da Sırpların yoğun bir şekilde Kosova'dan göç etmek durumunda kaldıklarını, geride bıraktıkları boş arazilere ise Arnavutların yerleştiklerini iddia etmektedirler. Bununla Arnavutların 12.-17. yüzyıllar arasında Kosova'da küçük bir azınlık oldukları, Kosova topraklarının aslında Sırlara ait olduğu ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Arnavutluk'un Resmî Tarih Kurumu tarafından Kosova ile ilgili hazırlanan bir yayımda ise, Osmanlı'ya karşı savaşmak üzere, millî bir Arnavut bağımsızlık hareketinden söz edermişcesine, çok büyük bir sayıda Arnavutun Habsburg ordusuna katıldığı ve Habsburg'un Osmanlıya karşı savaş için Sırlar ile değil, Arnavutlar ile ittifak kurduğu vurgulanarak³³ gerçeği yansıtmayan bir genelleme yapılmaktadır. Sırpların yanı sıra bir grup Arnavutun da Habsburglular ile iş birliğine giriştiği doğrudur. Bu iş birliği, dönemin Arnavut nüfusu içinde % 10'u geçmeyen Katoliklerin başını çeken Arnavut Katolik Başpiskoposu Pyeter Bogdani aracılığıyla sağlanmıştır. Bogdani o sıralarda Arnavutlar arasında Habsburg yanlısı bir hareketin oluşması için en çok çaba harcayanlardan bir olmuştur. Küçük çaplı ve yerel olan bu hareket, kesinlikle Arnavutların Osmanlı Devleti'ne karşı toplu bir bağımsızlık mücadelesi olarak yorumlanamaz.³⁴ Noel Malcolm, ünlü "Kosova, Balkanları Anlamak İçin" adlı kitabında Arnavutların Osmanlıdan istekleri ile ilgili üç ayrı durumu tespit etmiştir:³⁵

- Arnavut topraklarının genelinde, özellikle Müslüman Arnavutlar arasında, Osmanlı reform programının karşısında, kendi kendilerini

²⁸ Orta Çağ'ın sosyal yapısı ve düşünce sistemi Feodalizme dayanıyordu. Lordların elindeki topraklarda köylüler neredeyse sadece "boğaz tokluğuna" çalışıyorlardı. Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vural Fuat Savaş, *İktisatın Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, ss. 87-102.

²⁹ Bu konuda bkz. Noel Malcolm, *Kosova:...*, ss. 132-133.

³⁰ Vamık D. Volkan, *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1999, s. 73.

³¹ Noel Malcolm, *Kosova:...*, s. 153.

³² 1689'un sonbaharında Habsburg İmparatorluğu'na bağlı bir ordu Kosova'yı işgal etmişti. Sırp tarihçilerine göre, 1690'ın başlarında karma Osmanlı-Tatar ordusu Kosova'ya akın edince, Habsburg ile işbirliğinde bulunmaları yüzünden Sırlara şiddet uygulamaya başlamış, bu yüzden de çoğu Sırp Kosova'dan göç etmek durumunda kalmıştı. Bkz. Noel Malcolm, *Kosova:...* ss. 177-178.

³³ Selami Pulaha, "On the Presence of Albanians in Kosova During the 14th-17th Centuries", *The Truth on Kosova*, The Academy of Sciences of the Republic of Albania, Institute of History, Tiran, Encyclopaedia Publishing House, 1993, s. 44.

³⁴ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Noel Malcolm, *Kosova:...* ss. 177-203.

³⁵ Noel Malcolm, *Kosova:...* ss. 273-274.

yönetmeye dayalı, geleneksel haklarını koruma talebi mevcut olmuştur.

- Katolik dağ klânları, sadece Katolik bölgelerle sınırlı olan bir Katolik Arnavut Prensiği kurmayı arzu etmişlerdir.
- En radikal talepler hep yurt dışından gelmiştir. 1878'den önceki dönemde genellikle göçmen Arnavutlar bağımsız Arnavut Devletinin kurulmasını talep etmişlerdir.

Osmanlı idaresindeki bozukluklar, iç karışıklıklar ve savaş yıkımları yüzünden, 19 yüzyıldan itibaren Osmanlının bölgedeki hâkimiyeti gittikçe zayıflamaya başlamış ve milliyetçi akımlar güç kazanmıştır. Kopmayı ve muhtemel Batı müdahalesini³⁶ önlemek için reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nin modernleştirilmesi ile ilgili ilk ciddi çabaları 3. Selim'in saltanatında görmek mümkün olmuştur.³⁷ 1839'daki Tanzimat Fermanı ise bu modernleşme çabalarına resmîyet kazandırmıştır. Bundan amaçlanan, dinsel ve geleneksel her türlü ayrıcalıkları ortadan kaldırarak "standart" bir devlet yapısı oluşturmaktır. Kısacası herkese eşit uygulanacak olan bir vergi sisteminin, zorunlu askerlik uygulamasının, modern yargılama usullerinin oluşturulması ve merkezci bürokratik bir yönetimin kurulması amaçlanıyordu.³⁸ Tanınan yeni haklar kısa bir süre sonra sınırını aşmış olup, Hristiyan azınlıklar kendi dillerinde eğitim görmeye bile başlamışlardı. Eğitim alanında tanınan bu hak Arnavutlar için de geçerli olmamıştır. Osmanlının açmış olduğu okullar dinî temelli ve Osmanlıcaydı. Bundan amaçlanan bölgedeki Müslümanları komşu Hristiyanlar karşısında birleştirmek ve İmparatorluğa sadık hâle getirmektir. O sıralarda Osmanlı, Arnavut dili üzerindeki eğitimi özerklik veya bağımsızlık talebinin teşvik edicisi olarak algıladığı için buna karşı çıkmış ve bu şekilde Arnavutların Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam

³⁶ Özellikle Batı ülkeleri tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde desteklenen Hristiyan azınlığındaki milliyetçi akım oldukça güçlenmişti. Bu dönemde Balkan devletlerinin her biri Avrupa devletlerinden birinin nüfuz alanı hâline gelmişti (İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul, İletişim, 1999, s. 57).

³⁷ Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle ve Londra, University of Washington Press, 1997, s. 101.

³⁸ Nuray Bozbor, "Berlin Kongresi'nden...", ss. 68-69.

ettirmeye çalışmış olsa gerek.³⁹ Bütün bunlar, geleneksel olarak ayrıcalıklara sahip olan Arnavutlar arasında tepkinin doğmasına sebep olmuştur. Bu yüzden bu dönemde Arnavutlar tarafından birçok yerel ayaklanma düzenlenmiştir.

1877-78'deki büyük Osmanlı-Rus savaşıyla Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetini sona erdirecek olan güçlü bir zemin oluşturulmuştur.⁴⁰ 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya Balkanlar'ı istediği gibi parçalamış ve İstanbul'un önlerine kadar gelmiştir.⁴¹ Ancak, dönemin büyük güçlerinin çıkarları bundan olumsuz etkilendiği için, söz konusu antlaşmaya tepkiler geldi. Balkanlar'ı yayılma alanı içinde tutan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu "Büyük Bir Bulgaristan"ın kurulmasını,⁴² daha doğrusu Rusya'nın Balkanlar'daki etkinliğinin artmasına karşı çıkıp, itiraz etmiştir. İtiraz eden devletlerden biri de İngiltere'ydi. Düzenlenen Berlin Kongresi'nde bu devletlerin itirazları etkili olup, Ayastefanos Antlaşması'nın öngördüğü Büyük Bulgaristan toprakları üçe bölünmüştür. Makedonya, Osmanlı Devleti'ne iade edilmiş; ancak Karadağ'a birtakım Arnavut toprakları verilmiştir. Bizzat Bismark'ın ağzından Arnavut diye bir milletin olmadığı belirtilerek, milliyetler prensibine göre bu toprakların kendilerine bırakılması gerektiği şeklindeki Arnavutların itirazı⁴³ Berlin Kongresi'nde dikkate alınmamıştır.⁴⁴

³⁹ Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan...*, s. 226.

⁴⁰ Bu savaştaki Rus felsefesi Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetini sona erdirmek ve Osmanlı idaresindeki Slavları Rusya önderliğinde bir araya getirmekti.

⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası: 93 Bozgunu ve Sonrası", Mustafa Berekeli (der.), *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, İstanbul, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999, ss. 26-29.

⁴² Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması Arnavutların yoğunlukta yaşadıkları bazı yerlerin "Büyük Bulgaristan" ve Karadağ'ın sınırlarına dâhil edilmesini öngörmüştü. Bu antlaşmayı protesto eden Arnavutlar örgütlenmeye başlayarak Osmanlıdan değil, komşu ülkelerden kendilerini korumaya çalıştılar. "Prizren Birliği"de bu amaçla kurulmuştur.

⁴³ Haziran 1878'de modern Arnavut milliyetçiliğinin temellerini atan "Prizren Birliği" kurulmuştur. Kabul edilen "Prizren Birliği Programı"nda her şeyden önce Berlin Kongresi'nden Osmanlı sınırları içerisinde Arnavutların yaşadıkları bütün toprakları kapsayacak olan bir özerkliğin Arnavutlara tanınması isteniyordu. Ancak Osmanlı ile olan yakınlıkları yüzünden Batılılar bu talebi dikkate almamışlardı.

⁴⁴ Nuray Bozbor, *Osmanlı Dönemi'nde Arnavutluk...*, s. 188.

Berlin Kongresi'nde kaybettiği topraklar, ödemeye mahkum edildiği büyük bir tazminat ve Rumeli'den Türkiye'ye yönelik yoğun göçler yüzünden, Osmanlı sağlıklı bir şekilde artık ayağa kalkamamıştır. Rumeli'den göç etmeyenler ise dağılan imparatorluğun yükünü birkaç nesil boyunca çekmiştir.⁴⁵

Osmanlı Dönemi ile ilgili bu bölüme sonuç olarak, Arnavutların 1912'ye kadar bağımsız devlet istemedikleri söylenebilir.⁴⁶ Komşu ülkeler tarafından yaşadıkları toprakların istilâ edilebileceği endişesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının işlerine yaramayacağını farkındaydılar. Bu yüzden Osmanlı Devleti içinde özerklik talebiyle yetiniyorlardı.

Osmanlı Sonrası Dönemde Kosova Türkleri

Kosova Savaşı Sırp milletinin şuurunda her zaman olduğu gibi, hâlen tarihlerinin en önemli olayı olarak yaşamaktadır.⁴⁷ 1989'da Sırlar Kosova Savaşı'nı daha dün olmuş gibi hissetmeye başlamışlardı.⁴⁸ Bosna Savaşı sırasında Sırlar Boşnaklara genelde "Türkler" ismiyle hitap etmişlerdir. 1995 yılında Bosna'nın Srebrenitsa kentinde yaklaşık sekiz bin Boşnağın Sırlar tarafından katledilmesine tanıklık eden, BBC yapımı "Mezardan Bir Çığlık" (A Cry From The Grave) adlı belgeselde, savaş suçlusunu aranan Ratko Mladiç'in "Türklerden intikamımızı almanın zamanı geldi" şeklindeki sözlerini duymak mümkündür.⁴⁹ Sırp milleti genel olarak Kosova Savaşı'nı

⁴⁵ Kemal Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası...", s. 34.

⁴⁶ Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan...*, s. 222.

⁴⁷ Olga Zirojević, "Kosovo in the Collective Memory", Nebojša Popov (der.), *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*, Budapeşte, Central European University Press, 2000, s. 189.

⁴⁸ İnsanlar kaybettikleri nesneye yas tutmadan değişikliği kabul edemezler. Bu yaşanan istem dışı bir tepkidir. Bireyler gibi "büyük gruplar" da herhangi bir kaybı kolektif olarak yaşar. Bu grup içinde paylaşılan travma şiddetli olduğu zaman, olayı anma faaliyetleri yıllarca sürebilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Vamık D. Volkan, *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre...*, ss. 49-64.

⁴⁹ Söz konusu belgesel İnternet üzerinden, <http://teletubbie.het.net.je/~sjaak/domovina/domovina/archive/1999/english.html> adresinde izlenebilir.

Sırp Devletinin yok olduğu ve Sırların Türkler tarafından köleleştirildiği bir tarihi hâdise olarak görmektedir.⁵⁰ Sırlar, Orta Çağ'da Türklere karşı tampon olmakla bölgedeki diğer Hristiyanlar için de kurban olduklarına inanmaktadırlar. Kosova Savaşı'nın olayları ve bu olaya karışan karakterler, Hristiyan mitolojisindeki olaylar ve karakterlerle karışmıştır.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesi, Hristiyan devletleri içinde kalan Müslüman azınlığını çok zor durumda bırakmıştır. Müslümanlara hep şüpheli bir gözle bakılmış, kendilerine yabancı muamelesi yapılmıştır.⁵² Osmanlı Balkanlar'dan çekilirken, küçümsenmeyecek bir Türk toplumu ve çok sayıda sanat eserini gerisinde bırakmıştır. Ne yazık ki Osmanlı eserlerinin çoğu tahrip edilmiş, Türklerin sayısı ise önemli ölçüde azalmıştır.

Kosova'nın Sırbistan sınırlarına dâhil edilmesi ile, Müslümanlar ikinci sınıf vatandaş muamelesine tâbi tutulmaya başlanmışlardır. Ayrıca 1912'de Sırların Kosova'ya geri gelmesini, birçok Türkün ve Arnavutun katliamı takip etmiştir.⁵³ Artık Sırp zulmü sistematik bir hâle gelmişti. Balkan Savaşları ardından yaşananları yakından takip eden Rus gazeteci Leon Troçki, gazetesine gönderdiği şu haber ile dönemin Sırp zulmünü en iyi şekilde anlatmaktadır: "Sırp Kralı Birinci Petar Karacorceviç Kumanova'ya giderken yolda bir grup Arnavut esirini gördüğünde arabasında ayağa kalkarak şunları söylemiştir: "Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürülsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o, cephane israfı olur; değneklerle dövülerek".⁵⁴

⁵⁰ Olga Zirojević, "Kosovo in the, ... s. 189; Ayrıca bkz. Thomas A. Emmert, "The Serbian View of History: A Tightrope Between Reality And Illusion", *Balkan Currents: Studies in the History, Culture and Society of a Divided Land*, Lawrence A. Tritle (der.), Los Angeles, The Basil P. Caloyeras Center for Modern Greek Studies, Loyola Marymount University, 1998, ss. 17-29.

⁵¹ Vamık D. Volkan, *Kanbağı...*, s. 80.

⁵² Hugh Poulton, "Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans", Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki (der.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra, Hurst & Company, 1997, s. 25.

⁵³ Viktor Meier, *Yugoslavia: A History of Demise*, çev. Sabrina Ramet, Londra ve New York, Routledge, 1999, s. 25.

⁵⁴ H. Yıldırım Aşanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç*, İstanbul, Kum Saati, 2001, s. 79.

Böylece 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından zirveye ulaşan Rumeli'den Anadolu'ya doğru Müslümanların göçleri, Balkan Harbi'nin ardından da geri dönüşü olmayan bir şekilde devam etmiştir.⁵⁵ Helsinki İnsan Hakları Komitesinin Sırbistan'daki temsilciliğinin bir raporunda yer alan verilere göre, sadece 1912-1914 yılları arasında 302.907 Türk Kosova'yı terk etmiştir. 1918-1941 yılları arasında ise 276.489 Türkün Kosova'dan göç ettiği belirtilmektedir.⁵⁶ Ancak, diğer kaynaklar da dikkate alındığı zaman bu rakamların içine Makedonyalı Türklerin göçünün de dâhil olduğu söylenebilir.⁵⁷ Bir genelleme yapmak gerekirse, 1960'ların başlarına kadar Kosova konusunda Belgrad'ın bilinçli olarak bir "göç ettirme" politikası izlediği söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kosova'dan geri çekilen Sırlar 1918 yılında geri dönerek tekrar hâkimiyet kurmuşlardır.⁵⁸ İkinci Dünya Savaşı boyunca Arnavutluk, Makedonya ve Kosova işgalci İtalyanların, Almanların ve Bulgarların denetimi altına girmişti. Bu dönemde Arnavutlara tanınan tavizler sayesinde fiilen bir "Büyük Arnavutluk" olgusu yaşanmıştır.⁵⁹ O sıralarda aşırı milliyetçi Arnavutlar, Türklerin dillerine ve kıyafetlerine karışmaya başlamıştı. Örneğin, Türklerle kırmızı fes takılması yasaklanmıştı. Bunun yerine ya Arnavut keçesi, ya da siyaha boyanmış fesler takılabiliyordu.

Tito Yugoslavyası'nın kurulmasının ardından 1951 yılında Kosovalı Türklerin varlığının tanınmış olması, kuşkusuz Kosovalı Türkler açısından en önemli olgulardan biridir. Türklerin tanınmasından kısa bir süre sonra

Türkçe eğitim,⁶⁰ devlet televizyonu ve radyosunda Türkçe yayınlar başlatılmış,⁶¹ kültür dernekleri kurulmuş, *Tan* isimli haftalık ilk Türkçe gazete⁶² çıkarılmaya başlamıştır.⁶³ Zamanla edebiyat ve araştırma türünde Türkçe kitaplar ve değişik dergiler de basılmaya başlamıştır.⁶⁴

Sözü edilen dönemde bazı Arnavut aydınları Kosovalı Türklerle "Türkleşmiş Arnavutlar" gözüyle baktıkları için-nitekim böyle bir anlayışın bazı Arnavutlar arasında günümüzde de devam ettiği söylenebilir.⁶⁵ 1951 yılında Yugoslavya Komünist Partisi tarafından Türk varlığının tanınması ile ilgili karara itiraz etmişlerdir. Dönemin Kosova İl Konseyi Başkanı, Sırp asıllı Coko Paykoviç Türklerin tanınması ile ilgili kararın alınmasının kısa bir süre ardından yapmış olduğu bir konuşmada şunlara dikkat çekmişti:

"...Bizde Türk azınlığının sayısı tahmin ettiğimiz gibi az değil, çokmuş...Oysa Türklerle ana dilinde eğitim ve kültür hakkının verilmesine bazı

⁶⁰ Burada ancak 1971'den sonra okutulan tarih derslerinde Türk tarihine özel yer verilmeye başlandığını belirtmekte fayda vardır. Bkz. Bedreddin Koro, "Yugoslavya SFC'nin Kosova SÖB'ünde Türk Dili Üzere İlkokul ve Ortaokullarında Tarih Dersi Plân ve Programında Türk Tarihinin Yeri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 59, Nisan 1989, s. 88.

⁶¹ Priştine Televizyonu 70'li yıllardan itibaren günde ortalama 40 dakikalık Türkçe yayın yapmıştır. Ayrıca haftada bir gün ise sanat severlere, gençlere veya çocuklara yönelik programlara yer verilmiştir. Zaman içerisinde değişen Türkçe yayın süresi günümüzde çok daha düşük bir seviyededir.

⁶² 1969 yılının ortalarından itibaren Kosova'nın tek Türkçe haftalık gazetesi olarak yayımlanmaya başlayan ve Sırbistan'ın finansmanını karşıladığı *Tan*, 30 yıl aralıksız olarak çıktıktan sonra, NATO'nun Yugoslavya'ya yönelik harekâtının ardından yayımlanmaz oldu.

⁶³ 1919-1920 yılları arasında kısa ömürlü olan *Rehber* ve *Uhuve* gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştı. Bkz. Raif Virmiş, "Yugoslavya'da Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni* (20-24 Nisan 1998): *Bildiriler*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 199.

⁶⁴ Yugoslavya'daki yayın hayatı hakkındaki ayrıntılı bilgiler için bkz. Raif Virmiş, "Yugoslavya'da...", ss. 197-213. 1974 Anayasasının kabul edilmesi ardından, Priştine ve Gilan'daki mahkemelerde birer, Prizren Belediyesinde ise değişik mahkemelerde beş Türk hukukçusu olmak üzere toplam yedi Türk hukukçusu yargıç görevini görüyordu. ("Yargıçların Seçimi" başlığı altında Kosova Türk Temsil Kurulu Koordinatörü Ferhat Derviş tarafından hazırlanan 20 Kasım 1999 tarihli yayımlanmamış bildirir).

⁶⁵ Aydın Babuna, "Kosova Sorunu Üzerine, *Dış Politika Enstitüsü*, <http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/ababuna.htm>; Hugh Poulton, "Changing Notions of National Identity Among Muslims", Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki (der.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra, Hurst & Company, 1997, ss. 97-98.

⁵⁵ Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru yaşanan göç süreci için bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç, ...*

⁵⁶ "Izveštaj o Stanju Ljudskih Prava Nacionalnih Manjina na Kosovu", Helsinki Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, <http://www.helsinki.org.yu/god/manj6.htm>.

⁵⁷ Bkz. Zümret Süleyman, "İseljavanje Turaka", *AIM*, 23 Mart 2001; Şule Kut, "Turks of Kosovo: What To Expect?", *Perceptions*, Cilt V (3), Eylül-Kasım 2000.

⁵⁸ 1 Aralık 1918'de ilân edilen devletin ismi "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı"ydı. 1929 yılında ise ülkenin ismi "Yugoslavya Krallığı" olarak değiştirilmiştir.

⁵⁹ Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", s. 110.

Arnavutlar karşı koymaktalar. Onlar Arnavutlar içinde hoşnutsuzluk yaratmaya çalışıyor, Türkleri ise korkutmaya devam ediyorlar..."⁶⁶

Türklerin 1951'de tanınmış olması baskılara ve göçlere son vermemiştir. Özellikle 1953-1966 dönemi Türklerin yoğun göç dönemi olmuştur. "silâh arama eylemleri", topraklara el koyma ve buna benzer uygulanan politikalar bir kez daha başarılı olmuştur.⁶⁷ Yugoslavya istatistiklerine göre bu dönemde 80 bin, Türkiye'deki bazı kaynaklara göre ise 150 bin kişi Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmiştir.⁶⁸ Bu rakama, komünist rejimin baskılarından kaçabilmek için kendini Türk olarak yazdıran birçok Arnavut ve Boşnak da dâhildir.⁶⁹ O dönemde Arnavutların direnişinden endişelenen Sırbistan'ın, Arnavutların Kosova'daki diğer Müslüman unsurları ile bağlarını zedelemek için 1951 yılında Türkleri millî azınlık olarak tanımaya karar aldığı ve aynı amaçla Kosova Türklerini Arnavutlara karşı desteklemeye başladığı söylenebilir.⁷⁰

Bahsedildiği üzere Osmanlının geri çekilmesiyle Kosovalı Türklerin anavatanlarına doğru göçü hızlanmış, bu da bölgedeki Türk sayısının önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur. 1961 yılında yapılan nüfus sayımı Kosova'daki Türk sayısını 25 bin, 1971'de 12.500, 1981'deki nüfus sayımı

⁶⁶ İbrahim Arslan, "Balkanlar'da Kosova Türklerinin Dünü ve Bugünü", yayımlanmamış çalışma. Söz konusu çalışmada alıntının Kosova'da yayımlanmakta olan *Rilindja* gazetesinin 19 Aralık 1951 tarihli sayısından yapıldığı belirtilmektedir.

⁶⁷ 1990'lı yılların başlarında, Bosna Savaşı'nın yaşandığı dönemde, Milošević rejimi, Sırbistan ve Karadağ'ın kesiştiği ve Bosna-Hersek ile Kosova'nın sınırında kalan Sancak bölgesinde nüfus olarak baskın olan Boşnaklar üzerinde benzer "silâh arama" operasyonları düzenlemiştir. Bu operasyonlar sonucunda birçok Boşnak gereksiz yere tutuklanmış, dövülmüş sonra da serbest bırakılmıştır. Bu tür eylemler Sancaklı Boşnak gençlerin çoğunun memleketlerini terk etmesine sebep olmuştur.

⁶⁸ Hugh Poulton, "Changing Notions of National Identity Among Muslims", ... s. 97.

⁶⁹ Başka bir kaynakta 1953 ve 1966 yılları arasında 231 bin kişinin Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç ettiği ve bunlardan 80 bininin Arnavut olduğu belirtilmektedir. Bkz. Viktor Meier, *Yugoslavia:...*, s. 27.

⁷⁰ İrfan Ünver Nasrattinoğlu, "Yugoslavya Türkleri ve Sorunları", *Balkan Türkleri Sempozyumu*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 22.

ise Türklerin sayısını yaklaşık 11 bin olarak ortaya çıkarmıştır. Kosova'daki nüfus sayımı sonuçlarının tümüne, yönetimin siyasî amaçlı hilesi gözyle bakıldığı için, tam anlamıyla hiçbir zaman güvenilmemiştir. Ancak, yaşanan göçler sonucunda Türklerin sayısının çok fazla azaldığı ortadadır ve ne yazık ki Türkiye'ye yönelik göçler, azaltılmış dozlarda olsa dahi, hâlâ devam etmektedir. Kosova'daki bazı Türk ailelerinin, ana ülkeleri Türkiye ile olan bağlarına, Kosova'da aynı bir etnik azınlık olma özelliklerinden daha fazla önem verdiklerini belirtmek gerekmektedir. Kosovalı Türkler günümüzdeki sayılarının 60 bin civarında olduğuna inanmaktadırlar. Nitekim bu rakamın gittikçe geniş kabul gördüğü söylenebilir. Buna ilâve olarak 60 bin Türk dışında, Kosovalı Türkler, Kosova'da Türkçe konuşanların sayısının en azından 250 bin kişi civarında olduğuna inanmaktadırlar.

Türklerin sayısını azaltan sadece göçler olmamıştır; Türklerin çoğu asimilasyona uğramaktan kurtulamamıştır. Eğitim politikalarının buna büyük katkısı olmuştur. 1912'de Osmanlının bölgeden çekilmesiyle Türkçe eğitim kurumları kapatılmış, yalnızca hafız yetiştiren birkaç medrese kalmıştır. 1943 yılına kadar söz konusu medreselerin bazılarında Türk dilinde eğitim verilmiş; ancak bu tarihin ardından artık bütün medreselerin de eğitim dili Arnavutça olmuştur.⁷¹ Böylece Kosova'daki Türkçe eğitim büsbütün ortadan kalkmıştır. Bu durum 1951'e kadar devam etmiştir. 1912-1945 yılları arasında Türk halkı sadece Sırp-Hırvat dilinde eğitimini sürdürebilmiştir. 1945-1951 arası yıllarda ise Türkler genellikle Arnavut dili üzerinde eğitim görmüşlerdir.⁷² İkinci Dünya Savaşı'ndan 1951'e kadar Arnavutça eğitim gören Türklerin bazıları kültürel asimilasyona uğrayıp, Arnavut aydınlarından daha büyük Arnavut milliyetçisi olarak ortaya çıkmaktan kur-

⁷¹ Salih Lika, "Yugoslavya'da Türkçe Eğitim Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni (20-24 Nisan 1998): Bildiriler*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 715, 1999, s. 217.

⁷² Cemali Tunalıgil, "Yugoslavya'da (Kosova'da) Türk Dilinde Öğretim-Eğitim ve Sorunları (1951-1997)" *Beşinci Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı, 11-13 Nisan 1997 İstanbul, Konuşma, Bildiri, Tutanak ve Karar Metinleri*, Ankara, 1998, s. 215.

tulamamışlardır.⁷³ Günümüzde bir kardeşin Türk, diğer kardeşin ise kendisini Arnavut olarak tanıtan Türk ailelerine rastlamak mümkündür.

Türklerin sonraki yıllarda da kimliklerini korumak konusunda bazı sıkıntılar yaşadıkları ortadadır. 22 Ocak 1986'da Makedonya'daki Üsküp Radyosunun Türkçe programının "Yankı" adlı yayınında yayınlanan bir konuşmada Türk halkına bazı Arnavutlar tarafından yıllar boyunca baskı yapıldığı, bunun sonucu olarak kimi kentlerde Türk öğrenci sayısının azaldığı, bazı Türklerin bu baskı sonucunda soyadlarını bile değiştirmekle durumu ile karşı karşıya kaldıkları belirtilmiştir.⁷⁴ 1980'lerde yükselen Arnavut milliyetçiliğinin bir sonucu olarak, eski komünist rejim, özellikle Makedonya'daki Türklerin Arnavutlaşmaları doğrultusunda yoğun bir baskı ile karşı karşıya kalmaları yüzünden endişe etmiştir.⁷⁵

Arnavutça konuşan Türkler her zaman "iyi vatandaş" muamelesini görmüşlerdir. Bu, kendi ana dilini kullanmak için direnen diğer Türkler için dolaylı bir şekilde baskı unsurunu oluşturmuştur.

Yugoslavya'nın Dağılmasının Ardından Kosova Türkleri

Daha önce de belirtildiği gibi, Yugoslavya Krallığı içinde Kosovalı Türkler ulusal haklardan yoksundu. Tito Yugoslavyası'nın anayasal sistemi ise bütün milletlere eşitliği garanti ediyordu. Yugoslavya komünistleri, sosyalizmin gelişmesiyle ve farklı milletler arasında eşitsizliklerin giderilmesiyle, milliyetçiliğin etkisiz hâle getirilebileceğine inanmıştı.⁷⁶ Komünist sistemde

etnik çatışmaları engelleyen unsurlar tek partinin bulunması, dominant milletler etrafında bir federal yapının kurulmuş olması ve ekonominin merkezileştirilmiş olmasıydı.⁷⁷ Tek partililik sayesinde belli bir milleti etrafında toplayan partilerin kurulması engellenmiş, merkezî ekonomi yapısı ile herkes eşit ekonomik haklardan yararlanmış, bu şekilde sistem bir güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Ancak, 1990'ların başında, Tito Yugoslavyası'nda sayıca baskın olan bütün milletlerin ortak özelliği olan, kendi millî devletlerine sahip olma ile ilgili hayallerin ortadan kaldırılamadığı anlaşılmıştır.⁷⁸ Komünist rejim etnik temele dayalı çatışmaların ortaya çıkmasını engellemiş olmasına rağmen, değişik milletler arasındaki tarihsel gerginliği tarihe gömecek olan bir kültürün inşa edilmesinde yetersiz kalmıştır.⁷⁹ Bu yüzden komünizmin çökmesi ardından çatışmalar engellenememiştir. Bu durum, Kosovalı Türkleri nasıl etkiledi?

Kosovalı Arnavutların Yugoslavya Federasyonu içerisinde önce ayrı bir birim olarak yer almayı, yani "cumhuriyet" statüsünü talep etmeleri ve daha sonra bağımsızlık taleplerini açık bir şekilde gündeme getirmeleri yüzünden, 1980'li yılların başlarından beri Kosova'da durum gerginleşmeye başlamıştır. Bu yüzden Yugoslavya'nın dağılmasının habercisi olan ilk rüzgârlar esmeye başlayınca, herkes savaşın Kosova'da patlak verebileceğinden endişelenmekteydi.⁸⁰ Kısacası Sırbistan'ın Arnavutlardan kay-

⁷³ Nimetullah Hafız, "Yugoslavya'da Türkçe Eğitim (Üniversite Düzeyinde)", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni* (20-24 Nisan 1998): *Bildiriler*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 245.

⁷⁴ Avni Engüllü, "Kültür Hazinesi, Ülkenin Özel Zenginliği Olarak Sayılmaktadır", *Sesler*, sayı 203, Şubat 1986, s. 7; Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. Şule Kut, "Turks of Kosovo:...

⁷⁵ Hugh Poulton, "Changing Notions...", s. 97.

⁷⁶ Walter A. Kemp, *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction*, London, New York, Macmillan Press LTD, St. Martin's Press, INC., 1999, s. 183.

⁷⁷ Dov Ronen, *The Challenge of Ethnic Conflict, Democracy and Self-Determination in Central Europe*, London, Frank Cass, 1997, ss. 83-85.

⁷⁸ Aleksa Djilas, "Fear Thy Neighbor: The Breakup of Yugoslavia", Charles A. Kupchan (der.), *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1996, s. 85.

⁷⁹ Komünistler ayrıca Yugoslavya halkının desteğini kazanmak ve korumak için, bağımsızlık mücadelesinin ve Yugoslavya yurtseverliğinin propagandasını uzun süre yapmışlardır. Farklı milletlerin geleneklerini bir "Yugoslav kimliğinin" geleneğine uymaştırmak için çok çaba harcanmıştır.

⁸⁰ 1980'lerden bu yana Kosova'da yaşanan siyasî gelişmeler için bkz. Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", ss. 110-130.

naklanan bir tehdit algılayışı mevcuttu. O yıllarda Kosovalı Arnavutlar sayısal anlamda değil, sosyal-politik anlamda azınlık olarak muamele görmüşlerdir. Ancak, Türkler sayıca bir azınlık durumundaydı, bu yüzden de Sırbistan için herhangi bir tehdit oluşturmuyorlardı.

Yugoslavya'nın eski Devlet Başkanı Slobodan Miloşević, Kosova'yı tamamen Sırbistan'ın kontrolüne almak amacıyla, Sırbistan Devlet Başkanı olarak seçildiği 1989'da Kosova'nın özerklik statüsünü iptal edince⁸¹ Kosovalı Arnavutlar genel bir greve gitmiş, bunun sonucunda da yaklaşık 150 bin Arnavut işsiz kalmıştır. Bu kadarla kalmayıp, bunu takip eden yıllarda Kosovalı Arnavutlar, neredeyse tüm temel haklarından yoksun kalmışlardır. Kosovalı Türkler istisnalar hariç, böyle bir genel greve gitmemişlerdir. Bunun sebebini üç faktör çerçevesinde açıklamak mümkündür.

Bosna Savaşı 200 binin üzerinde kişinin ölmesine, 1,8 milyon insanın ise evini ve memleketini terk etmesine sebep olmuştur.⁸² Miloşević rejimine karşı savaş açmanın buna benzer sonuçlara yol açabileceğini önceden tahmin etmek mümkündü. Sayıları iki milyona yaklaşan Kosovalı Arnavutlar olası bir savaşta siyasi amaçlarına ulaşmak için aralarından 100 bin kişinin şehit olmasını bile göze alabilirlerdi. Ancak, Türkler Sırp yönetimine karşı hiçbir şekilde topluca baş kaldıramazlardı. Çünkü bu, sayıları ancak 60 bini bulabilen Kosovalı Türklerin kesin sonu olurdu. Bu açıdan bakıldığında, Kosovalı Türklerin Osmanlı'nın çekilmesinden bu yana, sayıları gün geçtikçe eridiği için, genelde bütün yönetimleri tanımak durumunda oldukları söylenebilir. Miloşević rejimine karşı Kosovalı Türkler tarafından ciddi tepkiler gelmiştir. Ancak, bu tepkiler pek fazla etkili olamamıştır. Böyle bir durum sadece Kosovalı Türklere özgü bir şey değildi. Sayıca az olan Kosova'nın diğer azınlıkları da benzer durum içindeydiler. Örneğin, Miloşević rejimi Boşnakların yoğunca yaşadıkları Sancak bölgesinde sis-

tematik bir baskı politikası uygularken, Kosovalı Boşnaklar için aynı şey söz konusu olmamıştır; çünkü Kosovalı Boşnakların da sayısı fazla değildi.

Türklerin genel greve katılmamalarına yol açan ikinci faktörün, Kosovalı Türklere yükselen milliyetçilik akımı olduğu söylenebilir. 1989 yılının sonuna doğru milliyetçilik dalgası bütün Yugoslavya'yı kuşatmıştı. Kosovalı Türkler de bundan kurtulamamıştır. Kosova'da Türk varlığının bazı aşırı milliyetçi Arnavutlar tarafından inkâr edildiğini ve bu kişiler tarafından Türklere "Türkleşmiş Arnavutlar" gözüyle bakıldığını gören Türklere kendi millî çıkarları doğrultusunda mücadele etmeleri için yeterli sebep olmuştur.⁸³

Kısacası 1990'lı yılların başında Kosovalı Türkler iki seçenek ile karşı karşıya kalmışlardı: Ya baş kaldırmayacaklardı, ya da Kosova'da hiç Türk kalmayacaktı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından gelen mesajlar, Kosovalı Türklerin baş kaldırmamaları ve söz konusu genel grevi desteklememeleri, yani işlerini ve okullarını terk etmemeleri doğrultusunda idi.⁸⁴ Bu ise Kosovalı Türklerin söz konusu genel greve katılmamalarına etki eden üçüncü ve çok önemli bir faktördür. Kosova sorununu yakından takip eden bazı akademisyenlerimiz, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın 1990'lı yıllar boyunca izlediği stratejinin Kosovalı Türklere zarar verdiğine inanmaktadır.⁸⁵ Türkiye'nin Kosova sorunu ile ilk resmî bağlantısı 1992'de gerçekleşmiştir. Türkiye'yi ziyaret eden Kosovalı Arnavutların lideri, günümüzün Kosova Başkanı İbrahim Rugova, dönemin Türkiye Devlet Başkanı Turgut Özal ile görüşüp, kendisinden Kosovalı Arnavutların ilân ettikleri "Kosova Cumhuriyeti"ni tanımasını istemişti. Türkiye bu talebi kabul etmemiş; ancak

⁸¹ Tito Yugoslavyası altı cumhuriyet ve iki özerk bölgeden oluşmaktaydı. 1989'da Kosova'nın yanısıra Vojvodina'nın da özerkliği iptal edilmiştir.

⁸² "Bosnia's War, 10 Years After: Torn by Conflict, a Nation Fights to Gain Normality", *MSNBC*, 8 Nisan 2002.

⁸³ Osmanlı'nın Balkanlar'dan geri çekilmesi, Balkanlar'dan göç etmeyen Müslümanlar arasında daha önce de gelişmeye başlayan etnik kimliklerin iyice şekillenmesine sebep olmuştur. Böylece zaman içinde dinin bir "birliklilik duygusu sağlama" şeklindeki eski rolü, gelişmekte olan milliyetçilikler içinde yutulmaya başlamıştır. Günümüzde Kosova'da yükselen milliyetçilikler yüzünden, Müslümanlar arasında dinin birliklilik duygusunun çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Böyle bir durum kuşkusuz Türklerin ve Kosova'daki diğer Müslüman azınlıkların aleyhine olmuştur.

⁸⁴ Bu konuda Kosovalı Türklerle yapılan şu söyleşiye örnek olarak bakabilirsiniz: Sibel Utku, "Kosovar Turks Fear Albanian Nationalism and Oppression".

⁸⁵ Bkz. Hasan Ünal, "Kosova Seçimleri ve Türkler", *Zaman*, 21 Temmuz 2000.

siyasal destek sözü vermişti.⁸⁶ Uluslar arası alanda, zaman zaman da Türkiye’de, Kosova sorununun Kürt sorunuyla karşılaştırıldığı ve paralelliklerin kurulduğu görülmektedir.⁸⁷ Kosova sorununun Türkiye’ye olan yansımaları yüzünden Türkiye 1995 yılında Dayton Barış Antlaşması’nın imzalanmasının ardından, Yugoslavya toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına saygı duyduğunu dile getirmeye başlamış ve sorunun anayasal sınırlar içinde çözülmesini önermiştir.⁸⁸ Böyle bir tutum içerisinde olan Türkiye’nin, Kosovalı Arnavutların kurdukları paralel yönetimi pek fazla dikkate almadığı, dolayısıyla Arnavutların gözünde Türkiye’nin Sırp yanlısı politika izlediği şeklinde bir izlenim yarattığı, bunun da Kosovalı Türkleri olumsuz etkilediği, bazı Türk akademisyenleri tarafından savunulmaktadır.⁸⁹

Özet olarak, yukarıda belirtilen üç faktör yüzünden, istisnalar hariç, Türkler genel grevi desteklememişler, bunun sonucunda da Arnavutlar, Türkleri Sırp lar ile iş birliği yapmakla suçlamaya başlamışlardır.

Yaşanan bütün bu süreç içerisinde Kosovalı Türkleri güçsüz kılan önemli unsurlardan biri, Yugoslavya’nın çok partili sisteme geçmesi ardından Kosovalı Türkleri temsilen kurulan “Türk Demokratik Birliği” (TDB)⁹⁰ adlı partinin, içinde yaşanan sen-ben kavgası yüzünden siyasî anlamda pek aktif olamaması ve daha çok bir dernek olarak faaliyet göstermesidir. Bazı kişiler küçük ve önemsiz sorunlar yüzünden bile birbirlerini eleştirmişler ve araları bozulmuştur. Bunun sonucunda önce Türkler arasındaki birlik, daha sonra ise partileri TDB ikiye bölünmüştür. 1994’te, bazı kişilerin TDB’yi kendi

başına yönetmeye kalkmaları yüzünden, TDB’nin merkezinde de bölünmeler yaşanmıştır.⁹¹ Bir grup, Kosova’nın Prizren kentindekileri, diğer bir grup ise Priştine veya Mitroviça kentindekileri desteklemeye başlamıştır. Bu kadarla kalmayıp daha sonra TDB’nin Prizren şubesi de ikiye bölünmüştür.⁹² TDB çatısı altındaki ilişkilerde kopukluğun yaşanması dışında, TDB’nin her şeyi kendi şemsiyesi altında toplamasından hoşlanmayan çeşitli dernekler arka arkaya kurulmuş, aralarında rekabet edercesine faaliyetlere başlamışlardır. Böylece Kosova Türkleri 1997 yılını parçalanmış bir şekilde geçirmişlerdir.⁹³ Çekişmeler, sadece TDB şubeleri arasında değil, şube-parti genel merkezi ekseninde de mevcuttu.⁹⁴

Türklerin birlik içinde olmaması yüzünden, sayısal çoğunluğa sahip olan milletler değişik oyunlara başvurarak Türklerden yararlanmaya çalışmışlardır. Bunun tipik örneği Milošević rejiminin kontrolü altında olan *Jedinstvo* gazetesinin 29 Haziran 1998 tarihli sayısında yer alan bir yazıdır. Milošević rejiminin Arnavutlar üzerindeki şiddetinden bahseden medya kaynaklarını yalanlayan, “bunların gerçeği saptırdıklarını ve Kosova ile ilgili doğru olmayan haberleri gündeme getirdiklerini” vurgulayan yazı, bu medya kaynaklarını *Jedinstvo* çalışanlarının yanısıra Türkçe dilde yayımlanan *Tan* gazetesinin ve Priştine Radyo ve Televizyonunun Türkçe Redaksiyonunun da kınadığını duyurmuştu. Bunun üzerine, o sıralarda Kosova’da yayımlanmakta olan *Tan* gazetesi, 4 Temmuz 1998 tarihli sayısında söz konusu haberin Türkler ile ilgili bölümünü yalanlayıp, *Tan* gazetesi veya Priştine

⁸⁶ İlhan Üzgel, “Kosova Sorunu ve Türkiye”, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt II, İstanbul, İletişim, 2001, s. 509.

⁸⁷ İlhan Üzgel, “Kosova ve Güneydoğu: Benzerlikler ve Farklılıklar”, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası*... s. 510.

⁸⁸ İlhan Üzgel, “Kosova Sorunu ve Türkiye”, ... s. 511; İrfan Kaya Ülger, “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990’lı Yıllar”, İdris Bal (der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, Alfa, s. 198.

⁸⁹ Hasan Ünal “Kosova Yanlışlarımız (I)”, *Zaman*, 3 Ağustos 2000; Hasan Ünal, “Kosova Yanlışlarımız (II)”, *Zaman*, 4 Ağustos 2000

⁹⁰ Bu siyasî parti 2001 yılında ismini Kosova Demokrat Türk Partisi (KDTP) olarak değiştirmiştir.

⁹¹ Bayram İbrahim, “Gilan TDB Şubesi Başkanı Dr. Saadetin Adiller: TDB Çatısı Altında Birlik Gücümüzü Teşkil Eder”, *Tan*, sayı 1445, 21 Haziran 1997, s. 8.

⁹² Muhammed Ustaibo, “Hoşgöründen İlyisi Var mı?”, *Tan*, sayı 1472-1473, 30 Aralık 1997, s. 4.

⁹³ Raif Virmiş, “1997’den Vedalaşırken...: Yine De Umutluyuz”, *Tan*, sayı 1472-1473, 30 Aralık 1997, s. 1.

⁹⁴ Bunun örneği TDB Merkez Yönetim Kurulu’nun 5 Temmuz 1997’de aldığı bir karardır. İlgili metinde Türk Demokratik Birliği Partisinin Prizren Şubesinin, “partinin onurunu zedeleyen, parti içinde bölünmelere ve Türk halkına zarar verici davranışları... yüzünden” Merkez Yönetim Kurulu tarafından belirsiz bir süre için fesih edilmesi üzerine kararın alındığı belirtilmiştir. (“Türk Demokratik Birliği Partisinin Bildirisi”, *Tan*, sayı 1448, 12 Temmuz 1997, s. 2.) Prizren şubesi ise gerekçelerini öne sürerek bu karara uymayacağını ve faaliyetlerine devam edeceğini bildirmişti (Sadık Tanyol, “TDB Prizren Şubesi Bildirisi”, *Tan*, sayı 1448, 12 Temmuz 1997, s. 2).

bileceğini düşünmeden geri dönüşü olmayan yol üzerinde hareket etmeye başlamışlardı. Ancak, bu sadece Türklere özgü bir durum değildi. Arnavutlar dâhil, diğer Kosova azınlıklarından da bazı şahıslar Miloşević rejiminin hizmetçisi hâline gelmişlerdi. Diğer taraftan bu sadece Kosova'ya özgü de değildi. Örneğin, 1990'larda bir Sancaklı Boşnak'ın Voyislav Şeşely'in liderliğindeki aşırı Sırp milliyetçi "Sırp Radikal Partisi"ne (SRS) üye olduğunu duymak mümkündü.⁹⁹ Kısacası bütün bunlar birer istisnadır. Bu tür istisnalardan yola çıkarak bir millet hakkında genelleme yapmak yanlıştır. Birkaç çürük mısır tanesi yüzünden bütün mısırı atmamak gerekir. Ayrıca o dönemde devlet işlerinde çalışan herkesin, işini koruyabilmek ve ailesini geçindirebilmek için, bir bakımdan Miloşević yönetimine boyun eğmek durumunda kaldığı dikkate alınmalıdır.

NATO Müdahalesinin Ardından Kosova'da Başlayan Yeni Dönemde Türkler

Daha önce belirtildiği gibi, Kosovalı Türkler 1997 yılını siyasî anlamda önemli ölçüde parçalanmış bir şekilde geçirmişlerdir. 1998'e gelindiğinde artık Sırp Silâhlı Kuvvetlerinin yoğun bir şekilde Arnavut köylerini yaktıkları haberleri duyulmaya başlamıştı; Silâhlı çatışmalar her ne kadar şehirlere taşmamış olsa da Kosova artık bir savaşa doğru sürüklenmekteydi. Batının tüm uyarılarına rağmen anlaşılmaya yanaşmayan Sırp'lar, 24 Mart 1999'da NATO'nun Yugoslavya'ya hava harekâtı başlatmasına sebep oldu. Harekât 78 gün sürdü. NATO müdahalesi sırasında birçok Türkün de Sırp Silâhlı Kuvvetlerinin tacizine uğradığı ve Kosova'dan kovulduğu rapor edilmiştir.¹⁰⁰ Özellikle Kosova'nın Vıçitırın kasabasında Sırp Silâhlı Kuvvetleri tarafından yakılan evlerin çoğu Türklere aitti.¹⁰¹

⁹⁹ Örnek olarak bkz. *Sanapress*, 18 Haziran 2002 tarihli haber (haber başlığı belirtilmemiş), <http://www.sanapress.com/>.

¹⁰⁰ "Kosovo / Kosova: As Seen, As Told".

¹⁰¹ Fevzi Karamuço, "Vıçitırın'da Türklerin İnandırılmaz Kaderi (1)", *Yeni Dönem*, sayı 25, 27 Temmuz 2000, s. 13.

Bu arada Kosova Savaşı sırasında bir Türk köyü olan Mamuşa'da yaşanan bir olayın aktarılmasında fayda vardır. Mamuşa'nın toplam nüfusu beş bin üzerindedir. Olayın yaşandığı sıralarda binlerce Arnavut mülteci bu köye sığınmış durumdaydı. 27 Mart 1999'da Sırp polis ve milis güçleri Mamuşa köyünü basıp, ikametgâhı Mamuşa olmayan bütün mültecileri kamyonlara doldurduktan sonra Arnavutluk'a sınır dışı etmişlerdi. Bu sınır dışı etme olayında üç Türk ve dört Arnavut olmak üzere, toplam yedi Mamuşalı öldürüldü. Aynı gece Mamuşalı olmayan 11 Arnavutun daha öldürüldüğü rapor edilmiştir.¹⁰² Ayrıca köydeki birkaç ev ateşe verilmişti. Bu olayın ardından bir araya gelen köy heyeti Kosova'dan ayrılıp Türkiye'ye göç etmeye karar vermişti. Ancak, Sırp'lar buna karşı çıkacaklardı; Dönemin köy muhtarı Sadik Morina Prizren Emniyet Müdürlüğüne çağırılarak kendisine şunlar söylenir: "Sadik, Mamuşa'nın kaderi senin ellerindedir. Prizrenli Türkler de Mamuşalıların davranışlarından etkilenmektedirler. Sen göç edersen, kötü olacaktır! Kosova'dan ayrılırsan eğer, önce seni sonra da bütün aileni öldürüp, bütün köyü yakacağız".¹⁰³ Bunun ardından Mamuşalıların toplu göçten vazgeçti. Ne yazık ki bazı Arnavutlar bu olayı da Mamuşalı Türklerin Sırp'lar ile iş birliğine bağlayıp yorumlamışlardır.

Kosova'dan Sırp güçlerinin çekilmesiyle sorunlar çözülmedi. Otorite boşluğu yüzünden şehirler kendini Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) mensubu olarak tanıtan çete ve şahıslarla dolmaya başlamıştı. Arnavutluk'tan on Alman Markı karşılığında UÇK üniformasını temin eden bazı kişiler, üzerindeki üniformaları kötüye kullanmışlardır. Arnavutluk'tan Kosova'ya sızan gruplar da Kosova'da büyük istikrarsızlığa yol açmaktaydı; eskiden beri Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde soygunculuk yapan bazı Arnavutluk vatandaşları, Kosova'ya girerek buradaki kentleri yağmalamaya başlamışlardı.

¹⁰² "Prizren-Mamuşa-Proterivanje", İzveštaj o Incidentu, *Fond za Humanitarno Pravo*, Belgrad, 8 Mayıs 2000 (yayınlanmamış rapor).

¹⁰³ "Prizren-Mamuşa-Proterivanje".

İşte böyle bir ortam içerisinde Kosovalı Türkler de bazı olumsuzluklardan kurtulamadı. Halk içerisinde bazı aşırı milliyetçi Arnavutlar, Türk dilinin kullanılmasını yasaklamaya çalıştı. Bunun dışında işten sebepsiz uzaklaştırılma hâdiseleri de yaşandı. Bu konu ile ilgili Başbakan Ecevit yapmış olduğu bir açıklamada, NATO harekâtından sonra Kosova Türkleri üzerinde baskı uygulamalarının arttığını, Kosova Türklerinin bunu günlük yaşamlarında yoğun biçimde hissettiklerini vurgulamıştı.¹⁰⁴ Ancak, Kosova Savaşı'nın bitiminden birkaç ay sonraki dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in¹⁰⁵ ve ardından da dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Kosova ziyaretlerinin, Kosova'daki Türklerin daha rahat nefes almalarını sağladığı söylenebilir. Kuşkusuz Türk askerlerinin KFOR bünyesinde Kosova'da göreve başlamış olmaları, buna büyük bir katkı yapmıştır. Bugün Türk dili Kosova çapında rahatlıkla konuşulmaktadır. Ancak, yine de soydaşlarımızın sayısının az olduğu yerlerde, Türklerin içinde bir çeşit ezilmişliğin mevcut olduğu söylenmelidir.¹⁰⁶ Bunun böyle olmasının gerisinde yatan, Kosovalı Türkler arasında 1990'lı yıllar boyunca devam etmiş olan sen-ben kavgasının yarattığı "sağlıksız zihniyetin", bazı kafalardan henüz silinmemiş olmasıdır. Gerçi Kosova Savaşı'ndan birkaç ay sonra TDB'nin bölünmüşlüğüne, daha doğrusu kişiler ve parti şubeleri arasındaki çekişmelere son vermek amacıyla, bünyesinde bütün TDB şubelerini ve on Türk derneğini toplayan "Kosova Türk Temsil Kurulu" oluşturulmuştur. Ancak, Kurul kısa bir süre sonra etkisini tamamen yitirmiş olup bugün varlığını sadece kâğıt üzerinde devam ettirmektedir.

¹⁰⁴ Bu açıklama için Dışişleri Bakanlığı-Enformasyon Dairesi Başkanlığının sitesine bakabilirsiniz, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupc/cb/2000/02/29022000.htm>

¹⁰⁵ Dönemin Devlet Başkanı Süleyman Demirel Kosova'yı ziyaret ettiğinde, Prizren kentinde bulunan ve yaklaşık 400 yıl eski olan Sinan Paşa camisine hem Arnavut hem de Türk bayrağı asılmıştı. Ancak, hemen ertesi gün Türk bayrağı indirilmiş, cami imamı ise dövülmüştü ("Tension in Relations Among Albanians and Turks in Kosmet", *Deutsche Welle*, 18 Nisan 2000).

¹⁰⁶ Bu konuda bkz. Erhan Türbedar, "'Yeni Dönemlerimiz' Tezgâh Altından Satılmasın", *Yeni Dönem*, 9 Mayıs 2002.

Kosovalı Türklerin Kosova Savaşı ardından karşı karşıya kaldıkları en büyük sorun Türk dili ile ilgili olmuştur. İnsanlar bir dili, ortak bir kader duygusunu paylaşan nüfusun tamamına verilen bir değeri simgeleyen bir kültür ögesi olarak gördükleri için, dillerini savunurlar, onu geliştirmeye çalışırlar.¹⁰⁷ 1974 tarihli Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası, Türk diline anayasal düzeyde diğer dillerle hak eşitliği tanımıştır. Aynı Anayasanın 1. ve birçok diğer maddesinde Türklerin Kosova'nın kurucu unsuru oldukları somut bir şekilde belirtilmiştir. Anayasanın 221. maddesinde Kosova'da Arnavutça, Sırpçayla ve Türkçenin ve bunların yazılarının hak eşitliğinin sağlanacağı belirtilmektedir. 217. maddenin 1. fıkrasında: "Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nde Arnavut ve Sırpçayla dilleri ve yazıları eşit olarak kullanılır", aynı maddenin 2. fıkrasında ise "Türklerin yaşadığı yerlerde Türk dili ve yazısı da eşit olarak kullanılır". şeklindeki ifadeler yer verilmiştir.¹⁰⁸ 221. madde ile Türkçenin diğer dillerle hak eşitliğinin Kosova çapında tanındığını dikkate alırsak, 217. maddenin 2. fıkrasının bununla tutarsızlık içinde olduğu görülmektedir. 217. maddenin 2. fıkrası dikkate alındığı zaman, 1974 Anayasası ile Türklerin yaşadıkları yerlerde, Arnavutça ve Sırpça dışında Türkçenin de resmî dil statüsünü kazandığı anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklara göre Belgrad otoritelerinin Kosova'daki Arnavutların üstünlüğünü kontrol altına almak için, daha doğrusu Kosova'nın Arnavutlaştırılmasını önlemek için almış oldukları tedbirlerden biri, 1970'lerde Kosova'daki Türk azınlığının varlığını bu şekilde desteklemektir.¹⁰⁹

Kosova Savaşı'nın ardından 1974 Anayasası dikkate alınarak Kosova'nın resmî dili Arnavutça ve Sırpça, bunun yanı sıra İngilizce de olduğu ilân edilerek, Türk dilinin 1974 ana yasasındaki statüsü ihlâl edilmiştir. Mademki bütün işlerde 1974 Anayasası esas alınıyordu, o zaman

¹⁰⁷ Steve Fenton, *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, çev. Nihat Şad, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2001, s. 247.

¹⁰⁸ Daha fazla bilgi için İskender Muzbeg'in bu kitaptaki "Hukuki Belgeler Çerçevesinde Kosova Türkleri" adlı makalesine bakınız.

¹⁰⁹ Bkz. Ger Duijings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, Londra, Hurst & Company, 2000, s. 18.

Türkçenin resmî dil statüsü geri verilmeliydi. Bu sebeple dönemin Birleşmiş Milletler Kosova Yüksek Temsilcisi Bernard Kouchner ile Kosova Türk temsilcileri arasında yoğun bir görüşme ve çekişme süreci yaşanmaya başlamıştır.

Birleşmiş Milletlerin Kosova Misyonu (UNMIK) basın sözcüsü Susan Manuel yapmış olduğu bir açıklamada dolaylı bir şekilde Türkçenin resmî dil olmasına karşı çıkmıştır: "Türk toplumunun bir bölümü verilen hakların az olduğunu, Kosova'ya özerklik tanıyan 1974 Anayasası'nın Türkçe'yi resmî dil olarak kabul ettiğini savundu. Ama buradaki Arnavutlara ve yerel halka sorduğunuzda, Türkçenin hiçbir zaman resmî bir dil olmadığını söylüyorlar. Yani Kosova'nın hiçbir yerinde Türkçe levha ya da belge yoktu aslında..."¹¹⁰

Türkçenin resmî dil olarak tanınmaması konusunda çoğu suçlamalar doğrudan doğruya dönemin Birleşmiş Milletler Kosova Yüksek Temsilcisi Bernard Kouchner'e yöneltilmiştir. TDB'nin Mamuşa Şubesi başkanı Rüştü Taç, Kouchner'i Türklere karşı tavır takınmakla ve Türkleri âdeta inkâr etmekle suçladı.¹¹¹ Bu kadarla kalmayıp Türkiye'deki bazı basın kaynakları, Devlet Başkanı François Mitterand Dönemi'nde Fransa'da İnsani İşlerden Sorumlu Bakan olarak görev yapmış olan Kouchner'in Kürt ve Ermeni davalarının harareti savunucusu olduğunu hatırlattı.¹¹² Bu şekilde Kouchner'in Türklere karşı antipatik davrandığına dikkat çekilmeye çalışılmış olduğu değerlendirilmektedir.

Türkçe dili ile ilgili yaşanan haksızlığı protesto etmek amacıyla Kosovalı Türkler 28 Ekim 2000'de düzenlenen seçimlere katılmama ve bununla ilgili seçmen kayıtları yaptırmama kararını almışlardı. Kosova Demokrat Türk Partisi¹¹³ (KDTP) 2000 yılının ilk yedi aydaki faaliyetleri hakkında hazırladığı

raporda, Kosova'da Türk kimliğinin muhafaza edilmesi ve geçmişte kazanılmış hakların kullanılması hususunda uygun koşulların yaratılması için mücadele ettiğini ve Kosovalı Türklerin, Türkçeye karşı yapılan haksızlığı dünya kamoyuna duyurmak amacıyla seçmen kayıtlarına katılmadıklarını,¹¹⁴ bu katılmama kararının bir boykot değil, demokratik bir tepki olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵

Türklerden gelen yoğun şikâyetlere cevap olarak Kouchner'in bir seferinde: "Arnavutlar Türkçenin resmî dil olmasına karşı geliyor". şeklinde bir açıklamada bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır.¹¹⁶

Türklerin haklarının garanti edilmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da devreye girmiştir.¹¹⁷ Türkiye'nin de devreye girmesinin ardından Kouchner Kosova'daki Türk toplumuna seslenerek şu kararı açıklamıştır:

"UNMIK, Türk toplumunun yaşadığı belediyelerde, Türk dilinin ve yazısının Arnavut ve Sırp diliyle eşit olarak kullanılması hakkını tanımaktadır... Herhangi bir Türk toplumu üyesi yargı organlarına başvurmuşsa, şahsın kendi Türk dilini kullanma hakkı vardır... Türk toplumu Türkçe eğitim görecektir... tüm çıkartılan yasalar Türkçeye tercüme edilecektir" ...¹¹⁸

¹¹⁰ Ayhan Evrensel, "Kosova Türkleri Demokrasi Kurbanı", *NTV*, 11 Ağustos 2000.

¹¹¹ Dönemin Türk Demokratik Birliği Mamuşa Şubesi Başkanı Rüştü Taç'ın "Kosovalı Türklerin Güncel Sorunları" adlı yayınlanmayan raporu.

¹¹² "Türkler Nasıl Kurtulur?", *Star*, 18 Temmuz 2000; Semih İdiz, "Kosovalı Türklerin Durumu", *Star*, 18 Temmuz 2000; Ali Şen, "Kosova Kralı Değişti", *Star*, 22 Ocak 2001.

¹¹³ Bundan böyle Türk Demokratik Birliği'ne yeni adı Kosova Demokrat Türk Partisi ile hitap edilecektir.

¹¹⁴ UNMIK yetkilileri, önce "Türk formlarını basmak için paramız yok" dedi. Daha sonra seri numarası içermeyen ve hâliyle orijinal belge özelliğini taşımayan İngilizce-Türkçe ek formlar basılarak Türkler resmen kandırılmaya çalışıldı. Daha fazlası için bkz. Nedim Yalçın, "Kosova Türkleri 'Yok' Sayılıyor", *Zaman*, 13 Haziran 2000.

¹¹⁵ "2000 Yılı'nın İlk 7 Aylık Dosyası", Türk Demokratik Birliği, Prizren-Kosova (yayımlanmamış rapor). Burada seçimlere katılmama kararının bir boykot olmadığının vurgulanmasındaki gerekçe, siyasi sebepler yüzünden aynı seçimleri boykot eden Kosovalı Sırp'lar ile Türklerin aynı kefeye koyulmamasında yatmaktadır.

¹¹⁶ Mehmet Bütüç, "Biz Kazandık, UNMIK ve AGİT Kaybetti", *Yeni Dönem*, sayı 25, 27 Temmuz 2000, s. 3.

¹¹⁷ Bu konudaki gelişmeler için bkz. "Ankara Urges UN to Improve Kosovo Turks' Rights", *Agence France Presse*, 1 Ağustos 2000; Nedim Yalçın, "Kosova Türkleri 'Yok' Sayılıyor", *Zaman*, 13 Haziran 2000.

¹¹⁸ Tam metnin Türkçe tercümesi için makalenin ekine bakınız.

Kouchner, Kosovalı Türklere verilen bu garantileri açıklamış olmasına rağmen, Türk dilinin kullanılması ile ilgili sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Buna örnek olarak, Kosova maliye idaresinden (*Central Fiscal Authority*) gelen 1 Şubat 2001 tarihli vergi borcu bildirisinde aşırı bir rakamın yer alması yüzünden şikayette bulunan Prizren kentindeki "Ve Sanat 94" lokantasının sahibinin Türkçe dilde hazırlamış olduğu şikayet dilekçesinin işleme tâbi tutulmamasıdır.¹¹⁹

Türklere karşı ayrımcılıklar da söz konusu olmuştur. Örneğin, Kosova Telekom Şirketi (PTK) yetkilileri Kosova'da Türkçe dilde yayın yapan "Yeni Dönem" isimli medya kuruluşuna bir yıl beklettikten sonra, "Vala 900" GSM şebekesinden faydalanabilmek için sadece bir cep telefonu kartı vermişti, oysa sıradan bir vatandaşa bile daha çok kart verilmekteydi.¹²⁰ Diğer bir örnek THP'nin sürekli ön plâna çıkarılması ile ilgilidir. 17 Kasım 2001'deki parlamento seçimlerine kadar, Türk çıkarlarını marjinal bir şekilde savunan Türk Halk Partisi ile ilgili haberlere Arnavut gazetelerinde yer verilirken, asıl Türklerin temsilcisi olan Kosova Demokratik Türk Partisi ile ilgili haberlere neredeyse hiç rastlanmamıştır. Ancak, 17 Kasım 2001 seçimleri sonucunda Türkler parlâmentoda üç milletvekiline sahip olunca¹²¹ KDTP ön plâna çıkarılmaya başlanmıştır. Günümüzde KDTP'nin bütün önde gelen Arnavut siyasi partileri ile normal ilişkiler içerisinde olduğu söylenebilir.

Avrupa'nın bir parçası hâline gelmeyi arzulayan bölgedeki Arnavutların bir kısmı, 1990'ların başlarında, bu amaç doğrultusunda atılması gereken ilk

adımı İslâm dininin reddedilmesinde görmüşlerdir; Bu çerçevede 1990'da Kosovalı Müslüman Arnavutların bazıları, atalarının dini olarak algıladıkları Hristiyanlığın Katolik mezhebine toplu bir dönüşün yapılması gerektiği şeklindeki düşüncelerini açık bir şekilde yansıtmışlardır.¹²² 1990'lı yılların başında bu şahısların yoğun misyonerlik faaliyetlerinin etkisinde kalmış oldukları anlaşılmaktadır. O sıralarda Kosovalı Arnavutların içindeki karar alıcıların tamamı Batı medeniyeti ile bütünleşmeyi hedefliyor; bu amaç doğrultusunda ise Arnavutlar arasında oluşan kamuoyu "Doğu kültüründen" vazgeçmek gerektiğini düşünüyordu.¹²³ Yine de buradan yola çıkarak karamsar bir tabloya kapılmamak gerekir. Gerçekten Arnavut aileleri içerisinde Ramazan ayında oruç tutan 4-5 yaşındaki çocukları görmek nadir olmayan bir olaydır. Ancak, 1990'ların başında Kosova'da yaşanan misyonerlik faaliyetlerinin günümüzde de yoğun bir şekilde devam ettiklerine dikkat çekmek gerekmektedir. 2001'deki Ramazan Bayramı namazından sonra "Çağrı" başlığı altındaki bir metin dağıtılmıştı. Söz konusu metinde, İslâm terörizm ile suçlanmakta, Türklerin Arnavutların dinini zorla değiştirdikleri vurgulanmakta, "ataların dinine" dönüş için çağrıda bulunulmaktadır.¹²⁴ Bu tür faaliyetler ile Arnavutların Türklerle arasının açılmasına çalışılmaktadır. Çünkü, Arnavutları İslâmdan ayırmak için, diğerleri arasında, Arnavutların kendilerine İslâmı tanıtan Türkler ve diğer Müslüman unsurlar ile iyi geçinmemeleri gerekmektedir.

Sonuç

Balkan ülkelerinde Osmanlı tarihi çoğu akademisyenler tarafından doğru olmayan bir şekilde yazılmaya devam etmektedir. Bu durum sadece Kosovalı Türkleri değil, Balkanlar'ın diğer yerlerinde yaşayan soydaşlarımızı

¹¹⁹ Iskender Muzbeg, "Izveštaj o Incidentu: Povreda Prava Na Upotrebu Maternjeg Jezika Pred Organom Uprave Za Poslove Finansija", *Fond za Humanitarno Pravo*, Belgrad, 22 Mart 2001, (yayınlanmamış rapor).

¹²⁰ "PTK'nın Ayrım Siyaseti", *Yeni Dönem*, sayı 81, 6 Eylül 2001, s. 1. O sıralarda sınırlı kapasite-si yüzünden "Vala 900" kısıtlı miktarda cep telefonu üyelikleri kabul ediliyordu. Özellikle Sırbistan'ın "Mobtel" GSM şebekesinin kapsama alanı dışında kalan Prizren kentinde, "Vala 900" GSM şebekesinden yararlanıp cep telefonu kartı edinmek için resmen torpîle ihtiyaç vardı. "Vala 900" GSM şebekesi Kosova Telekom Şirketi (PTK) ve "Monaco Telecom" arasındaki bir çeşit joint venture olarak 23 Şubat 2000'de çalışmaya başlamıştır.

¹²¹ UNMIK Kosova'nın bütün azınlıklarına parlâmentoda sabit kontenjan ayırmış durumdadır. Türklere sabit kontenjandan parlâmentoda düşen sandalye sayısı 2 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Türkler 17 Kasım seçimlerinde ilâve olarak sadece bir milletvekili çıkarabilmişlerdir.

¹²² Shkëlzen Maliqi, *Kosovo: Separate Worlds, Reflections and Analyses 1989-1998*, Prishtine, MM Society Prishtina & Dukagjini Publishing House, 1998, s. 52.

¹²³ Shkëlzen Maliqi, *Kosovo: Separate...*, s. 55.

¹²⁴ Bkz. *Yeni Dönem*, sayı 96, 20 Aralık 2001; "Kosovo Islamic Leader Condemns Posters Calling Albanians to 'Return to Christ'", *BBC Monitoring Service*, 9 Ocak 2002.

da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu yüzden Osmanlı tarihinin nasıl araştırılıp okutulması gerektiği ile ilgili uluslararası konferanslar serisinin düzenlenmesinde fayda olduğu değerlendirilmektedir.

Balkan Savaşları ardından diğer Müslümanlarla birlikte büyük bir göç ile karşı karşıya kalan Kosovalı Türkler çoğu zaman Arnavut-Sırp rekabeti içinde sıkışıp kalmışlardır. Arnavut politikacılar ister ulusal, ister uluslararası alanda Sırbistan'ın karşısında daha güçlü görünmek için, Kosova'daki Arnavut nüfusunu mümkün olduğunca daha kabarık göstermeye çalıştılar. Bu yüzden bazı çevreler Kosova'daki Türklerin ve diğer bazı Müslüman azınlıkların varlığını sürekli inkâr etmiş, onları Arnavut olarak göstermeye çalışmıştır. Bunun farkında olan Sırp'lar ise, Kosova'nın Arnavutlaştırılmasını önlemek amacıyla bilinçli bazı karşıt politikalar izlemişlerdir. Bütün bunların Kosovalı Türkler üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

Tito Yugoslavyası'nın dağılma sürecine girdiği dönemde Kosovalı Türkler, 1389'daki Kosova Savaşı'nı daha dün olmuş gibi zihinlerinde taşıyan Sırp'lar ve gittikçe yükselmekte olan Arnavut milliyetçiliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu, Kosovalı Türklerin kendi kabukları içerisine kapanıp, ellerindeki hakları yitirmemek için mücadele etmelerine, önemli bir sebep teşkil etmiştir.

1999'daki NATO'nun Yugoslavya'ya yönelik harekâtı ardından Kosova'da başlayan yeni dönem, Kosovalı Türklere beraberinde hem rahatlık hem de yeni sıkıntılar getirmiştir. Özellikle Türk diline karşı yapılan haksızlığın düzeltilmesi konusunda Türk topluluğu önemli çabalar sarf etmiştir.

Bugün Kosova'da demokratik yollardan seçilmiş bir yönetim vardır. Bu yüzden, Kosovalı Türkler sorunlarını bu yönetime iletmelidirler. Ancak, olumlu sonucun alınabilmesi için karşı tarafın iyiniyeti ve hoşgörüsü dışında, Türklerin siyasî anlamda aktif, bunun için de birlik içinde olması gerekmektedir. Bugün Kosova'daki mühürlerde üç dile yer veriliyorsa, dördüncü bir dil olarak da Türkçeye niye yer verilmesin?

EK: Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi Bernard Kouchner tarafından 15 Eylül 2000 tarihinde Kosova Türk Demokratik Birliği Başkanı Mahir Yağcılar'a, Kosova Türk Toplumu'na hitaben gönderilen mektupla UNMIK tarafından Türk dilinin kullanımına ilişkin verilen garantiler

Türk Toplumuna

Birleşmiş Milletlerin Geçici Yönetimli Kosova Misyonu (UNMIK), Haziran 1999'da kabul edilen 1244 sayılı Güvenlik Konseyi Kararının 11 (j) maddesinde belirtilmiş olduğu üzere, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi yönünde kabul etmiş olduğu yükümlülüğe bağlılığını yineler. UNMIK özellikle etnik, dinî ve dilsel toplulukların korunması ile ilgili uluslararası insan hakları standartlarının artırılmasından yükümlüdür. Bu amaca yönelik olarak, UNMIK, (Kosova'daki) tüm toplulukların kendi ulusal, kültürel, dinî ve dilsel kimliklerini ifade, koruma ve geliştirmesine yönelik uygun koşulların yaratılabilmesi için kanunlar çıkarır, politikalar ve uygulamalar geliştirir.

Bu amaç doğrultusunda UNMIK, Kosova'daki Türk toplumuna 1974 Kosova Anayasasında belirtilen haklarının garanti edilmesi yönünde adımlar atmaktadır. UNMIK, dillerinin eşitliği de dâhil olmak üzere, Türk toplumunun, Arnavut toplumu, Sırp toplumu ve diğer tüm toplumlar ile eşit olduğunu tekrar teyit eder. Bu ilke, ilgili düzenlemede de teyit edilecektir. Söz konusu ilkenin uygulanması UNMIK yönetmelikleri sayesinde düzenlenecek ve garanti edilecektir. UNMIK, Türk toplumunun ve diğer toplumların temsilcilerini, Kosova'da ara dönemde oluşturulacak geçici süreli kurumların inşa edilmesi için gerekli olan düzenlemelerin hazırlanmasına tam ve adaletli bir şekilde dâhil edecektir.

1. UNMIK, Türk toplumunun yaşadığı belediyelerde, dillerini ve alfabelerini, Arnavut ve Sırp dilleriyle eşit bir şekilde kullanabilmeleri hakkını tanımaktadır. UNMIK, bu belediyelerde "Kosova'daki Belediyelerin Öz Yönetimine İlişkin Tüzük Tasarısı"nda belirtilen özelliklere uygun olarak şunları garanti etmektedir:

a. Türk toplumu üyeleri belediye yetkilileri ile olan temaslarında kendi dillerini kullanabileceklerdir.

b. Belediyelerdeki tüm resmî belgeler (doğum belgesi, ölüm belgesi, evlilik belgesi, diplomalar vb.) Türk dili ve alfabesinde de sağlanacaktır.

c. Belediye meclislerinin ve bu meclislerin komisyonlarının toplantıları, kamu toplantıları da dâhil olmak üzere, gerekli olduğu zaman Türkçe'ye tercüme edilecektir.

d. Kentlerin, kasabaların, köylerin, yolların, caddelerin ve diğer halka ait yerlerin resmî isimleri Türk dilinde ve alfabesinde de yazılacaktır.

2. Buna ek olarak, davalarda taraf olan herhangi bir Türk toplumu üyesinin Türkçe'yi kullanma, mahkeme tutanaklarının Türk dilinde hazırlanmamış olması durumunda ise Türkçe tercümeleri talep etme hakkı vardır.

3. Türk topluluğunun yaşadığı belediyelerde, Türk topluluğu üyeleri, genel Kosova eğitim sistemi çerçevesinde, Türkçe eğitim hakkına sahiptirler.

4. Türk toplumunun yaşadığı yerlerde UNMIK'in yasal düzenlemeleri Türkçe olarak da basılacaktır.

5. Merkezî idare tarafından hazırlanan seyahat belgesi ve kimlik belgesi gibi resmî belgelerde, Türk topluluğu üyelerinin ad ve soyadları, Türk dilinde ve alfabesinde yazılacaktır. Bunu sağlayabilmek amacıyla bilgisayarlardaki bilgi tabanına gerekli takviye yapılmıştır. Türklerin talebi durumunda, UNMIK Türk topluluğu için, kimlik belgesindeki sabit yazılar arasında Türkçe'nin de yer aldığı kimlikleri bir an önce çıkarmaya çalışacaktır.

6. Türk topluluğunun yaşadığı yerlerdeki kayıt işlemlerine gelince:

a. Sivil kayıt işlemi ile ilgili formların Türk dilli ve alfabeli kopyaları, Türk topluluğu üyelerinin kayıt işlemlerini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmıştır.

b. Ticaret kaydı ile ilgili Türkçe başvuru formları, Ticaret Kayıt Birimi tarafından 13 Haziran 2000'de onaylanmıştır.

c. Kayıt işlemleri ile ilgili bilgilendirici malzemeler Türkçe olarak da hazırlanmıştır.

7. Kayıt olma ve düzenlenecek olan yerel seçimlere katılma gibi yollarla Türk topluluğunun Kosova'daki siyasî hayata tam olarak katılımı, UNMIK için çok önemlidir. Herhangi bir demokratik toplumda kamu yaşamına yönelik aktif bir katılım, bu toplumun bütün sivil, siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarından yararlanmasını garanti eden en iyi bir yoldur.

Bernard Kouchner

*Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin
Özel Temsilcisi*

HUKUKİ BELGELER ÇERÇEVESİNDE KOSOVA TÜRKLERİ

İskender MUZBEG*

Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Arasında Kosova İnsanı

Günümüzde Kosova insanının en önemli ihtiyaçlarından biri, kuşkusuz, insana yakışır bir biçimde yaşamaktır. 1999'daki savaşın etkilerini üzerinden henüz tamamen atamamış olan Kosova, yeniden yapılanma ile ilgili süreci yaşamaktadır. Bu sürece Kosova Türkleri de etkin bir biçimde katılmakta, kendi çok yönlü ve çok boyutlu çalışmalarıyla Kosova'nın yeniden yapılanmasına somut katkılarda bulunmaktadır.

Kosova'da görev yapan barış gücü KFOR (*Kosovo Force*), Birleşmiş Milletlerin (BM) UNMIK adıyla bilinen geçici Kosova Misyonu, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilâtı (AGİT) ve birçok diğer uluslararası kuruluş (devlet kuruluşları ve sivil toplum örgütleri), yukarıda belirtilen insana yakışır biçimde yaşama ihtiyacına uygun ortam yaratmaya çalışmakta, kendi etkinlikleriyle Kosova insanını demokratik bir sürece doğru taşımayı amaçlamaktadır.

* Hukukçu, yazar.

İnsan savaşmak için değil, barışık olmak için, daha doğrusu, barış içinde yaşamak için yaratılmıştır; barışı düşler, barışı sağlamaya çalışır. Buna rağmen, insanlık tarihi savaşlarla doludur. Tarih dendi mi zaten her şeyden önce savaşlar, savaş karanlıkları aklımıza gelir. Ancak, yine de bu savaş karanlıklarının ufuklarındaki barış ışıltılarının parlayan noktalarını görür, ısıtır, duyar ya da yaşar gibi oluruz. İnsan hakları bakımından barış çok önemlidir; barış sağlanınca, tüm insanların eşit olmaları, yaşamak hakkından yararlanmaları mümkündür. Barışın olmadığı yerde insan hakları en kötü bir biçimde çiğnenir, insancıl hukuk mutlaka zedelenir, hatta katliamlar yaşanır. Barış bize, savaşmanın çağrıştırdığı resimlerin ötesinde barışık bir toplumu, huzuru, hak ve özgürlüklerin dallandığı, yeşerip çiçeklendiği, eşitlikle bezenmiş bir toplumsal ortamın ipucunu verir. Çoğu kez bu ortam, gözle görülür, elle tutulur bir ortam değildir; umut edilen doğal bir ortamdır. Hepimiz doğanın bir eseri ve de doğanın bir parçasıyız.¹ Bir başka deyişle biz doğanın hem eseri hem de esiriyiz. Çünkü, eşitsizliklerden oluşan bu dünyada doğa yasaları umut edilen değil, gerçekleşen yasalarlardır.

Eşitlik denince bir yandan doğal haklar, öte yandan da pozitif haklar aklıya gelir. Eşitlik doğrulukla, haklılıkla ve adaletle sağlanır. Adalet, adil yasalara saygı göstermek, diğer insanları kendinden saymak ve buna inanmaktır.

İnsanların doğal hukuktan kaynaklanan tabii hakları vardır. Bunların yanında da, toplumun tayin ettiği hak mefhumları bulunur.² Üstün ve evrensel olarak kabul edilen doğal hukuk ilkelerine, herkesin uyması gerektiği düşünülür. İktidarın sınırlanması ve kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla, ilk çağlardan bu yana doğal hukuk görüşüne başvurulmuştur.³ Bilinen bir gerçek şudur: İnsanlar, tarih boyunca yaşamı ilgilendiren en önemli meselelerde, hele hele doğruluk, mutluluk gibi konularda, hep iki uç arasında bocalamış; kâh kendi küçüklüklerinin esiri olmuş, kâh büyüüp

¹ Slobodan Perović, *Prirodno Pravo i Sud*, Belgrad, Pravni Fakultet Univerziteta u Beogradu, Udruženje Pravnika Srbije, 1996, s. 7.

² Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, IV. Baskı, Ankara, 1975, s. 4.

³ Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", *İnsan Hakları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 16.

Sayıları ne olursa olsun, Kosova Türkleri Kosova'nın geleceğinde, özellikle Kosova'nın imarı konusunda önemli bir yer alacaklardır.

Kosova'da yüzyıllarca varlığını sürdüren Türkler, çeşitli zamanların sertlikle esen toplumsal ve siyasal yellere rağmen, bugüne kadar ayakta durabilmiştir. Kosova Türklerini ayakta tutan, onların yüksek benlik fikridir. Hem tarihin akışı içerisinde, hem de bugün Kosova'da Türk varlığının sürekliliği belgelenmektedir. Günümüzün Kosova Türkleri, çok eski zamanlarda Balkanlar'a gelen ataları Hunların, Avarların, Kumanların, Peçeneklerin ve daha geçlerde gelen Osmanlıların bir parçası olarak buralara yerleşmiş ve buraları yurt edinmişlerdir.⁸

Bilim adamları Türklerin Balkanlar ile temasının üç devresi olduğunu, ilk devrede Türk kavimlerinin buraya gelip yerleştiğini, yurt edindiğini, ikinci devrede Anadolu Türklerinin Balkanlar'a geldiğini, üçüncü devrede ise Osmanlı Türklerinin faaliyetlerinin söz konusu olduğunu söylerler.

Balkanlar'la asıl uzun süreli ve kalıcı ilişkiler Osmanlılar zamanında başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Osmanlılardan bu ilişkiyi ilk başlatan Rumeli Fatihı adıyla anılan Süleyman Paşadır. Onun 1354 yılında Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu'ya ulaşmasıyla başlayan fetih harekâtı, kendisinden sonra dalgalar hâlinde devam etmiştir.⁹ 1389'daki Birinci Kosova Savaşı'nın ardından Kosova'da bir yazı dili olarak boy vermeye başlayan Türkçe, kısa bir süre içinde gelişimini tamamlayarak yörede önemli kültür merkezleri meydana getirmiştir. Kosova, tarihte kazandığı bu

⁸ Bkz. Muzaffer Tufan, "Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri", *Erdem*, Cilt 5, Eylül 1989, ss. 925-976; Altay Suroy Reçepoğlu, "Kosova'da Türk Dernekleri ve Kuruluşları (1951 - 2001)", *Sofra*, Aralık 2001, ss. 22-23; Bedrettin Koro, *Türk Ulusal Tarihinden Ek Dersler*, Belgrad, Ders Kitapları ve Araçları Kurumu Yayınları, 1995, s. 6; Maliq Osi, *Prizren Drevni Grad, Utrvdenja i Njegova Najneposrednja Sela Jablanica i Pousko*, Prizren, Fond za Izučavanje Istorije Zavičaja Mog Kraja Jablaničana na Radu u Inostranstvu, 1996, s. 48; *Avrupa'ya İlk Adım*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2001, ilgili sayfalar.

⁹ Mustafa Isen, *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlar'da Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, ss. 512-513.

misyonunu değişen pek çok siyasî ve sosyal şartlara rağmen değiştirmeden sürdürmektedir.¹⁰

Osmanlı Avrupa'ya ve Balkanlar'a attığı adımlar sırasında bir yandan kendi askerî gücünü, diğer yandan da adalet ve meşruiyetini göstermiştir. Kimi Avrupalı yazarlara göre de dürüstlük, adalet ve meşruiyet Osmanlı anlayışının temelini oluşturmaktaydı.¹¹ İlk dönemlerde adil davranışların, Osmanlı fetihlerini kolaylaştırıp, çok hızlandırdığını hemen bütün tarihçiler kabul etmektedirler.¹²

Türkler her gittikleri yere kendi uygarlığını taşımış; Türkçeyi, Türk sanatlarının o güzel örneklerini, Türk gelenek ve göreneklerini hem kendi aralarında, hem de Türk hoşgörüsü sonucu bu değerleri benimseyen diğer topluluklarda yaşatmışlardır. Balkan uluslarının tarihinde bunun somut örneklerine rastlanmaktadır.¹³ Balkanlar'ın birçok yerlerinde olduğu gibi, Kosova'da da bu böyledir. Türkler uzun zamanlardan beri buralarda yaşamakta ve iz bırakmaktadırlar. Hâlâ birçok yer adı Türkçedir. Türkçe olmayan çoğu atasözleri, ninniler, türküler karşılıklı, yardımlaşmalı, hoşgörülü ve kaynaşmalı bir yaşam sonucu, Türkçeden o kadar etkilenmiştir ki, bugün bile bunlar Kosova halkının ortak değerleri olarak kullanılmaktadır. Noel Malcolm'a göre, Kosova birçok açılarından *par excellence* bir Osmanlı bölgesidir; yakın geçmişe kadar sokak adlarının Türkçe, bundan

¹⁰ Mustafa Isen, "Burada Boy Veren Türkçe", *Türk Yazarlar Derneği: Belgeler, Bilgiler, Eserler*, Prizren, Türk Yazarlar Derneği Yayınları, 1996, s. 9.

¹¹ H. A. Munro Butler, Johnstone, *Türkler Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 62; Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 26; Samiha Ayverdi Külliyyatı, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s. 145; Mirko Mirković, *Pravni Položaj i Karakter Srpske Crkve Pod Turskom Vlašću: 1459-1766*, Belgrad, Zavod za Izdavanje Udžbenika SR Srbije, 1965, s. 12; Iskender Muzbeg, "Türkün Dinî Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi", *Erdem*, Cilt 8, sayı 24, Ocak 1996, ss. 858-865.

¹² Nevzat Kösoğlu, "Hukuka Bağlılık Şuuru ve Türk Hâkimiyet Anlayışının Tarihî Seyri", *Türkiye Günlüğü*, sayı 36, Eylül-Ekim 1995, s. 137.

¹³ Örneğin, Sırp yazar Jelena Dimitrijević bir çalışmasında kendisinin yaşadığı döneme ait, Sırbistan'ın Niş kentindeki Türk kültürünün egemenliğinden birçok örnekler vermektedir. Bkz. Jelena Dimitrijević, *Pisma iz Niša o Haremima*, Belgrad, Parna Radikalna Štamparija, 1897, ss. 3-225.

başka Arnavutça ve Sırpça da yazılı olduğu Prizren kenti, Malcolm'a göre dünyada Osmanlının en büyüleyici yerlerinden biridir.¹⁴ Kosova'da kullanılan birçok Arnavut ve Sırp atasözünde çok sayıda Türkçe kelimeye rastlamak mümkündür.¹⁵ Dilde ve folklorda böyle örneklerin sayısı çoktur. Birçok Arnavutça ve Sırpça sözlüklerde yüzlerce Türkçe kelimeye rastlamak mümkündür. Hatta Abdullah Şkaliç, 8742 Türkçe kelimenin ve 6878 Türkçe kavramın incelendiği "Sırp Dilinde Türkçe Kelimeler" başlığı altında bir sözlük bile yayımlamıştır.¹⁶

İstatistiklerde Kosova Türkleri ve Türkçenin Durumu

Kosova'nın geçmişinde yapılan birçok nüfus sayımına genelde siyasi amaçlı hile gözüyle bakılmıştır. Her şeyden önce bireylerin ulusal, kültürel, dinsel ve dilsel mensubiyetleri tarih boyunca bilimsel kurumlardan çok, çeşitli çıkarıcı iç ve dış siyasal kurumlar tarafından "büyük bir iştah" ile incelenmiş, günlük siyasi çıkarlar için kullanılmıştır.

İstatistik verileri çoğu kere insanları yanılgılara götürürlerse de, bunlar olmadan bazı değerlendirmelerin gerektiği gibi yapılamayacağı bilinmektedir. Ancak, insan hakları konusu istatistiklere göre değerlendirilince, elde edilen sonuçlar böyle değerlendirmeyi yapanlardan çok, böyle değerlendirilenleri çıkmazlara götürür: "Ben bir insanım, hür doğdum hür yaşarım. Belli bir ortamda benim istatistik kimliğim, diyelim ki yüzde doksan, yüzde on ya da yüzde yarımdır; böyle bir durumda bir başkası, yüzde yüzlük istatistik kimliğine dayanarak dolu dolu nefes alırken, yüzde yarım istatistik kimliğimle ben, yarımlık nefes mi almalıyım? Hayır ben de dolu dolu nefes

alacağımı!" diyenlere hak vermemek elde değildir. Dolu dolu nefes almak bu insanların hakkıdır. Böyle soruları soranlara rahatlatıcı, huzur verici bir cevap verilemez mi? Tabii ki verilebilir. Kosova'nın 1999'la başlayan yeni döneminde insanlar, yaşadıkları nice streslerden ötürü, güzel, rahatlatıcı ve huzur verici cevaplara susamışlardır.

Yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlere sahip insan selleri, Balkanlar'ın bir köşesi sayılan Kosova'ya gelmiş, Kosova'dan geçmiş, Kosova'dan gitmiş ya da Kosova'yı yurt seçmiştir. Böyle karışık bir sel tablosundan bugün, daha bir somut, daha bir elle tutulur resim önümüzde: Türkler, Arnavutlar, Sırp, Karadağlılar, Boşnaklar, Romlar ve diğer etnik gruplardan oluşan bu kültürel ve ulusal bütünlükler, Kosova'nın somut gerçekleridir. Bunların dinsel bütünlükler olarak da kümeleştirildiği dönemler vardır. Kosova'nın hangi şehrine, hangi köyüne giderseniz gidin, bu kültürel bütünlükleri kaynaşmış bir halde, nüans nüans göreceksiniz. Bu nüanslarda bazı kültürlerin egemenliği, bazılarının esinlendirici yanları, bazılarının ise dil cümbüşü belirgindir.

Kosova'da, Kosovalılar Türkçeden başka Arnavutça, Sırpça, Boşnakça ve Romancayı da yüzyıllar boyunca kullanmış ve kullanmaktadırlar. Böyle bir gerçeği Kosova'da bugün bir arada yaşayan tüm bu kültürel bütünlükler, tüm bu insan toplulukları ortaya koymaktadır. Tarih boyunca, çoğu kere yanılgıya da götüren istatistik verileri, Kosova insanını birçok istatistik kategorileri ile dile getirmiştir. Din mensubiyeti, konuşulan diller, ulusal mensubiyet, bu kategorilerin en önemlileridir. İstatistik verileri, Osmanlının Balkanlar'a gelmesiyle gerçekleştirdiği plânlı ve sistemli iskân politikası sonucunda, Kosova'da güçlü bir Türk varlığının sahneye çıktığını; ama bunun Müslüman varlığı içerisinde bulunduğunu, yani Türk varlığı diye ayrı bir bütünlük olarak kaydedilmediğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kosova'da baş gösteren yeni bir dönemin ilk yıllarında Türklerin kimliği âdeta yasaklanmış ve dondurulmuştur. O dönemde Türklere karşı yapılan çeşitli baskılar yüzünden, 1948'deki nüfus sayımı sırasında Türklerin çoğu kendilerine Türk diyememiştir. Bundan son-

¹⁴ Noel Malcolm, *Kosova: Nje Histori e Shkurter*, çev. Abdullah Karjagdiu, Priştine, Koha Yayınları, 1998, s. XXXII.

¹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. İskender Muzbeg Şefikoğlu, "Kosova'da (Yugoslavya) Kullanılan Arnavut ve Sırp Atasözlerinde Türkçe Kelimeler", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Çalışmaları*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985.

¹⁶ Abdullah Şkaliç, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Saraybosna, Svetlost, 1979, ss. 11-43.

raki dalgalanmalar, birçok gerici çevrenin Türk varlığına şüpheyile bakmış olmasının bir sonucudur. Çeşitli zaman dilimlerinde Kosova'da yönetime bile geçen bu çevreler Türklere "yapay eleman" gözüyle bakmış, Kosova Türklerinin varlığını yadsımış ya da küçümsemiştir.

İstatistik verilere bakılırsa, Türklerin sayısı konusunda bir çeşitlilik görülecektir. Örneğin, Asllan Pushka'ya göre, Kosova'nın tarihsel sürekliliği bakımından, tarihin hemen tüm evrelerinde, zaman zaman yaşanan değişikliklerle birlikte, bu yerlerde önce Ilir-Dardan (daha doğrusu Orta Çağ'da Arbres) ve Yeni Çağ'da Arnavutlar egemen olmuştur. Günümüzde Kosova'da Arnavutlardan başka Sırların, Karadağlıların, Müslümanların, Romların ve diğer etnik grupların yaşadığını belirten Pushka, "kendilerinin Türk olduğunu beyan eden" Türk toplumunun genelde kentlerde yaşadığını vurgulamaktadır. Kosova'da yaşayan diğer milletlere normal bir yaklaşımdan sonra Türk toplumuna yönelik böyle bir tutum, yani "kendilerinin Türk olduğunu beyan edenler" şeklindeki kuşkulu yaklaşım, yazarın bilimselliğine ve sunduğu verilerine gölge düşürmektedir.¹⁷ Pushka'ya göre, 1953 yılındaki nüfus sayımına göre Kosova'da toplam 34.583 (% 4,3) Türk yaşamaktaydı. Aynı kaynakta 1961'de Kosova'da toplam 25.764 (% 2,7), 1971'de 12.244 (% 1), 1981'de 12.513 (% 0,8), 1991'de ise 10.838 (% 0,6) Türkün yaşadığı belirtilmektedir. Bir başka kaynakta 1961'de Türklerin Kosova nüfusunun % 2,6'sını oluşturdukları belirtilmektedir.¹⁸ Kosovalı Türkler günümüzde 60 bin Türkün Kosova'da yaşadığına ve aynı zamanda Kosova'da daha 250 bin kişinin Türkçe konuşabildiğine inanmaktadırlar.

Günümüzde Kosova'daki Türk varlığı artık yadsınamayacak kadar belgelenmiş bir durumdadır. Son elli yılda Kosova'daki Türk varlığı Türk dilinde eğitim-öğrenim süreci, kültür-sanat etkinlikleri, radyo ve televizyon yayınları, gazete, kitap ve dergi yayın faaliyetleri, siyasal örgütlenmeler ve sivil toplum

örgütlerinin çalışmaları ile somut bir şekilde belgelenmektedir.¹⁹ Türkler belirtilen bu yıllar içerisinde Kosova'nın toplumsal ve siyasal hayatına etkin bir biçimde katılmışlar ve katılmaktadırlar. Bugün Kosova Meclisinde ve Türklerin yaşadığı Prizren ve Priştine gibi belediye meclislerinde Türklerin kendi temsilcileri bulunmaktadır.

Kosova'ya çeşitli topluluklar farklı tarihlerde gelmiş olsa dahi, tümünün kaderinde Kosova'yı yurt seçmek vardır. Kosova'yı yurt seçenlerin içinde bugün en çok kullanılan dil Arnavutçadır. Türk diline gelince, bu dil Osmanlılardan sonra, 1912-1951 yılları arasında resmî kullanıştan çıkarılmış, 1951'den günümüze kadar ise birçok güçlüklerle rağmen varlığını sürdürebilmiştir. Bugün Kosova'da Türk dili hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Türkçenin Kosova'da bir yandan halk içinde, diğer yandan da devlet organları, resmî kurum ve kuruluşlar tarafından kullanılmış ve kullanılmakta olduğu dikkate alındığı zaman, Kosova'da Türkçeye hem bireylerin dili olarak, hem de bir toplumun dili olarak yaklaşmak gerekir. Kosova'nın toplumsal, siyasal ve hukukî gelişimi, burada çok uluslu, çok dinli ve çok dilli bir toplumun gelişiminden başka bir şey değildir. Yasalar, kararlar, tüzükler ve yönetmelikler böyle bir gelişimi belgelemektedir.

Tüzükten Anayasal Çerçeveye Kadar Kosova Türkleri ve Türkçenin Durumu

Kosova'nın yakın tarihinde, özerkliğin seviyesine ve somut toplumsal-siyasal koşullara uygun olarak tüzük, yasa, "Anayasa kanunu", Anayasa ve "Anayasal çerçeve" gibi hukukî belgelerde, Kosova'da yaşayan topluluk-

¹⁷ Asllan Pushka, *Kosova dhe Vazhdimësia Etnike Shqipëtare/Kosova and Its Ethnic Albanian Continuity*, Priştine, Qendra Për Informim e Kosovës, 1977, s. 12 ve ss. 23-38.

¹⁸ Laslo Rehak, *Narodnosti u Jugoslaviji*, Belgrad, Narodna Armija, 1968, s. 13.

¹⁹ Somut bilgi ve belgeler olarak şunlara bakabilirsiniz. *Monografi: 1951-1996*, Prizren, 1996, Türk Öğretmenler Derneği Yayınları, ss. 3-194; *Türk Yazarlar Derneği: Belgeler, Bilgiler, Eserler*, Prizren, Türk Yazarlar Derneği Yayınları, 1996, ss. 3-109; Altay Suroy, *Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek*, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, ss. 5-432; 30. Yıl: 'Doğru Yol' KGSD, 1951-1981, *Monografi*, Prizren, 1981; "Doğru Yol" KGSD 'Nazım Hikmet' Yazın Kolu, 1968-1988, *Monografi*, Prizren, 1988; *Gerçek KGSD Dergisi*, yıl 1, sayı 1, Aralık 2001; *Prizren Türk Tiyatrosunun 60. Yılı, Bülten*, Rumeli Türk Tiyatro Sanatçılar Derneği Yayını, 14 Ağustos 1996, Prizren.

ların ve bu toplulukların kullandığı dillerin hak eşitliği düzenlenmiştir. Aynı şey Kosovalı Türkler ve Türkçe için de söz konusu olmuştur. UNMIK'ın göreve başlamasıyla ise söz konusu hak eşitliği UNMIK yasal düzenlemeleri, idarî yönergeler ve Anayasal Çerçeve ile düzenlenmeye başlamıştır.

1948 Tüzüğü

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden yapılanmaya giden, kendi gelişme yolunu kendi seçmek için Stalin'e ve Stalinci SSCB rejimine "hayır" diyen Yugoslavya'nın hukuk belgelerinde sosyalist düşünce tarzı belirgindir. Hukukî düzenlemeler "kardeşlik ve birlik" ve buna benzer terimleri gereğinden fazla içermektedir.

Kosovalı Türkler için bir "karanlık dönemi" oluşturan 1912-1951 yıllarının sonlarına doğru, 1948 yılında, Kosova'nın o zamanlarda en yüksek hukukî düzenlemesini teşkil eden bir tüzük yürürlüğe girmiştir.²⁰ Kosova'nın bu ilk yasal düzenlemesinin tam adı *Sırbistan Halk Cumhuriyeti'nde Kosova-Metohiya Özerk Eyaleti'nin Tüzüğü* idi. Bu tüzükte hak eşitliği konusuna "eyalet uluslarının hak eşitliği" şeklinde genel bir ifade ile değinilmektedir (madde 8). 25. madde de herkesin kendi ulusunun dilinde konuşma hakkının olduğu vurgulanmıştır.

1948 Kosova Tüzüğü onaylanıp yürürlüğe girdiğinde, Kosova'da Türkçe diğer dillerle eşit bir dil değildi, Türk toplumunun varlığı da hukuken tanınmıyordu.²¹ Bundan kısa bir zaman sonra, 20 Mart 1951'de Kosovalı

²⁰ Bu tüzük 10/48 sayılı *Kosova ve Metohiya Özerk Eyaleti Resmî Gazetesinde* yayımlanmıştır.

²¹ 1948 Kosova Tüzüğü'nde Kosova'nın özerkliği vurgulanmakta, bunun gerekçesi de Kosova'da birkaç milliyete mensup insanların bir arada yaşaması olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu tüzüğün 3. maddesinde "Kosova-Metohiya Özerk Eyaleti'nde (KMÖE) tüm milliyetler eşit haklara sahiptir... Sırp ve Arnavut dili KMÖE'de tüm devlet hizmetlerinde eşit olarak kullanılır" denmektedir. 8. maddede KMÖE Eyalet Halk Kurulunun Kosova'daki farklı milletlerin hak eşitliğinin gerçekleştirilmesini sağladığı belirtilmekte, 25. maddede ise KMÖE Eyalet Halk Kurulunun her üyesinin kendi ulusunun dilinde konuşma hakkına sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kosova'nın bu ilk tüzüğünde hak eşitliğinin sözü edilmekte; ancak Türkler ve kullandıkları dilleri hiç dikkate alınmamaktadır.

Türklerin ulusal kimliği hukuken tanınmıştır. KMÖE Eyalet Halk Kurulu Önerge Komisyonu tarafından Kosova'da Türk dilinde eğitimin yapılması için okulların açılması ile ilgili bir önerge hazırlanıp, 20 Mart 1951 tarihinde düzenlenen Üçüncü Dönem Eyalet Halk Kurulunun 2. olağan oturumuna sunulmuş ve en sonda önerge desteklenmiştir. Ardından milletvekillerin tümü bu önergeye olumlu oy vererek, Kosova'daki Türk azınlığı için Türk dilinde derslerin verileceği okulların açılması karara bağlanmıştır. Bu karar kısa bir süre sonra yürürlüğe girmiştir.²²

1953 Tüzüğü

Kosova'nın bu ikinci tüzüğü *Kosova-Metohiya Özerk Eyaleti'nin Tüzüğü* adını taşıyordu.²³ Bu tüzüğün 2. maddesinin 2. fıkrasında Kosova Eyaleti'nin yönetim organları özerk hakları çerçevesinde, Eyalette yaşayan milletlerin arasında kardeşlik ve birliğin geliştirilmesi ve güçlenmesi alanında çalışır ve millî azınlıkların Anayasa ile tespit edilmiş haklarından yararlanmalarını sağlar" ifadesine yer veriliyor. 3. maddede ise: "Kosova ve Metohiya Özerk Eyaleti'nde millî azınlıkların ulusal-kültürel gelişme ve kendi dilini özgürce kullanma ve koruma hakkı vardır." denmektedir. 14. maddede de, eyalet iktidar organlarının kararlarının Eyalet Resmî Gazetesinde Sırpça ve Arnavutça olarak yayımlandığı belirtilmektedir. Kısacası bu tüzükte dil eşitliği kolektif hak olarak düzenlenmiş olsa bile, bu hak sadece Sırpça ve Arnavutça'ya ait olmuştur. Diğer taraftan bu tüzüğün kabul edilmesiyle Kosova'da öz yönetim süreci başlatılmış olsa da merkezîyetçi düşünce tarzı hâlâ çok güçlüdür. 14. maddedeki dil sıralaması, yani cümle içinde Arnavutçadan önce Sırpçanın yer alması, Sırp dilinin bu tüzük ile ön plânda tutulduğunu göstermektedir. Oysa Arnavutlar nüfus olarak Kosova'da en yoğundu.

²² Bkz. *Monografi: 1951-1996, Prizren, Türk Öğretmenler Derneği Yayınları*, 1996, ss. 4-5.

²³ Bu tüzük 1/53 sayılı *Kosova ve Metohiya Özerk Eyaleti Resmî Gazetesinde* yayımlanmıştır.

1951 yılında Kosovalı Türklere ulusal kimlikleri konusunda hakları iade edilmiş olmasına rağmen, maalesef 1953 tüzüğünde de Türkçeye yer verilmemektedir.

1963 Tüzüğü

Kosova'da 1963 yılında yürürlüğe giren yeni tüzüğün adı *Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin Tüzüğü*'dür.²⁴ Artık bu tüzükte Türk varlığından somut bir biçimde söz edilmeye başlanmıştır. Söz konusu tüzüğün 39. maddesinde: "bölgede yaşayan Arnavutlar ve Türkler genelde hak eşitliğine sahiptirler ve onların da, Anayasalarla ve yasalarla diğer yurttaşlara tanınan hakları vardır; onların kendi dilini özgürce kullanma, kendi kültürünü ifade etme ve geliştirme ve bununla ilgili kurumları kurma hakkı vardır" denmektedir. Burada bir yanda "Arnavutlar ve Türkler", öbür yanda ise "diğer yurttaşlar" ayrımının yapıldığını gözden kaçırmamak gerekir.

Böylece Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi'nin bu tüzüğünde Türk dili de öteki diller arasında yer almıştır. Artık Türk topluluğu mensuplarının da kendi ana dilini kullanma olanağı somut bir biçimde belirtilmiştir.

1963 Tüzüğü'nde öğrenim-eğitim sürecine büyük bir önem verilmiştir. Tüzüğün 41. maddesinin 1. fıkrasında: "Arnavutların ve Türklerin yaşadığı belediyelerde Arnavut ve Türk dilinde eğitimin yapıldığı ilkokullar ya da sınıflar açılır." şeklindeki ifadeye yer verilmektedir. Aynı maddenin 2. fıkrasında söz konusu belediyelerde, koşul ve olanaklara uygun bir biçimde, meslekî okullar ve liselerde, Arnavutça ve Türkçe derslerin verileceği; 3. fıkrasında ise, yüksek okul ve fakültelerde birkaç ders için Arnavut ve Türk dilinde eğitimin düzenlenebileceği belirtilmektedir.

²⁴ Bu tüzük 7/63 sayılı Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Resmi Gazetesinde yayınlanmıştır.

Anayasaya Doğru: 1969 Anayasa Kanunu

Kosova'da 1960'lı yılların ikinci yarısında özerklik açısından önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. 1967-1971 yılları arasında Yugoslavya çapında yapılan Anayasa değişiklikleri özerk bölgelerin federasyondaki yerini ve sorumluluklarını gündeme getirmiş, özerklik lehine yeni değerler katmış ve yeni çözümler üretmiştir. Tüm bu değişme ve gelişmelerin sonucu olarak, 1969 yılında *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nin (KSÖB) Anayasa Kanunu* onaylanmıştır.²⁵ Bu Anayasa Kanunu özerkliğin ulusal yanı ve rolünü yeniden ortaya koymuştur.²⁶ "Temel İlkeler" bölümünde "kendi geçmişlerinde birbirine bağlı olan ve özgürlük ile sosyal kalkınma eğilimleri aynı olan Kosova Arnavutları, Sırları, Türkleri ve Karadağlıları... özerk bölgede... hak eşitliğine kavuşmuşlardır", (Temel İlkeler, I); "KSÖB, Kosova'daki bütün etnik grupların sürekli olarak ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gelişmeleri için koşullar yaratır" (Temel İlkeler, IV) şeklindeki ifadelerle yer verilmektedir.

Kosova ile ilgili bu yasal düzenlemede yer alan diğer maddelerin başlıcaları şunlardır: "KSÖB... Arnavut, Sırp, Türk, Karadağlı ve Kosova'nın eşit haklara sahip diğer ulusların birliğine dayanır" (madde 1, fıkra 1). KSÖB'de Arnavutlar, Sırlar, Türkler, Karadağlılar ve diğer milliyetlere mensup olanlar her bakımdan eşit haklara sahiptir ve özdeş hak ve görevleri vardır (madde 9, fıkra 1). Hak eşitliğini gerçekleştirmek için herkesin özgürce gelişme, ulusal özelliklerini, dilini, kültürünü, tarihini, yazını, sanatını ve diğer özelliklerini belirtme hakkı garanti edilmiştir (madde 9, fıkra 2). KSÖB'de Arnavut, Sırp ve Türk dilinin ve bu dillerin yazılarının hak eşitliği sağlanmaktadır (madde 10, fıkra 1). KSÖB'de Arnavut ve Sırp

²⁵ Anayasa Kanunu (*Ustavni Zakon*), Anayasa gücüne sahip olan bir yasadır. Anayasa Kanunu, 1974 yılına kadar Yugoslavya'da özerk bölgenin en yüksek hukuk evrakı niteliğini taşıyordu. 1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası yürürlüğe girince, Anayasa Kanununa artık ihtiyaç kalmadı. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. *Pravna Enciklopedija*, Belgrad, Savremena Administracija, 1979, s. 1557. Söz konusu Anayasa Kanunu 6/1969 sayılı *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Resmi Gazetesinde* yayımlanmıştır.

²⁶ Kurtesh Salihu, "Autonoma Pokrajina Kao Oblik Rešavanja Nacionalnog Pitanja u Jugoslaviji", *Društenopolitički Sistem Socijalističkog Samoupravljanja*, Belgrad, 1977, s. 218.

dili ve onların yazıları eşit olarak kullanılır (madde 70, fıkra 1). Türklerin de yaşadığı yerlerde Arnavut, Sırpırvat ile Türk dili ve bu dillerin yazıları eşit olarak kullanılır (madde 70, fıkra 2). Bölgedeki organlar, kurumlar, iş örgütleri ve diğer örgütler kendi faaliyetlerinde, belirtilen dil ve yazıların hak eşitliği ilkesine saygı göstermek mecburiyetindedir (madde 70, fıkra 3) İlkokul, ortaokul, yüksek okul ve fakültelerde açılan sınıflarda derslerin Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinde gerçekleştirilmesi için koşullar sağlanacaktır (madde 71, fıkra 1) "Arnavut, Sırpırvat ve Türk dili ders olarak eşittir ve bu diller seçmeli ders olarak okullarda öğrenilir" (madde 72) vb. Anayasa Kanunu'nun 11, 22 ve 27 maddelerinde farklı etnik grupların ulusal özelliklerini belirtme (kendi ulusal bayrağını kullanma hakkı, eğitim hakkı, kültürü geliştirme hakkı vb.) ve geliştirme yolları ile biçimleri düzenlenmektedir. Kısacası bu yasal düzenleme ile hak eşitliğine çok belirgin bir biçimde "ulusal hak eşitliği" çerçevesinde yaklaşılmaktadır. Türkçe de bu çerçeveye dâhil edilmiştir. Ayrıca burada bireysel haklardan kolektif haklara açılan bir pencere de görülmektedir.

1963 Tüzüğü'ne oranla, 1969 Anayasa Kanunu'nda dillerin eşitliği daha somut bir biçimde belirtilmiş, dillerin devlet organlarında, kamu kuruluşlarında, okullarda, mahkemelerde ve diğer kuruluşlarda eşit olarak kullanılması düzenlenmiştir.

Dil ve Yazıların Eşitliğinin Gerçekleştirilmesi İle İlgili 1970 Yasası

Anayasa Kanunu Kosova Meclisine yasa çıkarma yetkisini de vermiştir. Bunun sonucunda, Kosova'da çıkarılan yasalar arasında, dillerin eşitliğini somut bir biçimde düzenleyen *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nde Dil ve Yazıların Eşitliğinin Gerçekleştirilmesine Dair Yasa* 1970 yılında kabul edilmiştir. Bu yasanın 1. maddesinde "KSÖB'de Arnavut dili, Sırpırvat dili ile Türk dilinin ve bu dillerin yazılarının eşitliği sağlanır," denmektedir.

Kosova'daki devlet organlarının, kurumların, iş örgütlerinin ve diğer örgütlerin, resmî yazışmalar sırasında ve işlemlerinde bu yasanın 1. mad-

desinde belirtilen eşitlik ilkesini uygulamak ile ilgili yükümlülüğü vardır. Yasanın 3. maddesinde Arnavutça, Sırpça ve Türkçenin resmî kullanışta olduğu bir ilke olarak vurgulanmıştır. 4. maddede bütün işlemlerin Arnavutça ve Sırpırvatça, Türklerin yaşadığı yerlerde ise Türkçe de yapıldığı; 5. maddede ilkokuldan fakülteye kadar ana dilinde eğitim için koşulların sağlandığı vb. belirtilmektedir.²⁷

Görüldüğü gibi bu dil yasası ile dillerin eşitlik ilkesi vurgulanmaktadır. Ne var ki Türkçe söz konusu olunca, bu yasa daha çok bireysel bir kullanışa ilişkin düzenlemeler getirmektedir. 11. maddede Kosova çapındaki kurumlar: "Arnavutça ve Sırpırvatçayı kullanırlar". Bu onlara düşen bir görevdir. Bunun yanı sıra, Türk halkı mensupları Kosova çapındaki kurumlarda "kendi dilini kullanma hakkına sahiptir." denmektedir. 12. maddede de Arnavutça ve Sırpırvatçanın kolektif bir hak olarak kullanıldığı, Türkçenin ise, bireysel bir hak olarak ortaya çıktığı belli olmaktadır. Yine de bu yasal düzenleme ile ilk kez Türkçe metinler, Arnavutça ve Sırpça metinler karşısında özdeş metin niteliğini taşımaya başlamıştır.

1974 Anayasası

1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölge Anayasası bir bakıma Kosova gerçeklerinin en berrak aynasıdır. 1974 Anayasası ulusal boyut ve ulusal hak eşitliği ilkesini Anayasal ilke düzeyine çıkarmayı başarmıştır. Bununla Türkçe ve Kosova'daki Türk varlığı Anayasal nitelik kazanmıştır. 27 Şubat 1974 tarihli *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Resmî Gazetesinde* Türkçe dilinde de yayınlanan bu Anayasa'nın ilk maddesinden son maddesine kadar, ulusların hak eşitliğine belli yerlerde ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak değinilmektedir. Anayasa'nın "Temel İlkeler" bölümünde hak eşitliğinin Anayasa'da temel bir ilkeyi oluşturduğu vurgulanmaktadır.

²⁷ Daha fazla bilgi için 34/1970 sayılı Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Resmî Gazetesine bakınız.

1974 Kosova Anayasası'yla Kosova'da Türklerin ve Türk dilinin de hak eşitliği düzenlenmiştir. 221. maddede Kosova'da Arnavut, Sırpırvat ve Türk diline ve bunların yazılarına hak eşitliğinin sağlandığı belirtilmektedir. Bu ilke 1969 Kosova Anayasa Kanunu'nda Türk dili konusunda ileriye doğru atılan ilk adımın ("Türklerin de yaşadığı yerlerde Arnavut, Sırpırvat ve Türk dili ve bu dillerin yazıları eşit olarak kullanılır"- madde 70, fıkra 2) devamı olarak görülmektedir. Şimdi Kosova'da Arnavut, Sırpırvat ve Türk dillerinin hak eşitliği, yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere, bir Anayasal ilke düzeyine çıkarılmıştır. Türk dilinin Kosova'da öteki dillerle tamamiyle eşit olduğunu dile getiren Anayasa hükümlerinden biri de, yasaların Resmî Gazetede yayımlanmasını düzenleyen 230. maddedir. Bu maddede "bölge organlarının yasaları ve diğer kural ile genel belgeleri *Kosova SÖ Bölgesi'nin Resmî Gazetesinde* özdeş metinler olarak Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinde yayımlanır" denmektedir.

Bu Anayasada, önceki yasal düzenlemelere kıyasla bir yenilik vardır; Artık Kosova'da farklı milletlerin dillerinin kullanışı hem bir ilke olarak belirtilmekte, hem de devlet organlarına ve diğer kuruluşlara bu alanda görevler verilmektedir. Anayasada her şeyden önce Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinin hak eşitliği belirtilmektedir: "Dil ve yazıların hak eşitliği" başlığı altında Kosova SÖB'ünde Arnavut ve Sırpırvat dili ve yazıları eşit olarak kullanılır (madde 217, fıkra 1); Türklerin de yaşadığı yerlerde Türk dili ve yazısı da eşit olarak kullanılır (madde 217, fıkra 2) şeklindeki ifadeler yer verilmektedir. 218. maddenin 1. fıkrasında eğitimin Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinde gerçekleştiği belirtilmektedir. 221. maddede Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinin hak eşitliği ilkesinin somut bir biçimde uygulanmasının gerekli yasal düzenlemelerle destekleneceği vurgulanmaktadır. 220. maddenin 1. fıkrasında "Belediye tüzüğüyle Arnavut ve Sırpırvat dilinin, Türklerin de yaşadığı belediyelerde ise Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinin eşit olarak uygulanması daha yakından saptanır ve sağlanır." denmektedir.²⁸

²⁸ Daha fazla bilgi için 4/1974 sayılı ve 27 Şubat 1974 tarihli *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Resmî Gazetesine* bakınız.

Dil ve Yazıların Hak Eşitliğine Dair 1977 Yasası

1974 Kosova Anayasası hak eşitliğinin ufuklarını geliştirmiştir. Bu Anayasaya uygun olarak çıkarılan özel bir yasa ile Kosova'da dil eşitliğinin gerçekleştirilip uygulanması düzenlenmiştir. Bu yasada Türk dilinden somut bir biçimde söz edilmektedir. *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nde Dil ve Yazıların Hak Eşitliğine Dair Yasa* adındaki bu yasanın 1. madesinde şöyle bir düzenleme vardır: "Kosova SÖB'ünde Arnavut, Sırpırvat ve Türk dili ve bu dillerin yazılarının hak eşitliği sağlanır".

Bu yasaya göre ilkokulların, orta okulların, yüksek okulların, fakültelerin ve diğer eğitim-öğretim kuruluşlarının ve bunların yönetim organlarının, kendi çalışmalarında ve yazışmalarında Arnavut ve Sırpırvat dilini; bünyesinde Türk dilinde eğitimi de gerçekleştirmekte olan eğitim kurumlarının ise, Türk dilini de hak eşitliği içerisinde kullanma yükümlülüğü vardır (madde 29). Bu kurumların eğitim ile ilgili araç ve gereçleri, öğrencinin ana dilinde temin etmek mecburiyetinde oldukları da belirtilmiştir (madde 30). 33. maddede ise yetkili organ ve örgütlerin görevinin Arnavut, Sırpırvat ve Türk dilinde ders kitaplarını ve diğer literatürü sağlamak olduğu vurgulanmaktadır.²⁹

Bu yasa şimdiye kadar diller konusunda Kosova'da çıkarılan düzenleme kurallarının en gerçeği olsa gerek. Kolektif hak ve bireysel hak cümbüşüyle süslü olması bir yana, bu hukukî düzenleme pratikte de ürün vermiştir.

Bu yasa yürürlükten çıkarıldıktan sonra dil konusu yıprandı, Türkçe ise, sanki önceden bir zirveye ulaşmış gibi, giderek düşüş kaydetmeye başladı ve bugünkü durumuna geldi. Bir zamanlar yasada Kosova'da Türkçeye el uzatanların suç işlemiş sayılacağı belirtilirken, şimdi Türkçe formalite olarak bile yadsındı.

²⁹ Daha fazla bilgi için 48/1977 sayılı *Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Resmî Gazetesine* bakınız.

tarafından yürürlükten çıkarılmış, aynı zamanda Arnavut, Sırpırvat ve Türk dili gibi dillerin eşitliği ilkesi de sarsılmıştır.

UNMIK/REG/1999/24 Yasal Düzenlemesi

Daha geçlerde çıkarılan UNMIK/REG/1999/24'ün³³ 1.1 maddesinde, Kosova'da kullanılan yasaların, BM Genel Sekreteri'nin Kosova Özel Temsilcisi'nin yayımladığı yasal düzenlemelerin ve Kosova'da 22 Mart 1989'da yürürlükte olan yasaların olacağı belirtilmektedir. Bununla beraber bir ihtilâf durumunda UNMIK yasal düzenlemelerinin önceliğinin olacağı vurgulanmaktadır. Karar alma işleminde eğer bir mahkeme, bir organ ya da bir kişi, bir hukuk kuralının UNMIK/REG/1999/24'ün 1.1. maddesinde belirtilen yasalara uygun bir biçimde düzenlenmediğini, ama Kosova'da 22 Mart 1989 tarihinden sonra yürürlükte olan bir yasa ile düzenlenmiş olduğunu saptarsa, ayırımcı olmaması ve UNMIK/REG/1999/24'ün 1.3 maddesine uygun olması şartıyla, mahkeme, organ ya da kişi, özel bir durum olarak, o tarihten sonra yürürlükte olan yasa hükümlerini uygulayabilecektir (madde 1.2). Madde 1.3'te ise kamu hizmetlerinde görevli olan tüm kişilerin, uluslararası toplumun belirlemiş olduğu standartlarda insan haklarına uymak zorunda oldukları vurgulanmaktadır. Bundan sonra yüzlerce buna benzer yasal düzenleme ve diğer hukuk kuralları ortaya koyulmuştur.

***

UNMIK yasal düzenlemelerine yerleştirilmiş bazı maddeler Türkçenin 1974 Anayasası'ndaki statüsü ile bağdaşmamakta ve Türk dilinin haklarını ihlâl etmektedir. Oysa yeni Anayasalar, yasalar ve diğer hukukî düzenlemeler hiçbir zaman bir bireyin ya da bir topluluğun kazanılmış haklarının mevcut seviyesi altında olamazlar. Derneklerin kayıt işlemleriyle ilgili UNMIK'ın bir yasal düzenlemesinde: "Sivil toplum örgütlerinin kayıt dilekçesi ile birlikte teslim edecekleri tüm evrakların İngiliz, Arnavut ya da Sırp dilinde olması

³³ UNMIK Resmi Gazetesi, 2. Kitap, ss. 370-378.

gerekir." denmektedir.³⁴ Böyle kısıtlayıcı bir düzenleme kuralı ile UNMIK, örneğin, Balkanlar'ın Türk dili ve Türk kültürünün sadık kapılarından biri sayılan, eli yıl etkinliğini sürekli olarak gerçekleştiren Prizren'in *Doğru Yol* kültür ve güzel sanatlar derneğine de, UNMIK'a Türkçe değil, ya Arnavutça ya Sırpça ya da İngilizce dilekçe yazması mecburiyetini ortaya koymuştur. Böyle bir düzenleme ve mecburiyet, 1999'daki Kosova Savaşı'ndan sonra Kosova'da başlatılan çok kültürlü, çok dilli ve çok dinli bir toplum imarı ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Bu düzenleme, Türklerin kazanılmış bir hakkının çiğnendiğinin somut bir örneği olarak Kosova hukuk tarihine girecektir. Kosova Türkleri Kosova'da yabancı değildir; Türkler Kosova'ya dün ayak basmış bir topluluk değil, Kosova ile, Kosova halkının geneliyle yüzyıllar boyunca sarmaş dolaş olmuş bir ulusal topluluktur. Türkler, bugün Kosova halkının ayrılmaz bir parçası olarak bu yerlerde yaşamaktadırlar.

UNMIK'a ait yasal düzenlemelerde bireysel haklar ve kolektif haklar açısından da bir dalgalanma söz konusudur; bireysel haklar kolektif haklara oranla daha çok vurgulanmaktadır.

Kouchner'in yasal düzenlemeleri Kosova savaşından önceki ve savaş sırasındaki hukukî duruma göre bir ilerleme sayılır; ama birçok mesele bakımından ilerlemenin çok uzağındadır. UNMIK/REG/1999/1 ve UNMIK/REG/1999/24 sayılı yasal düzenlemeler Kosova Türklerini doğrudan doğruya ilgilendiren hukuk kurallarını içermektedir. Bu yasal düzenlemeler Kosova Türklerinin hukukî durumu, hele hele Türk dilinin resmî dil olması açısından ileriye değil, geriye atılmış adımlardır. Bunların içinde yer alan hukukî çözümler, Türk dili hakkında 1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası'nın içerdiği çözümlere kıyasla, çok daha düşük bir düzeydedir.

³⁴ UNMIK'ın Kosova'da sivil toplum örgütlerinin kayıt işleri ve faaliyetlerine dair 1999/22 sayılı yasal düzenlemesinin uygulanması ile ilgili 9 Mayıs 2000 tarihli ve 2000/10 sayılı İdari Yönergesi'nin 2.1 maddesine bakınız (UNMIK Resmi Gazetesi, 7. Kitap, ss. 1252-1255).

Anayasal Çerçeve

15 Mayıs 2001'de dönemin BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi Hans Haekkerup, Kosova Geçici Öz Yönetiminin Anayasal Çerçevesi'ne ilişkin 2001/9 sayılı yönetmeliği imzalamıştır.³⁵ Geçici bir Anayasa hem de geçici bir hukukî çerçeve niteliğinde olan ve kısaca "Anayasal Çerçeve" adıyla anılan bu hukukî düzenleme, uluslararası toplumun kabul ettiği insan hakları standartlarına göre hazırlanmıştır. Topluların kolektif haklarından çok, toplum mensuplarının bireysel haklarına ağırlık vermektedir.

Anayasal Çerçeve'de, Kosova'nın bugünkü somut koşulları yüzünden, bazı özel düzenlemeler vardır: Örneğin, Anayasal Çerçeve'nin 8. bölümünde BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisine tanınan yetki ve sorumluluklar sıralanmıştır.

Anayasal Çerçeve'de insan hakları ve temel özgürlükleri önce bireylerin hakları (3. Bölüm) sonra da toplulukların ve üyelerinin hakları olarak düzenlenmektedir (Bu arada Kosova'da yaşayan toplulukların adları hiç belirtilmemektedir). Madde 3.1'de Kosova'da yaşayan tüm insanların haklarının ve temel özgürlüklerinin eşit olacağı vurgulanmaktadır. İnsan hakları konusunda böyle bireysel bir yaklaşımdan sonra, Anayasal Çerçeve'nin bir sonraki bölümünde (4. bölüm) topluların ve üyelerinin haklarına değinilmektedir: "Aynı etniğe, dine ya da dile sahip kişilerin oluşturduğu topluluklar kendi etnik, kültürel, dinî ve dil kimliklerini muhafaza etme, koruma ve ifade etme konusunda, bu bölümde belirtilen haklara sahiptirler. Topluluklar ve üyeleri kendi dillerini ve yazılarını, Kosova'daki mahkemeler, kurumlar ve diğer resmî kuruluşlarda serbestçe kullanabilirler (madde 4.4

(a)). Bu toplulukların kendi dillerinde eğitim alma hakkı vardır (madde 4.4 (b)). Ayrıca kamu kurumlarında her düzeyde istihdam edilme ve her düzeyde kamu hizmetlerinden yararlanma konusunda eşit fırsatlara sahip oldukları belirtilmektedir (madde 4.4 (d)). Her topluluğun Kosova ve Kosova dışındaki diğer ilgili topluluk üyeleri ile, bir sınırlamaya maruz kalmaksızın, iletişim kurma hakkı vardır (madde 4.4 (e)). Bunun dışında kanunlara uygun olarak topluluk simgelerini kullanma ve sergileme (madde 4.4 (f)); kendi basın ve yayın organlarını tesis etmek de dâhil olmak üzere, kendi topluluğunun dilinde ve yazısında bilgi tedarik etme (madde 4.4 (i)); dinî kurumlarının faaliyetini sağlama (madde 4.4 (n)); ilgili dillerde program yapmanın yanı sıra, kamu basın-yayınına erişim ve temsil edilme güvencesine sahip olma (madde 4.4 (o)) vb. hakkı bulunmaktadır".

Anayasal Çerçeve her topluluğun adil bir düzeyde bütün kuruluşlarda istihdam edilmesini ve temsil edilmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede parlâmentoda, Kosova'daki azınlıklar için sabit sayıda bir kontenjan ayrılmıştır. 120 kişilik Kosova Parlâmentosunda azınlıklara ayrılmış olan 20 sandalyelik sabit kontenjandan, Türklerin payına düşen iki sandalyedir. Azınlıklar, sahip oldukları bu sabit sandalye dışında, seçimlerde almış oldukları oy nispetinde parlâmentodaki temsilci sayılarını artırabilirler. Azınlıklara sabit kontenjanın ayrılmasını düzenleyen maddede, artık Kosova'da yaşayan toplulukların ismen anılmakta olduğu, böylelikle bu toplulukların Kosova'daki varlığının bir bakıma garanti altına alındığı görülebilir.

Sonuç Yerine: Kosovalı Türklerin Bekası Açısından Anayasal Çerçeve'nin Önemi

Anayasal Çerçeve'nin özellikleri Kosovalı Türklerin bekası açısından çok önemlidir. Her şeyden önce Anayasal Çerçeve 1974 Kosova Anayasası'nda olduğu gibi Kosova'daki Türk topluluğunu hukuken tanımakta ve belirli ulusal haklarını garanti etmektedir.

³⁵ Anayasal Çerçeve 1. Bölüm (Temel Hükümler), 2. Bölüm (Öz Yönetim Geçici Kurumları Tarafından Uygulanan İlkeler), 3. Bölüm (İnsan Hakları), 4. Bölüm (Topluların ve Üyelerinin Hakları), 5. Bölüm (Öz Yönetimin Geçici Kurumlarının Sorumlulukları), 6. Bölüm (Kanun ve Düzen), 7. Bölüm (Kosova Muhafız Gücü), 8. Bölüm (BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisine Tanınan Yetki ve Sorumluluklar), 9. Bölüm (Öz Yönetimin Geçici Kurumları), 10. Bölüm (Ombudsman), 11. Bölüm (Bağımsız Kurum ve Kuruluşlar), 12. Bölüm (BM Genel Sekreteri Kosova Özel Temsilcisi'nin Yetkileri), 13. Bölüm (KFOR'un Yetkileri) ve 14. Bölüm (Nihai Hükümler) bölümlerinden oluşmaktadır.

Kosova Türklerinin bekası açısından Anayasal Çerçeve'nin en önemli maddeleri şunlardır: m.1.1., m. 4.4., m. 9.1.3., m. 9.1.7. (e.), m. 9.1.51., m. 9.3.5. (a.), m. 9.3.5. (b.) ve m. 14.4.'tür. Bu maddelerin önemi, Kosova'da Türk varlığıyla ilgili somut bazı konular hakkında düzenlemeler içeriyor olmasında yatmaktadır. Bundan başka, bu maddeler, Osmanlıların Kosova'ya ayak basmasından 612 yıl sonra bile, buralardaki Türklerin varlığını ve sürekliliğini belgelemektedir. Aşağıda bazı somut örnekler verilmiştir:

9.1.51. maddesinde: "Kosova Meclisi'nde kabul edilip yürürlüğe giren yasalar Türkçe de basılır" denmektedir.³⁶

9.3.5. maddeye göre Kosova hükümetinin en az iki bakanı daima azınlıklardan seçilecektir. 9.3.5. (a.)'daki düzenlemeye göre bu bakanlardan biri Kosova Sırp topluluğundan ve diğeri başka bir topluluktan olacaktır. Demek ki Türklerin de hükümette bir bakan sahibi olma şansı vardır. Bu şansı yakalamak ve bunu hak etmek için Kosovalı Türkler mantıklı ve örgütlü bir şekilde faaliyet göstermelidirler.

9.1.7. (e.) maddesi gereğince, yedi üyeden oluşan Kosova Meclis Başkanlığına bir üye, Arnavut ve Sırp toplulukların dışından seçilecektir. Yani Türklerin bu mevkide de sahip olma şansı vardır.

Anayasal Çerçeve'nin 14.4. maddesine göre: "Anayasal Çerçeve'nin İngilizce, Arnavutça ve Sırpça dillerindeki örnekleri eşit şekilde geçerlidir. Bir ihtilâf durumunda İngilizce dilindeki örneği dikkate alınır. Bu Anayasal Çerçeve aynı zamanda Türkçe ve Boşnak dillerinde de yayımlanacaktır." Böyle bir yaklaşımın eksi ve artıları vardır. Bu son örnekten anlaşılacağı üzere, 1974 Kosova Anayasası'nda yer alan "Arnavutça, Sırpçatça ve

Türkçe özdeş metinlerdi." düzenlemesi yerine şimdi dillerin eşitliği konusunda üç sıralama yapılmaktadır:

1. Anayasal Çerçeve'nin İngilizce, Arnavutça ve Sırpça metninin eşit olduğu belirtilmektedir. Yani özdeş metinler bu dillerden olanlardır.

2. Bu metinler arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkarsa, İngilizce metnin geçerli olduğu düzenlenmektedir. Yani artık özdeş metinlerden değil, geçerli sayılan bir metinden söz edilmektedir.

3. Bu Anayasal Çerçeve'nin aynı zamanda Türkçe ve Boşnakça da yayımlanacağı belirtilmektedir. Yani artık Resmî Gazete'de, Anayasal Çerçeve Türkçe de yayımlanıp yürürlüğe girmeyecektir. Bu, 1974 Kosova Anayasası'ndaki *özdeş metinler* ile ilgili düzenlemedeki ayrıntılara kıyasla bir eksidir. Ancak, yine de "Bu Anayasal Çerçeve aynı zamanda Türkçe... de yayımlanacaktır." şeklindeki ifade, ileride Türkçenin tamamen eşitliğiyle ilgili bir umut ve bir beklenti sayılabilir. İlerideki bir dönemde, İngilizcenin yanı sıra Arnavutça ve Sırpçanın da "özdeş metinler" olacağı bir dönemde, Türkçenin de "özdeş metin" olma ihtimali vardır. Böyle bir ihtimal büsbütün ortadan kalkmış değildir.

³⁶ Burada bir parantez açıp, 1974 Kosova Anayasasında "yasalar özdeş metinler olarak yayılan" gibi bir Anayasa kuralının burada daha kısıtlı bir biçimde (yani "Türkçe de basılır" biçiminde) düzenlenmiş olması yüzünden, bu maddenin ileriye atılmış bir adım olmadığını vurgulamak gerekir.

ÇÖZÜLEMİYEN DÜĞÜM MAKEDONYA SORUNU VE MAKEDONYA TÜRKLERİ

Dr. Emel OSMANÇAVUŞOĞLU OKTAY*

Giriş

Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Selânik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden oluşan topraklara verilen addır. Sınırları kuzeyde Şar dağları, güneyde Olimpos ve Pindus dağları, doğuda Rodoplar ve batıda Ohri gölü olarak tanımlanmaktadır. Çoğu kez bir "barut fıçısı" olarak nitelendirilen Balkanlar'ın hiçbir bölgesinde Makedonya'daki kadar sorun yaşanmış ve kan dökülmüş değildir. Özellikle 1878'den bu yana Balkan diplomasisi her an patlamaya hazır, Makedonya'nın Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında nasıl bölüşüleceği sorunu etrafında şekillenmiştir. Her ne kadar 1990'larda Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte bağımsızlığını ilân eden Makedonya Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Bosna-Hersek toprakları üzerinde yaşanan kanlı savaşlara karışmadıysa da, Yunanistan ile uluslararası platformda yaşamış olduğu "tanınma krizi" bu ülkeyi, geçmişin de gölgesiyle beraber gündemde tutmaya yetmiştir.

Makedonya için tarihte verilen uzun mücadelenin en önemli sebebi, bölgenin stratejik ve ekonomik açıdan son derece değerli oluşudur. Merkezî

Avrupa'dan Akdeniz'e Morova ve Vardar vadileri boyunca uzanan bu koridor¹ yüzyıllar boyunca Romalılar, Gotlar, Hunlar, Slavlar ve Türkler gibi pek çok kavim tarafından istilâ edilmiştir.² Çeşitli araştırmacılar, bunlara ek olarak; Thraklar, Ilirler, Brigidler, Edonlar, Payonlar, Pelagonyalılar, Dorlar, Vandallar, Vikingler ve IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hunlar gibi, Karadeniz'in kuzeyinden gelen, Balkan yarımadasının en güney noktasına kadar inen Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman ve Peçenek Türklerini de belirtmektedirler.³

Makedonya için tarih boyunca verilen mücadelelerin önemli diğer bir sebebi de bölgenin karmaşık etnik yapısıdır. Bu etnik yapı, komşu ülkelerin Makedonya üzerindeki istek ve iddialarının temelini oluşturmaktadır. Makedonya farklı etnik kökenden insanların bulunduğu ve üstüste yerleştiği bir alandır. Fakat bu değişik etnik gruplar arasında evlilikler nadir olduğu için, Makedonyanın bir erime potası olduğu söylenemez; nitekim farklı etnik gruplar yüzyıllar boyunca yan yana yaşamalarına rağmen kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır.⁴

Makedonya'daki Türk varlığı ve kültürü de Hun Türklerinden sonra bölgeye gelen Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman, Peçenek, Selçuklu ve Osmanlı Türkleriyle devam etmiştir ve yaklaşık 1600 yıllık bir tarihe sahiptir.⁵ Makedonya'da Türk varlığı temel olarak üç dönemde incelenebilir;

¹ Bir başka önemli yol ise Roma döneminden kalma "Via Egnatia"dır. Bu yol Ohri, Manastır (Bitola), Florina ile Adriyatik Denizi'ni Ege Denizi'ne bağlamaktadır. Georges Castellan, *Balkanlar'ın Tarihi* 14.-20. yy., İstanbul, 1995, s. 364.

² L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York University Press, New York, 2000, s. 517.

³ Yusuf Hamza, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Makedonya Türklüğü", Kemal Vatan, Hüseyin Yaltırık (der.), *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, İzmir, 1996, s.104.

⁴ Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, s. 517.

⁵ Hamza, "Başlangıçtan Günümüze...", s. 104. Balkanlar'a Türklerin ilk yerleşimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Fikret Türkmen, "Tarihte Balkan Türkleri ve Makedonya'nın Türkler Tarafından İskânı", Kemal Vatan, Hüseyin Yaltırık (der.) *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, İzmir, 1996, ss. 94-97.

* Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi.

- I. Osmanlı Öncesi Makedonya Türklüğü (378-1370)
- II. Osmanlı Dönemi Makedonya Türklüğü (1371-1912)
- III. Osmanlı Sonrası Makedonya Türklüğü (1912 sonrası)

I. Osmanlı Öncesi Makedonya Türklüğü (378-1370)

Makedonya Türklüğü üzerine kapsamlı çalışma yapan Yusuf Hamza'nın belirttiği üzere Osmanlı öncesi Makedonya Türklüğü çok az araştırılmıştır ve maalesef bu döneme ait geniş ve kesin bilgiler bulunmamaktadır.⁶ Bununla beraber, mevcut kaynaklardan faydalanarak bu dönemdeki Türk kültürünün etkilerinin Makedon ve Balkan unsurların kültürlerinde, özellikle dil ve edebiyatlarında, adlarında, soyadlarında ve bazı inançlarında görüldüğü belirtilmektedir. Profesör Hamza'nın kendi deyişiyle;

"Makedonca'daki Boyan ve Boyana adları Avar Türkçesindeki zengin anlamına gelen Bayan adından gelmektedir. Yer adlarından örnek olarak Vardar, Gostivar (misafirperver yer, misafirci yer anlamındadır), Dervent (Der bend: 1. İki dağ arasındaki geçit yeri, boğaz, 2. Sınırlarda bulunan küçük kale), Kumanova, Veles (Kuman Türkçesinde pamuk bez anlamındadır), Sarakino (Kalkandelen civarında bir köyün adı, Kuman Türkçesinde sarımsı, az sarı anlamına gelen sarrakineden gelmektedir), Şar (Farsça: şehir; Şardağı: Kentdağı anlamındadır), Radika (yaprakları salata olarak yenen bir bitkinin adıdır) örnekleri verilebilir. Dinî inançlarda da bu tür örnekler mevcuttur. Meselâ; Makedon ve Slav unsurlar Avar Türklerinden etkilenecek ölü naaşlarını yakmaktan vazgeçip, onları Türkler gibi mezara gömmeye başlamışlardır."⁷

⁶ Hamza, "Başlangıçtan Günümüze...", s. 105.

⁷ Hamza, "Başlangıçtan Günümüze..." s. 105 Ayrıca bkz. dipnotlar 4-9.

Ayrıca, kesin sayı bilinmemekle beraber, Gostivar'dan Selânik'e kadar uzanan Vardar vadisinde söz konusu dönemlerden kalma pek çok kale, hisar, kule, mezarlık gibi kalıntıların bulunduğu belirtilmektedir.⁸

Kısacası, Balkanlar'da Osmanlı öncesi Türk kültürünün de azımsanmayacak boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır ve bu kültür kendisinden sonra bölgeye yerleşen diğer kültürleri etkilemiştir. Özellikle Balkanlı ve Avrupalı unsurlara savaş tekniğini, edebiyatı, sanatı, ziraatı, zanaatçılığı, maden çıkarmayı ve işlemeyi öğreten bu Türk kavimleri⁹ konusunda araştırmaların biran önce başlaması ve mevcut araştırmaların da desteklenmesi gerekmektedir.

II. Osmanlı Dönemi Makedonya Türklüğü (1371-1912)

II. 1. Makedonya'nın Fethi ve İskân

Makedonya, Balkanlar'da diğer yerlere nazaran en uzun süre Osmanlı toprakları içerisinde kalan (541 yıl) bir bölgedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Çanakkale boğazını geçerek Rumelinin fethine başlayan Osmanlılar, Balkanlar'da yer yer kalabalık Müslüman veya Hristiyan Türk kitleleriyle karşılaşmışlardır.¹⁰ 1354 yılında Gelibolu'nun alınmasıyla başlayan Osmanlı fetih hareketi, 1364 "Sırp Sındığı" savaşından sonra hızla ilerlemiş ve 1372'de Köstendil, 1380'de İştîp, 1382'de Manastır ve Pirlpe ve 1385'de Ohri fethedilmiştir.¹¹ 1389'daki Birinci Kosova Savaşı'yla, Trakya, Bulgaristan ve Makedonya yöreleri Osmanlı topraklarına katılmıştır.

⁸ Hamza, "Başlangıçtan Günümüze...", s. 105 Bununla beraber, yazar, Hun, Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman, Peçenek gibi Türk kavimlerinden kalan mimarî eserlerin tam sayısını vermenin, bu konuda sadece bazı kısmî araştırmalar yapılmış olması sebebiyle, mümkün olmadığını belirtmektedir.

⁹ Hamza, "Başlangıçtan Günümüze...", ss. 105-106.

¹⁰ Türkmen, "Tarihte Balkan Türkleri...", s. 97.

¹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara, 1984, ss. 171-176.

Osmanlı Devleti, Makedonya bölgesi de dâhil olmak üzere, yeni fethedilen topraklara Anadolu'nun değişik yerlerinden Türk aileleri getirerek yerleştirmiştir. Araştırmacıların da belirttiği üzere, Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde, Makedonya'nın Selânik, Üsküp, Manastır, Serez, Köprülü, Vardar Yenicesi, Kalkandelen, Gostivar, İştip, Koçana, Ustrumca, Doyran, Demirhisar, Kalkış, Gevgeli, Florina, Eğridere şehir ve kasabalarının nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı.¹² Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının en çok şehirleri etkilediği ve Anadolu'dan gelen Türkler idarî merkezlere ve görevlere yerleştirildikçe, Hristiyan halkın dağlara ve kırsal kesime taşındığı belirtilmektedir. Kırsal kesimde yerleşmiş olan Müslümanlarla Hristiyanların, şehirlerde yaşan dindaşlarına göre çok daha birbirlerine benzer oldukları iddia eden çalışmalar vardır.¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki fetih ve iskân politikası ile ilgili olarak yönetim sistemine de değinmek gerekmektedir. "Millet" kavramı üzerine kurulu bu sistemde Osmanlı toprakları üzerinde yaşayanlar mensubu oldukları dine göre sınıflandırılmaktaydılar. Buna göre, başta Müslümanlar olmak üzere -ki bir takım imtiyazlara sahiptiler- dört ayrı din mensubu tanınmaktaydı: Hristiyanlar, Yahudiler ve Ermeniler. Osmanlı İmparatorluğu başından itibaren bu topluluklar üzerinde hiçbir şekilde zorla bir asimilasyon politikası uygulamamış, dinlerini ya da dillerini değiştirmek için baskı yapmamıştır. Gayrimüslimler işlerinde serbest bırakılmış ve bunların liderleriyle resmî düzeyde ilişkiler yürütülmüştür.¹⁴

Osmanlı imparatorluğu'nda nüfus kayıtları, genel idarî sistemin etnik değil, dinî farklılıklar üzerinde kurulmuş olmasına paralel olarak tutulduğundan o dönemde Makedonya'da yaşayan Türklerin gerçek

sayısını öğrenmek mümkün görünmemektedir. Avrupalı tarihçiler ve gezginler de Türk ve Müslüman sözcüklerini birbirinin yerine kullanmışlardır. Bu durumda ancak Balkanlar'daki farklı etnik grupların coğrafi dağılımına bakılarak nüfus oranları tespit edilebilir.¹⁵ 16. yüzyılda Rumeli'deki, Müslüman nüfusun sayısının 194.958 olduğu ve Üsküp ve Manastır'da nüfusun % 65-70'inin Müslüman olduğu belirtilmektedir.¹⁶

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte artık Rumeli'ye göç olmadığı görülmektedir. 1683'deki II. Viyana seferi Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine sonuçlanmış ve bunu müteakip Avusturya, Venedik, Rusya, Lehistan ve diğer devletlerin "Kutsal İttifak" kurarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmesiyle toprak kaybı başlamıştır.¹⁷ Tarihçiler, Balkanlar'da Müslümanlara karşı uygulanan zulmün ve ciddî manada göçün tarihinin II. Viyana bozgunundan sonra Avusturya İmparatorluk Ordusunun işgalleriyle başladığını belirtmektedirler. 1689 yılında, bir kısım isyancı Sırpların da desteğini sağlayan Avusturya Generali Piccolomoni'nin, büyük çoğunluğu Müslüman olan 60 bin kişinin yaşadığı Üsküp şehrini işgal ederek, yağmalaması ve tahrip etmesi, burada bulunan pek çok Müslim ve gayri-Müslim ahalinin Sofya'ya ve Belgrad'a doğru göç etmesine sebep olmuştur. Bu işgal sırasında pek çok Osmanlı mimarî eseri de zarar görmüştür.¹⁸

18. yüzyıl içerisinde Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Mora'da bulunan Müslüman Türk nüfusun durumunu koruduğu görülmektedir. Fakat 1789 Fransız İhtilâli'nin getirmiş olduğu milliyetçilik rüzgârları diğer imparatorlukları olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemeye başlamıştır. Birbiri ardına çıkan Sırp ve Yunan isyanları, Rusya ve Fransa'nın tahrikleri ile birleşince, Osmanlıları Balkanlar'da son derece zor durumda bırakmıştır.

¹² Hamza, "Başlangıçtan Günümüze...", s.106.

¹³ Eran Fraenkel, "Urban Muslim Identity in Macedonia: The Interplay of Ottomanism and Multilingual Nationalism", *Language Conflict*, Eran Fraenkel and Christina Kramer (der.), New York, 1993, s. 29.

¹⁴ Hugh Poulton, "Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion", *Minority Rights Group International Report*, Londra, 1998, s. 8.

¹⁵ Kemal Karpat, *Ottoman Population (1830-1914): Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Londra, 1985, s. 55.

¹⁶ Nikolay Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Washington, 1983, ss. 64-67.

¹⁷ Stavrianos, *Balkans Since 1453*, ss. 171-175.

¹⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara, 1989, s. 571.

1804 Sırp isyanı sırasında ve 1821 Yunan ayaklanmasının ardından Müslümanların toplu kıyım uğratılması, 1876 Bulgar ve 1903 Makedonya eylemlerinde de tekrarlanmıştır. Bâb-ı Âli bu isyanları şiddetle bastırıp, kıyımların sorumlularını cezalandırmaya kalkınca da, Avrupa basını Türkler aleyhine çevrilerek “katliamı Türkler yapıyor” yalanlarıyla Rumeli’deki Hristiyan unsurların bağımsızlığı yolunda ciddî adımlar atmıştır. Müslümanlara yönetilen bu şiddetle beraber, göçler de başlamıştır.

Osmanlı döneminde göç dalgası 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra daha da yoğunlaşmıştır. Sırbistan, Bulgaristan ve diğer eski Türk topraklarından kaçan halkın önemli bir kısmı Makedonya’ya sığınmaktaydı. Bu göçler sonucunda 1904 yılında gelindiğinde Makedonya’da 1.508.508 Türk-Müslüman ahalinin bulunduğundan söz edilmektedir.¹⁹ Nihayet I. ve II. Balkan Savaşları ile Makedonya’nın da elden çıkmasıyla, Makedonya’dan Türkiye’ye tersine göçler iyice hızlanmıştır.

II. 2. Makedonya Sorunu ve Balkan Savaşları

Osmanlı-Rus savaşını kazanan Rusya, Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Anlaşması’yla Osmanlı İmparatorluğu’na, Bulgaristan’a bağımsızlık verilmesini ve Selânik ile Halki yarımadası dışında kalan tüm Makedonya’nın bu yeni kurulan devlete bırakılmasını kabul ettirmiştir. Ancak bu kadar geniş topraklara sahip ve Rusya’nın denetimi altında olacak “Büyük Bulgaristan” fikrine Avrupa Devletleri karşı çıkınca, özellikle İngiltere’nin dayatmasıyla Haziran 1878’de Berlin Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Bulgaristan; Bulgaristan Prensiği, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliğine bırakılan Doğu Rumeli vilayeti ve Osmanlı İmparatorluğu’na geri verilen Makedonya Bölgesi olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. Doğu Rumeli vilayeti 1885’te Bulgaristan’a ilhak edilmiştir. Bu arada, Avusturya-Macaristan’ın 1878’de Bosna-Hersek’in yönetimini üstlenmesi

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanlar’ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, 2001, ss. 33-40.

Sırbistan’ın Adriyatik ve Akdeniz’e inme yollarını kapamış, bunun üzerine Sırbistan doğal yayılma alanı olarak, “Büyük Sırbistan” sınırları içerisinde görülen Kosova üzerinden Makedonya’ya yönelmiştir.²⁰ 1885 yılında Bulgaristan’a yenildikten sonra Sırbistan Makedonya’yı “Güney Sırbistan” ve Makedonları da Sırlar olarak nitelendirerek Makedonya üzerinde aktif bir yayılma politikası izlemeye başlamıştır.

Makedonya üzerinde hak iddia eden diğer bir ülke ise Yunanistan olmuştur. 1870 yılında Bulgar kilisesinin kuruluşuna kadar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan diğer Ortodokslar gibi Makedonya Ortodoksları da Fener Patrikhanesinin, dolayısı ile Yunanlıların siyasi, ekonomik ve kültürel denetimi altında olmuşlardır.²¹ Yunanlılar, Sırların kurmuş olduğu ve Makedonya’yı Sırbistan sınırları içerisine katma amacı taşıyan *Sveti Sava* örgütüne benzer, *Ethnike Hetairia* (Millî Birlik) isimli örgütü kurarak, Makedonya’dan başlayarak Osmanlı sınırları içerisindeki tüm Yunanlıları bağımsızlıklarına kavuşturmayı amaçlıyorlardı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Makedonya üzerinde hak iddia eden bu üç devletin yanı sıra, 1893 yılında Makedonya Dâhili Devrimci Örgütü (VMRO) kuruldu. “Makedonya Makedonlarıdır” sloganı ile ortaya çıkan VMRO Sırlar, Makedonlar ve Bulgarlar arasında kurulacak bir “Güney Slavları Federasyonu” içerisinde Makedonya’nın bir bütün olarak yer almasını savunmaktaydı.

Makedonya’da önce millî kiliselerin kültür ve eğitim alanındaki faaliyetleriyle başlayan ulusal hareketler, 19. yüzyılın son on yılında silâhlı çetelere dönüştü. Avrupalı devletlerin soruna müdahil olarak Osmanlı İmparatorluğu’na çeşitli reformlar yapması konusunda baskısı, ulusçu faaliyetler yapanlar için bir fırsat olmuştur. VMRO tarafından düzenlenen 1903 ilinden Ayaklanması’nın bastırılmasından sonra Rusya ve Avusturya-Macaristan

²⁰ Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, ss. 99-100.

²¹ Daha fazla bilgi için, bkz. Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaleti’nden Üçüncü Bulgar Çarlığı’na*, İstanbul, 1996, ss. 70-79.

tarafından hazırlanan program Makedonya'da işleri daha da karıştırmış ve kimseyi memnun etmemiştir. Bu ve daha sonraki yıllarda Hristiyanların lehine yapılan reform hareketleri, özellikle bir taraftan çetecilere karşı koymaya çalışan Müslüman nüfusu son derece zor duruma düşürmüştür. Bu reformlara karşı tepkiler özellikle Jön Türk hareketinde kendini bulmuştur.²² Jön Türklerin baskısıyla ve Makedonya'daki ayaklanmalar sonucunda Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilân edilmiş, kısa vadede dış müdahaleler ve silâhlı çatışmalar engellenmişse de uzun vadede Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya'daki varlığı için sonun başlangıcı olmuştur.

Makedonya sorununun kiliselerden kaynaklandığına inanan Bâb-ı Âli, kimin hangi kilisenin tabiiyetine ait olduğunun tespit edilmesiyle çatışmaların azalacağını düşünmüş, fakat kiliseler ve okullar konusuna İttihat ve Terakki yönetimine kadar el atılmamıştır. 3 Temmuz 1910 yılında Kiliseler ve Okullar Kanunu'nun yürürlüğe konmasıyla Makedonya sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünden çıkmıştır. Oniki maddeden oluşan bu kanunla devlet, Makedonya'daki Hristiyanların hangi kiliseye ait olduğunu belirlemiş, fakat Hristiyanlar arasındaki sorunların çözülmesiyle, bu unsurlar birleşerek Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmışlardır.²³

Bulgaristan ile Sırbistan arasında 13 Mart 1912'de imzalanan ve Balkanlar'da olası bir değişiklikte birlikte hareket edilmesini amaçlayan anlaşmaya daha sonra Yunanistan'da katılmış, Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne saldırmasından sonra bu üç devlet de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmişlerdir. I. Balkan Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle Üsküp ve Manastır'ı Sırlar, Selânik'i ise Yunanlılar almıştır. Osmanlı İmparatorluğu 30 Mayıs 1913'te imzaladığı Londra Anlaşması ile Makedonya topraklarını kaybetmiştir.²⁴ Bulgaristan'ın

²² Meltem Begüm Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Murat Hatipoğlu (der.), ASAM Yayınları, Ankara, 2002, ss. 63-64.

²³ Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun...", ss. 64-65.

²⁴ Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun...", ss. 66-67.

Makedonya'yı ele geçirmek için 29 Haziran 1913'te Sırbistan ve Yunanistan'a saldırması ile başlayan II. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti Kırklareli ve Edirne'yi geri alarak kayıplarının bir kısmını telâfi etmiş, fakat Makedonya'nın kaybedilmesi kesinleşmiştir. Balkan Savaşları sonunda yaklaşık beş buçuk asır süren Balkanlar'daki Osmanlı egemenliği sona ermiştir. Balkan Savaşları sonrasında Makedon topraklarının büyük bir kısmı Yunanistan (Ege Makedonya'sı) ve Sırbistan (Vardar Makedonya'sı) tarafından paylaşılmış ve Osmanlı Makedonya'sı, Bulgaristan'a verilen Pirin Makedonya'sı da dâhil olmak üzere, bu üç devlet arasında bölünmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki idarî ve askerî varlığının sona ermesinin en önemli sonuçlarından birisi o tarihe kadar Balkanlar'ı yurt edinmiş milyonlarca Müslüman ve Türk'ün büyük bir şiddetle ve soykırıma maruz kalması olmuştur. Eski yöneticilerinin soyundan ve/veya dininden olan tüm unsurlar hem Sırp, Bulgar ve Yunan çeteciler, hem de bu milletlere ait düzenli ordu birlikleri tarafından büyük katliamlara uğratılmışlar, öldürülmeyenler ise can korkusu içerisinde tüm mal varlıklarını geride bırakarak göçe zorlanmışlardır. Günümüzde uluslararası platformda sözü bile edilmeyen bu sistematik katliamlar ve sürgünler aslında 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başında yaşanmış büyük bir etnik temizlik hareketidir.²⁵

McCarthy'nin "Ölüm ve Sürgün" isimli kitabında belirttiği gibi, Balkan Savaşları başlamadan önce, dağınık bir şekilde yaşamalarına rağmen Müslümanlar Balkanlar'da çoğunluğu oluşturmaktaydı.²⁶ 1911 yılında nüfusun yaklaşık %51'ini oluşturan Müslümanlar, 1913 yılına gelindiğinde ölümler ve sürgünler sonucunda azınlık durumuna düşmüşlerdir. McCarthy'nin yapmış olduğu demografik analize göre; Osmanlı İmparator-

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, ss. 61-95.

²⁶ McCarthy 1911 yılına gelindiğinde, Balkanlar'da milletlere göre nüfus oranlarını; Müslümanlar % 51, Yunanlılar % 25, Bulgarlar % 19 ve diğerleri % 5 olarak vermektedir. Bkz. Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, The Darwin Press Inc., Princeton, 1995, ss. 135-136.

luğu'nun Arnavutluk dışında kalan topraklarında yaşamakta olan 2.315.293 Müslüman sayısı 1.445.179'a, yani % 62 oranında azalmıştır. Azalan bu sayının 413.922'sini Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Osmanlı topraklarına göç eden Müslüman ve Türkler ve 398.849'unu da 1921-1926 yılları arasında Türk-Yunan nüfus mübadelesi sırasında Türkiye'ye göç eden Türkler oluşturmaktadır. Kalan 632.408 sivil Müslüman'ın (önceki nüfusun yaklaşık % 30'u) ise ölmüş yani öldürülmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁷ İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın da anılarında, Balkan Harbi neticesinde Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından katledilenlerin sayısının 500 bin civarında olduğu belirtilmektedir.²⁸

III. Osmanlı Sonrası Makedonya Türklüğü (1912 sonrası)

III. 1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Birinci Yugoslavya ve Makedonya Türkleri

Balkan Savaşlarından sonra Makedonya, en büyük pay Sırbistan'da kalmak üzere Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında bölündü. Makedonya toprakları üzerinde en fazla hak iddia eden Bulgaristan sadece Pirin Makedonya'sı olarak isimlendirilen % 10'luk bölümü ile yetinmek zorunda kalmıştı. İki savaş arası dönemde de Makedonya sorunların ve çekişmelerin ortasında kalmıştır. Balkan Savaşları sonrasında Bulgar yanlısı bir politika izlemeye başlayan Makedon Dâhili Devrimci Örgütü (VMRO) mensupları Hırvat milliyetçileri olan Ustaşalarla işbirliği yapmaya başlamışlar ve İtalya ile Macaristan'dan yardım alarak Vardar Makedonyası'nı kontrolleri altında tutmuşlardır.²⁹ Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilerek Vardar Makedonyası'ndan çekilmek, ayrıca daha önce elinde bulunan Ustrumça bölgesini de Sırbistan'a bırakmak zorunda kalmıştır.

²⁷ McCarthy, *Death and Exile*, ss. 161-164.

²⁸ Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete...*, s. 94.

²⁹ Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, ss. 648-649.

Vardar Makedonyası, 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı sınırları içerisinde yer almıştır. Bazı kaynaklar bu devlette Türklerin özgür bir hayat sürdüklerini, siyasî ve dinî özgürlüklerden sonuna dek faydalandıklarını ileri sürmektedirler.³⁰ Sadece Türklerin ve Yahudilerin ana dillerinde eğitim görmelerine izin verilmiştir.³¹ Bununla birlikte, bir kısım araştırmacılara göre ise "kurulan yeni devletin demokrasi ilkelerini esas alarak işleyeceği vaatlerinin verilmesi, Sırbistan sınırları içinde bulunan Makedonya'da yaşayan Türklere, hak ve özgürlükler bakımından fazla bir şey getirmiş değildir. 1919 yılında kurulan İslâm Muhafazaî Hukuk Cemiyeti (daha sonraları bu örgüt adını Cenubî Sırbistan Müslüman Teşkilâtı olarak değiştirmiştir) dâhilinde siyasî örgütlenme ve faaliyet gösterme fırsatının verilmesi bile, Türklere karşı uygulanan baskı ve sömürü politikasının önüne geçilebilmesini sağlayamamış, Türklerin durumunun giderek kötüleşmesini engelleyememiştir.³² Nitekim, 1924 yılında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk göç başlamıştır.³³

1929 yılında ilân edilen "Altı Ocak Diktatörlüğü" ile her türlü siyasî ve dolayısı ile kültürel faaliyet yasaklanmış, son derece sınırlı olan hak ve özgürlükler askıya alınmıştır. Siyasî partiler ve Türkçe yayınlanan tüm gazeteler kapatılmıştır. Bu dönemde Makedonya'da yaşayan Türklerin, Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen yeni alfabeden yararlandırılmalarının son derece olumsuz etkileri olmuştur.³⁴ Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında 1936 yılında imzalanan Balkan Paktı bile Türklerin hak-

³⁰ Güner İsmail, "The Position of the Turks in the Republic of Macedonia", *New Balkan Politics*, sayı 2, <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/>.

³¹ Maria Koinova, "Turks of Macedonia", Report by Center for Documentation and Information on Minorities in Europe-Southeast Europe (CEDIME-SE), s. 7.

³² Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler", Kemal Vatan, Hüseyin Yaltrık (der.) *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, İzmir, 1996, s. 82. Bu konuda ayrıca bkz. Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültürel-Eğitim Durumu ve Göçler", a.g.e., ss. 47-49.

³³ Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze...", s. 50.

³⁴ Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze...", s. 50.

ların iyileştirilebilmesi için adımlar atılmasını sağlayamamıştır. 1936 yılında ikinci göç başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan'ın yeniden hemen hemen bütün Vardar Makedonyasını işgal etmesi ve 1941-44 yılları arasında bu bölgeyi kontrolü altında tutması, Makedonya Türklerinin yine kötü muamelelere maruz kalmalarına sebep olmuştur. Özellikle Makedonya'nın doğusunda ve hatta Üsküp'te bile, Bulgar yanlısı Makedon aşırı milliyetçilerinin Türklere yapılan zulüm hareketlerine katıldıkları belirtilmektedir.³⁵ Makedonya'nın kuzeybatısını Arnavutluk, güneybatısındaki bazı yerleri İtalya, Selânik ve çevresini ise Almanya işgal etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı Almanya ve müttefikleri olan mihver devletleri kaybetmiştir. 1947 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile eski bölünme teyit edilmiştir.

III. 2. Tito Yugoslavyası ve Makedonya Cumhuriyeti'nde Türklerin Siyasî ve Demografik Durumu

İkinci Dünya Savaşı yıllarında hem Bulgarların, hem de Faşist İtalyanlar ile işbirliği yaparak "Büyük Arnavutluk" idealinin peşinde koşan Arnavutların baskısı altında kalan Türkler, herkese eşitlik vaadiyle ortaya çıkan Tito ve Partizanları belli bir ölçüde desteklemişlerdir. 1944 yılında Tito'nun isteği ve Yugoslavya Komünist Partisi'nin kararıyla Yugoslavya Federasyonu'na dâhil olmak üzere bir Makedonya Cumhuriyeti kurulmuştur.³⁶ Yeni bir

Makedon ulusu yaratmaya çalışan Yugoslav yöneticiler, işe yani bir yazı dili yaratarak başlamışlardır. Yeni oluşturulan yazılı Makedonca'nın Bulgarca'dan farklılıklar göstermesine önem verilmiştir.³⁷ Yine ayrı bir Makedon ulusu yaratmak amacıyla 1967 yılında Makedon Ortodoks Kilisesi ateist Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır.³⁸

Çokuluslu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde, altı Cumhuriyetten birisi olan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturan halk olarak Makedonlar, Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar ve Müslümanlar ile birlikte "kurucu halk" anlamında ulus (*Narod*) sayıldılar.³⁹ Türkler ise ulusların arkasından gelen ve herhangi bir Cumhuriyetin kurucusu olmayıp, azınlık statüsünde sayılan etnik gruplardan (*Narodnosti*) birisi olarak çeşitli azınlık haklarına sahip oldular. Arnavutlar (çoğunlukla Kosova'da), Macarlar (Voyvodina'da), Bulgarlar, Çekler, Çingeneler, İtalyanlar, Romenler ve Slovaklar da bu gruptan sayılmaktaydılar.⁴⁰ Sonuçta, Tito'nun savaş sırasında vadedmiş olduğu eşitliğin aslında tam anlamıyla bir eşitlik olmadığı ortaya çıkmıştır. Tito'nun kuruluşundan itibaren çeşitli dengeleri gözeterek bir arada tutmaya çalıştığı Sosyalist Yugoslav Federasyonunda azınlık konumunda olan topluluklar, kurucu uluslar kadar eşit sayılmamışlardır.

Bununla birlikte, Türklere, diğer azınlık gruplarıyla birlikte, özellikle eğitim alanında olmak üzere çeşitli haklar tanınmıştır.⁴¹ 23 Aralık 1944'de, Makedonya Türklerinin toplumsal ve kültürel yaşamında önemli bir yeri

³⁵ Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler", ss. 82-83. Gazeteci-Yazar Suat Engüllü 1941-44 yılları arasında Bulgarların Türk ve Müslümanlara karşı ellerinden gelen her türlü zorbalığı yaptıklarını, askerlik çağına gelen Türk ve diğer Müslüman erkeklerini, işkence kampından farkı olmayan, Bulgaristan'ın en ücra köşelerinde kurdukları çalışma kamplarına sürdüklerini ve bu kamplarda pek çoğunun hayatını kaybettiklerini kaydetmektedir.

³⁶ İkinci Dünya Savaşı sırasında Tito'nun liderliği altındaki Partizanlar, Makedonya sorununu önce Yugoslav sınırları içerisinde bir Makedon Cumhuriyeti kurup, daha sonra Bulgarları da kapsayacak bir "Güney Slavları Federasyonu" yoluyla Makedonya'yı tekrar birleştirerek çözmeyi amaçlıyorlardı. Bulgaristan'ın o dönemdeki lideri Georgi Dimitrov'un anne ve babası Makedondu ve Tito'nun Yugoslavya'nın Vardar Makedonyası ile Bulgaristan'ın Pirin Makedonyası'nı birleştirecek bir Güney Slavları Federasyonu fikrine oldukça sıcak bakıyordu. Fakat Dimitrov'un 1949 yılında ölümü ve Tito ile Stalin arasında oluşan düşmanlık, Sovyetler Birliği'nin yanında yer alan Bulgaristan'la tüm köprülerin atılması sonucunu getirmiştir.

³⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hugh Poulton, *Balkans: Minorities and States in Conflict*, Londra, 1994, ss. 49-50.

³⁸ Jenny Engström, "The Power of Perception: The Impact of the Macedonian Question on Inter-Ethnic Relations in the Republic of Macedonia", *The Global Review of Ethnopolitics*, Cilt. 1(3), Mart 2002, ss. 5-6.

³⁹ Kurucu Halk olmanın en önemli özelliklerinden birisi, altı Cumhuriyeti oluşturan halkların her birinin Federasyondan ayrılabilme hakkına sahip olmalarıdır. Bununla birlikte, bir Cumhuriyetin bağımsız olabilmesi, diğer Cumhuriyetlerin buna onay vermesine bağlıdır.

⁴⁰ Hugh Poulton, *Minorities and States*, s. 5.

⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze...", s. 52.

bulunan *Birlik Gazetesi* yayımlanmaya başlamıştır. 28 Aralık'ta günde sadece beş dakika olmak üzere ilk Türkçe radyo yayını başlamıştır.⁴² 1946 yılında ise Makedonya Türkleri'nin yoğun kültür ve spor faaliyetlerini gerçekleştirdikleri fakat bir yıldan kısa bir süre içerisinde kapatılan "Zafer Cemiyeti" kurulmuştur. Devlet ve parti yönetimleri ile kamu kurum ve kuruluşlarında görev alan Türklerin sayısı, Türklerin Makedonya'daki toplam sayısına oranla çok az olmuştur. Bunların yanı sıra, her ne kadar Yugoslavya'ya özgü bir sistemle de olsa, komünizmin uygulanmaya başlanması Makedonya Türkleri için yeni bir yıkım dönemini getirmiştir. En değerli topraklarını, mallarını ve mülklerini devletleştirme yüzünden kaybetmişlerdir.

Makedonya Türklerinin millî ve manevî değerlerine, örf ve adetlerine sahip çıkmalarını sağlamak amacıyla kurulmuş olan "Yücel Teşkilâtı"nın 1947 yılının Eylül ayında yasa dışı bir örgütmüş gibi ortaya çıkarılarak büyük bir sansasyonla, tüm Türk toplumuna göz dağı verircesine kurucularının ve yöneticilerinin kamuoyu önünde yargılanması ve bunlardan Şuayip Aziz Ali Abdurrahman, Nazmi Ömer ve Adem Ali'nin idama mahkûm edilip, diğerlerinin ağır cezalara çarptırılmaları, aslında bir anlamda iki karşıt blokta yer almalarıyla gerginleşen Türkiye-Yugoslavya ilişkilerine bağlanmaktadır. Daha sonra Tito ile Stalin arasında ortaya çıkan ideolojik farklılık ve Stalin'in Tito'nun Balkanlar'da Slavlar üzerinde yaratmaya çalıştığı etki alanından rahatsızlık duyması üzerine, Yugoslavya'nın 1948'de Cominform'dan atılması ve Yugoslavya'nın Batı bloğunu Sovyet bloğuna karşı koz olarak kullanmaya başlamasıyla, Türk-Yugoslav ilişkileri hızla düzelmeye başlamıştır.⁴³ Tito'nun Türkiye'yi ziyaret ettiği 1953 yılında imzalanan "Serbest Göç Anlaşması" ile birlikte Makedonya'dan Türkiye'ye üçüncü göç furası başlamıştır. Bu göçle birlikte Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yörelerde Türk nüfusu büyük bir hızla azalmıştır.

Göçün durdurulduğu 1963 yılından sonra, nüfusları oldukça azalan Türkler, Makedonya'da yaşayan azınlıklar arasında, Arnavutlardan sonra

ikinci sıraya düşmüşlerdir. Bu durum zaman içerisinde Türkler üzerinde Arnavut baskısının artmasına yol açmıştır. Nüfusun azalması ve Türkleri asimile etme yönünde Arnavut baskısının artması, Türk aydınları arasında Türk ulusal kimliğine ve kültürel değerlere bağlılığı artırıcı etki yapmıştır. Makedonya'daki Arnavutlar tarafından ortaya atılan ve Makedonya Türklerinin "Türkleştirilmiş Arnavutlar" olduğunu savunan fikirlere karşılık, Makedonyalı Türk yazarlar tarafından verilen eserler artmış, 1965 yılında Sesler isimli aylık toplum-sanat dergisi yayın hayatına başlamıştır.⁴⁴ Benzer şekilde 1970'li yılların başlarından itibaren, Makedonlar "Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti Makedon Müslümanlarının Bilim-Kültür Buluşmaları" adı altında düzenledikleri toplantılarda özellikle Debre, Resne ve Radoviş ilçelerine bağlı köylerde yaşayan ahalinin aslında Türkleşmiş Makedonlar oldukları yönünde propagandalar yapıyorlardı.⁴⁵

1970'li yılların başlarında özellikle Türkçe eğitim veren okulların ayakta kalabilmeleri yönünde büyük çabalar gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, 14 Nisan 1969 yılında Üsküp televizyonu ilk Türkçe televizyon yayınına başlamıştır. Başlangıçta iki haftada bir on beş dakika olan Türkçe televizyon yayını, zamanla günde otuz dakika olmuştur. Günlük radyo yayını süresi de iki buçuk saate ulaşmıştır. 1971 yılının Şubat ayından itibaren, o zamana kadar haftada bir çıkan Birlik gazetesi, haftada üç gün yayımlanmaya başlamıştır. Bu arada, pek çok kültür ve güzel sanatlar demekleri de tekrar faaliyete geçmiştir. Ayrıca, 1976 yılında Kiril ve Metodiy Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü açılmıştır.⁴⁶

1981 yılında patlak veren Kosova olayları sırasında yaşananlar ve Kosova Arnavutlarının bağımsızlık hareketlerinin Makedonya'ya sıçraması tehlikesine karşı alınan önlemlerden Türkler de olumsuz şekilde etkilenmişlerdir. 1989 yılında yapılan anayasa değişikliği ile daha önce "Makedon ulusu ile Arnavut ve Türk azınlıkların bir devleti" olarak adlandırılan Makedonya, "Makedon ulusunun ulus devleti" olarak anılmaya

⁴² Daha fazla bilgi için bkz. Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze", ss. 53-54.

⁴³ Christopher Cviic, *Remaking the Balkans*, RIIA, Londra, 1991, s. 30, 56.

⁴⁴ Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze", ss. 58-59.

⁴⁵ Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze", s. 59.

⁴⁶ Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze", ss. 60-61.

başlamıştır.⁴⁷ O zaman bu değişikliğin sebebi dağılma sinyalleri veren Yugoslavya'da, Makedonya'nın ayrılmak zorunda kalması durumunda Arnavutlar tarafından bölünmesinin engellenmesini sağlamaktı. Nitekim daha sonra yaşanan olaylar, Kosova meselesinin de tehlikeli bir gidişat almasıyla kontrolden çıkacak konuma gelmiş ve Yugoslav toprakları üzerinde ilk çok uluslu güç Aralık 1992'de "Önleyici Güç" (United Nations Preventive Deployment Force-UNPREDEP) adı altında Birleşmiş Milletler tarafından Makedonya'ya yerleştirilmiştir.

Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nde Türklerin Demografik Yapısı

1945 yılından sonra Yugoslavya'da pek çok nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayımlarda Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin sayısı ile ilgili farklı rakamlar göze çarpmaktadır.

Tablo I. Makedonya'daki Türklerin Sayısı

Yıllar	Makedonlar	Arnavutlar	Türkler	Sırp	Toplam
1953	860.699 % 66,0	162.524 % 12,5	203.938 % 15,6	35.112 % 2,7	1.294.371
1961	1.000.854 % 71,2	183.108 % 13	131.481 % 9,4	42.728 % 3,0	1.392.491
1971	1.142.375 % 69,3	279.879 % 17,0	108.552 % 6,6	46.465 % 2,8	1.617.121
1981	1.279.328 % 67,0	377.208 % 19,8	88.591 % 4,5	44.468 % 2,3	1.828.884
1991	1.328.178 % 65,3	441.987 % 21,7	78.880 % 3,9	42.775 % 2,1	1.964.285
1994	1.295.964 % 66,5	444.104 % 22,9	78.019* % 4,0	40.228 % 2,1	2.063.964

Kaynak: Ömer Turan, "Makedonya'da Türkler", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, s. 170.

*1994 yılında yapılan sayım sonuçları ile ilgili Makedonya Devlet İstatistik Kurumu verileri.

⁴⁷ Poulton, *Minorities and States*, s. 84.

1948 yılında yapılan ve 95.940 Türkün sayıldığı nüfus sayımından sonra 1953 yılında yapılan nüfus sayımında Makedonya'daki Türklerin sayısı 203.938 olarak çıkmıştır. Yedi yıl sonra yapılan diğer bir nüfus sayımında ise Türklerin sayısı 131.481'e düşmüştür. Bu büyük iniş çıkışların sebebinin dış etkiler olduğu bilinmektedir. Özellikle yukarıda bahsi geçtiği üzere, bu dönemde Türkiye'nin Batı ittifakına katılması yüzünden Makedonya'da yaşayan Türkler, Yugoslav otoriteleri tarafından bir tehlike olarak algılanmaya başlamıştır. Mevcut baskı sebebiyle Ocak 1948 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Türk azınlığın kendisini Arnavut olarak kaydettirdiği belirtilmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte, 1948'de Yugoslavya'nın Cominform'dan atılması ve 1953 yılında Yugoslavya'nın Arnavutluk ile yollarının ayrılmasından sonra bu kez Arnavutlar tehlike olarak görülmeye başlanmış ve pek çok Arnavut kendisini Türk olarak kaydettirmiştir. Nitekim 1953 yılında yapılan nüfus sayımında ortaya çıkan 203.938 kişiden 32.392'si anadilini Makedonca, 27.086'sı ise Arnavutça olarak göstermiştir. Buna ilâveten, Arnavutların sayısı da bir önceki nüfus sayımına göre (1948) 179.389'dan 1953 nüfus sayımında 165.524'e düşmüştür.⁴⁹

1953 ile 1966 yılları arasında önemli sayıda Türk, Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Yugoslavya resmî istatistik yıllıklarına göre bu sayı 80 bin civarındadır, fakat bu sayının Türk kaynaklarına göre 150 bin civarında olduğu belirtilmektedir.⁵⁰ Fakat bu dönemde komünist Yugoslavya'dan Türkiye'ye kaçan pek çok kişinin kendisini Türk olarak tanıtan Arnavut veya diğer Müslümanlar olduğu belirtilmektedir.

1981 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Yugoslavya'da 101.292 Türk bulunmaktaydı. Bunlardan 86.591'i Makedonya'da yaşamakta ve toplam nüfusun % 4'ünü oluşturmaktaydı.⁵¹ Bununla birlikte aynı kaynak

⁴⁸ Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, s. 138.

⁴⁹ Poulton, *Who are the Macedonians?*, s. 138.

⁵⁰ Poulton, *Who are the Macedonians?*, s. 138. Bu konuda ayrıca bkz. Engüllü, "Balkan Savaşlarından Günümüze...", s. 57.

⁵¹ Poulton, *Who are the Macedonians?*, s. 137.

Makedonya Türkleri gibi azınlıkların nüfuslarının tespit edilmesinin oldukça problemlili olduğunu da belirtmektedir.⁵²

III. 3. Bağımsız Makedonya Cumhuriyeti ve Makedonya'yı Oluşturan Halklardan Türkler

Slovenya ve Hırvatistan Haziran 1991'de bağımsızlıklarını ilân ederek Yugoslav Federasyonundan ayrılmışlardır. Makedonya da 8 Eylül 1991'de yapılan halk oylamasının ardından bağımsızlığını ilân etti ve bunun sonucunda 20 Kasım 1991'de yeni Makedonya Cumhuriyeti Anayasası yürürlüğe girdi. Arnavutların ve Bulgar yanlısı Makedonların boykot ettiği bu referandumda Türkler % 99,9 oranında katılmışlar ve bağımsızlık için evet oyu vermişlerdir.⁵³

1989 yılında uluslararası alanda yaşanan değişim rüzgarlarının Makedonya'daki siyasî hayatı da etkilemesiyle, 1 Temmuz 1990 yılında "Türk Demokratik Birliği" olarak kurulan siyasî dernek resmen 27 Haziran 1992'de İkinci Olağanüstü Kurultayında Türk Demokratik Partisi'ne (TDP) dönüşmüştür. 1994 yılında yapılan Parlâmento seçimlerinde TDP adayı Kenan Hasip milletvekili olmuştur. 1998 parlâmento seçimlerinde ise hiçbir Türk Meclise girememiştir. Bunda Türklerin son derece dağınık halde yaşamalarının ve adaletsiz seçim sisteminin rolü çok büyüktür. Bununla birlikte 1999 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TDP'nin desteklediği Boris Traykovski Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

TDP Eski Genel Başkanı Erdoğan Saraç, TDP'nin ilke ve amaçlarını; Makedonya'da yaşayan Türk toplumunun millî haklarının korunup, güçlendirilmesi, millî mensubiyetini ifade etme özgürlüğünün bulunması, göç nedenlerinin ortadan kaldırılması, sosyal devlet ve adalet kavramlarının

yerleşmesi, Türkçe eğitim yapma hakkının kullanılması, din ve inanç özgürlüğünün tam olarak yerleşmesi hususlarında tavizsiz bir politika izlemek olarak açıklamaktadır.⁵⁴ Ayrıca Parti, Makedonya'da yaşayan Türklerin, Makedonya Cumhuriyeti vatandaşları olarak, kamu hizmetinde çalışabilmesinin ve kamu hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanılmasının mücadelesini de yürütmektedir. Aynı zamanda, Makedonya'da yaşayan Türklerin Partisi olarak, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve Makedonya hükümeti arasında ilişkilerin en üst düzeyde ve en olumlu biçimde sürmesi için çalışmaktadır.⁵⁵

⁵² Poulton, *Who are the Macedonians?*, s. 137.

⁵³ Erdoğan Saraç, "Bağımsız Devlet Olduktan Sonra Makedonya'da Genel Durum ile Türklerin (Sosyo-Ekonomik-Kültürel) Durumları", Kemal Vatan, Hüseyin Yaltrık (der.), *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*, İzmir, 1996, s. 137.

⁵⁴ Erdoğan Saraç, "Makedonya Türk Demokratik Partisi", http://www.orkun.com.tr/sayi50/50_17.htm

⁵⁵ Saraç, "Makedonya Türk Demokratik Partisi".

Tablo II. Makedonya Cumhuriyeti'nde Etnik Yapı ve Nüfus Oranları (1996)

Millî Mensubiyet	İçişleri Bakanlığı Toplam	%	Devlet İstatistik Kurumu Toplam	%
Makedonlar	1.288.330	66,5	1.295.964	66,6
Arnavutlar	442.914	22,9	441.104	22,8
Türkler	77.252	4,0	78.019	4,0
Çingeneler	43.732	2,3	43.707	2,2
Sırp lar	39.260	2,0	40.228	2,1
Müslümanlar	15.315	0,8		
Ulahlar	8.467	0,4	8.601	0,4
Boşnaklar	7.244	0,4		
Mısırlılar	3.169	0,2		
Bulgarlar	1.547	0,1		
Hırvatlar	2.178	0,1		
Karadağlılar	2.281	0,1		
Slovenler	391	0,0		
Yunanlılar	349	0,0		
Polonyalılar	335	0,0		
Ruslar	269	0,0		
Macarlar	125	0,0		
Ukraynalılar	96			
Çekler	81			
Rusyalılar	66			
Almanlar	60			
İtalyanlar	46			
Slovaklar	45			

Millî Mensubiyet	İçişleri Bakanlığı Toplam	%	Devlet İstatistik Kurumu Toplam	%
Romanyalılar	31			
Avusturyalılar	27			
Yahudiler	27			
Diğer sayılmamışlar	743			
Millî menşei belli etmemişler	1.962		1.882	0,1
Bölgesel bağ bildirenler	532			
Toplam	1.936.877	100	1.945.932	100

Kaynak: Erdoğan Saraç, "Makedonya Yerel Seçimler 1996 ve Nüfus Sayımı ile İlgili Nihai Veriler", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, Yıl 3 (6), s. 1815. Saraç bu rakamların kaynağı olarak Makedonya Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığını vermektedir.

III. 4. Günümüzde Makedonya'daki Türklerin Yaşadıkları Yerler, Nüfusu ve Siyasî Etkinlikleri

Günümüzde Türkler Makedonya'nın hemen hemen her yerinde fakat son derece dağınık bir halde yaşamaktadırlar. Türklerin çoğunlukla yaşadıkları yerler Makedonya'nın batısında Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Ohri, Struga, Kırçova, Debre, Üsküp ve Makedonya'nın doğusunda Köprülü, Valandova, Usturmca, Radoviş ve İştip belediyeleridir. 1994 yılında yapılan ve uluslararası gözlemciler tarafından izlenen nüfus sayımına göre Türklerin nüfusu 78.019 olarak gözükmetedir.⁵⁶

Türkler açısından dağınık yaşamının önemli sonuçlarından bir tanesi, seçimler esnasında Türk oylarının dağılmasıdır. Seçim bölgelerinin de tanzimi

⁵⁶ Bkz. Tablo III.

miyle, hiçbir seçim bölgesinde Türk partileri milletvekili çıkaramamaktadır.⁵⁷ Türklerin dağınık olmasının diğer bir sonucu da, yaşadıkları bölgelerde yeterli sayıyı tutturamadıkları için kendi dillerinde eğitim hakkından yeterince istifade edememeleridir. Bundan dolayı Türk çocukları ya Makedonya ya da Arnavutça ders görmekte ve asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar.⁵⁸

Bağımsız ve egemen Makedonya Cumhuriyeti'nde ilk defa 1996 yılının Kasım ayında yerel seçimler yapılmıştır. Tek partili dönemdeki seçim yasalarına göre, Ekim 1990 yılında yapılan seçimle iş başına gelen belediye başkanları ve meclis üyelerinin görevi, bu tarihe kadar devam etmiştir. 1994 yılında yapılması gereken yerel seçimler ise ancak Kasım 1996'da gerçekleştirilmiştir. Makedonya Cumhuriyeti Parlamentosu, bütün muhalefet partilerinin de baskısıyla, Yeni Bölgesel Dağılım (Yeni Belediyeler) yasasını 13 Eylül 1996'da kabul etmiştir. Bu yasayla eskiden 33 olan belediye sayısı 123'e çıkartılmış, ayrıca Üsküp, Büyükşehir Belediyesi olarak tanımlanmıştır. Bunun hemen ardından Yerel Seçimler yasası çıkartılmış ve yerel seçimlerin 17 Kasım 1996 tarihinde yapılması kararı alınmıştır.

1990 yerel seçimlerinde sadece bir sandalye alabilen Türk Demokrasi Partisi, 1996 seçimlerinde toplam 1906 Belediye Meclis üyeliğinin 42'sini elde etmiştir. Debre nahiyesine bağlı olan Merkez Jupa'da ve Gosivar belediyesine bağlı Aşağı Banisa'da başkanlığı Türk Demokratik Partisi adayları kazanmışlardır.

Bu arada, Haziran 1994'de yapılan nüfus sayımının resmî ve nihai sonuçları 5 Kasım 1996'da Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu tarafından açıklanmıştır. Bu sayım sonuçlarına göre Makedonya Cumhuriyeti içerisinde bulunan vatandaşların sayısı 1.945.932 olarak belirlenmiştir. Makedonya Dışişleri Bakanı Lyubomir Firçkovski'nin 17 Aralık

⁵⁷ Ömer Turan, "Makedonya'da Türkler", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, s. 172.

⁵⁸ Ömer Turan, "Makedonya'da Türkler", s. 172.

1996'da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı İnsan Hakları Şefi Maks Van Der Stul nezaretinde yapılan toplantıda açıkladığı rakam ise, toplantıda biz-zat bulunduğunu belirten Türk Demokratik Partisi Eski Genel Başkanı Erdoğan Saraç tarafından belirtildiği gibi 1.936.877'dir.⁵⁹

Tablo III. Türklerin Belediye Meclisi Üyesi olduğu Belediyeler

Belediyenin Adı	Meclis Üye Sayısı	Türk Demokratik Partisi Meclis Üye Sayısı	Belediyenin Nüfusu
Gostivar	19	2	45.740
Aşağı Banisa*	13	7	7.791
Vrapçista	13	4	8.416
Rostuša	17	2	10.366
Merkez Jupa*	13	8	6.200
Debre	17	1	17.588
Radovis	17	1	23.143
Konce	13	2	3.713
Karbinci	13	1	4.342
Ohri	23	1	52.732
Struga	19	1	35.509
Resne	17	1	17.681
Plasnica	13	6	4.449
Doleni	17	2	11.705
Studenican (Üsküp Karşiyakası)	17	2	14.747
Vraneştica	13	1	1650

Kaynak: Erdoğan Saraç, "Makedonya Yerel Seçimler...", s. 1814.

*Bu belediyelerde belediye başkanlıklarını Türk Demokrat Partisi adayları kazanmışlardır.

⁵⁹ Erdoğan Saraç, "Makedonya Yerel Seçimler 1996 ve Nüfus Sayımı ile İlgili Nihai Veriler", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Ağustos 1997, Yıl 3 (6), ss. 1814-15. Ak Expert uzmanlar ekibi ve Avrupa Birliği Komisyonu 5 Kasım 1996 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek, Haziran 1994'te yapılan nüfus sayımının Avrupa standartlarında gerçekleştiğini ve rakamların güvenilir olduğunu bildirmişlerdir.

Sonuç

Soğuk Savaş'ın bitişiyle ve Balkanlar'da son on yılda yaşanan savaşların ve uluslararası müdahalenin etkisiyle gözlemlenen değişiklikler, başta Makedonya olmak üzere, bu bölgelerde yaşayan azınlıkları da oldukça yakından ilgilendiren gelişmeleri beraberinde getirmişlerdir. Avrupa'nın bir anlamda arka bahçesi olduğunu hatırladığı Balkanlar ve Balkanlar'ın en sorunlu bölgelerinden bir tanesi, hatta tarihsel olarak bakıldığında birincisi olarak görülen Makedonya, geçen on yıl boyunca eski Yugoslavya toprakları üzerinde süren savaşlardan uzak kalabilmiş ve nispeten demokratik bir yapıya kavuşarak neredeyse diğer Balkan ülkeleri için örnek teşkil etmiştir.

Makedonya'da demokratikleşme çabaları sürecinin devam etmesi, ülkenin özellikle Batı kurumlarına entegre olması açısından vazgeçilmez görülmektedir. Mevcut Makedon yönetimi de bu konuda önemli adımlar atma çabası içerisinde. Bununla birlikte, 2001 yılının başlarında Makedonyalı Arnavut militanlar ile Makedonya Silâhlı kuvvetleri arasında patlak veren ve birkaç ay süren çatışma, Makedonya'da dengelerin ne kadar hassas olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Olaylar fazla büyümeden, 1990'lı yıllar boyunca Balkanlar'daki etnik çatışmalar konusunda önemli tecrübeler edinen uluslararası topluluk bu sefer elini çabuk tutup, her iki tarafa da uyguladığı yoğun baskılar neticesinde 13 Ağustos 2001'de Makedonya Parlâmentosunda temsil edilen dört en büyük parti liderleri arasında Çerçeve (Ohri) Anlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşma ile ülkedeki Arnavut militanlar, ülkedeki Arnavut nüfusunun hukukî statüsünün iyileştirilmesine ve haklarının arttırılmasına karşılık silâhlarını bırakmayı kabul etmişlerdir. Esasen Ohri Anlaşmasından ne Makedonlar, ne de Arnavutlar memnun kalmışlardır. Özellikle "Arnavut Kurtuluş Ordusu" olarak kendini tanıtan örgüt "Arnavutların yaşadıkları toprakların birleştirilmesi" amacıyla faaliyetlerine devam edeceğini belirtmiştir.

4 Mart 2001 tarihinde Kosova ile sınır bölgesinde başlayan, daha sonra Kalkandelen şehri yakınlarına sıçrayarak, bir anda Makedonya'nın bütünlüğünü ve hatta bölgesel dengeleri sarsacak niteliğe bürünmeye aday olan

çatışmalar, Makedonlarla Arnavutları etkilediği kadar, ülkenin diğer aslı unsuru olan Türkleri de derinden etkilemiştir. Arnavut militanlarla Makedon güçleri arasında meydana gelen çatışmalar sırasında evlerini terk etmek zorunda kalanlar arasında, Arnavutların yanı sıra pek çok Türk de bulunmaktadır. Ancak Makedonya Türk toplumunun, diğerleriyle birlikte yaşamakta olduğu "güvenlik endişesinin" yanı sıra, bir de "siyasî gelecek endişesi" de bulunmaktadır. Makedonya'da Arnavut entelektüeller arasında, Sırp kaynaklı tarihin saptırılmasına dayanan ciddi bir Osmanlı/Türk düşmanlığı bulunmaktadır. Kosova merkezli olan bu zihniyetin, son yıllarda giderek Makedonya'daki genç Arnavut nüfus arasında da yayılmakta olduğu belirtilmektedir.⁶⁰ Bu durumun özellikle üst düzey siyasî kademelerde bir takım sıkıntılara yol açtığı gözlemlenmektedir. Bugün çoğu önde gelen Arnavut entelektüel ve siyasînin bölgede "Türkleri yok sayan" yaklaşımları, Türk Demokratik Partisi Eski Genel Başkanı Erdoğan Saraç'ın deyimiyle "Türklerin kendilerini sandviç içerisinde gibi hissetmelerine" sebebiyet vermektedir.⁶¹

15 Eylül 2002'de düzenlenen parlâmento seçimlerinin galibi, muhalefetteki "Makedonya Sosyal Demokrat Birliği" ve "Liberal Demokratların" yürüttüğü "Makedonya İçin Birlikte" ittifakı olmuştur. Seçim sonuçları, 1992-98 yılları arasında iktidarda olan Sosyal Demokratların ülkenin en güçlü siyasî partisi olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Arnavut siyasî partileri arasında en çok oyu eski Ulusal Kurtuluş Ordusu (UÇK) lideri Ali Ahmeti'nin başkanlığındaki Demokratik Bütünleşme Birliği'ne vermeleri, Arnavutların haklarını daha radikal yöntemlerle savunmaya hazır oldukları şeklinde yorumlanabilir. Makedonya hükûmeti "Makedonya İçin Birlikte" koalisyonu ile "Demokratik Bütünleşme Birliği" arasında kurulmuştur. Dolayısıyla, bazı eski UÇK'lıların Makedonya parlâmentosunda milletvekili olması dışında, bazıları toplam 18 kişiden oluşan hükûmette bakan olarak görev yapmaya başlamıştır.

⁶⁰ "Gerilimin Ortasında Kalan Topluluk Makedonya Türkleri", *Zaman*, 28 Mart 2001.

⁶¹ "Gerilimin Ortasında Kalan Topluluk Makedonya Türkleri", aynı kaynak.

Türk Demokratik Partisi (TDP) 15 Eylül'deki Parlâmento seçimlerinde "Makedonya İçin Birlikte" seçim ittifakı dâhilinde iki milletvekili çıkarmıştır. TDP'den milletvekili olan Gayur Saraç ve Kenan Hasip'in yanı sıra, Makedonya eski Başbakanı Lyupço Georgievski'nin partisi Makedon Dâhili Devrimci Örgütü- Makedon Ulusal Birliği Demokratik Partisi (VMRO-DPMNE)'nden Adnan Kahil de milletvekili olmuştur.

Ohri Anlaşması'nın Makedonya'ya temel olarak getirmesi beklenen, yüzyıllar boyunca bölgede yaşayan halkların artık kimliklerini sadece milliyetçilik duygularıyla değil, bir anlamda Batı demokrasilerinin de temelini oluşturan vatandaşlık kavramı üzerine inşa etmelerinin sağlanmasıdır. Makedonya Türkleri, kendi kimlik ve kültürlerini korumakla beraber, kendilerini yaşadıkları topraklara vakfetmişler ve bulundukları yerlerin refahı için çalışmışlardır. Bu durumda Ohri Anlaşması ile Arnavutlar için getirilen hakların, demokratik eşitlik prensibinden hareket edilerek, yönetime katılma, kendini ifade edebilme, eğitim-öğretim olanaklarından faydalanma ve diğer kamu alanlarında var olabilme açısından Makedonya Türklerine de en kısa zamanda sağlanması gerekmektedir.

KUZAY VE BATI TÜRK LÜĞÜNÜN KESİŞME NOKTASINDA KÜÇÜK BİR TÜRK TOPLULUĞU: ROMANYA TÜRKLERİ

Doç. Dr. Osman HORATA*

Giriş

Avrupa'nın güney-doğusunda, Balkan yarımadasının kuzeyinde yer alan Romanya, 22 milyon 450 bin olan nüfusu ve 238.391 km²'lik yüzölçümü ile Balkanlar'ın ve Orta-Avrupa'nın önemli merkezlerinden biridir. Aşağı Tuna havzasında bulunan ve Karadeniz kıyısına 234 kilometre mesafelik çıkışı olan Romanya: Macaristan, Moldavya, Bulgaristan ve Yugoslavya ile çevrilmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesinden sonra, bir yandan dış dünyaya açılmaya, bir yandan da gerek siyasi, gerekse ekonomik alanda girdiği dar boğazlardan kurtulmaya çalışan Romenler, 22 Aralık 1989'da Çavuşesku rejimine karşı gerçekleştirilen halk ayaklanmasından sonra, geride kalan 12 yıla birçok gelişmeyi sığdırmayı başarmış ve bugün Avrupa Birliği ve NATO'nun en güçlü adaylarından biri hâline gelmiştir.

Romanya, enflasyon oranını üç haneli rakamlardan % 25'lere indirmeyi başarmakla birlikte, 9,5 milyar civarında dış borcu ve % 10'lardaki işsizlik oranı ile henüz halkına beklenen rahatlığı sağlayabilmiş değildir. 1997'den itibaren büyüme oranı sürekli eksilerde dolaşmaktadır. Kişi başına millî geliri

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

2000 yılına göre 1.754 dolardır. Romanya'nın nüfusu, 1992'de 22 milyon 750 bin iken 2000 yılında 22 milyon 450 bine düşmüştür. Romanya dört yıllık bir dönem için seçilen iki birimli parlâmento (Camera Deputatilor ve Senatul) tarafından yönetilmektedir. Romenlerin % 86,81'i Ortodokstur. Bunun dışındakilerin oranı, Katolik % 5,1, Protestan % 3,5, Müslüman % 0,2 ve diğer dinler % 4,39'dur. Katolik nüfus daha çok Macarlara dayanmaktadır.¹

Romanya nüfusunun % 89,4'ü Romenlerden, % 10,6'sı ise diğer etnik gruplardan meydana gelmektedir. Etnik grupların % 7,12'sini Macarlar, % 1,76'sını Romanlar (Çingeneler), % 1,65'ini ise diğer azınlıklar oluşturmaktadır. 1992 nüfus sayımına göre azınlıkların sayıları şöyledir:

Tablo: Romanya'nın Etnik Yapısı²

Azınlıklar	Nüfus sayısı	Azınlıklar	Nüfus sayısı
Romenler	22.760.449	Slovaklar	20.672
Macar	1.620.199	Bulgarlar	9.935
Roman (Çingene)	409.723	Çekler	5.800
Almanlar	119.436	Lehler	4.247
Ukraynalılar	66.833	Yunanlılar	3.897
Rus-Lipovan	38.688	Ermeniler	2.023
Türkler	29.533	Diğer azınlıklar	8.420
Sırpplar	29.080	Devletleşmemiş azınlıklar	1.047
Tatarlar	24.649		

¹ Romanya hakkında genel bilgiler için bkz. *Romania, Bref Regard Geopolitique Et Economico-Administratif*, Foreign Languages Press Group, t.y.; DEIK, CCIRB, TIAD, Romanian-Turkish On-Line Portal, www.romturkonline.com.

² The Government of Romania The Council for National Minorities, *The Education System in Romania Tuition in the Languages of National Minorities, The 1993/1994 School Year*, Bükreş, 1995, s. 40.

Görüldüğü gibi Romanya'da, resmî kaynaklara göre 29.533 Oğuz ve 24.649 Tatar Türkü olmak üzere toplam 54.173 Türk yaşamaktadır. Gayri resmî kaynaklarda ise, Türklerin sayısı 70.000'e kadar çıkarılmaktadır. Türk azınlığın asırlar süren beraberlikle birbirine iyice kaynaşması sebebiyle, nüfuslarının Türk ve Tatar olarak ayrılması gerçekte bir anlam ifade etmemektedir.

Romanya'daki Türk azınlık, büyük oranda Dobruca Bölgesi'nde yaşamaktadır. Balkanlar'ın biraz daha kuzeyinde kalan ve ismini Kuman asıllı Dobrotiç'ten aldığı tahmin edilen Dobruca, 14.492 km²'si Romanya, 7.780 km²'si de Bulgaristan sınırları içinde kalan Tuna ile Karadeniz arasındaki bir bölgenin adıdır. Rumeli coğrafyasının parçalarından olan bu bölge, kuzey ve batı Türklüğünün bir kesişme noktası olması bakımından farklı bir özellik arz etmektedir. Romanya Türklerinin çoğu, Dobruca Bölgesi'ndeki Köstence (Costanta), Mecidiye (Medgidie), Tulça (Tulcea) gibi şehirlerde yaşamaktadır. Ayrıca Kırılaş (Calaraşi), Oltenie, Braile, Galats, Bükreş gibi illerde de Türk azınlığa rastlanmaktadır. Bunlar ise % 3 gibi küçük bir oran teşkil etmekte, Türklerin % 85'i Köstence, % 12'si Tulça'da yaşamaktadır.³ (Bugünkü Romanya Türklerinin yaşadıkları yerler için ekteki haritaya bakınız). Romanya'da, az sayıda Ortodoks olan Gagavuz Türklerine de rastlanmaktadır.

Romanya Türklerinin Tarihine Genel Bir Bakış

Diğer Balkan Türkleri gibi, Romanya Türklüğünün de çok eskilere uzanan bir geçmişi vardır. Düz, verimli ve sulak bir yer olması sebebiyle tarih boyunca birçok Türk kavminin yerleşim merkezi olan Dobruca Bölgesi, dört buçuk asra yakın bir süre devam eden Osmanlı idaresiyle tam bir Türk yurdu hâline gelmiştir. Bugün bile, gerek Osmanlı gerekse Osmanlı öncesine ait çok sayıda eser ve yer adı -İkinci Dünya Savaşı'na kadar yüzlerce si değiştirilmekle birlikte- hâlâ varlığını korumaktadır.

³ Nuredin İbram, *Dobruca'daki Müslüman Topluluğu Manevî Hayatından Sayfalar*, Köstence, 1999, s. 40.

Dobruca, asırlar boyunca birçok kavmin uğrak yeri olmuş; bu bölgede ilk olarak Traklar, Daklar, Cetler gibi eski kavimler görülmüştür. Burada önemli bir iz bırakmadan kaybolup giden bu kavimleri, MÖ 4. yüzyılda Yunanlılar, M.1. yüzyılda da Romalılar takip etmiştir. Karpat-Tuna bölgesinde, ilk olarak MÖ 1000 yıllarında proto-Türklerden kabul edilen İskitler görülmüştür. Bunlar, Romenlerin ataları kabul edilen Traklarla temas kurarak Mangalya (ki bu ad İskitlerden kalmıştır) civarında bazı Romen aşiretlerini idaresi altına almışlardır. İskitleri, sırasıyla MÖ 375 yıllarında Batı Hun Türkleri, M.VI. yüzyılda Orta Asya (Deşt-i Kıpçak)'dan gelerek İstanbul'u bile kuşatacak kadar ilerleyen Avar Türkleri; M.VII. yüzyılda da İtil (Volga) nehri kenarlarında yaşayan Bulgar Türkleri (681-702) takip etmiştir.

9. ve 10. asırlarda Karpat-Tuna bölgesinde olduğu kabul edilen Romen ulusu, 9. asrın sonlarına doğru, Peçenek Türklerinin istilâsına uğramıştır. Bizans'ı da kendilerine dâhil eden Peçenek Türkleri, Avarlardan sonra İstanbul'u ikinci defa kuşatırlarsa da fethedememişlerdir. 13 boydan oluşan bu Türklerden biri de bugünkü Gagavuz Türklerinin aslını oluşturan Oğuz/Uzlardır. Peçenekler, XI. yüzyılın ortalarında (1057 yılında) Kuman Türklerine mağlûp olurlar. Eski Türk kavimlerinden bir kısmı, Slavlar ve Romenler arasında asimile olup kaybolup giderken, bir kısmı da daha sonra gelen Oğuz Türkleriyle birleşmişlerdir. 1071 yılındaki Malazgirt Meydan Muhaberesi'nde, Bizans ordusunun önemli bir kısmını oluşturan Peçenek ve Oğuz/Uz Türklerinin, kendi dillerini konuşan soydaşlarını görünce, onların saflarına geçerek, savaşın kaderini değiştirdikleri, bilinen tarihî bir gerçektir. Brail ve Tulça'da, Avar, Kuman, Peçenek gibi eski Türklerden kalan yer adlarına rastlanmaktadır: *Baragan, Baraşu (Braşov), Boca, Bucak, Elanul (yılan), Karakal, Karayman, Tigine (Tekin), Kozla, Komana, Turbata (Tört-aba)* vs. gibi. Orta Çağ'da, Romen aristokrasisinin önemli bir kısmı da Türk menşeli adlar taşımaktaydı. *Akbaş, Balaban, Burak, Buga, Gurban, Kazan, Ötemiş, Tarkan* vs. Eflâk devletinin kurucusu, bir Türk adı taşıyan Toktemiroğlu Baseraba idi.⁴ Romen Devleti'nin oluşumu ve gelişiminde,

⁴ Tahsin Cemil, "Romen-Türk Dostluğunun Tarihî Temelleri", *Yeni Türkiye*, Yıl 1, sayı 3, 1995, s. 302.

Türk kavimlerinin önemli bir rol oynadığı Romen tarihçilerince de vurgulanmıştır.⁵ Bugünkü Romenler arasında bile Türkçe isim taşıyanlara rastlanmaktadır. Romencede ise yaklaşık 3000 civarında Türkçe kelime vardır.

1241'de kısa bir süre devam eden Moğol akınları, buradaki Türklerin daha güneye inmelerine sebep olur. Bu tarihe kadar hep kuzeyden gelen Türklerin akınlarına sahne olan Karpat-Tuna bölgesinde, ilk olarak 13. asırda güneyden gelen Türkler görülmeye başlar. M. 1263-64'te, Konya Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus ve amcası Sarı Saltuk önderliğindeki Selçuklu Türkleri, Babadağ civarındaki Kavurna ülkesi adı verilen bir bölgeye yerleşirler. Dobruca adının da bunların başına geçen Kuman asıllı Dobrotiç'ten geldiği tahmin edilmektedir. Türk tarihçileri bu asırdan itibaren bu bölgeden Dobruca yurdu olarak bahsetmişlerdir. Sarı Saltuk önderliğindeki kolonizatör dervişler Balkanlar'ın her tarafına yayılırlar. 13. yüzyılın ortalarından 14. yüzyılın sonlarına kadar ise Altınordu Devleti'nin sınırlarının Tuna'ya kadar genişlemesi üzerine; Kıpçak Bozkırları'ndaki Tatar Türklerinden bir kısmı Dobruca Bölgesi'ne yerleşirler.

14. yüzyılda Aydınoğulları Beyliği'nin Dobruca Bölgesi'nde yaptığı birkaç saldırıdan sonra, Balkanlar'da asırlar sürecektir yeni bir dönem başlar. 1391'de Osmanlılara vergi vermeyi kabul eden Eflâk (Valahya), Yıldırım Bayezid'in 1397'deki Niğbolu zaferinden sonra ise kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçer. Boğdan ise II.Bayezit'in 1484'te Kili (Kilia) ve Akkirman'ı fethinden sonra Osmanlılara bağlanır. Osmanlılar Dobruca'ya ayak bastıklarında, buraya daha önce gelmiş olan Kuman, Peçenek, Oğuz Türkleriyle karşılaşılır. Bunların, Osmanlıların Rumeli'deki ilerleyişlerinde ve bölgede uzun süre kalabilmelerinde önemli bir rol oynadığı, tarihçilerce kabul edilmektedir. Eflâk ve Boğdan, Osmanlılara bağlandıktan sonra, önemli hak ve ayrıcalıklara sahip özerk bir prenslik olarak yönetilmiş; bu eyaletlerde Osmanlı kanunları tatbik edilmemiş, beylerbeyi ve kadı da gönderilmemiştir. Bunun dışında bölgede hudut kaleleri ve askerî teşkilât da

⁵ Cemil, "Romen-Türk Dostluğunun Tarihî Temelleri", s. 302.

bulundurulmuştur. II. Bayezid, Dobruca'yı fethettikten sonra Karadeniz'in kuzeyinden çağırdığı Tatarlarla, Anadolu'dan getirdiği çoğu konar-göçer (Yörük) olan Türkleri, Dobruca'ya yerleştirmiştir. Bunlar, genellikle daha önce hiç kimsenin yaşamadığı yerlere yerleşerek, yüzlerce köy ve şehir kurmuş ve oraları canlandırmıştır. Dobruca, yoğun bir göç dalgasıyla 1783'te Kırım'ın Ruslara bağlanmasından sonra da karşılaşmıştır. Bu tarihte binlerce Kırım Türkü Dobruca'ya göç etmek zorunda kalmıştır.⁶

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Romanya'nın bağımsızlığını kazanmasıyla, Dobruca'yı Romenleştirme çalışmaları başlamış; ellerinden toprakları alınan Türkler akın akın *Ak Topraklar* dedikleri Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Göçler 1910'a kadar yoğun bir şekilde devam etmiş; 1935-1937 yılları arasındaki göçlerle de Dobruca âdeti boşaltılmıştır. 23 Ağustos 1944'te başlayan Sosyalist Rejim Dönemi'nde de, bilhassa varlıklı ve aydın kişilere yapılan baskılar sonucu bir kısım Türk Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bütün bu göçlere karşılık, 1920'lerde 250 bin civarında olan Türk nüfus azala azala bugünkü sayıya düşmüştür.⁷

Görüldüğü gibi Dobruca, tarih boyunca birçok Türk kavminin uğrak yeri olmuş, bunların bir kısmı Romenler ve Slavlar arasında kaybolup giderlerken; bir kısmı da her türlü güç şartlara rağmen kendi varlıklarını devam ettirmişlerdir. Macarların yoğun olarak yaşadığı Sibiu şehrinde *Çangıy* ve *Sakuyar* denilen ve kendi aralarında çok eski bir Türkçe konuşan topluluğun Katolikliği kabul eden ve zamanla Macarlaştıran Kuman Türkleri olduğu tahmin edilmektedir. Türk boyları, zaman içinde evliliklerle birbirleriyle iyice

⁶ Romanya Türklerinin tarihi için bkz. M. Ali Ekrem, *Din Istoria Turcilor Dobrogeni*, Bükreş, 1994; Tayyip Gökbiçgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul, 1957; Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984; Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, TKAE Yayınları, 1987; Tahsin Cemil, "Romen Osmanlı Münasebetlerine Dair Bazı Mülâhazalar", *VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Ankara, 1981, Cilt II, s. 1503; Zeki Velidi Togan, "Dobruca Türklüğü'nün Tarihi Hakkında Yeni Nazariyeler", *Tarihten Sesler*, İstanbul, 1943, sayı 12, ss. 1-3; Mihail Guboğlu, "Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleriyle İlişkileri", *VII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara, 1981, Cilt II, ss. 751-781; Nuredin İbrahim, *Dobruca'daki Müslüman Topluluğu Manevî Hayatından Sayfalar*, Köstence, 1999.

⁷ Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, ss. 39-48.

kaynaşmakla birlikte, tarihten gelen isimlendirmeler canlılığını korumaktadır. *Gacal*, *Çıtak* gibi isimlerin, Peçenek, Kuman gibi kuzeyden gelen Türklerin torunları için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Romanya'daki Tatar Türkleri ise kendilerini *Tat*, *Kerîç-Çongar* ve *Nogay* olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bahçesaray civarından gelen ve şiveleri Anadolu Türkçesine yakın olanlara *Tat*; Dobruca'ya ilk yerleşen, şiveleri Kuzey Türkçesine benzeyenlere *Nogay*; 1860'lardan sonra gelen ve Dobruca'daki Kırım Türklerinin çoğunluğunu teşkil edenlere ise *Kerçi-Çongar* denilmektedir.⁸ *Evlâd-ı fatihan* dediğimiz Oğuz Türkleri ise tipik bir Rumeli Türkçesi konuşmaktadırlar. Bunların yanında, Türkçeyi canlı bir şekilde yaşatan ve millet adı verilen Çingeneler de vardır. Bunların, Osmanlılar döneminde İslâmiyet'i kabul ederek Türkçeyi öğrenen bir topluluk olduğu tahmin edilmektedir.

Romanya Türklerinin Bugünkü Durumu

Romanya'nın birliğine ve bütünlüğüne sadık, problemsiz bir azınlık olarak varlıklarını sürdüren Türkler, 1989 devriminden sonra başlayan yeni dönemde kurdukları birliklerle kendilerine tanınan Anayasal haklardan yararlanmaya çalışmaktadırlar. Komünizm öncesinde de birçok cemiyete sahip olan Türkler, sosyalist rejimin devrilmesinden sonra 29 Aralık 1989'da *Romanya Demokrat Türk Müslüman Birliğini* kurarlar. Bu birliktelik kısa bir süre sonra bozulur ve Türk azınlık *Romanya Türklerinin Demokratik Birliği* (*Uniunea Democrata Turca Din Romania*) ve *Romanya Tatar-Türk Müslümanlarının Demokrat Birliği* (*Uniunea Democrata Tatarilor Turc-Musulman Din Romania*) olmak üzere iki farklı dernek altında örgütlenir. Bu iki dernek, girişimler sonucu 30 Temmuz 1994'te *Türk-Tatar Birlikleri Federasyonu* altında birleşirler. Fakat, bu birliktelik kâğıt üzerinde kalmış, iki topluluk farklı çatılar altında faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Romanya'da azınlıklara ait birlikler, bir siyasî parti statüsünde kabul edilmekte ve her azınlık belirlenen nüfuslarına göre Romanya parlamento-

⁸ Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, ss. 67-72.

sunda temsil edilmektedir. Türk ve Tatar azınlık da mecliste, her dönem birer milletvekili bulundurmaktadır. İki topluluk arasındaki siyasî ayrılık, işinde gücünde olan ve birbirleriyle kaynaşmış durumda olan iki halkı ilgilendirmemekte, kendilerine sorulduğunda Türk ve Tatar'dan ziyade kendi "Müslümanım" diye cevap vermektedir.

Türk azınlığın dinî işleri, Romen makamlarınca atanan müftü tarafından yürütülmektedir. Müftülük, camilerde din adamlarının görevlendirilmesi ve diğer dinî konularda Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Romanya'daki yüzlerce camiden bugün ayakta kalanların sayısı 70'tir. Yeni Dönem'de camilerin pek çoğu restore edilerek ibadete açılmıştır. Son yıllarda, müftülük ihtiyaç duyulan yerlerde yeni cami yapımına da başlamıştır. Babadağ, Mecidiye, Köstence, Tulça, Çernovoda gibi yerlerde Osmanlılardan kalan büyük camiler bugün de Müslüman azınlığa hizmet vermektedir. Bunların en eskisi olan, 15. yüzyıldan kalma Babadağ'daki Gazi Ali Paşa Camisi ve türbesi Türkiye tarafından restore edilerek 4 Aralık 1998'de tekrar ibadete açılmıştır. Çoğu sadece cuma ve bayram namazlarında açılan bu camiler için, ihtiyacı karşılayacak yeterli din adamı da bulunmamaktadır. Yeni dönemde, Diyanet Vakfı tarafından gönderilen din görevlileri, Türk azınlığın dinî konulardaki ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır.

Yeni Dönem'de Türk azınlık, kendi kimlik ve tarihleriyle aralarına çekilen perdeleri aralayıp, unutulmaya yüz tutan âdetlerini yeniden canlandırmaya çalışmakta, düzenli olarak Tatar güreşleri, nevrüz, tepreş ve hıdırrellez kutlamaları tertip etmektedirler. Ayrıca Romen Kültür Bakanlığının katkılarıyla birçok millî ve milletlerarası sempozyumlar gerçekleştirmişlerdir. Türk azınlığın, finansmanı Romanya hükümeti tarafından karşılanan iki gazetesi vardır. Bunlar, *Romanya Türklerinin Demokratik Birliğinin* çıkardığı *Hakses* ve *Romanya Tatar-Türk Müslümanlarının Demokrat Birliğinin* çıkardığı *Karadeniz*'dir. Aylık olan bu yayımlar düzenli olarak yayımlanamamaktadır. Bunun yanında, *Atatürk Gençler Teşkilâtı* altında buluşan Türk gençleri, *Genç Nesil* adlı bir gazete çıkarmaktadır. Türk azınlığın, sanat, kültür ve araştırma yazılarını içeren ve ilk sayıları çok daha önce çıkan *Renkler* adlı dergi de birkaç yılda bir yayımlanmaktadır. Gerek *Renkler*, gerekse soydaş

yazarların edebî ve bilimsel eserleri, azınlıklarla ilgili yayım yapmak üzere kurulan Kriterion Yayınevi tarafından basılmaktadır. Bu yazılı yayımların yanında, Türk ve Tatar azınlığı Köstence radyosunda haftada birer saat yayım yapmakta ve belirli günlerde de Romen televizyonlarında kendileriyle ilgili programlar yayınlamaktadır.

Türk azınlığın eğitimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin katkılarına rağmen istenilen duruma gelememiştir. Yeni Dönem'de Türk dili eğitimi başlatılmakla birlikte, diğer azınlıklara göre, Mecidiye'deki *Mustafa Kemal Atatürk İlâhiyat ve Pedagoji Koleji* dışında Türk azınlığın kendilerine ait okulları yoktur. Bunun yanında, özel vakıflar tarafından İngilizce eğitim veren Köstence ve Bükreş'te iki lise ve bir ilkokul açılmıştır. Macar, Alman hatta sayı olarak Türklerden daha az olan Sırp, Bulgar, Çek, Hırvat gibi azınlıkların kendilerine ait birçok okulunun olması; Türk azınlığın bu konuda yeterince gayret göstermediğini ortaya koymaktadır. Türkçe derslerine de ilgi istenilen düzeyde değildir. Fakat, Türkiye televizyon yayınlarının yaygın olarak izlenmesi, Türkiye ile ilişkilerin daha da artması ve Türk iş adamlarının yatırımları, gün geçtikçe Türkçeye ilgiyi artırmaktadır.

Romanya'da Türklere ait okulların çok eskilere uzanan bir geçmişi vardır. Gerek Osmanlı, gerekse Krallık Dönemi'nde Köstence, Mecidiye, Babadağ, Tulça gibi büyük merkezlerdeki medreseler ve rüştiyelerin yanında birçok köy ve kasabada da "mekteb-i sıbyan"lar faaliyet göstermiştir. Fakat, bunların hepsi biri hariç I. Dünya Savaşı'na kadar kapanmıştır. Ayakta kalan bu tek okul 1837'de II. Sultan Mahmud tarafından yaptırılan ve göçler sonucunda Babadağ'dan Mecidiye'ye nakledilen *Seminaru'l-Müslüman*'dır. Bu okulun giderleri, 1683 Viyana Kuşatması'nda büyük kahramanlıklar göstermiş olan Gazi Ali Paşanın 8 bin hektarlık vakıf gelirlerinden karşılanırken; vakfın Romenler tarafından devletleştirilmesinden sonra masraflar Romanya hükümeti tarafından üstlenilmiştir. Verdiği mezunlarla Türk azınlığın öğretmen ve din adamı ihtiyacını karşılayan bu okul, aksamalarla 1967'ye kadar devam etmiştir.

Sosyalist Rejim Dönemi'nde de Türklerin eğitimi birkaç defa değişikliğe uğramıştır. Önce, azınlıklara iki saat ana dilini okutmak serbest bırakılırken,

Sovyetlerdeki uygulamalara paralel olarak Tatar ve Rumeli Türklerinin okulları ve kitapları ayrılmış; Tatar Türkleri Kazan'da Kiril alfabesiyle basılan Tatar Türkçesiyle yazılan okul kitaplarını okumaya zorlanmıştır. Bu dönemi yaşayanlar, haklı olarak bu kitapları anlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü, Kırım'dan gelen Tatar Türklerinin, daha çok İstanbul Türkçesine yakın bir dilleri vardır. 1957'ye gelindiğinde, gerek Türkiye gerekse Tatar Türkçesiyle ders okutulamayacağı söylenerek bütün okullar kapatılmıştır. 1990'a kadar süren bu dönemde, bir ara, ana dille eğitim için izin verilirse de çeşitli güçlükler sebebiyle Türk azınlığın bu kararı uygulaması mümkün olmamıştır.⁹ Bu dönemde, Türk azınlıktan sınırlı sayıda insan Romen eğitim kademelerinde kendisini yetiştirme fırsatı bulabilmiştir. Bugün bile Türk azınlık Romen bürokrasisinde üst düzey görevlere getirilmemektedir.

Sosyalist rejimin devrilmesinde Macar azınlığın önemli bir rol oynaması, devrimden sonra yapılan yasal düzenlemelerde azınlıklara önemli haklar kazandırmıştır. Bu doğrultuda, Türk dili eğitimini yeniden başlatmak üzere Romen Eğitim ve Bilim Bakanlığı içinde bir müfettişlik kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin yardımıyla 40 kişilik soydaş öğretmen grubu Ankara'da bir aylık kursa alınarak, 17 Eylül 1990'da Türk-Tatar çocuklarına Türkçe eğitim vermeye başlanmıştır. Dersler ilköğretimde dört, ortaokul ve lisede üç saattir. Yeni Dönem'de, öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere Köstence Pedagoji Koleji, Bükreş ve Köstence'deki üniversitelerin Türkçe bölümlerine öğrenci alınmaya başlanmıştır. Fakat, bunlarda da aksamalar olmakta, bazı yıllar öğrenci alınmamaktadır. Son yıllarda buna Mecidiye İlâhiyat ve Pedagoji Koleji eklenmiştir. Romen yasalarına göre zorunlu hâle getirilen din dersleri de, mevcut öğretmenlerden yararlanılarak doldurulmaya çalışılmaktadır.

Osmanlılar Dönemi'nde (1397-1878), Dobruca'da yaşayan Türklerin eğitim düzeyinin diğer azınlıklara göre oldukça yüksek olduğu kaynaklarda

belirtilmekle birlikte; buraya yerleşenlerin uzun süre göçebe hayatı yaşamaları, yerleşik hayata geçenlerin de köylerde tarım ve hayvancılıkla meşgul olmaları sebebiyle yazılı edebiyat 19. yüzyılın sonlarında başlayabilmiştir. Romanya Türkleri, bu tarihe kadar inanç, gelenek ve ideallerini destan, mani, türkü, atasözü vs. gibi anonim ürünlerde yaşatmışlardır. Dobruca'ya büyük kitleler hâlinde göç eden Türk boyları, örf ve âdetleriyle birlikte zengin bir folklor hazinesini de beraberinde getirmişlerdir. Bunlar, zaman içerisinde gerek Romen kültüründen, gerekse birbirlerinden etkilenerek gelişmiş ve bölgeye has zengin bir folklor ortaya çıkmıştır.

Romanya Türklerinin yazılı edebiyatının başlamasında, İbrahim Temo'nun önemli katkıları olmuştur. İttihatçılardan olan Arnavut asıllı Temo, istibdat rejiminin baskısından kurtulmak amacıyla 1895 yılında Romanya'ya gelerek Mecidiye'ye yerleşmiş ve burada çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışmalar, Dobruca Türklerinin millî duygularının uyanışında önemli bir rol oynamıştır.¹⁰ Temo, burada Türklerin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurmuş ve onları istibdat rejimine karşı mücadeleye ortak etmeye çalışmıştır. Onun bu çabalarına, Romanya'ya kaçan diğer Jön Türkler de yardımcı olmuş ve birlikte Köstence'de İttihat ve Terakkinin Balkanlar şubesini kurmuşlardır. Bunlara, İstanbul'da eğitim gören Mehmet Niyazi gibi gençlerin katılmasıyla Dobruca'da yeni bir hava esmeye başlamıştır. Bu yıllarda, bir taraftan Paris, Cenevre, İstanbul gibi merkezlerden getirilen kitaplar ve gazeteler Romanya Türklerine dağıtılırken; bir taraftan da *Dobruca Sadası*, *Işık*, *Haksöz*, *Hasret*, *Sadakat*, *Şark*, *Sadayı millet*, *Dobruca*, *Teşvik*, *Mektep ve Aile*, *Hayat*, *Tan*, *Rumanya*, *Haber*, *Tuna*, *Emel*, *Çardak*, *Bora* vs. gibi sayıları otuzu bulan bölgedeki ilk Türk gazete ve dergileri yayımlanmaya başlamıştır.¹¹ Ayrıca gerek bu yayın çalışmaları, gerekse kurulan cemiyet ve derneklerin yürüttükleri faaliyetler Dobruca'da canlı bir kültürel muhitin oluşmasına ve Dobruca Türkleri arasında milliyetçilik tohumlarının yeşermeye

⁹ Türk azınlığın eğitimi için bkz. Mehmet Ali Ekrem, "Romanya Türklerinde Eğitim", *Renkler*, Bükreş, 1992, ss. 186-191; Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, ss. 119-140; Hristo Kyuchukov, "Minorities Mother Tongue Education in Romania: A Survey and Some Challenges", *Dil Dergisi*, Ankara, 1994, sayı 25, ss. 74-78.

¹⁰ Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, s. 161.

¹¹ Edip Ömer, "Dobruca'da Türk-Tatar Basınının Tarihçesi", *Renkler*, Bükreş, 1992, sayı 3, ss. 143-147.

sine sebep olmuştur. Bütün bu çalışmaların amacı, Dobruca Türkleri arasında bir zihniyet ve medeniyet değişimini gerçekleştirmekti.¹²

Bu kültürel canlılık, edebî eserleri de beraberinde getirmiş ve Dobruca Türk edebiyatının ilk temsilcileri bu yayın organlarında boy göstermeye başlamıştır. Mehmet Niyazi, İsmail Ziyaeddin, İsa Yusuf Halim, bunlardan ilk akla gelen isimlerdir. Balkanlar'ın diğer bölgelerine göre oldukça geç başlayan Romanya Türklerinin yazılı edebiyatı, bütün gazeteler ve dergilerin kapandığı, Türkçe eğitim ve yayın faaliyetlerinin yasaklandığı sosyalist rejimin araya girmesi yüzünden beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Başlangıçta okullarda Türkçe derslere izin verilmiş, Türkiye Türkçesinin yanında Tatar Türkçesiyle de kitaplar bastırılarak "Tatarca" eğitim başlatılmıştır. Mehmet Niyazi ekolünden yetişen sanatkarlar, bu ders kitaplarında eserlerini yayımlama imkânı bulmuşlardır. Böyle bir durum 1960'lara kadar devam etmiş, ardından da diğer azınlıklarla birlikte Türk okulları kapatılmış ve Türkçe eğitim yasaklanmıştır. Bu dönemde yetişen Cemal Acıamet, Atilla Emin, Fatma Sadık gibi bazı soydaş yazarlar, Romence yazdıkları hikâye ve şiirlerini Romen edebiyat dergilerinde neşretmişlerdir. Ayrıca Nevzat Yusuf, A. Baubec ve diğer Romen asıllı Türkologlar Türk edebiyatıyla ilgili antolojiler ve Türk yazarlardan yaptıkları roman ve hikâye çevirilerini yayımlamışlardır. Bu dönemin sonlarına doğru Türkçe yazmaya müsaade edilmiş ve Türk azınlık 1987'de *Renkler* adlı bir sanat-edebiyat dergisini çıkarmaya ve folklor derlemelerini yayımlamaya başlamıştır. 1989'da Çavuşesku'nun devrilmesinden sonra başlayan yeni dönemde, önemli hak ve özgürlüklere sahip olan Türk azınlık, *Renkler*'in yanında *Karadeniz* ve *Haksas* gazetelerini çıkarmaya başlamış, soydaş yazarlar şiir, hikâye ve araştırmalarını bu yayın organlarında yayımlamışlardır. Yazılı edebiyatın ikinci kuşağı diyebileceğimiz bu yazarların yetişme dönemi, 1944 sonrası sosyalist rejim dönemine rastlar. Bunların yanında, az da olsa Türkiye ile ilişkilerin daha sıklaştığı, Türkçe yayımlara ulaşmanın kolaylaştığı yeni dönemde ilk eserlerini yayımlamaya başlayan üçüncü kuşağa ait genç

¹² Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, s. 162.

isimlere de (Belkiz Birsan Acıamet, Alaeddin Amet, Deniz-Kamer Baubec vs. gibi) rastlanmaktadır.

Romanya Türkleri eserlerinde Türkiye Türkçesi ve buna yakın olan Kırım Tatar Türkçesini kullanmaktadırlar. Bunların yanında, yukarıda belirtildiği gibi bazı yazarlar Romence yazdıkları şiir ve hikâyeleriyle de çağdaş Romen edebiyatında kendilerini tanıtmaya fırsatı bulmuşlardır. Romanya Türk edebiyatında, en çok işlenen temaların başında, Ana Vatan, Kırım ve ecdatlarının mezarlarıyla doldurdukları Dobruca sevgisi gelmektedir. Bunları, Dobruca Türklerinin gündelik hayatı, geçmiş günlere duyulan özlem takip eder. 1990'dan sonra yazılan eserlerde ise, bilhassa hikâyelerde, Sosyalist Rejim Dönemi'nde yaşanan trajediler önemli bir yer tutmaktadır.¹³

Türk-Romen İlişkileri

Kökleri oldukça eskilere uzanan siyasî ilişkiler ve bölgede oluşan yoğun Türk nüfusu sebebiyle, Türk kültürünün Romen kültürü üzerinde bugün bile canlılığını koruyan derin etkileri olmuştur. Bu, aynı zamanda iki toplum arasında karşılıklı dostluk ve güven duygusunun oluşmasına sebep olmuş ve Romenler diğer milletlerden ancak Türklerin sözüne güvenebileceğine inanmışlardır.¹⁴ Önce Macar ve Leh, daha sonra da Slav (Rus) yayılcılığı karşısında Osmanlılarla anlaşmayı tercih eden Romenler, Türklerle mücadele ederek değil, onların himayesinde siyasî kimliklerini koruyabileceklerine inanmışlardır. Romen tarihçileri, kendilerinin Osmanlılar sayesinde Slav toplulukları arasında bir Lâtin adası olarak kalabildiklerini söylerler.¹⁵ Bu

¹³ Romanya Türklerinin Edebiyatı hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Horata, "Romanya Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı, Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)*, Ankara, 1998, ss. 65-96; Osman Horata, "Romanya Yazılı Türk Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*, Ankara, 1999, Cilt 12, ss. 13-20 ve ss. 94-350; M. Ali Ekrem, Hilmiye Ekrem, "Romanya Sözlü Türk Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*,... ss. 21-92.

¹⁴ Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, s. 49.

¹⁵ Cemil, "Romen Osmanlı Münasebetlerine Dair Bazı Mülâhazalar", 1503-1510.

yakın münasebetlerin sonucu Romen prenslikleri, 15. asırdan itibaren Türk dilini öğrenme ve Türk kültürünü tanıma konusunda özel bir gayret sarf etmişler; gerek tercüman yetiştirmek, gerekse patrikhanede din eğitimi aldirmek amacıyla bir çok boyar çocuğunu İstanbul'a göndermişlerdir.¹⁶

Bu tarihî dostluğa, Türk-Romen ilişkilerinde sık sık göndermede bulunulmaktadır. Fakat Soğuk Savaş yıllarında, tarihî dostluğun temelleri zayıflamış, okullarda Türklere objektif yaklaşımdan uzak ve önyargılı bir şekilde bakan bir kuşak yetişmiştir. Fakat son yıllarda iki ülke arasında her alanda kendini gösteren yakın iş birliği, tarihî dostluğu yeniden canlandırmıştır. Bazı Türk müteşebbislerden kaynaklanan olumsuzluklar ve Romanya'nın bölücü terör örgütünün odaklaştığı önemli merkezlerden biri olması, ne yazık ki bu iyi ilişkilere gölge düşürmektedir. Buna rağmen iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin, kurumsallaşmamış bir şekilde, son derece ileri düzeyde oldukları söylenebilir. Türkiye ve Romanya arasında, gerek cumhurbaşkanlığı, gerekse bakanlar düzeyinde karşılıklı ziyaretler düzenli olarak yapılmaya devam etmektedir. Romanya, NATO'ya girme konusunda bu paktın önemli bir ülkesi olan Türkiye'nin desteğine oldukça önem vermektedir. 1999'da AB'ye ortaklık statüsü tescil edilen Romanya, bu konuda AB ile görüşmeleri başlatmıştır.

Romanya ile siyasi ilişkilerin yanında ekonomik ilişkiler de oldukça güçlüdür. 31 Ocak 2001 itibarıyla Romanya'da toplam sermayesi yaklaşık 300 milyon dolara ulaşan 6.826 tescilli Türk firması mevcuttur. Bu yatırımcı sayısı, ülkemizi Romanya'daki yabancı yatırımcılar içinde İtalya, Almanya, Fransa'dan sonra dördüncü sıraya yükseltmekle birlikte; yatırım miktarı açısından Türkiye % 3,74'lük bir ağırlıkla onuncu sırada yer almaktadır. Bu, Türk müteşebbislerin daha çok küçük yatırımlara yöneldiklerini göstermektedir. Türkiye'ye bakıldığında, Romen sermayeli sadece 11 firmanın faaliyet yapmakta olduğu görülmektedir. Toplam sermayesi 31 milyar TL olan bu firmalar, hizmet ve imalat sanayiinde çalışmaktadır. Romanya'da hukukî alt

¹⁶ Bkz. Osman Horata, "Romanya'daki Türkoloji Çalışmaları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 2, 1996, s. 389.

yapının yeterli olmaması ve kanunlardaki istikrarsızlık, yabancı yatırımcılar için en önemli engeli oluşturmaktadır. Fakat, Helsinki Zirvesi'nde Romanya'nın Avrupa Birliği üyeliğinin tescil edilmesi üzerine, Romenler mevzuatlarını AB normlarına uygun bir şekilde düzenleme çalışmalarına hız vermiştir.

Balkan ülkeleri içinde, en yoğun ticarî ilişki Romanya ve Türkiye arasında gerçekleşmektedir. 2000 yılı verilerine göre, Türkiye Romanya'nın ihracatı içerisinde % 6,1 ile İtalya, Almanya ve Fransa'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Buna karşılık Romanya'nın ithalatı içinde Türkiye çok gerilerdedir. İki ülke arasında Şubat 1998'de yürürlüğe giren *Serbest Ticaret Anlaşması* ve Türkiye, Romanya ve Bulgaristan arasında imzalanan *Üçlü Serbest Ticaret Bölgesi'nin* kurulmasını amaçlayan 11 Mart 1999 tarihli Ortak bildiri, bu ülkeler arasındaki ticaret hacmini olumlu yönde etkilemiştir. İki ülke arasında yatırımların karşılıklı olarak teşvik edilmesiyle ilgili anlaşma ise, 1996'dan itibaren yürürlüktedir.

2000 yılında Romanya'ya yapılan ihracatımız yüzde % 19,7, ithalatımız ise % 66,2 artmış ve ihracat ithalatı yarı yarıya karşılımıştır. 2001 yılında ise, Romanya'nın Türk pazarından ithalatı % 35'den fazla artmış, Türkiye'nin Romanya'dan ithalatı % 22 azalmıştır. Romanya'dan yapılan ithalatın genellikle ham ve ara maddeler ağırlıklı olması ve bunların işlenmesinin ülkemizde gerçekleştirilmesi, dış ticarete Türkiye aleyhindeki açığı nispeten azaltmaktadır. Bu veriler, bütün iyi ilişkilere karşılık Romanya'daki ekonomik potansiyelin yeterince değerlendirilemediğini göstermektedir. Hâlbuki Romanya ithalat hacmi yüksek bir ülkedir. Bu ülkenin ihracatı % 46,2 iken, ithalatı % 53,8'dir. Yani ihracatı ithalat hacmini % 86,0 oranında karşılamaktadır. Bu konuda karşılaşılan en önemli engellerden biri, deniz ve kara ulaşımında karşılaşılan sıkıntılardır. Türkiye'den yapılan ihracatta, kaliteye yeterince önem verilmemesi de diğer ülkeler karşısında, Türk mallarının cazibesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun dışında Romanya ekonomisi, artan ticaret açığı ve ödemeler dengesindeki sorunları gidermek amacıyla, tüm ithal ürünlerine % 6 oranında ek gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır. Ülkemizin girişimiyle 25 Haziran 1992'de gerçekleştirilen *Karadeniz*

Ekonomik İş Birliği (KEİ) anlaşması, geleneksel bağlardan ve coğrafi yakınlıktan yararlanarak bölge ülkeleri arasında ekonomik alanda iş birliğini hedeflemekte ve aynı zamanda bölge istikrarına da katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bölge ülkelerinin bu süreci değerlendirme konusunda gösterdikleri çabaların yeterli olduğunu söylemek güçtür.¹⁷

Romanya, sınır komşusu olmamakla birlikte Türkiye'nin dış politikasının önemli parametrelerini oluşturan yakın kara ve yakın deniz havzası içinde yer almaktadır. Sık sık sıcak çatışmalara sahne olan Balkan coğrafyasında, Romanya, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik çıkarları açısından, Bosna ve Arnavutluk'tan sonra Balkan Bloku içinde Türkiye'yi yalnız kalkmaktan kurtaracak kilit ülkelerden biri durumundadır.¹⁸ Karadeniz ve Boğazlar, iki ülke arasındaki dostluğu zarurî kılmaktadır. Hâlen Rus tehdidini ensesinde hisseden Romanya'nın çıkarları da Türkiye ile yakın ilişkileri gerektirmektedir.

Çok kutuplu yapının dağılmasından sonra dengelerin bozulması, etnik ve dinî farklılaşmaların oluşturduğu karmaşık bir yapıya sahip olan bölgeyi çatışmaların odağı hâline getirmiş ve şu an bölgede istikrarı sağlayan dengeler henüz tam anlamıyla kurulamamıştır. Osmanlıların çekilmesinden sonra oluşan siyasî boşluk daha sonra Rusya tarafından doldurulmaya çalışılmış; mevcut problemler totaliter rejim sebebiyle bir süre baskı altında tutulabilmiştir. Rusya'nın tasfiyesinden sonra oluşan boşluk ise günümüzde Batı ve Amerika tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Bölgedeki gelişmeler, bu coğrafyanın eski mirasçılarından biri olmamız ve orada yaşayan Türk nüfus sebebiyle, ülkemizi de çok yakından ilgilendirmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin siyasî etki temelini oluşturan ve göçlerle sayıları oldukça azalan Türk azınlığını, güvenlik şemsiyesi altında tutacak olan bir

hukukî yapının oluşturulması son derece önemlidir. Türkiye'nin inisiyatifi dışında, Romanya'nın kendi iç şartlarıyla oluşan azınlıklarla ilgili son derece ileri düzeydeki hukukî yapı, bütün Balkan ülkelerine örnek olabilecek niteliktedir. İki ülke arasındaki iyi ilişkilerin, güç odaklarınca baltalanmasına izin verilmemesi konusunda, her iki ülkeye de önemli görevler düşmektedir. Bu konudaki hassas nokta, şu an yeni adıyla ilk gösterisini Bükreş'te yapan ve Romanya'da örgütlenme imkânı bulan bölücü terör örgütüdür.

¹⁷ Türkiye Romanya arasındaki ticaret ilişkileri için bkz. Türk-Romen Ticaret Portalı, www.rotrade.com; DEİK (Foreign Economic Relations Board-Turkey/Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, www.mae.ro; DEİK, CCIRB, TIAD, Romanian-Turkish On-Line Portal, www.rom-turkonline.com.

¹⁸ Ahmed Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, ss. 119-124.

YUNANİSTAN TÜRKLERİ: BATI TRAKYA'DA UYGULANAN AZINLIK HUKUKU

Ayşe ÖZKAN*

Yunanistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Batı Trakya bölgesi 1920 yılında Yunanistan topraklarına katılan üç mülkî birimden ibaret bir coğrafi bölgedir.¹ Sevr Antlaşması'yla resmen Yunan idaresine geçen² bu bölgede yaşayan Türk azınlığın statüsü ise, 1923'te Lozan Barış Antlaşması'yla belirlenmiştir.³ Batı Trakya Türkleri, etnik kimliği Yunan yönetimlerince inkâr edilen; ancak ülkede azınlık statüsüne sahip tek topluluk olma özelliği taşımaktadır. Batı Trakya'daki Türk topluluk aynı zamanda, Avrupa Birliği üyesi olan tek Balkan ülkesinde bulunması dolayısıyla, diğer Balkan Türkleri gruplarından ayrılmaktadır. Yunan iddialarının aksine, bölgedeki Türkler sağlam bir etnik bilince sahiptir.⁴ Buna rağmen azınlık bilinci 1980'li yıllara kadar gecikmiş, 1985-1995 yılları arasında azınlık hakları faaliyetleri yoğunlaşmıştır.

* ASAM, Balkan Araştırmaları Masası, Asistan.

¹ Doğuda merkezi Dedeağaç (Aleksandrupolis) olan Evros, ortada merkezi Gümülcine (Komotini) olan Rodop, batıda İskeçe (Ksanthi) olmak üzere üç idarî birimi kapsamaktadır.

² Baskın Oran, "Sevres Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası* Cilt I, İstanbul 2001, s. 125.

³ Lozan Antlaşması'nın III. Bölümünde düzenlenen Müslüman-Türklerle ilişkin hükümler hakkında bkz: Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, Ankara, SAEMK, 1999, ss. 17-73.

⁴ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'da Etnik Gruplar ve Azınlıklar*, SAEMK, Ankara, 1999, s. 21.

Lozan'a bağlı "Mübadele Antlaşması" gereği Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 400 bini bulmuştur. Nüfus değişiminin ardından bile bölgedeki Türk nüfusu en büyük azınlık grubu olarak kalmıştır. Bu dönemde bölgede yaşayan 270 bin kişilik Türk nüfusu ülke nüfusunun % 4,35'ini oluşturmaktaydı.⁵ Ancak, 1950'lerde Yunanistan Batı Trakya'daki nüfus ve toprak dengesini kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Bölgedeki Müslüman-Türk azınlık Yunan devletince varlığı resmen tanındığı⁶ halde, eğitim, din, düşünce, siyasî ve sosyal örgütlenme, ekonomi gibi daha pekçok alanda ileri düzeyde baskıya maruz kalmıştır.

Uluslararası ortamda demokartik söylemleriyle kendini sergilemeye çalışan Yunanistan aslında uygulamada, azınlıklara yönelik inkâr eğilimli politikalarıyla çelişkiye düşmektedir.⁷ Cumhuriyet Dönemi'nin başında belirli düzeyde olumlu seyreden Türk-Yunan ilişkilerinde 1955 İstanbul olayları ve 1964'te yaşanan Kıbrıs hâdiseleri üzerine yaşanan gerilim, Türkiye'deki Rumları ülkeden göçe itmiştir. Bu arada Batı Trakya'daki Türkler de farklı şekillerde tacizlere maruz kalmışlardır. Onlarca yıl boyunca Yunanlı yönetimler gerek güvensizlik ortamı yaratarak gerekse farklı alanlarda ayrımcılık güderek Müslüman Türkleri ülkeden ayrılmaya zorlamak istemişlerdir.⁸

Yıllarca uygulanan kamulaştırma politikalarına bağlı olarak, Türklerin Batı Trakya'da sahip olduğu toprak oranı yüzyılın başında %85'lere ulaşırken günümüzde %20,40'lık bir orana düşmüştür.⁹ Özellikle 1964 Kıbrıs Buhranı'ndan sonra Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan gerilimi kul-

⁵ Nüfusa ilişkin rakamlar 1928 yılına aittir, bkz: Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, New York, 2000, s. 94.

⁶ Stefanos Yerasimos, "Balkanlar'da Azınlıklar", *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu*, İstanbul, İletişim, 2000, s. 36; Yunanistan'daki azınlık grupları hakkında ayrıca bkz: Paskal Milo, "The Constitutional Rights and the Minorities in the Balkans", *Perceptions*, Eylül-Ekim 1997, Cilt 2-3, ss. 17-19.

⁷ Panayote Dhimitrakis'in konuyla ilgili yorumu hakkında bkz: Paskal Milo, "The Constitutional Rights and the Minorities in the Balkans", s. 19.

⁸ International Helsinki Federation for Human Rights, *Greece Annual Report 1997*.

⁹ Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara, SAEMK, 2001, s. 2.

lanan Yunan yönetimi, Batı Trakya'daki Türkler üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmıştır. 1967-1974 dönemindeki cunta yönetimi bu haksız uygulamaları daha da ileri götürmüştür.¹⁰ Cuntacılar, ülkedeki etnik grupların varlığını kesinlikle reddetme yoluna giderek Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif gibi parlamento üyelerine kadar, Türklük temeline dayalı plâtfom oluşturmaya çalışan herkesi soruşturmaya tâbi tutmuşlardır.¹¹ Ancak, 1980'li yıllarda bu artan baskılar, mevcut Türk-Yunan sorunlarına bir fazlasını eklemekten öteye gitmemiştir.¹² Batı Trakya dışında Türklerin bulunduğu On iki adadan İstanköy ve Rodos'ta da aynı doğrultuda haksız uygulamalar yapılmıştır.¹³

Yunanistan'ın Müslüman azınlık olarak tanıdığı bu azınlık bünyesinde belli sayıda Pomak ve Çingene de bulunmaktadır. Ancak, azınlığın etnik karakterini tanımayı reddeden Yunan yönetiminin verileri Müslümanların sayısı ile sınırlı olduğundan Pomak ve Çingenelerin sayısı hakkında sağlıklı bilgi edinilememektedir.¹⁴ Kaldı ki bölgedeki Pomakların büyük ölçüde Türklerle entegre olmuş olması bu konuda ayırım yapılmasını uygulamada da zorlaştırmaktadır. Özellikle Gümülcine'deki Pomaklar Yunan iç savaş sırasında baskıcı Yunanlılardan kaçarak Türk köylerine sığınmışlar ve Türklerle akrabalıklar kurmuşlardır. Daha sonra kendi köylerine dönen bu Pomak grupları, İskeçe'nin dağlık kesimlerindeki eski köylerinde Pomakça konuşan gruplarla birlikte kendilerini Türk addetmektedirler.¹⁵

¹⁰ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 188.

¹¹ Hugh Poulton, "Turkey as a Kin-State: Turkish Foreign Policy Towards Turkish and Muslim Communities in the Balkans", Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki (der.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Londra, 1997, s. 204.

¹² Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu*, s. 37.

¹³ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, Ankara, SAEMK, 1999, s. 29, 39, 41, 42, 45, 54, 58, 62, 66, 67, 69.

¹⁴ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 187.

¹⁵ Batı Trakya Gümülcine Müftüsü ve eski milletvekili adayları İbrahim Şerif ile yaptığım söyleşi, Manisa-Celal Bayar Üniversitesi, Birinci Uluslararası Balkanlar'da Türk Varlığı Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2002.

Günümüzde bölgede bulunan Türklerin nüfusuna ilişkin farklı rakamlar ortaya konmaktadır. Türk yetkililerin verilerine göre, bölgedeki Türkler yaklaşık 150 binlik bir nüfusu teşkil etmektedir.¹⁶ Yunan otoriteleri ise Türklerin sayısında giderek azalma meydana geldiğini ileri sürerek, bu azalışın yıllarca uyguladıkları asimilasyon politikalarıyla ilgisini kabul etmemektedir. Yunanistan'daki İnsan Hakları İzleme Komitesinin saptamasında, Batı Trakya bölgesinde mevcut bulunan 120 bin kişilik Türk varlığının günümüzde 98 bine düştüğünü ileri sürmektedir.¹⁷ Aynı rapora göre Yunan resmî metinlerinde "Müslüman azınlık" olarak tanımlanan topluluğun yarısı Türk kökenli olmasına karşın, diğer yarısı da Pomaklar ve Çingenelerden oluşmaktadır. Ancak, Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Türkler aleyhine öne sürdüğü tezler uluslararası organizasyonlar tarafından desteklenmemektedir. Bağımsız insan hakları kuruluşlarının raporları, Yunan idaresinin Türk azınlığa yönelik asimilasyon faaliyetlerini ortaya koymakta ve uygulanan ayırımcı politikaların bölgedeki Türk nüfusunun azalmasına sebep olduğunu saptamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yunanistan'ı azınlık haklarını ihlâl ettiği gerekçesiyle suçlu bulmasıyla¹⁸ uluslararası hukuk önünde Yunan idaresi azınlıklara yönelik haksız uygulamaları nedeniyle zor durumda kalmıştır. Bunun yanında Yunanistan'ın özellikle 1994'ten sonra AB baskısıyla uygulamak zorunda kaldığı farklı politikaların gösterdiği gibi, Soğuk Savaş sonrası gelişen uluslararası eğilimler, azınlıklardan kurtulma yolunu seçen Yunanistan üzerinde azınlık haklarını tanıma yönünde olumlu sonuçlar yaratma potansiyelini ortaya çıkarmıştır.¹⁹ Bir AB üyesi olarak Yunanistan'da üyelik sonrası devam eden haksız uygulamaların sona erdirilmesinde Avrupa Birliği içindeki politik mekanizmaların yeterli olmadığı

¹⁶ "Turkish Minority of Western Thrace", Türk Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acd/minor.htm>.

¹⁷ Yunanistan'daki Uluslararası İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin 7 Ocak 2000 tarihli raporu için bkz: <http://www.greekhelsinki.gr>.

¹⁸ Yunanistan'daki Uluslararası İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin 7 Ocak 2000 tarihli raporu.

¹⁹ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 76.

görülmüşse de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin son yıllarda Batı Trakya Türkleri'nin azınlık haklarının tanınması ve uygulanması lehinde verdiği kararları, pratikte karşılaşılan bazı sorunların çözümünde etkili olmuştur.

Batı Trakya Türkleri'nin hukuksal statüsü, başta Lozan Antlaşması olmak üzere birçok ikili ve çok yanlı uluslararası antlaşma ile güvence altına alınmıştır. Yunanistan'ın, bağlı olduğu uluslararası hukuksal yükümlülüklerle aykırı olarak bugüne kadar Türk azınlığa uyguladığı baskılar son yıllarda ağırlığını kaybetmiştir. Bunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ve uluslararası insan hakları kuruluşlarının faaliyetlerinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak, bugüne kadar uygulanagelmiş olan dışlayıcı politikalar mevcut durumu Türklerin aleyhine değiştirmiştir. Geçmiş süreci ve bugün devam etmekte olan azınlık sorunlarını yansıtmaları açısından aşağıda Lozan başta olmak üzere, uluslararası çok taraflı ve ikili antlaşmalara göre Yunanistan'ın gerçekleştirdiği ihlaller inceleneyecektir.

Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Türk Azınlığının Hukuksal Statüsü

Daha önce de belirtildiği gibi Yunanistan'daki Türk azınlığının statüsünü belirleyen temel antlaşma, 1923 tarihli Lozan Antlaşması'dır. Aynı zamanda azınlık olarak resmen statüsü tanınan tek grup Batı Trakya'daki Müslüman-Türk azınlığıdır. Ancak, sözleşme hükümlerinde Müslüman azınlık olarak tanımlanmış olmaları dolayısıyla Türklerin etnik grup kimliği Yunanistan tarafından kabul edilmemektedir. Bununla birlikte Yunanistan'daki diğer azınlıkların hiçbir şekilde tanınmamış olması karşısında, Batı Trakya'da sayıca da diğer gruplardan üstün olan Müslüman-Türk azınlığının daha iyi koşullara sahip olduğu söylenebilir.²⁰ Yunanistan'ın uluslararası hukuk ihlalleri

²⁰ Yunanistan Makedonları ve Arnavutları hakkında bkz: Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, ss. 23-45.

lerine bağlı olarak, pratikte yaşanan sorunlar sonraki bölümde, hakların konusuna göre ele alınacaktır.²¹ Bundan önce kaba hatlarıyla öncelikle iki ülke arasındaki ikili anlaşmalar, ardından çok taraflı uluslararası antlaşmalar çerçevesinde Yunanistan'daki Türklerin hukuksal durumu değerlendirilecektir.

Türkiye-Yunanistan Arasındaki İkili Antlaşmalarda Batı Trakya Türklerine İlişkin Düzenlemeler

Lozan Konferansı'nda, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesi ele alınmış ve bu konuda 30 Ocak 1923'te bir sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslüman-Türklerin değişimi yapılacak, yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde "yerleşmiş (etabli)" bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, bunlar bulundukları yerlerde kalacaklardı. Bu sözleşme gereğince, sözleşmeyi uygulamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu bir uluslararası komisyon kurulmuştur. Ancak sözleşmenin komisyonca uygulaması ve değişim işlerinin ele alınması ile birlikte, "yerleşmiş" deyiminin kapsamı konusunda Türk ve Yunan temsilcileri arasında, görüş ayrılığı yaşanmıştır. Bu görüş ayrılığından doğan anlaşmazlık Milletler Cemiyetine havale edilmiş, anlaşmazlığın çözümlenemesi üzerine Türk-Yunan ilişkileri gerginleşmiştir.

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen Rumları yerleştirmesi ve buna karşılık olarak Türkiye'nin de İstanbul Rumlarının mallarına el koyması, gerginliği şiddetlendiren önemli bir gelişme olmuştur. 1 Aralık 1926'da imzalanan bir antlaşma ile ahali değişiminin birçok sorunları çözümleniyordu. Ancak, uygulamadaki sorunlar sürünce iki devlet arasında, ahali değişimi sorunlarını yeni esaslara göre düzenleyen 10 Haziran 1930 antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile

²¹ Yunan Yönetimlerinde başvurulmuş anlaşmaya aykırı uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*.

yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi "etabli" deyiminin kapsamı içine alınmıştır. Ayrıca, her iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda da birçok düzenlemeler yapılarak 6-7 yıldır devam etmekte olan anlaşmazlık sona erdirilmiştir.

1930 Anlaşması iki taraf arasındaki buzları kırmış ve Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Türk hükümeti Venizelos'u Türkiye'yi ziyarete davet etmiş ve ziyaret 1930 Ekim sonlarında gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sırasında, 30 Ekim 1930'da iki devlet arasında üç antlaşma imzalanmıştır: Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Hakkında Protokol; İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi. Bu sonuncu sözleşme, iki taraf uyruklarına kendi ülkelerinde birçok ayrıcalıklar tanımaktaydı ki, bundan asıl yararlanan Yunanlılar olmuştur. Böylece Türk-Yunan ilişkilerinde 1954 yılına kadar sürecek olumlu bir süreç başlamıştır.²²

Sonraki dönemde Türkiye-Yunanistan arasında imzalanan 1951 ve 1968 tarihli ikili iş birliği protokolleri de, etnik, ulusal, ve dinî azınlıkların bilinçlenme sürecine saygı gösterilmesini, öğretmen ve ders kitabı değişimi yapılmasını öngörmektedir.²³

Çok Taraflı Uluslararası Antlaşmalarda Yunanistan'ın Azınlıklara Yönelik Yükümlülükleri

1965 tarihli Irk Ayrımcılığı Hakkındaki Uluslararası Konvansiyon, 7 Mart 1966'da imzalamış ve 18 Haziran 1970'te onaylamış olması dolayısıyla azınlık politikaları konusunda Yunanistan'ı bağlayan ilk uluslararası metindir. Konvansiyonun ikinci hükmü, gerek bireysel haklar alanında gerekse kamusal alanda ayrımcılığı yasaklamaktadır.²⁴

²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995*, Cilt 1-2, Alkım Yayınevi, Ankara, ss. 325-326.

²³ Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlar'da Azınlık Sorunu...*, s. 3.

²⁴ Michael Stephen, "The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace", *Perceptions*, Cilt 3 (4), Aralık 1998-Şubat 1999.

Yunanistan'ın, 1974'te onayladığı Avrupa Temel Özgürlükleri ve İnsan Haklarını Sözleşmesi, azınlıkların da sözleşme konusu haklardan yararlanmasını teminat altına alan bir diğer çok taraflı antlaşmadır. Azınlık haklarını koruyan Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasî Haklar Sözleşmesi'ni (ICCPR) ise 5 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe koymuş olması dolayısıyla, Yunan devleti uluslararası yükümlülük altındadır. Bu sözleşmenin 27. maddesi, 'bir azınlık grubuna ait bireylerin, kendi gruplarına ait insanlarla bir arada bulunabileceklerini, kendi kültürlerini, dinlerini ve dillerini kullanma ve uygulama hakkından yoksun bırakılamayacaklarını' öngörmektedir.²⁵

Yunanistan'ın bağlı olduğu bir diğer çok taraflı uluslararası belge, 1992 tarihli "Birleşmiş Milletler Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Ait Bireylerin Hakları" adlı bildiridir. Bildirinin 1. maddesine göre, Yunanistan kendi sınırları içerisinde yaşayan ulusal, etnik, dinsel, dilsel ve kültürel azınlıkların varlığını korumakla ve kimliklerini sürdürebilmelerini sağlamakla yükümlüdür.²⁶

Avrupa Konseyinin 1995'te kabul ettiği "Ulusal Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme" 1998'de yürürlüğe girmiştir.²⁷ Yunanistan 1997 yılında bu sözleşmeyi imzalamış; ancak Yunan Parlamentosunca henüz onaylanmamıştır.²⁸ Bu nedenle doğrudan bağlayıcılığı söz konusu olamamakla birlikte, prensip olarak sözleşmede yer alan hükümler diğer uluslararası sözleşmelerde yer alan ayrımcılığın yasaklanması gibi temel ilkelerle örtüşmektedir.

Yunanistan Anayasa Hukukunda Azınlıkların Durumu

Yunan hukukunda bugüne kadar azınlığa yönelik en ağır haksız uygulamalara dayanak olan düzenleme, 1998'de kaldırılmış olan 1955 tarihli yurt-

²⁵ Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlar'da Azınlık Sorunu...*, s. 2.

²⁶ Michael Stephen, "The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace".

²⁷ Avrupa Konseyinin İnsan Hakları web sitesine bkz: http://www.humanrights.coe.int/prothr/pdfs/ProtHR_TR.pdf

²⁸ Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlar'da Azınlık Sorunu...*, s. 3.

taşlık yasasıdır. Anayasal düzeyde getirilmiş bulunan garantilere rağmen, Türkler geçici olarak ülkeden ayrıldıklarında (çoğunlukla Türkiye'deki yakınlarını ziyaret amaçlı çıkış yapılmıştır) Yunanistan'a geri dönüşlerine izin verilmemiştir. Yunan Vatandaşlık Yasası'nın "Yunan kökenli olmayan Yunan vatandaşlarının, geri dönme niyeti olmadan ülkeyi terk etmesi hâlinde vatandaşlıktan çıkarılması"nı öngören 19. maddesi işletilmiştir.²⁹

1955 tarihli ve 3370 sayılı Vatandaşlık Yasasının 19. maddesi: "Grek olmayan etnik kökenden bir kişi, geri dönme niyeti olmaksızın Yunanistan'dan ayrılırsa, bu kişinin Grek yurttaşlığını yitirdiğine hükmedilebilir. Bu hüküm, yurt dışında doğmuş ve oturmakta olan Grek olmayan etnik kökenli kişilere de uygulanır. Ana babasından ikisi birden ya da hayatta olan yurttaşlığını yitirmiş olan reşit olmayan çocuklardan yurt dışında yaşayanlar da yurttaşlığını yitirmiş olarak ilân edilebilir. Yurttaşlık Konseyinin aynı yönde alacağı karara dayanarak bu konularda İçişleri Bakanlığı karar verir."

Bu hükümle yurttaşlık uygulamasına ırkçı bir yaklaşım getirilerek anayasadaki belirli hükümlere de aykırı düşülmüştür. Yunan Anayasası'nın 4/1. maddesi tüm Yunan vatandaşlarının kanun önünde eşitliği ilkesini vurgulamakta; aynı maddenin 3. fıkrası ise: "Yunan vatandaşlığı sıfatının kaybettirilmesi; ancak başka bir ülke yurttaşlığının isteyerek kabul edilmesi ya da başka bir ülkede Yunan ulusal çıkarlarına aykırı eylemlere katılmış bulunma hâlinde gerçekleşebilir." demektedir.³⁰ Bununla birlikte yurt dışına giden bir azınlık mensubu hakkında, vardıkları kaniya göre Yunan makamları, kişileri resen yurttaşlıktan atabilme olanağına sahip olmuşlardır. Açıkça görülüyor ki düzenlemenin amacı Batı Trakya azınlığının sayısını mümkün olduğunca azaltmaktır. Bu yönüyle, yasaya dayanılarak yapılan uygulamalar uluslararası düzeyde de tepki almıştır. ABD'nin 1990 tarihli Yunanistan raporu, Yunanistan'da sürgün cezasının Anayasaya aykırı olduğunu, etnik

²⁹ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 189.

³⁰ <http://www.greekembassy.org/general/constitution.html>

bakımdan Grek olmayanların yurttaşlıklarını yitirmelerini sağlayan idari kararname yolunun ise bunun istisnasını teşkil ettiğini belirterek, yurttaşlıktan atmayı "sürgün" olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur.³¹ Uluslar arası gözlemcilerin aynı doğrultuda Batı Trakya'ya gösterdikleri ilgi sonucunda 1955 tarihli yasa Yunan İçişleri Bakanlığının direnmesine rağmen 1998'de kaldırılmıştır.³²

Azınlıkları ilgilendiren bir başka Anayasal hüküm 13/1. maddedir. Bu hüküm dinî inanç özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Buna göre bireysel ve medenî hakların kullanılması, kişinin dinsel inançlarına bağlı değildir.³³ Ancak, 1940 tarihli cami minarelerinin çan kulelelerinden kısa olması zorunluluğunu getiren yasa³⁴ başta olmak üzere, birçok kez yasal düzeyde bu Anayasal hüküm ihlâl edilmiştir. Aynı şekilde günümüze kadar devam eden camilerin tamirine ilişkin ruhsat verilmemesi yönündeki uygulamalar da söz konusu Anayasal düzenlemeye aykırılık teşkil etmektedir. Bunun yanında 13. maddenin 2. fıkrasında kullanılan dil, 1. fıkra ile ters bir doğrultuda inanç özgürlüğüne sınırlama getirmiş olmaktadır.³⁵ 13/2. madde, haklarını güvence altına aldığı 13/1'deki dinî azınlıklara "tanınmış olma" gibi bir vasıf taşımaları şartını getirerek,³⁶ Yunan bürokrasisi ve Ortodoks Piskoposlara Müslüman azınlığın dışındaki dinsel gruplar üzerinde,³⁷ sınırlayıcı kararlar alma imkânı getirmektedir.

³¹ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 31.

³² Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 32.

³³ <http://www.greekembassy.org/general/constitution.html>; Ayrıca bkz: Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 30.

³⁴ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 36.

³⁵ Paskal Milo, "The Constitutional Rights and The Minorities in the Balkans", *Perceptions*, Eylül-Ekim 1997, cilt 2-3, s. 24.

³⁶ International Helsinki Federation for Human Rights, Annual Report 1997.

³⁷ Yunan Hükümeti'nin varlığını resmen tanıdığı azınlığın Müslümanlar olduğu makalenin ilk bölümünde açıklanmıştır. Dolayısıyla 13/2. maddedeki sınırlama Müslümanlar açısından bağlayıcı değildir.

Anayasanın 13/3. maddesi ile inançları yayma eylemine yasaklama getirilmesi, uzmanlarca³⁸ din özgürlüğünün pratikte uygulanmaması imkânı getiren yaklaşımı yansıttığı şeklinde değerlendirilmekte³⁹ ve Yunanistan'ın İnsan Hakları Konvansiyonu'nu imzaladığı hâlde, gereklerini uygulamada yerine getirmeyen tek Avrupa ülkesi olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁰

Yine anayasanın 5. maddesi 2. fıkrasında, milliyet, ırk, inanç farkı gözetilmeden ülkedeki herkesin Yunan devletinin koruması altında bulunduğunu hüküm altına alınmaktadır.

Anayasa haricinde Yunan ulusal mevzuatında azınlıklara ilişkin özel hükümler bulunmadığı halde, mevcut yasalara uygulama sınırları aşılarak, azınlıklar aleyhine kullanıldığına dair örnekler mevcuttur. Bu yöneme en yaygın olarak başvuru alan, mülkiyet hakkının kullanılmasına ilişkin alandır. Özellikle kamulaştırma ve arazi birleştirme gibi yöntemlerle, ilgili yasalara aykırı durumlar yaratmadan azınlık aleyhine ayrımcı uygulamalara gidilmiştir. Bu tip örneklerde Türklerin arazilerine el koymada daha çok üniversite ya da açık cezaevi yapmak gibi bahaneler kullanılmıştır.⁴¹

Uygulamada Türklerin Karşılaştığı Sorunlar

Yukarıda uluslararası hukukta ve Yunan ulusal hukukunda yer alan azınlıklara ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu bölümde ise söz konusu

³⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu anayasa hükmünün din ve vicdan özgürlüğü ilkesine aykırı olduğuna iki kez hükmetmiştir; davalardan birincisi 1993 tarihli Kokkinakis Davası, ikincisi ise Şubat 1998 tarihli "Larrisis and Others v. Greece" davasıdır. Bkz: International Helsinki Federation for Human Rights, Annual Report 1998.

³⁹ BM raporörleri bu hükmün Yunanistan'da inanç özgürlüğünü zedelediğini bildirmektedir. Konu hakkında bkz. International Helsinki Federation for Human Rights, Annual Report 1997; Paskal Milo, "The Constitutional Rights and the Minorities in the Balkans", s. 25.

⁴⁰ Adameantia Pollis, bu Anayasa hükmünün (13-2) Yunanistan'daki inanç özgürlüğünün Avrupa standartlarında uygulanmasını engellediğini; söz konusu madde kaldırılmadıkça Yunan Ortodoks Kilisesi'nin dinsel alana ilişkin kontrol etme ve kısıtlama gücünün süreceğini ifade etmektedir, bkz: Paskal Milo, "The Constitutional Rights and the Minorities in the Balkans", s. 25

⁴¹ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 47.

hukuksal düzenlemelere aykırı olarak, uygulamada karşılaşılan ihlaller somut örnekler verilerek açıklanmaktadır.

Siyasal Haklara İlişkin Sorunlar

Siyasal örgütlenme hakkı Yunan Anayasası'nda düzenlenmediği halde, Batı Trakya Türkleri açısından bu hak uluslararası anlaşmalarla güvenceye alınmıştır. Bununla birlikte uygulamada bu konudaki ihlaller oldukça ileri düzeydedir. Batı Trakya Türkleri'nden Dr. Sadık Ahmet'in bu konudaki faaliyetleri sırasında karşılaştığı engellemeler, durumu açık şekilde ortaya koymaktadır.

Kronolojik sıralamayla gidilecek olursa, ilk kez 1986 yılında, Yunan Parlamentosu ve uluslararası kuruluşlara iletilmek üzere, azınlığın şikayet ve taleplerini içeren bir dilekçeye imza toplamasıyla Dr. Ahmet hakkında yargılama süreci başlamıştır. Başlangıçta bu faaliyeti nedeniyle, "devletin itibarını zedeleyici, uluslararası ilişkilere zarar verici davranışlarda bulunmak, halkı endişeye sevk etmek ve bu amaçla yayın yapmak" suçlamasıyla karşılaşılmış; ardından "yalan haber yaymak ve sahte evrak düzenlemek"ten mahkûm olmuştur. Ağustos 1987'de Sadık Ahmet, iki buçuk yıl hapse mahkûm edilmiştir.⁴² Ancak, konuyla ilgili yapılan başvuru Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyine ulaştırılmıştır. Böylece Yunanistan'da insan hakları gereklerinin uygulanması konusunda uluslararası kuruluşların uyguladığı baskı sonucunda, hükmolunan cezanın infazı süresiz olarak ertelenmiştir. Ardından serbest kalan Sadık Ahmet, seçim öncesi karşılaştığı tüm engellemeler ve sıkıntıya karşın, bağımsız aday olarak parlamento girmeyi başarmıştır.⁴³ Bu gelişmeler Yunanistan'ın azınlıklara yönelik kısıtlayıcı ve caydırıcı yaklaşımının göstergesidir.

1989 seçimlerinden itibaren, bağımsız milletvekili olarak parlamento girmek isteyen Batı Trakyalı adayların seçilme özgürlüğünü kullanmasını

⁴² Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 189.

⁴³ Vladimir Ortakovski, aynı kaynak, s. 189.

engellemek için Yunanlılar hukuk dışı yollara başvurmuşlardır. Önce seçim döneminde Türkiye’de bulunan azınlık mensuplarının oy kullanmasını engellemek üzere grev gerekçesiyle bölgeye uçak ve otobüs seferleri iptal edilmiş, ardından seçim yasasında bağımsız adayların yurt çapında % 3’lük barajı aşması gerektiği yönünde değişiklik getirilmiştir.⁴⁴ Ülke nüfusuna göre bu oran 200 bin oya karşılık gelmektedir ki bununla matematiksel olarak Batı Trakya’dan bağımsız milletvekili çıkarılması imkânsız hâle gelmiştir. Dolayısıyla Türk milletvekilleri Yunan parlamentosuna girebilmek için ancak büyük partiler bünyesinde seçimlere katılabilmektedirler. Bir önceki yasama döneminde üç milletvekilinden oluşan Türk temsilciler grubu varken,⁴⁵ son genel seçimlerde Yunan Parlamentosundaki Türk milletvekili sayısı bire düşmüştür. Rodop bölgesinde PASOK’tan aday olan Galip Galip milletvekili seçilme yeterliğine ulaşan tek Türk aday olmuştur.⁴⁶

Siyasî alandaki Yunan baskısını yansıtan bir başka örnek, 1989 ve sonrasında, katıldığı seçimler dolayısıyla Sadık Ahmet aleyhinde açılan davalardır. 1989’daki suçlamanın konusu, “iftira ve yalan haber yaymak ve Türklük propagandasıyla halk arasında bölünme yaratarak toplumsal barışı bozmak” olmuştur. Birincisinden aklanan Ahmet ikincisinden suçlu bulunarak mahkûm edilmiştir. 1990 yılında Ahmet hakkında benzer suçlamalara dayalı iki farklı dava daha açılmış; ancak uluslararası tepkiler ve Sadık Ahmet’in 1990 seçimlerinde milletvekili seçilip dokunulmazlık kazanması üzerine davalar sonuçsuz kalmıştır.⁴⁷

⁴⁴ Baskın Oran, *Yunanistan’ın Lozan İhlalleri*, ss. 39-40.

⁴⁵ Önceki yasama döneminde Yunan Parlamentosuna giren Türk milletvekilleri, İskeçe’den seçilen Yeni Demokrasi Partisi Milletvekili Birol Akifoğlu, Rodop’tan seçilen PASOK Milletvekili Galip Galip, Rodop’tan seçilen Sol Koalisyon Partisi Milletvekili Mustafa Mustafa’dır.

⁴⁶ “Many Losers and Two Winners in the Greek Elections”, *AIM*, 22 Nisan 2000.

⁴⁷ Baskın Oran, *Yunanistan’ın Lozan İhlalleri*, s. 39.

Dolaşım Hakkına İlişkin Sorunlar

1985’li yıllardan itibaren Yunan makamları, daha önce bahsi geçen Vatandaşlık Yasası’nın 19. maddesine dayanarak yurt dışına çıkış yapan Batı Trakyalı azınlık mensuplarının geri dönmelerini engelleme yoluna gitmiştir. 1990 tarihli *Helsinki Watch* raporuna göre 1980’lerin sonuna doğru Yunan yetkililer Müslüman-Türk azınlığın pasaportlarına belli sürelerle el koyma uygulamasını başlatmıştır.⁴⁸ Uluslararası kuruluşların tepkileri Yunanistan’ı son dönemde bu tür yollara başvurmaktan vazgeçirmiştir.

Soğuk Savaş tehdidi gerekçesine dayanan Yunanistan 376 sayılı yasa ile de , Bulgaristan sınırındaki 10-25 km. derinlikli bölgeyi, “Yasak Bölge” ilân etmiştir. Ancak, iki kutuplu dönemin sona ermesinden sonra da 40 bin Türk’ün yaşadığı Yasak Bölge’ye giriş çıkış uzun bir süre izne bağlı tutulmuştur. Burada yaşayanların seyahatleri ve sosyal faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Bir dönem Bölge, 24:00 - 08:00 saatleri arasında giriş-çıkışlara tamamen kapatılmaktaydı. Burada yaşayanlar evlerinden itibaren 30 kilometrelik bir bölgede bulunmak zorunluluğuna tâbi tutulmuşlar, Soğuk Savaş ortamı uzun süre önce sona ermesine rağmen Yunan yönetimleri buradaki yasaklamaları, uygulamayı sürdürmüşlerdir.⁴⁹ Yasak Bölge kısıtlamaları aşamalı olarak kaldırılmış, günümüzde bu uygulama tamamiyle sona erdirilmiştir.

Yurttaşlık Hakkına İlişkin Sorunlar

Yunan hükümetlerinin Türk azınlığa yönelik en önemli insan hakları ihlâli, vatandaşlık hakkının keyfi bir biçimde geri alınması olmuştur. Bu uygulamaya günümüzde son verilmiş olsa da, pek çok kişinin mağduriyet durumu sürmektedir. Uluslar arası dokümanlar, bu politikaları yasaklayan maddeler içermektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 15. maddesi, Tabiiyet Üzerine Avrupa Sözleşmesi (Yunanistan tarafından 11 Kasım

⁴⁸ Baskın Oran, *Yunanistan’ın Lozan İhlalleri*, s. 33.

⁴⁹ <http://www.balitrakya.gen.tr/kronoloji/yasakbolge.html>.

1997'de imzalanmış; ancak henüz yürürlüğe konmamıştır), Her Türlü İrk Ayırmıcılığının Yasaklanması Sözleşmesi'nin 5. maddesi (Yunanistan 1970'te onaylamıştır), Uyruksuzluğun Azaltılması Sözleşmesi'nin 9. maddesi (Yunanistan tarafından imzalanmamış olmasına karşın, vatandaşlığa ilişkin asgari uluslararası hukuksal standartları belirlemesi yönüyle önem taşımaktadır) Yunan idaresinin Türklere yönelik işlemlerini yasaklamaktadır.⁵⁰

Anayasal güvencelere aykırılığı bağlamında yukarıda ele alınan Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi, tamamen ırkçı bir ölçüt getirmiş olduğu halde Yunan Anayasası'nın 111/6. maddesiyle de koruma altına alınmıştır.⁵¹ Buradan, ayırmıcılığın ilke olarak yasaklayan yasal ve anayasal hükümlerle, ayırmıcı unsurlar içeren Anayasa'nın 111/6. maddesi arasında tutarsızlık bulunduğu gözükmektedir.

Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi, 11 haziran 1998'de çıkarılan hükümet kararnamesiyle kaldırılmıştır. Ardından Kasım 1998'de Yunan Parlamentosu da bu kararnamayı onaylamasına rağmen Yunan yönetimi bu yasayı geçmişe yürütmediği⁵² için, yasanın çıkarıldığı tarihe kadar yurttaşlığı kaybettirilen çok sayıdaki Batı Trakyalı Türk'ün mağduriyeti giderilememiş, dolayısıyla vatandaşlıkları iade edilmemiştir. Sadece 1995 yılı içerisinde, söz konusu 19. madde 72 davada işletilmiştir. Böylece 1996'ya kadar binlerce kişinin haksız şekilde vatandaşlığının kaybettirildiği görülmektedir.⁵³ 1998 yılına ait Yunan resmî rakamları bu tarihe kadar 60 bin kişinin yurttaşlığını kaybettiğini ortaya koymaktadır.⁵⁴

Konuyla ilgili çarpıcı bir örnek, Şahin (Ehinos) nahiye müdürü hakkında yapılan işlemlerdir. Müdür, Yunan makamlarının kendisine yönelttikleri talep

üzerine yurttaşlıktan atmak istedikleri kişiler hakkında "geri dönmek üzere ülkeyi terk etmiştir" belgesi düzenlemediği için, 1991 Nisanında 18 ay hapis ve 3 yıl süreyle medenî haklardan mahrumiyet cezasına çarptırılmıştır.⁵⁵

Bu konuda hatırlanması gereken bir husus da, aynı yasanın, yönetime, Yunanistan aleyhine eylemlere karışan kişileri vatandaşlıktan çıkarma yetkisini veren 20. maddesinin aynen muhafaza edildiğidir. Yani kaldırılan 19. maddeyi tamamlayıcı nitelikteki müteakip maddenin yürürlüğü korunmuştur.

Ayrıca 1998'e kadar 19. maddeye dayanarak yurttaşlıktan çıkarılanlar içerisindeki yaklaşık bin kişi, uyruksuz statüde Yunanistan'da kalmıştır. Ancak bu sürede de 1954 tarihli uyruksuzların statüsüne ilişkin BM anlaşmasından (1975'te Yunanistan tarafından onaylanmıştır) doğan hakları tanınmayarak, ikinci kez mağdur edilmişlerdir.

Müftülük Sorunu

Yunanistan'daki müftülük kurumu 1913 tarihli Atina Muahedelerinde düzenlenmiş ve 1920 tarihli 2345 sayılı yasayla bu düzenlemeler iç hukuka yansıtılmıştır. Ancak, müftülerin karma usulle seçilmesini öngören bu yasa hiçbir zaman uygulamaya konmamış, Müslüman cemaati neredeyse Yunan yönetiminin vesayeti altına alınmaya çalışılmıştır. Görevlendirilmiş olan müftülerin ölümü üzerine, 1990'da çıkarılıp Parlamento tarafından Ocak 1991'de onaylanan 182 sayılı yasa 2345'in yerine geçmiştir. Bugün geçerli olan bu yasanın amacı, müftü belirlenmesinde dışarıya karşı Müslümanları söz sahibi olarak gösterirken, şimdiye kadar olduğu gibi müftü seçiminde Yunan yönetimini tek yetkili ve denetleyici konumunda muhafaza etmektir. Buna bağlı olarak 1991 sonrası bu konuda artan tartışmalar karışıklık yaratmıştır ve hâlâ uygulamada ikilik yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu durum Lozan'a olduğu kadar

⁵⁰ Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, s. 3-4.

⁵¹ Baskin Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 30.

⁵² Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 190.

⁵³ International Helsinki Federation for Human Rights, Annual Report 1997.

⁵⁴ International Helsinki Federation for Human Rights, Greece Annual Report 1999.

⁵⁵ Baskin Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 31.

Yunanistan'ın Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilâtı (AGİT) çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerle de aykırıdır.⁵⁶

Bu konudaki sorunun boyutlarını yansıtan bir uygulama, 1973'te müftülük vasfını haiz olmayan Müslüman Çingene Ahmet Dematoğlu'nun Dimetoka müftülüğüne getirilmesidir. 1967'de ise Müslüman bile olmayan bir kişi, İskeçe müftülüğüne atanmıştır. 1985'te de Yunan yetkililer Müslüman topluluğunun dinî liderlerini belirleme konusundaki hakkını göz ardı ederek müftü atama işlemlerini sürdürmüşlerdir.⁵⁷

1995'te İskeçe seçilmiş Müftüsü Mehmet Emin Aga hakkında, görev gaspı gerekçesiyle on aylık hapis cezasına hükmedilmesi ise, Türkiye'nin tepki göstermesi üzerine iki ülke arası gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Karayalçın, Mehmet Emin Aga'nın serbest bırakılmaması hâlinde, konunun üzerine gidecekleri uyarısında bulunmuştur.⁵⁸ Aynı şekilde seçilmiş Gümülcine Müftüsü İbrahim Şerif'in de kendi yerine atanan kişinin görev alanını gasp ettiği ileri sürülmüş, her iki müftü aleyhinde davalar açılmıştır. 2000 yılında Şerif'in Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde açtığı dava Yunanistan aleyhine sonuçlanmış ve tazminata hükmedilmiştir. Bunun üzerine Yunan Yüksek Mahkemesinin talimatıyla, iki seçilmiş müftü aleyhinde süren davalara bakan yerel mahkemelerde art arda beraat kararları alınmıştır.⁵⁹

Hâlen uygulanmaya devam etmekte olan müftülük konusundaki 1990 tarihli 182 sayılı kararname dolayısıyla, atanmış müftülerle Türk topluluk arasında gerginlikler yaşanmaktadır.⁶⁰ Söz konusu kararname Lozan antlaşması 40. maddesine aykırılık teşkil etmektedir.⁶¹

⁵⁶ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, ss. 60-61.

⁵⁷ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 188.

⁵⁸ Hugh Poulton, "Turkey as kin-state...", s. 207.

⁵⁹ Nur Batur, "İskeçe Müftüsüne Beraat", *Hürriyet*, 6 Temmuz 2001.

⁶⁰ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 23.

⁶¹ 40. madde hakkında bkz. Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 57.

Ağustos 1996'da Kıbrıs'ta sınır ihlâlinde bulunan iki Rum'un öldürülmesiyle Batı Trakya'da durumun gerginleşmesi üzerine, Helsinki İzleme Komitesi ile Helsinki Danimarka Grubu, bölgeye giderek seçilmiş müftüler üzerinde baskının sürdüğü yönünde tespitlerde bulunmuşlardır.⁶² Hâlâ seçilmiş ve atanmış müftüler arasındaki fiilî ayrılık devam etmektedir.

"Türk" Adının Kullanılması Sorunu

Türkiye ile ilişkilerinde Kıbrıs krizi dolayısıyla 1960'ların ikinci yarısında yaşanan sorunlarla birlikte, daha önce resmî evraklarda bile serbestçe kullanılan "Türk" ve "Türkçe" terimlerinin kullanılmasına ciddi kısıtlamalar getirilmeye başlanmıştır.⁶³ 1977'de Gümülcine adının Türkçe telaffuzuna bile yasaklama getirilmiş ve tüm Türkçe yer adları Yunancaya çevrilmiştir. Türkçenin kamusal alanlarda kullanılmasına karşı hapis cezasının getirildiği bu dönemde⁶⁴ Gümülcine Mahkemesi, "Türk" adının dernek ve vakıf isimlerinde kullanılması yasağına uyulmaması gerekçesiyle, Türk Öğretmenler Derneğini kapatmıştır.⁶⁵ Mahkemenin bu kararı 28 Temmuz 1987'de Atina Yüksek Mahkemesi tarafından onaylanmıştır. Yunan Mahkemeleri aracılığıyla Türk azınlık mensuplarına yönelik baskının bir diğer örneğini, ilkokul öğretmeni olan Rasim Hint'in başına gelenler ortaya koymaktadır. 1998'de Rasim Hint, bundan iki yıl önce İskeçe (Xanthi) Azınlık Okuluna, azınlık okulu yerine "Türk Okulu" olarak hitap ettiği için bir yıl görevinden uzaklaştırılmıştır.⁶⁶ Aynı nedenle 1996-1998 yılları arasında görev yaptığı okuldan sürülerek uzak bir dağ köyüne transfer edilmiştir.⁶⁷

⁶² International Helsinki Federation for Human Rights, *Greece Annual report 1997*.

⁶³ Işık Sadık Ahmet, "Bir İnsan Hakları Dramı: Batı Trakya", *Türk Dünyası - II*, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1794.

⁶⁴ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 188-189.

⁶⁵ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 188.

⁶⁶ Hint hakkındaki uzaklaştırma cezası 1109/72, 694 ve 695/77 sayılı yasa hükümlerine dayandırılmıştır: International Helsinki Federation for Human Rights, *Greece Annual Report 1997*.

⁶⁷ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 190.

İsim yasağını ilgilendiren bir diğer mahkeme kararı, Ekim 1998'de Gümülcine (Komotini) Mahkemesinin, içerdği "Batı Trakya" adından dolayı bir dernek adının kayda geçirilmesi hakkında ret yönündeki kararıdır. Mahkeme kararının gerekçesi, bu ismin kullanılmasında Batı Trakya'nın Yunanistan'ın bütünlüğüne karşı kasıtlı bir anlamda kullanılmış olduğudur. Oysa aynı isim, aynı tarihlerde Yunanistan'da bir coğrafi yer adı olarak yerleşmişti ve birçok kuruluşun da adında yer almaktaydı.⁶⁸

Eğitim Alanındaki Sorunlar

Eğitim alanında karşılaşılan Lozan ihlallerinden birisi, 1960'tan itibaren Türkiye'den gelen öğretmenlerin, azınlık okullarında istihdamlarının durdurulmasıyla yaşanmıştır. 1968'den sonra sadece Selanik Özel Akademisinin mezun olanlar Türk okullarına atanabiliyordu. 1984'te ise Yunanistan'ın Türk öğrenciler için, Türk Yüksek okullarına girişte Yunanca yeterli sınavı uygulaması getirmesiyle birlikte durum daha da kötüye gitmiştir. Bunun sonucunda Türkçe eğitim yapılan okulların sayısı azalmış ve eğitim kalitesi de düşmüştür.⁶⁹ Yeterli kitap araç ve gereçlerin sağlanmaması, ya da bu konuda çıkarılan idarî ve bürokratik engellerle eğitim imkânlarının kısıtlanması da 1953-1968'de, Türkiye-Yunanistan arasında imzalanan "Eğitim Protokolü"ne aykırılık teşkil etmektedir.⁷⁰

Eğitimde aynı şekilde diploma denkliği tanınmamasıyla kendini gösteren ciddi sorunlar yaşanmıştır. Yunan idaresi, Türkiye'den görev yapmak üzere gelen öğretmenlerin ve yine Türkiye'deki öğretmen okullarından mezun olan Yunan vatandaşı Türk öğretmenlerin azınlık okullarında görev yapmasını engellemiştir.⁷¹

⁶⁸ Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 190.

⁶⁹ Michael Stephen, "The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace", aynı kaynak.

⁷⁰ Işık Sadık Ahmet, "Bir İnsan Hakları Dramı: Batı Trakya", s. 1795.

⁷¹ M. Cihat Özönder, Halim Çavuşoğlu, "Balkanlar ve Batı Trakya Türklüğü", *Yeni Türkiye 16-Türk Dünyası-II*, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1804.

Ekonomik Alandaki Sorunlar

En temel insan ve vatandaşlık hakkı olan mülk edinme hakkı konusunda da bölge Türkleri mağdur edilmişlerdir.⁷² Batı Trakya Türk toplumunun büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olduğu göz önüne alındığında, arazi sahipliğinde uygulanan ayrımcılığın boyutu ortaya çıkmaktadır. Çok sayıdaki kamulaştırma örneğinin yanında azınlık mallarının alınmasını özendirme ve yasaların azınlık mensupları aleyhine kullanılması gibi yöntemlerle, Türklerin arazileri ellerinden alınmıştır.⁷³

Yıllarca sürdürülen ayrımcı politikalar sonucunda Batı Trakya Türkleri önemli toprak kaybına uğramıştır. Bunun % 50'si sadece kamulaştırma yasalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁴ 1993'ten itibaren Batı Trakya'daki yeni Yunan uygulaması sonucu bu süreç durdurulmuştur. Hatta bu tarihten önce alınan bazı kamulaştırma kararlarının uygulamasından vazgeçilmiştir.⁷⁵ Türklerin arazilerine tecavüz edenler hakkında cezaî takibat yapılmakta olması da bu alandaki iyileşmenin göstergesidir.

Batı Trakya Türklerinin çalışma yaşamında da ayrımcılık ve caydırma politikası izlendiğini ortaya koyan pek çok somut olay yaşanmıştır. Çoğunluğu tarım sektöründe çalışan Türklere traktör ve benzeri tarım aracı alımında lisanslarının verilmemesi, kamu hizmetlerinde istihdam edilmemeleri, ekonomik yaşam standartlarını düşürmüştür.⁷⁶

⁷² Vladimir Ortakovski, *Minorities in the Balkans*, s. 189.

⁷³ Bu konudaki somut örneklerle ilişkin değerlendirme için bkz: Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, ss. 42-45.

⁷⁴ 1952 tarihli 2185 sayılı yasaya dayalı kamulaştırma işlemi; 1980'de Gümülcine'nin Yaka Bölgesi'ndeki kamulaştırma işlemi; 24 Temmuz 1984'te yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesine dayandırılan Sapçı (Sappe), Sirkeli (Filira), Bıyıkluköy (Mistika), İrcan (Arivos), Karacaoğlan (Aratos) ve Kozlubekir (Ariana) adlı Türk köylerinde gerçekleştirilen kamulaştırmalar 630 dolayında Türk ailesinin tek geçim kaynağını elinden almıştır. 821/1948 sayılı yasa, 11747/1987 sayılı valilik kararı da benzer gerekçelere dayanarak uygulanmıştır, bkz: Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, ss. 48-52.

⁷⁵ Gümülcine'deki yan açık cezaevi yapımı gerekçesiyle alınan kamulaştırma kararı uygulanmamıştır: Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 54.

⁷⁶ Michael Stephen, "The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace", aynı kaynak.

İskeçe Eczacılar Derneğine beş yıldır üye alınmadığı için eczane açamayan bir Türk'ün yaptığı başvuru ve İskeçe'li bir Türk öğretmenin, bazı yerlerin isimlerini Türkçe olarak söylediği için beş yıl işinden uzaklaştırılması nedeniyle AİHM'de açtığı dava Yunanistan aleyhine sonuçlanmıştır.⁷⁷ Son birkaç yıl içerisindeki bu gelişmeler uluslararası yargının bölge Türklerinin durumuna olumlu katkıda bulunmasını yansıtmaktadır.

1994'ten sonra yapılan politika değişikliği ile iletişim özgürlüğü alanında da sağlanan gelişmeyle birlikte artık Türk radyolarının işletilmesi açık ya da dolaylı yollardan engellenmemektedir.⁷⁸ Çalışma yaşamına ilişkin hakların ihlalleri de 1990 sonrasında gerçekleştirilen politika değişikliği sonucu, özellikle ruhsat verilmesinden kaçınma şeklindeki uygulamalar, bir ölçüde sona ermiştir.⁷⁹

Azınlık vakıflarını her türlü imkândan uzak tutan vakıflar hakkındaki 1091/1980 sayılı yasa, Batı Trakya azınlığının ve Türkiye'nin tepki göstermesi üzerine kısmen geri çekilmiştir. Ancak, on yılı aşkın bir süre uygulamaya sokulmayan yasa, Ocak 1991'de çıkarılan Cumhurbaşkanlığı karanamesiyle daha da kısıtlayıcı bir mahiyet kazanmıştır. Uygulamada birçok Türk Vakfı, malları üzerindeki yetkilerinin valiliklere devredilmesiyle, ekonomik kaynaklarından yoksun bırakılmışlardır. Günümüzde vakıflar konusundaki sorunlar devam etmektedir.

Yargı Hakkı Sorunu

En temel insan ve yurttaşlık haklarından olan yargı hakkı konusunda Türklere yönelik haksız uygulamalar şaşırtıcı boyuttadır. 25-26 Ocak

⁷⁷ Uluslararası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu'nun Yunanistan'a ilişkin 2002 insan hakları raporu için bkz: International Helsinki Federation for Human Rights'in Web sitesi: <http://www.ihf-hr.org>.

⁷⁸ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 41.

⁷⁹ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 45; Ayrıca bkz: International Helsinki Federation for Human Rights Report, Greece Annual Report 1997.

1990'da yapılan duruşmada İbrahim Şerif'in çevirmenin Türkçe bilmediği görüldüğü halde duruşmaya devam edilmesi Türklerin Yunanistan'da yargı güvencesi hakkında yararlandırılmadığını ortaya koymaktadır. Üstelik davaya bakan üç yargıçtan ikisinin, daha önce azınlık mensupları aleyhine çeşitli usulsüzlüklerde bulunmuş olması⁸⁰ da yargının taraflı yaklaşımına işaret etmektedir. Bununla birlikte Simitis hükümetinin iktidara gelmesiyle, yargı organlarına kadar yansımış bulunan Türklük paranoyasının aşılmasında etkili bazı adımlar atıldığı kabul edilmektedir.

Sonuç

Batı Trakya Türklerinin durumu, Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak, yıllar içerisinde değişken bir grafiğe sahip olmuştur. Yunanlılar Batı Trakya'daki Türkleri her zaman Türkiye çıkarlarının bir aracı olarak algılamışlar ve ulusal güvenliklerine bir tehdit unsuru olarak görmüşlerdir. Yıllar boyu birçok alanda Türklere karşı gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri bu temel motivden beslenmiştir. Ancak, yukarıda belirtilen konular çerçevesinde 1982 ve sonrasında Batı Trakya Türklerinin daha bilinçli ve örgütlü olarak haklarını aradıkları gözlenmektedir.

Uzun süredir maruz kaldıkları hak ihlallerinin devam etmesi üzerine Yunanistan'daki Türk azınlık içerisinde ilk olarak bireysel şikayetler ortaya çıkmıştır. Söz konusu şikayetlerin sayısında 1980'lerin sonlarında büyük bir artış yaşanmış, böylece bu şikâyet ve başvurular zamanla uluslararası kuruluşlara yansımıştır. Kendilerini ilgilendiren tüm davalara sahip çıkan Türkler, Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif gibi azınlığın insan hakları savunucuları ve milletvekilleri aleyhinde gerçekleştirilen yargılama süreci boyunca, her fırsatta gövde gösterileri yapmışlardır. Bununla birlikte duruşmalarda ülke dışından gözlemcilerin de katılması ve insan hakları kuruluşlarının ilgisi Yunanistan üzerinde belli bir baskı yaratmıştır.

⁸⁰ Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, s. 55.

1999 Temmuzunda Yunan Dışişleri Bakanı Papandreu, ilk kez Batı Trakya'da yaptığı bir konuşmada insan haklarını görmezden gelenleri suçlayarak Yunanistan'ın azınlıklara yönelik alışılmış söylemlerine bir istisna getirmiştir.⁸¹ Bununla birlikte insan hakları kuruluşlarının aynı döneme ilişkin raporları, Yunanistan'ın ülkesindeki etnik azınlıkların varlığını inkâr etme şeklindeki tutumunu sürdürdüğünü saptamakatadır. Buradan çıkan sonuca göre Yunan siyasilerinin yaptığı olumlu açıklamalar Batı Trakya'nın sadece Yunanistan değil, Avrupa'nın en geri kalmış bölgesi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

⁸¹ International Helsinki Federation for Human Rights, Greece Annual Report, 2000.

BALKANLAR'DAKİ KÜLTÜR MİRASIMIZLA İLGİLİ GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Z. İBRAHİMİL*

Üç tarafı denizlerle kaplı olan Balkan yarımadası kuzeyde Tuna ve Sava nehirleri ile, güneyde Marmara ve Ege Denizi, doğuda Tuna nehri ve Karadeniz, batıda Akdeniz ve Adriyatik Denizi ile sınırlanmaktadır. Balkan yarımadasının kuzey sınırları tartışmalıdır. Bazen kuzeyde Tuna ve Sava nehirleri ile sınırlanan bölge, bazen de 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kalan toprakları Balkanlar olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar Balkan kelimesi Türkçe "sık ormanlarla kaplı sıra dağ" anlamına gelse de, yarımada'nın Osmanlı literatüründeki adı Rumeli'dir.

Türklerin Balkanlar ile ilk temasları Karadeniz'in kuzeyinden bölgeye gelen Hunlar, Avarlar Bulgarlar, Peçenek ve Kuman Türk boylarıyla olmuştur.² Bununla beraber kalıcı ilişkiler 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan gelen Osmanlı Türkleri ile sağlanmıştır. Bu yüzyılda Balkanlar'a Türk kültürünü ve İslâmiyeti yaymak için başta Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğrencisi

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Smail Tihić, *Islamska Umetnost u Jugoslaviji*, Belgrad, 1979, s. 22.

² Ćiro Truhelka, *Tursko-Slovenski Spomenici Dubrovačke Arhive*, Saraybosna, 1911, s. 28.

Sarı Saltuk olmak üzere, kolonizatör Türk dervişleri gelmiştir.³ Osmanlıların askerî harekâtı başlatmadan önce buraya kolonizatör Türk dervişlerini gönderip dergâhlar açması, bölge insanının Türk kültürü ve İslâmiyetle tanışmasını sağlamıştır. Türk dervişlerine sempati ile bakan yerli halk, 14. yüzyılda Osmanlıların askerî harekâtını kolaylaştırmıştır.

Batı Anadolu Türkmen beylikleri 1263 yılından itibaren çeşitli vesilelerle Rumeli'ne geçmiştir. 1354'te Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşanın Gelibolu'na çıkmasıyla Osmanlıların Balkan fûtuhatı başlamıştır. I. Murat, 1362'de Edirne'yi aldıktan sonra, Türk ilerleyişini durdurmak üzere teşkil edilen Birinci Haçlı ordusunu 1364 yılında Sırp Sındığı'nda, İkinci Haçlı ordusunu 1371 yılında Çirmen Savaşı'nda, Üçüncü Haçlı ordusunu da 1389 yılında Kosova Savaşı'nda yenmiş ve kendisi de orada şehid olmuştur. Osmanlı'nın beylikten devlete geçtiği I. Murat Dönemi'nin bu son savaşı ile Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'nın Türk hâkimiyetine girmesinin yolu açılmıştır.⁴ Oğlu Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Türklerin gücü Tuna nehrini aşmış, 1391 yılında Eflâk olarak adlandırılan Güney Romanya Prensiği Osmanlı hâkimiyetini tanımış, ertesi yıl Selanik fethedilmiştir. 1396 yılında bütün Avrupa ordularının katıldığı bir Haçlı ordusu Niğbolu'da ağır bir yenilgiye uğratıldı. II. Murat tarafından bir diğer Haçlı ordusuna karşı kazanılan 1444 Varna Savaşı, Fetret Devri'nde sarsılan Osmanlı'nın Balkanlar'daki otoritesini sağlamlaştırmıştır. 1448 yılında Haçlılara karşı kazanılan II. Kosova Savaşı ise Türklerin Balkanlar'dan atılma umudunu tamamen söndürmüştür. 1453 yılında İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet 1481 yılında öldüğünde bugünkü Kırım, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Makedonya, Kosova, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Yunanistan toprakları Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştı. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526 Mohaç zaferi ile Budapeşte ve Macaristan Osmanlı hâkimiyetine geçti.

³ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, 1942, s. 135.

⁴ Feridun Emecen, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, 26 Nisan 1989, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, ss. 35-44.

Haçlı Savaşları, feodal beylerin ağır vergileri ve angaryaları, Ortodoks-Katolik kavgaları ve asayişsizlik içerisinde bulunan Balkan halkları, adil ve güçlü Osmanlı yönetiminde, eski yönetimlerinden ve Avrupa'daki diğer yönetimlerden çok daha iyi şartlarda hayatlarını sürdürdüler; güvenlik sağlandı, angarya kalktı, ağır vergiler azaltıldı. Keyfiliğin yerini kanun aldı. Balkanlar'da beş asırdan fazla süren Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi'nde, fethin ilk yıllarından itibaren sistemli bir iskân politikası yürütülmüştür. Anadolu'nun değişik bölgelerinden (özellikle Konya, Karaman, Aydın ve Maraş) aşiretlerin zorunlu iskâna tâbi tutulmasıyla bölge kısa zamanda Türkleşti ve İslâmlaştı.⁵

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Balkanlar'da yoğun bir imar faaliyetine girildi. Mevcut şehirler yeni bir anlayışla imar ve ihya edilirken yeni şehirler ve yerleşim yerleri kurulmuştu. "Bir cami ve onun etrafında kümelenen kültürel, sosyal ve iktisadî kuruluşların oluşturduğu" külliye mahalleleri, mahalleler de şehirleri meydana getirdi. Külliye denilen ve toplumun her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteki bu kompleksler, varlıklı insanların kurdukları vakıflarla hayatîyetlerini sürdürebildiler. Devlet gücüne, zenginliğe ve bu zenginliğin hayrata dönüşmesine dayalı bu yeni kültür modeli, Müslüman olan olmayan demeden, bütün İmparatorluk tebaasını kuşattı.⁶

Şehir merkezlerinde, cami-mescit, tekke-zaviye ve türbe gibi dinî; han, bedesten, kervansaray, arasta ve çarşı gibi ticarî; imaret, hamam, köprü, su kimeri, çeşme ve saat kulesi gibi sosyal; mektep, medrese ve kütüphane gibi eğitim; kale, kule-ocak, burç ve tabyalar gibi askerî yapılar inşa etmek suretiyle, Türk şehir dokusu anlayışı bölgeye hâkim kılındı. Bu suretle bölgeye yeni bir yaşama tarzı, hayat ve medeniyet getirildi. Bulgaristan'da

⁵ Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşaeli Livası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 1952, s. 158.

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Manastır", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu*, 12-13 Ekim 1998, Manastır, Bitola, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1999, ss. 21-35; Hamdija Kreševljaković, "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine*, sayı 2, Saraybosna, 1954, s. 12.

Sofya ve Filibe'de; Makedonya'da Üsküp, Manastır ve Ohri'de; Arnavutluk'ta Berat ve Korça'da; Macaristan'da Budin ve Peç'te; Romanya'da Babadağ ve İshakça'da; Bosna-Hersek'te Saraybosna, Travnik ve Poçitel'de; Yunanistan'da Selanik ve Gümulcine'de; Kosova'da Prizren ve İpek gibi Balkanlar'ın değişik şehirlerinde, Türk şehir dokusunun kısmen de olsa günümüze kadar gelebildiğini görmek mümkündür. Balkan şehirlerindeki Osmanlı yapıları, Anadolu'da, Bursa, Edirne, Amasya, İznik ve Manisa gibi şehirlerdeki anıtsal yapılarla boy ölçüşebilecek bir düzeydedir.

1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da toprak kaybı süreci başlamıştır; Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya ve Transilvanya Türk hâkimiyetinden çıktı. Takip eden yıllar Karlofça ile kaybedilenlerin yeniden kazanılabilmesi uğraşı içinde geçmiştir. Ancak, bu mümkün olmadı. 1809-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması ile Belgrad ve çevresinde otonom bir Sırbistan Prenslığı; 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile küçük bir Yunanistan Devleti; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile de otonom bir Bulgaristan Prenslığı kuruldu. Berlin Kongresi sonucunda Bosna-Hersek, Avusturya yönetimine bırakıldı, Romanya ve Sırbistan ise bağımsızlıklarını kazandılar. 1912-13 Balkan Savaşları sonunda Makedonya Türk hâkimiyetinden çıktı ve yaklaşık olarak bugünkü batı sınırlarımız çizildi.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi ve saha araştırmalarına dayanarak kaleme aldığı *Avrupa'da Osmanlı Mimarisi* adlı dört ciltlik külliyyatında,⁷ Balkanlar'da beş asırdan fazla süren Türk hâkimiyeti döneminde 15.787 mimarî yapının inşa edildiğini ortaya koymuştur. Araştırılmamış veya kayıp vakıf kayıtlarındaki eserler ilâve edilecek olursa, bu sayının daha da artacağı tabiidir.

⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, Cilt 1-4, Kitap 1-6, İstanbul, 1981-1982.

Söz konusu eserlerin bir kısmı daha Osmanlı hâkimiyetinde iken depremler, yangınlar ve isyanlar sonucunda ortadan kalktı. Balkanlar'ın Türk hâkimiyetinden çıkışına paralel olarak, Türk yapılarının büyük bir kısmı yıkılıp ortadan kaldırıldı; bir kısmı da birkaç duvar parçası veya harabe hâlinde, çok az bir kısmı da eski orijinal hâliyle veya tamiratlarla değişerek günümüze ulaşabildi. Osmanlı hâkimiyetinden sonra Balkan ülkelerindeki yönetimler, kalan Türk eserlerini de şehirlerdeki yeni imar plânlarını bahane ederek ortadan kaldırmak yoluna gittiler.

Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti dönemine ait şehir imar plânları incelendiğinde, şehir merkezlerinde cami ile birlikte Hristiyanlara ve Yahudilere ait kiliseleri ve Sinagogları görmek mümkündür. Osmanlı'nın Balkanlar'da her çeşit etnik yapıya, dinî inanca ve kültüre sahip olanlara hoşgörü ile yaklaştığını ve hatta bunlara ait dinî yapıların inşaatında da maddî katkıda bulunduğunu tarihî vesikalardan öğreniyoruz. Bosna-Hersek'te Saraybosna, Bihaç, Mostar; Bulgaristan'da Sofya, Filibe; Makedonya'da Üsküp, Manastır ve Ohri; Yunanistan'da Selanik ve Serez gibi şehirlerin merkezlerinde caminin yanında, belirli mesafelerle Katolik, Ortodoks Kiliseleri ile Yahudi Sinagogunun bulunduğunu görüyoruz.

Saraybosna'da "Başçarşı" olarak anılan meydanda, Boşnakların Gazi Hüseyin Bey Camii, Katoliklerin Sv. Josip (St. Joseph) Katedrali, Ortodoksların Sv. Petra ve Pavla (St. Peter and St. Paul) Kilisesi ile Yahudilerin Sinagogu bulunmaktadır. Dört ayrı din ve kültüre ait dinî yapıların birbirinden 500 metre uzaklıklarla aynı meydanı paylaşması, kültürler arası kardeşlik ve hoşgörü örneğinin şehir mimarisinde sergilenmiş en güzel hâlidir. Şehir merkezinde dört farklı etnik gruba, din ve kültüre ait bu dinî amaçlı yapıların hepsi Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiştir. Saraybosna'nın, son Bosna-Hersek Savaşı'na kadar (1992-1995), "Kültürler Arası Hoşgörü Şehri" olarak anılmış olması, Osmanlı'dan kalan bu hoşgörü mirasına bağlıdır. Bununla birlikte Sofya'da "Georgi Dimitrov Meydanı"nda Arkeoloji Müzesi olarak faaliyet gösteren Mahmut Paşa Camii'nin Sv. Sofija (St. Sofia) Kilisesi ve Yahudi Sinagogu ile; Selanik'te İmaret Camii (Alaca Camii)'nin, Sinagog ve Rotondo Anıtı ile; Üsküp'te Sultan Murat Camii'nin

Sv. Kliment Kilisesi ve Katolik Katedrali ile; Manastır (Bitola)'da İshakiye Camii'nin, Yahudi Sinagogu Sv. İliya Ortodoks Kilisesi ile; Peç'te günümüzde kilise olarak kullanılan Kazım Paşa Camii ile Protestan ve Katolik Kiliseleri büyük bir tolerans ve hoşgörü üçgenini oluşturmaktadır. Bu örnekler, Balkanlar'da asırlardır devam eden hoşgörüyü şehir mimarisinde en iyi şekilde sergilemektedirler. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı, Balkanlar'daki hâkimiyetinin zayıflamasıyla toprak kaybetmeye başlamış ve bunun ardından da tolerans, hoşgörü ve kardeşliğin yerini şiddet, nefret, etnik çatışmalar ve savaşlar almıştır. Bu etnik ve kültürler arası savaş ve çatışmaların neticesinde de her kültüre ait birçok tarihî eser yıkılmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Sofya'da 44 cami faaliyet gösterirken söz konusu savaştan sonra tamamına yakını yıkıldı.⁸ Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Üsküp ve Saraybosna gibi pek çok şehirde buna benzer olaylar yaşandı. 1689'da Üsküp'ün Avusturya işgali sırasında şehirde bulunan bütün camiler ateşe verilmiştir. 1878'de Berlin Antlaşması ile Saraybosna'ya giren Avusturya ordusunun bir gecede 120 camiyi ateşe verdiği bilinmektedir.⁹ En son olarak Bosna Savaşı'nda 200 binin üzerinde insan hayatını kaybetti, 17 bin çocuk öldürüldü, 27 bin çocuk yetim kaldı, 2.965 tarihî eser yıkıldı. Yıkılan yapılardan, 1.765'i dinî amaçlı eserlerdi. Bu savaşta kısmen veya tamamen tahrip olan cami sayısı 1.185, Katolik Kilisesi 495, Ortodoks Kilisesi 59 ve Yahudi Sinagogu 6'dır. Bunun yanında ortak kültür mirasına sahip, önceki kültürlerle ait tahrip edilen yapıların sayısı ise 419'dur.¹⁰

⁸ Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimarî Eserlerine Etkisi", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2000, ss. 602-614.

⁹ Alija Nametak, "Islamski Kulturni Spomenici Turskog Perioda u Bosni i Hercegovini", *Glasnik I.V.Z.*, sayı 6, Saraybosna, 1939, s. 17.

¹⁰ Sabira Husedzinović, *Kulturna Baština*, Saraybosna, 1998, s. 2.

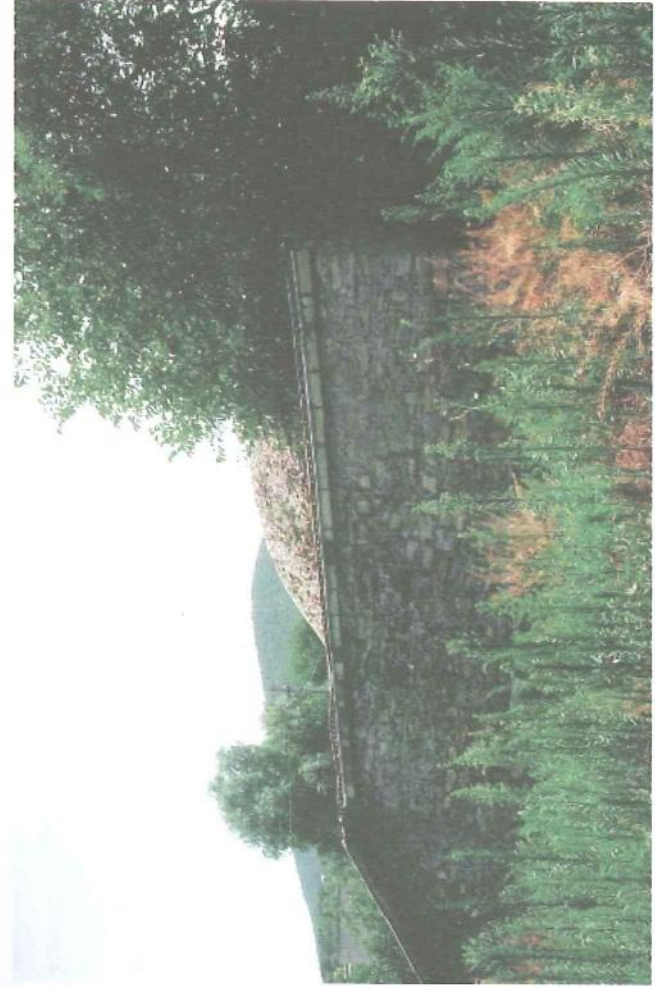
Balkanlar'da Türk eserlerinin durumuna genel olarak bakıldığında, Eski Yugoslavya ülkelerinden Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'daki yapıların, diğer Balkan ülkelerine nispetle daha iyi korunmuş oldukları söylenebilir. Türklerin ve Müslümanların azınlıkta kaldığı Bulgaristan, Romanya veya tamamen terk ettikleri Sırbistan, Macaristan, Karadağ ve Hırvatistan gibi ülkelerde bulunan Türk eserlerindeki tahribat ise daha büyük boyutlardadır. Bu ülkelerdeki Türk eserleri ya bakımsız ya da kendi hâllerine terkedilmiş durumdadırlar. Türklerin ve Müslümanların bulunmadığı yerlerdeki Türk eserlerinden ayakta kalabilenler ise, sahihsiz kaldıkları için kuruluş amaçlarının dışında hizmet vermektedirler. Bu eserlerin kuruluş amacına yönelik fonksiyonuna ihtiyaç yoksa, orijinalitesini bozmadan farklı işlevlerde kullanılmasını normal karşılıyoruz. Ancak, bu yapıların yansıttığı tarih, sanat ve kültürü çarpıtarak, orijinal hâlden uzak, farklı kültür ve medeniyetlerin eseriymiş gibi sunulmasının ne o esere nede o ülkeye faydası yoktur. Tarihî eserin, ancak kendi tarihini ve kültürünü yansıttığı sürece değeri vardır. Balkan ülkelerinde Türk eserleri üzerine yapılan bu müdahalelerin hem iyi hem de kötü örneklerini görmek mümkündür. Bu özelliklere dikkat edilerek işlev değişikliği yapılan Türk eserleri arasında Bulgaristan'da; Sofya'da Mahmut Paşa Camii başlangıçta kilise, şimdi müze, Vidin'de askerî kışla şimdi Etnografya Müzesi, Macaristan'da; Budapeşte Sokollu Mustafa Paşa Hamamı yine hamam, Peç'te Kazım Paşa Camii, şimdi kilise, Yakovalı Hasan Paşa Camii, şimdi müze, Makedonya'da; Üsküp'te Davut Paşa Hamamı, şimdi resim galerisi, Kurşunlu Han, şimdi Arkeoloji Müzesi, Sulu Han, şimdi Güzel Sanatlar Müzesi gibi yapıları sayabiliriz. Buna karşılık yapının yansıttığı kültür, sanat ve mimarî özelliğine bakılmadan ve hatta bilinçli olarak değiştirilen yapılar arasında Makedonya'da Manastır (Bitola) ve Pırlepe'deki Saat Kulelerine hac takılması; Sofya'da Sofi Mehmet Paşa Camii'nin orijinal hâli bozularak Sv. İliya Kilisesi'ne dönüştürülmesi; Zigetvar Ali Paşa Camii tamamen değiştirilerek kiliseye çevrilmesi gibi örnekleri verebiliriz.

Gerek Bosna-Hersek ve gerekse Kosova savaşlarında hasar gören eserlerin restorasyonu ehil olmayan kurum, kuruluş ve kişiler tarafından

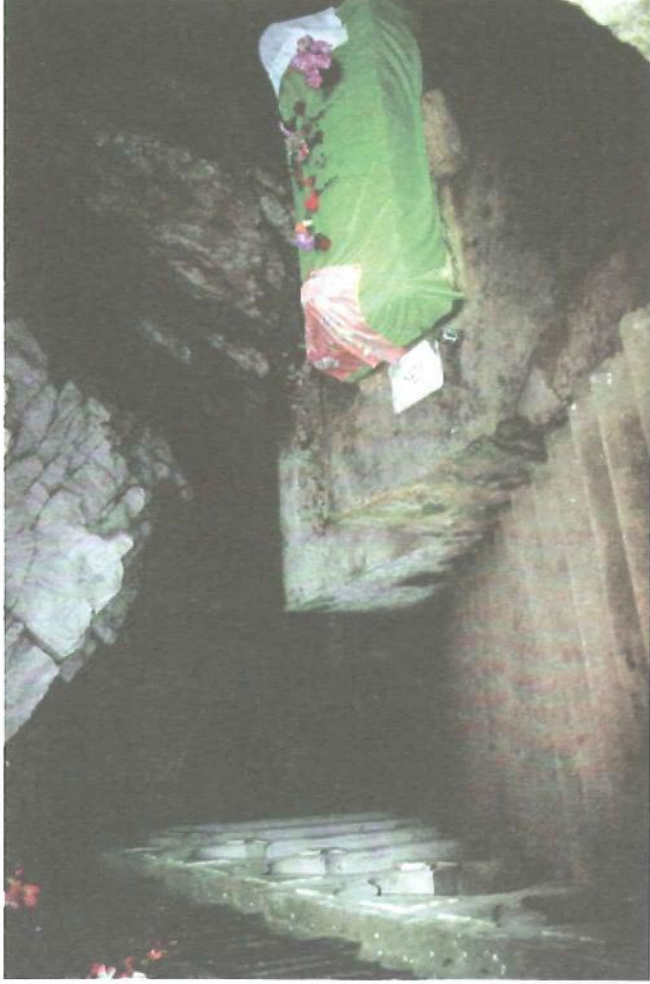
yapılarak, telâfisi olmayan ikinci bir tahribata sebep olmaktadır. Balkan ülkelerindeki bu yapıları sadece bir cami, medrese, han, hamam ve köprü gibi görmemek gerekir. Bu eserler bir kültürü, bir medeniyet sanatını ve tarihi yansıtmaktadırlar. Türk eserlerinin bu mimarî özelliklerini göz önünde bulundurmadan yapılan onarımlar, hem eserin ortadan kalkmasına, hem de insanlığın ortak mirası olan bir yapının kaybolmasına aracı olmaktadır. Maalesef Suudi Arabistan ve İran Başta olmak üzere Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi İslâm Ülkeleri, Bosna-Hersek'te, Kosova'da ve Arnavutluk'taki Türk eserlerinin onarımında, bilinçli olarak bu tahribatı yaptıkları görülmektedir.

Balkanlar'da Türk eserleri, Türklerin haklı olarak iftihar kaynağı olmanın yanı sıra, aynı zamanda bölgede yaşayan insanların ve insanlığın ortak mirası ve zenginliğidir. Bu itibarla söz konusu eserlerin korunması, aslına uygun bir şekilde restore edilmesi ve kullanılması için öncelikle Türkiye ve Balkan ülkelerinin ilgili kurumlarının iş birliği içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Başlangıçta Balkanlar'daki Türk eserlerinin bir envanterinin hazırlanmasına ihtiyaç vardır. Başlatılacak ortak onarım projelerine uluslararası kuruluşlardan da maddî destek istenebilir. İnsanlığın ortak mirası olan bu eserlerimizin onarımına, her ülke ve kuruluştan destek bulunabileceğini umuyoruz.

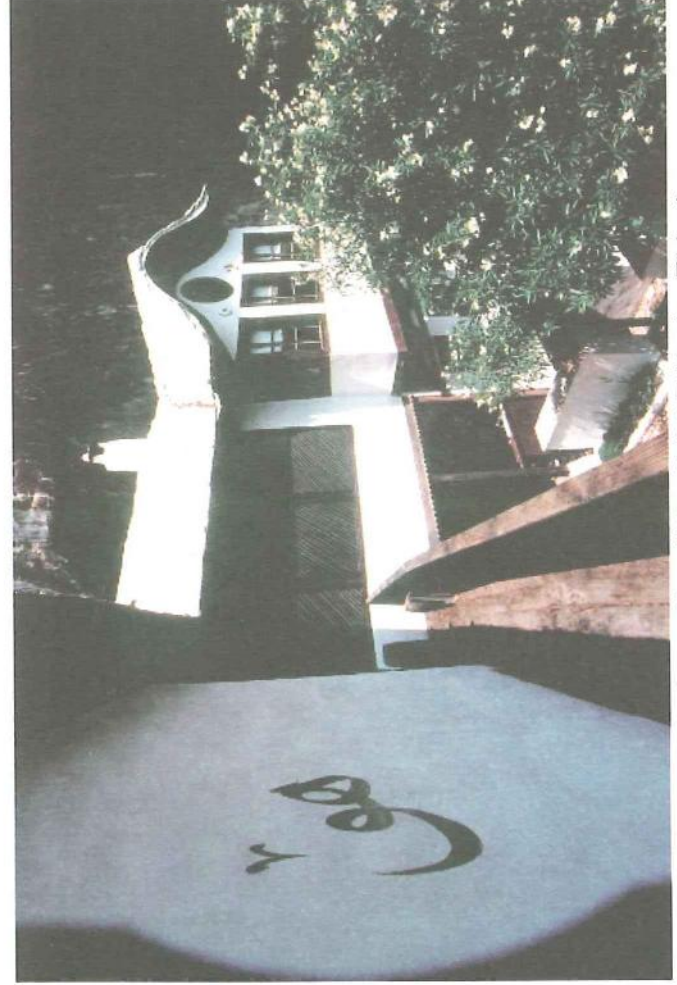

Babadag (Romanya), Sarı Saltuk Türbesi

Kruya (Amavutiuk), Sarı Saltuk Türbesi

Blagay, (Bosna-Hersek) Sarı-Saltuk Tekkesi ve Türbesi

Obrocište-Balcık (Bulgaristan), Akyazılı Tekkesi ve İmareti

Budapeşte, Gül Baba Türbesi

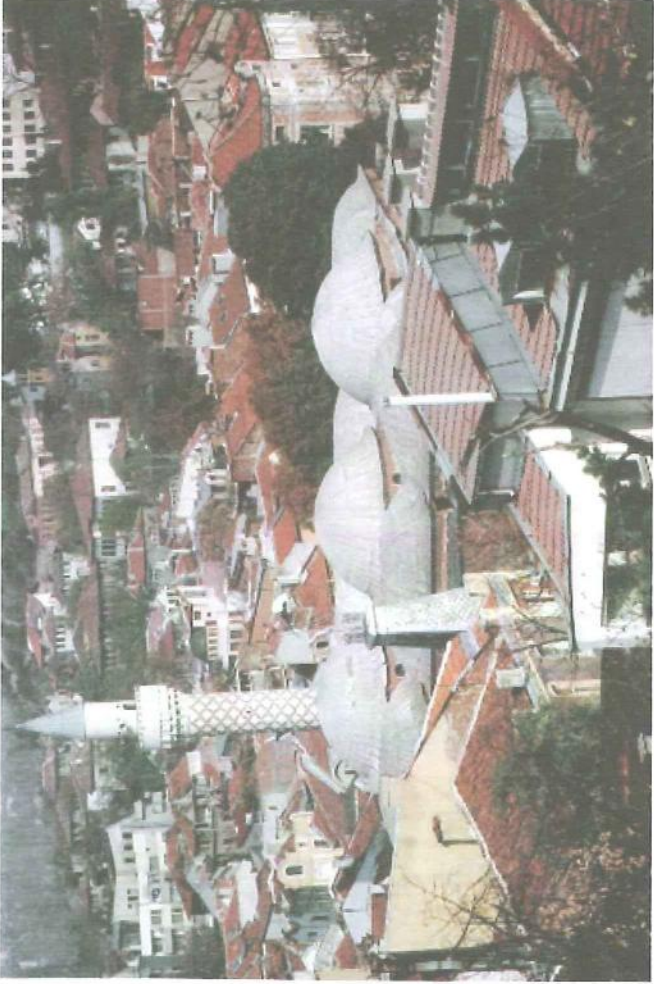

Priştine (Kosova), Sultan Murat Hüdevendigar Türbesi

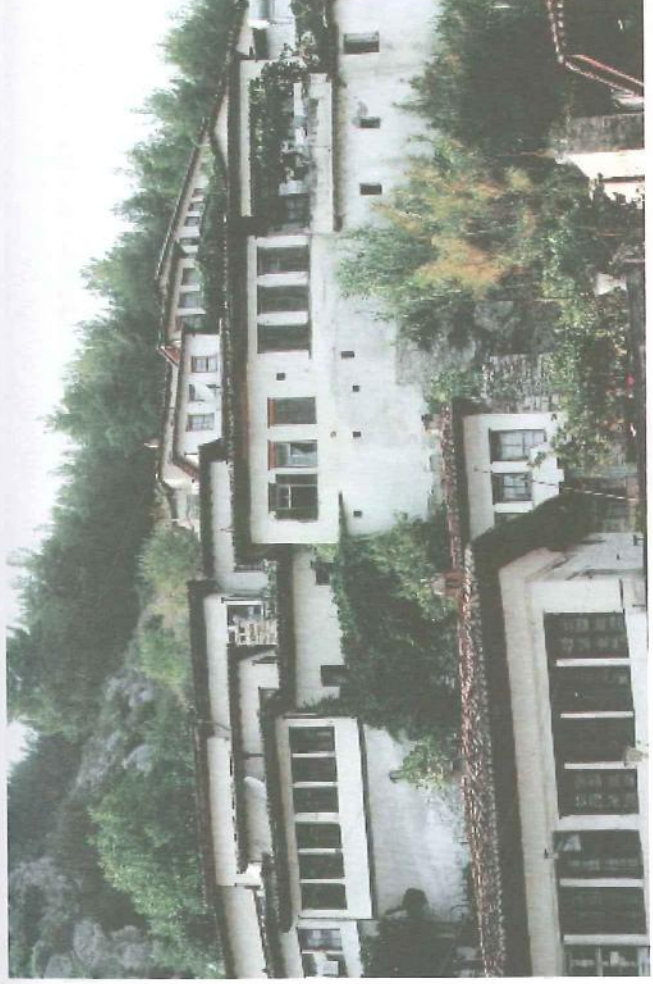

Üsküp (Makedonya), Sultan Murat Camii ve Genel Görünüşü

Filibe (Bulgaristan), Sultan Murat Hüdavendigâr ve Genel GörünüŖü

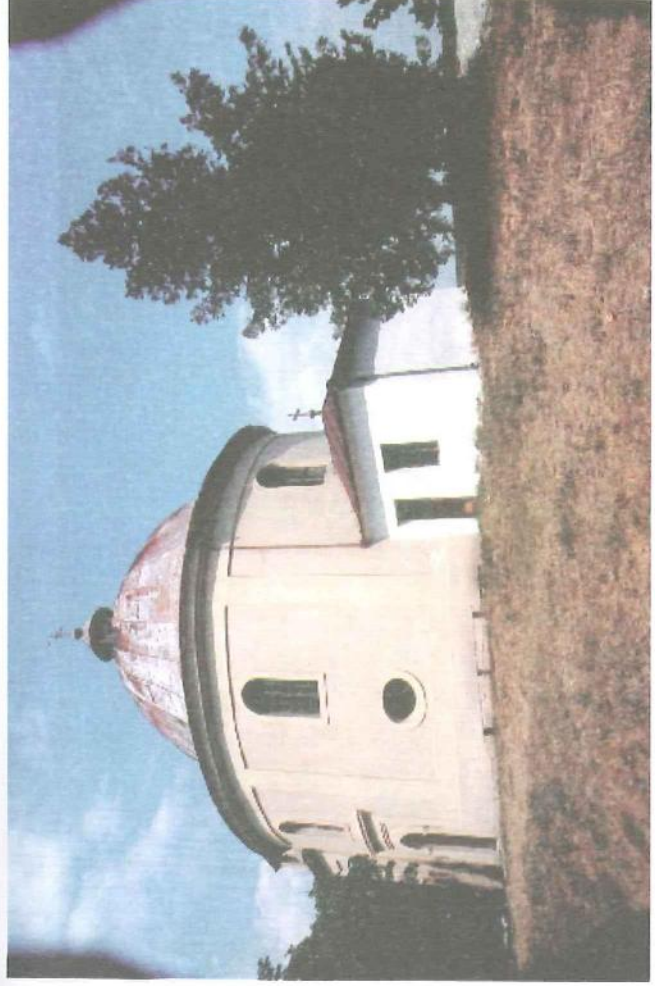

Berat (Arnavutluk), Genel GörünüŖü

Selanik (Yunanistan), Atatürk'ün Doğduğu Ev

Karlovyca, Sremski Karlovac (Voyvodina-Sırbistan), Karlovca Antlaşması'nın Yapıldığı Bina

Saraybosna, Gazi Hüseyin Bey Camii Avlusu

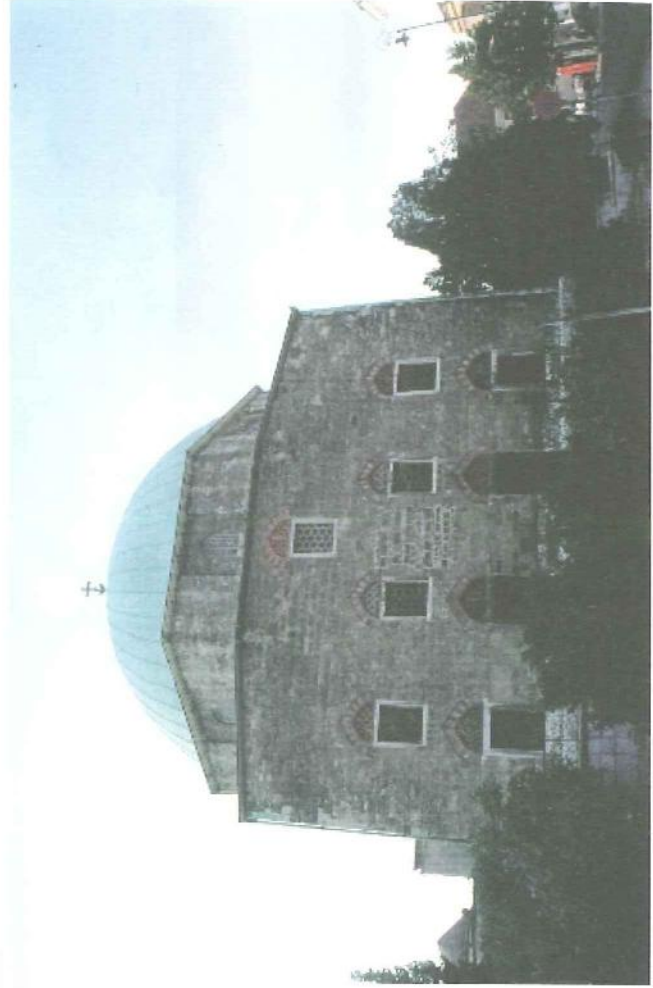

Petrovaradin (Voyvodina-Sırbistan), tekkeden kiliseye dönüştürülmüş bir yapı, hilâl ve haç birlikte verilmiştir

Sofya, Mahmut PaŖa Camii

Peç (Macaristan), Kazım PaŖa Camii

Estergon (Macaristan), Kale

Budapeşte, Türk Şehitliği

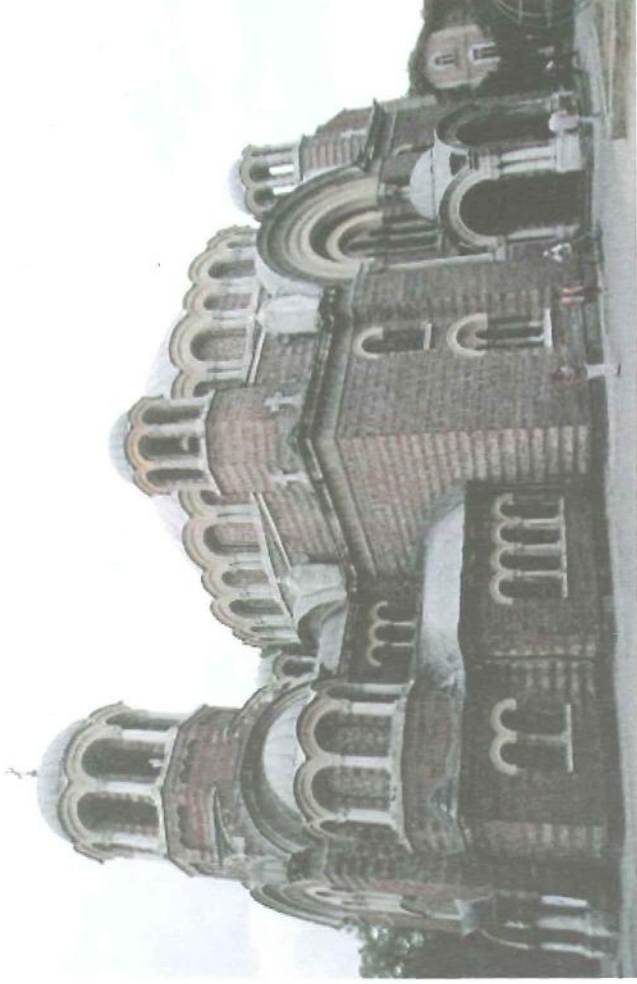

Mohaç Muharebesi Açık Hava Müzesi

Üsküp, Kurşunlu Han

Sofya, Sofu Memet PaŖa Camii (Kara Camii)'nin Kiliseye evrilmiŖ Hâli

Kavala (Yunanistan), Mehmet Ali PaŖa Medresesi'nin turistik bir tesise dnŖtlmesi

Mostar, Mostar Köprüsü Yıkılmış Hâli

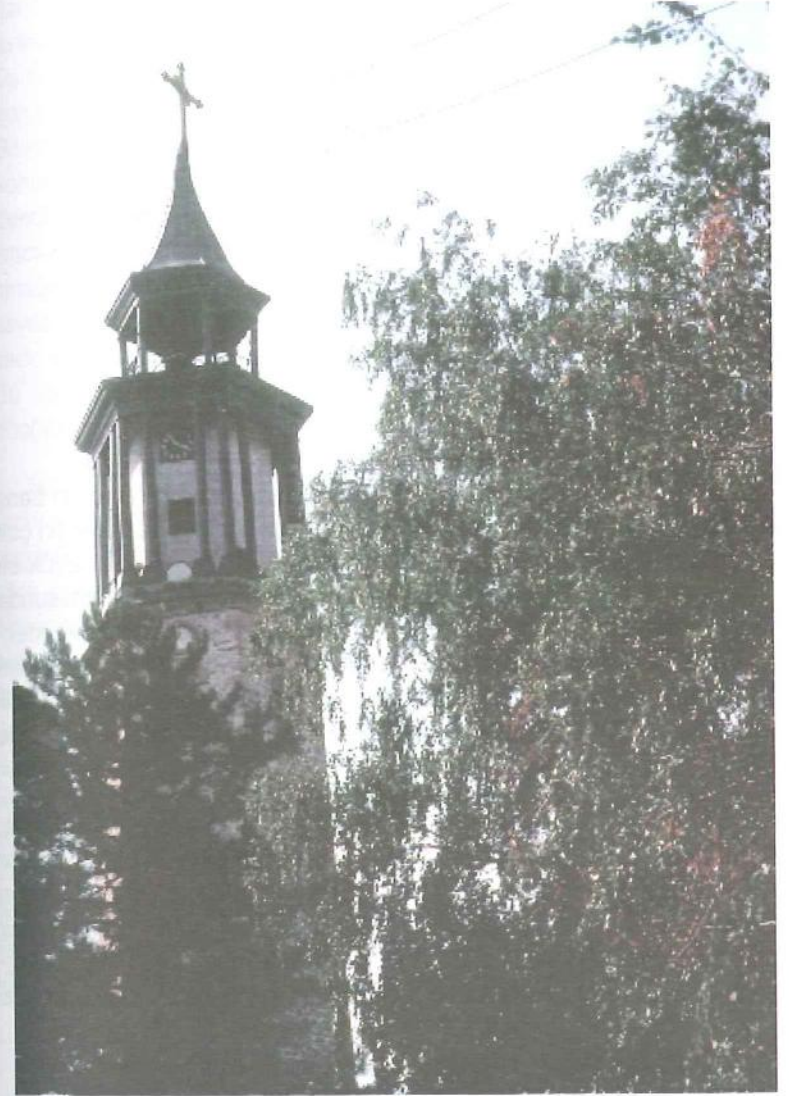

Viçitirin-Vushtri (Kosova), Gazi Ali Bey Camii
(2000 yılında Suudi Arabistan tarafından onarılan bu cami üzerindeki Türk mimari özellikleri bilinçli olarak ortadan kaldırılmıştır)

Manastır-Bitola (Makedonya), Saat Kulesi ve tepesine dikilmiş haç

Pirlepe (Makedonya), Saat Kulesi ve tepesine dikilmiş haç

BALKANLAR'DA TÜRK EDEBİYATI

Prof. Dr. Mustafa İSEN*

Giriş

Balkanlar'daki Türk yönetimi (1354-1912) ve ardından gelen uzun barış devresinde (1389-1699) ortaya çıkan gelişmelerin, özellikle de bölgenin çok ihtiyacı olan istikrarın ardından bilim, kültür ve sanat alanında da büyük bir ilerleme olmuştur. Balkan şehirlerinin Osmanlı uygarlığı doğrultusunda gelişme aşamasında bilim, kültür ve sanatın alt yapısı olan medrese, mektep, tekke ve zaviyeler kurulmuş, bir süre sonra da bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri bu topraklarda boy vermeye başlamıştır. Balkanlar'da yazılı metinler açısından bölgeden yetişen ilk sanatçılara II. Bayezid döneminde (1481-1512) rastlanır.

Her başlangıç gibi ilk dönemde ortaya çıkan isimler sayıca azdır. Fakat, bu devir çabuk atlatılmış ve XVI. yüzyıl başlarından itibaren başka alanlar gibi Osmanlı edebiyat kadrosunun önemli bir bölümü, Balkanlar'dan yetişmeye başlamıştır. Tezkirelerin verdiği bilgilere göre, Osmanlı şair kadrosunun üçte bire yakın bölümü Balkan şehirlerinde doğup büyüyenlerden oluşur.¹ Bölgenin edebî kadro açısından zengin olmasını sağlayan bazı

özel şartlar mevcuttu. Osmanlı devlet sistemi içinde bütün Orta Çağ devletlerinde olduğu gibi, sanat, özel bir teşvik sistemi ile destekleniyordu. Osmanlı sarayından başlanarak taşrada şehzade sancakları ve beyler, kendi konumlarına uygun bir sanatçı kadrosunu, maiyetlerinde bulunduyorlardı. Böyle bir kadro, yöneticiliğin şartlarından sayılıyordu. Osmanlı Rumelisi özel konumu nedeniyle çok sayıda akıncı ailesinin de barınma yeri idi. Bu yüzden ki akıncı beyleri, çevrelerinde maiyetlerindeki serdengeçtileri sürekli istim üzerinde tutacak derviş-meşrep şairlere ihtiyaç duyarlar ve onları himaye ederlerdi. Sözü edilen bu şairler de yüklendikleri role uygun, yalın sayılacak bir dille lirik şiirler kaleme alırlardı. Rumeli şairlerinin dillerinin daha sade ve daha çok, hür bir derviş duyarlılığını dile getirmeleri bu yüzdendir.² Bu ve buna eklenecek başka sebepler yüzünden Rumeli âdetâ şairler ocağıdır.

Şimdi bu kadroya bugünkü coğrafi dağılım açısından bakalım: Şair tezkirelerinin verdiği bilgilere göre, Osmanlı Dönemi'nde seksen beş şair bugünkü Bulgaristan sınırları içinde doğmuştur. Bunları doğdukları şehirlere göre sıralayacak olursak şu bilgileri verebiliriz. Müderris şairlerden *Nizâmî*, Aydonat doğumludur. Bir başka kadı şair olan Gayûrî ise *Bačık*'ta dünyaya gelmiştir. Sofya'yla birlikte Osmanlı kültür coğrafyasının Rumeli'deki en önemli merkezlerinden biri olan *Filibe*, on altı şair yetiştirmiştir. Bunlar, Ali Çelebi (ö.1543), Aşkî, Avnî (ö.1579), Bezmî (ö.1580), Cefâyî, Fânî, Nâlišî, Nazmî, Sâkî, Rûhî, Riyâzî, Rızâyî (ö.1579), Revnakî (ö.1563), Tabîbî, Vecdî ve Zâkirî'dir (ö.1685). Ümîdî ise *Kızanlık* doğumludur. Tezkireler, *Niğbolu* doğumlu altı şair belirtirler: Ahî, Beyânî, Emânî, Fasihi, Rızâyî ve Sehâbî. Mestî ve Meylî ise *Novobirdo*'da doğmuşlardır. Asıl adı Abdülbakî olan Sadrî, *Pravadi* doğumludur. Behçetî ise *Razgrad*'da doğmuştur. *Ruşçuklu* şairler, Beyânî, Emânî, Fethî ve Resâ yine bu topraklardan şiir tarihimize katılan isimlerdir. Sipahi şairlerden Şîrî (ö.1593), *Silistrelî*'dir. Cenânî, Fethî,

* Kültür Bakanlığı Müsteşarı.

¹ Mustafa İsen, "Tezkirelere Göre Osmanlı Kültür Coğrafyası", *Ötelerden Bir Ses*, 1997, ss. 67-69.² Mustafa İsen, "Rumeli'de Türk Kültür ve Sanatını Besleyen Bir Kaynak Olarak Akıncılık", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2001.

Feyzî, Himmetî, Hazânî, Nazîrî, Râsih, Resmî, Rûsûhî, Şükrî, Vâhid, Vasfî, Visâlî, Vuslatî ve Zühdî *Sofya*'da doğmuşlardır. Bu yöredeki önemli kültür merkezlerinden biri olan *Şumnu* doğumlu beş şair vardır: Akif Yusuf, Dürrî, Fazlî, Fenâyî ve Şerîf. *Tatarpazarı* doğumlu şair ise Ferrî'dir. Tarîkî ve Zarîfî *Vidin* doğumlu şairlerimizdir. Bunlardan ilki bu yörenin ilk şairlerinden olup II. Bayezid Dönemi'nde yaşamıştır. *Yanbolulu* şairler Beyânî ve Dâna'dır. Vahdî, *Hacıoğlupazarı*'ndandır. Ayrıca kaynaklarda bir yerleşim merkezi adı belirtilmeden Rumelilidir diye geçen şairlerin önemli bir bölümü de bu topraklarda doğmuşlardır.³

Bugünkü Yunanistan sınırları içinde yer alan Serez, *Vardar Yenicesi*, *Selanik* ve *Girit*, Osmanlı Dönemi'nde çok sayıda şair yetiştirmiş önemli kültür merkezleridir. *Dimetoka*'dan Abdülvâsi Çelebi (ö.1538), *Eğriboz*'dan Sâmî (ö.1813), İzzet, (ö.1712), Râgıb (ö.1685), *Ferecik*'ten Hadîdî ve Râsim (ö.1778), *Florina*'dan Kebîrî, *Girit*'ten İzzet (ö.1814), Fehmî, Resmî (ö.1783) ve Râcî, *İnebahtı*'dan Derviş, Hısâlî, Halîmî (ö.1595), *Kavala*'dan Arifî, *Midilli*'den Hitâbî, Selman, Şeyhî, Mora'dan Ahmet Paşa (ö.1757), Ali (ö.1689), Firdevsî, Hilmî (ö.1605), Nâmîk, Penâh, Zühdî, *Sakız*'dan Fâik (ö.1784) ve Nevres (ö.1836) yetiştirmiştir. *Yanyalı* şairler ise Sırrî ve Zihnî'dir. *Selanik*, Serez, Tırhala, *Vardar Yenicesi* ve *Yenişehir Fener*, bu bölgenin önemli kültür merkezleridir. *Selanik*'ten Ahmet (ö.1701), Bâkî, Behçet, Es'ad (ö.1620), Emin (ö.1712), Muîn (ö.1653), Necib (ö.1674), Necâtî, Necâhî, Meşhûrî, Ma'nevî (ö.1572), Şairî, Sun'î, Yümnî (ö.1672), Tab'î (ö.1666), Serez'den Adnî (ö.1684), Hâfız, Hasan (ö.1612), Kandî, Kabûlî, Rahmetî (ö.1620), Niyâzî, Nisârî, Muhlis (ö.1843), Medîhî, Makâmî, Sühâyî (ö.1534), Senâyî, Sehâbî, Sâfî (ö.1785), Saffî (ö.1688), Sa'dî, Zînetî (ö.1556), Zeynî, Vasfî, *Tırhala*'dan Bahârî, Cevânî, Nazîf, Rumûzî ve Salahî, *Vardar Yenicesi*'nden Abdülgânî, Agehî (ö.1577), Aşkî (ö.1592), Derûnî (ö.1650), Garîbî (ö.1547), Günâhî (ö.1670), Hayretî (ö.1535), Hayâlî (ö.1557), İlâhî, Mehmed, Râzî, Selman (ö.1564), Sırrî (ö.1585), Şânî, Tâbî, Usûlî (ö.1538),

³ Haluk İpekten, Mustafa İsen vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara, 1988; Mustafa İsen, Reyhan İsen, A. Esra Kireççi, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*, Ankara, 2001, ss. 16-17.

Yusuf-ı Sîne-çâk (ö.1564), Zârî (ö.1617), *Yenişehir Fener*'den Arifî, Atâ, Belig (ö.1759), Emîn, İzzet Efendi (ö.1822), Nakîd, Nigâhî (ö.1693), Subhî (ö.1669) ve Sâilî yetiştirmişlerdir.⁴

Makedonya sınırları içinde yer alan *Debre Vecdî*'yi (ö.1670), *Drama* Arif Mehmed'i, *Gevgili* Bâlî'yi, *İştîp* Aklî (ö.1688), Sadrî (ö.1585), Tâlibî (ö.1717) ve Tab'î'yi, *Kalkandelen* Sucûdî, Fakîrî ve Tulûî'yi yetiştirmiştir. Bu yörenin iki önemli kültür merkezi *Manastır* ve *Üsküp*'tür. *Manastır* doğumlu şairler Ayânî, Celal Bey, Firdevsî (ö.1564), Hâfız, Hâverî (ö. 1565), Kâtibî, Keşfî, Mehmed, Merdî, Sabâyî, Sâmî, Sâmih, Sezâyî, Sinan, Vahyî (ö.1546), Veznî (ö.1578) ve Zuhûrî, *Üsküp* doğumlu olanlar ise Atâ, Dürrî, Fennî, Ferîdî, Hâkî, Hemdemî, Hevesî, İshak Çelebi, İzârî, La'î, Mîrî, Muîdî, Nâmî, Niyâzî, Özfî (ö.1523), Riyâzî (ö.1546), Sıhrî, Vâlihî (ö.1599), Vusûlî (ö.1592) ve Zârî'dir.⁵

Yeni Yugoslavya sınırları içinde yer alan *Alacahisar*, Adnî mahlasıyla şiirler yazan Mahmud Paşayı (ö.1474), *Semendire* Cenânî (ö.1592), Sünnî (ö.1572) ve Tarîkî'yi, *Ujice* Sâbit (ö.1713), Zikrî (ö.1698), Vuslatî (ö.1688) ve Zârî'yi (ö.1687), *Yeni Pazar* Arşî (ö.1570), Hulûsî, Ni'metî (ö.1603), Vâlî (ö.1598) ve Vahdetî'yi yetiştirmiştir. Bu yörenin kültür merkezi Belgrad'dan ise Hâlis (ö.1747), Kamil Paşa, Muhterem, Nâsîd (ö.1766), Nasib (ö.1705), Negamî, Nûrî, Sâdık (ö.1595), Saîd (ö.1727), Şehriyâr ve Vâlihî yetiştir.⁶

Şimdilik Balkanlar'ın statüsü belirsiz yörelerinden olan ve Birleşmiş Milletler yönetiminde bir bölge olan Kosova da çok sayıda şair yetiştirmiştir. Buranın kültür merkezleri *Prizren* ve *Prishtine*'dir. Aşık Çelebi (ö.1572), Bahârî (ö.1551), Mü'min, Nehârî, Sûzî, Şem'î (ö.1530) ve Tecellî, *Prizren*, Azmî, Hâtîfî, Levhî, Mesîhî (ö.1512), Mustafa Çelebi (ö.1565) ve Nûhî, *Prishtine*li şairlerdir.⁷

⁴ İpekten, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*; Mustafa İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*, Ankara, 2001, ss. 17-18.

⁵ İpekten, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*; İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*, ss. 18-19.

⁶ İpekten, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*; İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*, s. 19.

⁷ İpekten, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*; İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*, s. 19.

Bosna-Hersek, Balkanlar'da Türk edebiyatı açısından değerlendirilmesi gereken bir başka ülkedir. Bosna-Hersek'te yaşayanların büyük çoğunluğu Slav kökenli olmakla birlikte nüfusun % 41'ini meydana getiren Müslümanlar, günümüzde olmasa bile, geçmişte Türk kültür ve edebiyatına ciddi katkılar sağlamışlardır. Boşnaklar, 1463 yılında bölgenin Fatih Sultan Mehmed zamanında fethini takiben kitleler hâlinde İslâmiyeti kabul etmişler ve yörenin tarihi, Osmanlı tarihi ile bütünleşmiştir. Boşnaklar, uzun Osmanlı yönetimi boyunca devletin, idarî, askerî, ilmî ve edebî alanlarında önemli konumlara yükselmiş, XVI. ve XVII. yüzyıllar içinde 22 Bosnalı sadrazam Osmanlı Devleti'nde görev yapmıştır. Bosna-Hersek, 1878 Berlin Antlaşması ile Avusturya'ya terk edilmiş, daha sonra da Yugoslavya Federal cumhuriyetlerinden biri olmuş, 1 Mart 1992'de ise bağımsızlığını ilân etmiştir.

Bosna'da din ya da mezhep, insanlar arasındaki kimlik ayrımının odak noktasıdır. Müslüman olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür çevresine giren Boşnaklar, Türkçe eserler vermeye başlamışlar, hatta o devir kültür icaplarına göre Arapça, Farsça kitaplar da meydana getirmişlerdir. Bir kısmı yazma, bir kısmı da basma olan bu eserler ve bunların müellifleri, Boşnak bilim adamlarının ilgisini çekmiş, dolayısıyla bunlar çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu tarz araştırmalar, başka ülkelerde yapılan şarkiyat çalışmalarından oldukça farklıdır. Bu yüzden ki bu çalışmaların Bosna'da tarihi de oldukça eskilere dayanır ve ilk çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır: İbrahim Edhem Başağić'in *Salname-i Vilayet-i Bosna'sı*; Mehmed Teflik Okiç'in *Eslafımız*'i; Saffet Başağić'in,⁸ H. Mehmed Hanciç'in,⁹ Hazım Şabanović'in¹⁰ değerli kitapları ve Dr. Fehim Nametak'in¹¹ incelemesi bunların en önemlileridir. Eldeki bilgilere göre Türk edebiyatı Bosna'da XV. yüzyılda başlamıştır. Yörede Türkçe eser veren ilk kişi, II. Bayezid'in veziri

Derviş Yakup Paşadır.¹² Muhammed Cengiç, Şîrî, Mostarlı Ziyayî, Vusûlî, Edâyî, Arşî, Ubeydî, Vahdetî, Derviş Paşa, Gaybî, Nihâdî, Gayretî, Yazıcıoğlu Ahmed, Kemterî, Lâmekânî, Şânî ve Sabûhî, gibi isimler XVI. yüzyılda Osmanlı Kültür mozayigine Bosna'dan katılırlar. Bunlara sözü edilen yüzyılda yaşamış olan Matrakçı Nasuh gibi nesir ustalarını da katmak gerekiyor. XVII. yüzyılda ise Ağa Dede, Mecâzî, Süleyman, Varvarlı Ali Paşa, Turâbî, Selman, Hevâyî, Ahmed Çelebi, Nergisî, Derviş, Hüsâmî, Ali Alaaddin, Habîbî, Fevzî, Mîrî, Sâmîî, Mezâkî, Sükkerî, Bezmî, Tâlib, Kâtibî, Kâimî, Gâibî, Zârî, Rüşdî, Vuslatî, Zikrî, Vâlî, Nâbî Bosna'dan Türk kültürüne katılan şairlerdir. Ahmed Sûdî, İbrahim Peçûyî, Abdî, İbrahim, Yusuf, Hacı Mustafa ve Ömer ise bu yüzyılda yaşamış nesir ustalarıdır. XVIII. yüzyılda Bosna-Hersek doğumlu Türk şairleri ise şunlardır: Abdullah Mahir, Sabit ve Mehmed Reşid. Avusturya-Osmanlı, Osmanlı-Rus Savaşları arasındaki Edebiyat Dönemi'nde de Rifkî, Sâfî, Hürremî, Begzadeoğlu, Ledünnî, Bülbülî, Ebubekir, Muhlisî, Şehdî, Ahmed Hâtem, Kudsî, Mâilî, Vâiz Ali, Meylî, Gurbî, Abdullah Kanterî, Nazaî, Rahmî, Cûdî, İlhamî, Vehbî, Abdülvehhab Kara Hoca ve Nuri zikredilmektedir. Bu dönemde nesir ustası olarak tanınan isimler ise şunlardır: Hacı Nesimzâde, Ahmed, Ömer, Abdullah, İbrahim Münib, Hüseyin Muzaffer, Muhammed Yusuf, Şeyh Mahmud, Şevki Başeski ve Muhammed Emin. XIX. yüzyılda bölgenin yetiştirdiği Fadıl Paşa, Seyfî, Habibâ Rıdvanbegzâde, Muhammed Şâkir, Ahmed Hamdi, Abdülkerim Zühdî, Bosnavi Baba ve Arif Hikmet Türkçe yazan isimlerdir. Avusturya Dönemi'nde Türkçe şiir yazarlar, Fehmî, Esad, Hamza ve Mustafa, Firâkî, Molla Muhammed, Ahmed, Mehmed Refik, İbrahim Zikrî, Muhammed Teflik, Salih Sıdkî Muvakkît, Hüseyin Enveri Kadiç, Muhammed Kamil, Yunus Remzî, Mehmed şâkir ve Muhammed Kadri'dir.¹³ Bosna'da durum öbür yörelerden şu açıdan farklıdır: Bu bölgede yetişip Türkçe yazan şairler, Balkanlar'ın başka bölgelerine göre derinliğine ele alınıp araştırılmışlardır. Böylesine ayrıntılı araştırmalar, Yugoslavya,

⁸ Saffet Başağić, *Kratka Uputa u Proslošt Bosne i Hercegovine*, Saraybosna, 1912.

⁹ H. Mehmed Handžić, *El-cevheretü'l-esnâ fi Terâcümü Ulemâi ve Şuarâi Bosna*, Kahire, 1931.

¹⁰ Hazım Şabanović, *Književnost Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*, Sarajbosna, 1973.

¹¹ Dr. Fehim Nametak, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovackih Muslimana Na Turskom Jeziku*, Saraybosna, 1989.

¹² Nametak, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovackih Muslimana Na Turskom Jeziku*.

¹³ Nametak, aynı kaynak.

Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan, hatta Romanya'nın belli bölgeleri için yapılabileceği ortaya çıkacak manzara, Bosna-Hersek'e oranla çok daha farklı ve tabii Türk kültürünün ağırlığını daha derinden hissettirecek biçimde olacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, Tezkirelerde 17 olarak belirtilen şair sayısı bu ayrıntılı araştırmalarla örneğin, Şabanoviç'in eseriyle 600'e ulaşmaktadır. Tezkirelerin, Halk edebiyatı mensuplarıyla hiç olmazsa belli bir seviyenin altındaki mutasavvıf şairleri eserlerine dâhil etmemeleri yüzünden, bu tablonun oldukça eksik olduğunu belirtmek gerekir. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde eserler kaleme alan bu şairlerin beslendikleri kaynaklar açısından bir farklılık söz konusu olmadığı için, ortaya koydukları ürünler bakımından da bir değişiklikten söz edilemez. Onlar da Klâsik edebiyatın nazım şekilleri ve türleri ile eserler vermektedirler. Bununla birlikte bölge şartlarından doğan küçük farklardan da söz edilebilir. Örneğin akıncılık bahsinde vurgulandığı gibi Rumelili şairlerin dilleri daha yalın, şiirlerinde mahallî özellikler daha fazladır. Şehr-engiz ve gazânâme türündeki eserler bu bölge şairlerince daha çok kaleme alınmışlardır.

Tanzimat'tan sonra da Rumeli, Türkçe eserler yazan kişileri yetiştirmeye devam etmiştir. Meselâ *Drama*'dan Fatî (1814-1867), *Kalkandelen*'den Sabrî (1862-1943), *Manastır*'dan Cenap Şahabettin (1870-1934), Daniş Bey (1833-1876), Faik Bey (1825-1899), Kemaleddin (1864-1937), Nâilî (1823-1876), Rif'at (1851-1907), Nâcî (1875-?), *Üsküp*'ten Yahya Kemal (1884-1958), *Tirnova*'dan Fenni (1856-?), *Ruşçuk*'tan Fazıl Efendi (1840-?), Fethî Efendi (1804-1857), *Tatarpazarı*'ndan Ferrî Efendi (1757-1806'dan sonra), *Serfiçe*'den Mehmed Ali Aynî (1869-1945), *İskeçe*'den Sıdkî (1882-1932), Rif'at (ö.1864-?), *Serez*'den Celal Paşa (1847-1903), Muhlis (1783-1813), Niyazî (1844-1900), *İslimye*'den Edip Bey (1870-1897), *Şumnu*'dan Samî (1877-1951), *Ferecik*'ten Rifkî Melül Meriç (1901-1964), *Cuma*'dan Hüsnî (ö.?), *Florina*'dan Nazım (1883-1939), *Hanya*'dan Hıfzî (ö.1799), Ahmed Muhtar (1848-1910), Nurî (1767-1815), Şefik (ö.1871), Zârî (ö.?), *Kandiye*'den Fehmî Mazlum Paşa (1812-1862), Rahmî (1839-1894), Raşid (1858-1918), Sırrî (1844-1895), Vahyî (1867-1923), Aziz Efendi (ö.1798), *Leskovik*'ten Rauf (1873-?), *Lofça*'dan Cevdet Paşa (1822-1895), *Rodos*'tan

Tevfik Nevzat (1885-?), *Sakız*'dan Edhem Efendi (1819-1885), Faik Efendi (1783-1837), Nevres (1820-1876), *Vodina*'dan Remzî (1871-1918), Şâdî (1917-?), *Yanya*'dan Reşid (1863-1920), Sâfî (1862-1901), Sırrî (1800-?), *Koniçe*'den Kazım Paşa (1821-1889), *Fraşeri*'den, Şemseddin Sami (1850-1904), *Resmo*'dan İffet (1869-1941), İzzet (1813-1892), *Akçahisar*'dan Hulûsî (1775-1883), Hikmetî (ö.1825), Hâtemî (ö.1810), *Golos*'dan Kemalüddin (1863-1888), *Tiran*'dan Halîmî (ö.1790), Hâdim (ö.1806), Rıza (1833-1854), Ziver (ö.1877), *Çamlık*'tan Tahsin (1813-1868), *Petriç*'ten Şeref (1904-?), *Trapoliçe*'den Sezaî (1816-1877), *Anaboli*'den Halim Efendi (ö.1821), Sabrî (1768-1813), *İşkodra*'dan Hakkı Paşa (1826-1896), Halilî (ö.1808), Zihnî (1834-1886), Ahmedî, Asaf Mehmed Paşa (1759-1808), Bâlî, Tevfik ö.1844, Çâker (1791-1858), Hüseyinî (ö.1738), Hamdî (1796-1861), Râcî (ö.1718), *Peglin*'den Fehmî Bey (ö.1854), Sadık (ö.1834) yetişmiştir. Asıl dikkat çekici husus, *İşkodra* gibi devletin en uzak bölgelerinde bile araştırıldığında Türkçe şiirler kaleme alan pek çok kişinin bulunabileceği Ali Emîrî Efendi'nin maalesef tamamlanamayan *İşkodra Şairleri* adlı eserinden kolayca anlaşılabilmektedir.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin önemli kültür merkezlerinden *Selanik* ve *Yenişehir Fener*'den de bu dönemde yetişmiş çok sayıda müellif mevcuttur. Fener doğumlu olanlar Avnî Bey (1826-1883), Emrî Efendi (1851-1916), Ferid Efendi (1866-1908), Haşim Bey (1861-1920), Nazif (1794-1861), Nusret (1872-1913), Râtib (ö.1899) ve Vehbî (1837-1885)'dir. Akif Efendi (ö.1827), Dâniş Bey (1833-1876), Esad Dede (1841-1911), Hamî Efendi (ö.1842), Hıfzî Tevfik Gönensay (1892-1949), Meşhûrî (1783-1857), Nurî (1842-1903) ve İsmet (1883-?) ise *Selanik* doğumludur.¹⁵

Balkanlar, daha yakın dönemlerde de ülkemizdeki kültür ve sanat faaliyetlerini desteklemeye devam etmiştir. Nitekim yakın döneme ait biyografi kaynakları tarandığında çağdaş sanat içindeki pek çok şair ve yazarın doğum yerinin Balkanlar olduğu hemen görülecektir. İlk akla gelenleri şöyle sıralamak mümkün: Rıza Apak (Petriç 1911), Enver Ziya Karal (Kosova,

¹⁴ Hakan Karateke, *İşkodra Şairleri ve Ali Emîrî'nin Diğer Eserleri*, İstanbul, 1995.

¹⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4 c. İstanbul, 1988.

1906-1982), Recep Bulut (İştip), Afet İnan (Selanik, 1908-1985), Macit Gökbek (Selanik, 1908), Vehbi Eralp (Selanik 1907), Muazzez Tahsin Berkand (Selanik, 1900-1984), Malik Aksel (Katerin 1903-1987), Agah Sırrı Levend (Rodos, 1894-1978), Tahsin Banguoğlu (Drama, 1904-1989), Munis Faik Ozansoy (Midilli, 1911-1975), Yaşar Nabi Nayır (Üsküp, 1908-1981), Mahmut Özey (Kayalar, 1908-1980), Haluk Nihat Pepeyi (Katerin, 1901-1972), M. Cevdet Perin (Nevrekop, 1896-1965), Mithat Perin (Nevrekop, 1917), Ziya Somar (Yanya, 1906-1978), Salim Şengil (Selanik, 1913), Ziya Yamaç (Silistre), Hilmi Yücebaş (Drama, 1915), Türker Acaroğlu (Razgrad, 1915), Cevdet Atmaca (Silistre, 1927), Niyazi Akı (Kayalar, 1912-1992), Ahmet Samim (Prizren, 1884-1910), Aka Gündüz, (Selanik, 1886-1958), Ali Reşat, (Lofça, 1877-1929), Mustafa Baydar (Gümölcine, 1920), Yahya Benekay (Köstence, 1925), Pertev Naili Boratav (Gümölcine, 1907), Necati Cumalı, (Florina, 1921), İbrahim Necmi Dilmen (Selanik, 1889-1945), Şükrü Elçin (Florina, 1912), Ali Ulvi Elöve (Selanik, 1881-1975), Ahmet Cevat Emre, (Girit, 1887-1961), Hakkı Süha Gevgin (Manastır, 1895-1963), Naci Girginsoy, (Kesriye, 1924), Hasan Tahsin Recep, (Selanik, 1888-1919), Nazım Hikmet Ran, (Selanik, 1902-1963), Şevket Rado, (Radoviş, 1913-1988), Rasim Haşmet, (Selanik, 1888-1919), Sebahattin Ali, (Gümölcine, 1906-1948), Sabiha Sertel, (Selanik, 1898-1968), Zekeriye Sertel, (Ustrumca, 1890-980), Ahmet Emin Yalman, (Selanik, 1881-1972), Ragıp Şevki Yeşim, (Makedonya, 1910-1971), Ziya İlhan Zaimoğlu, (Üsküp, 1912-1965), Macit Cevat Doğudan (Vulçitrin) gibi.¹⁶ Bunlara eklenebilecek olan Arnavutluk, Romanya ve Macaristan'ın bazı şehirlerinde doğan Türk şairleri varsa da bunlar, *İşkodra*'da Nihâlî, *Elbasan*'da Derviş ve Hızır ile *Budin*, *Köstence* ve *Dobruca* doğumlu bir kaç ismi geçmez. Bütün bu bilgilerden Osmanlı şiir tarihinin önemli bir bölümünün de Rumeli'de yetişen şairlerden müteşekkil olduğu kolayca görülecektir.

Kuşkusuz yakın dönemde edebiyatın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan basın kuruluşlarının da bu gelişmede önemli payı bulunmaktadır. XIX.

¹⁶ Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul, 1966; Şükran Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, 1971.

yüzyılda Avrupa'dan alınan basın kurumu, denebilir ki ilk örneklerini Balkan şehirlerinde vermiştir. Bu bakımdan Üsküp ve Kosova'da Prizren (1871), Kosova (1877), Yeni Mektep, Envâ-ı Hürriyet, Şar, Yıldız, Rehber, Uhuvvet, Hak (1920), Hak Yolu (1924), Mücadele (1925), Yeni Vakit (1925), Birlik (1925), Sosyalist Fecri (1920), Sadâ-yı Millet (1927), Işık (1927) ve Doğru Yol (1937), Krallık Dönemi'nin basın organları olarak dikkat çeker. Bulgaristan'da ise 1865 yılında Tuna vilayet gazetesi ile başlayan Türkçe basın serüveni, Mecra-i Efkâr, Güneş, Tarla (1880), Dikkat (1884), Varna Postası (1887), Serbest Bulgaristan (1887), Sebat (1894), Şark (1906), Muvazene (1897-1905), Uhuvvet (1904-1905), Tuna (1905-1910), Rumeli (1906), Rumeli Telgrafları (1906), Balkan (1906-1916), Bedraka-i Selamet (1896-1897), Hilal (1883-1885), İttihad-ı İslâmiyye (1908-1909), Çiftçi Bilgisi, Tunca, Dostluk, Ahali (1919-1921), Koca Balkan (1925), Bulgaristan (1926), Rehber (1928-1933), Deliorman (1922-1933), Terbiye Ocağı (1921-1933), Halk Sesi (1924-1934), Karadeniz (1933-1934), Özdilek (1931-1932), Rodop (1929-1934), Turan (1928-1934), Rumeli (1924), Yarın (1934), Açık Söz (1936-1937), İntibah (1928-1931), Medeniyet (1933-1944) ile devam eder. Batı Trakya da bu bakımdan önemli bir bölgedir. Özellikle Selanik Türk basın tarihi açısından çok önemli bir şehirdir. Yeni Ziya (1924-1926), Yeni Adım (1924-1934), Trakya (1932), Milliyet (1931), Akın (1957), Birlik (1963), Azınlık Postası (1967), Muhafazakâr (1956-1966), Sebat (1957-1977) gibi eski tarihli gazeteler yanında, İleri (1975), Gündem (1996), Trakyanın Sesi, Olay, Rodop Rüzgarı, Özgür Balkan gibi yakın dönemlerde çıkmaya başlayan basın organları da vardır. Benzer biçimde Romanya'da da çok sayıda Türkçe basın organı neşredilir: Dobruca (1888-1894), Sadakat (1897), Şark (1898), Sada-yı Millet (1898), Dobruca (1901), Işık Dergisi (1914-1915), Mektep ve Aile Mecmuası (1915-1916), Dobruca (1919-1924), Tuna (eski Dobruca) (1924), Hayat (1921), Tan (1921), Romanya (1921), Haber, (1921), Güneş Sahili (1928-1929), Hak (1936), Çardak (1937-1940), Bora (1938) bunlar arasındadır.¹⁷

¹⁷ Aleksandre Popovic, *Balkanlar'da İslâm*, İstanbul, 1995; Ayşenur İslam, "Balkanlar'da Türkçe Basın", *Bilgi*, s. 18, 2001; Ömer Turan, *Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Ankara, 1988,

Balkanlar'da Çağdaş Türk Edebiyatı

Osmanlı Devleti ile sona eren bu renkli ve hareketli yapı, yerini bir süre suskunluğa terk etti. Balkan bozgunlarından sonra Balkanlar'da kalan Türklerin yaşadıkları sosyal sıkıntılar edebiyata da yansdı. Özellikle Türk aydınlarının ana yurt Türkiye'ye göçleri, bölgedeki edebiyat açısından bir kan kaybıydı. Kaldı ki yeni yönetimlerin bölgede kalanlara hoş görüsüz davranışları başka bir sıkıntıydı. Bununla birlikte Türkçe, Balkanlar'da yaşamaya devam etti. Zaman oldu konuşma dili olarak kullanımı bile yasak edildi; zaman oldu imkân buldu ve yazı dili hâlinde ifade edildi, ama asırlardan aldığı gücü sayesinde yine de ayakta kalmayı başardı. Bölgede şu anda mevcut ülkeler bazında Türk edebiyatına göz atacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır:

Makedonya

Daha önce Yugoslavya'yı meydana getiren altı cumhuriyetten biri olan Makedonya, 1991 yılı içinde bu yapıdan ayrılarak bağımsızlığını ilân etti. Makedonya'nın iki milyonluk nüfusunun yaklaşık yüzde onunu Türkler meydana getirmektedirler. Makedonya, Yugoslavya'nın bir parçası olarak 1945 yılından sonra bu ülkede uygulanan azınlık haklarını belli çerçeveler içinde Türklere de tatbik etti. Bu yüzden yörede Türkçe okullar (ilk, orta), radyo-televizyon yayınları ve tiyatro yanında Türk edebiyatı da gelişme gösterdi. *Birlik Gazetesi* 1944'ten beri Üsküp'te çıkmaktadır. 1949 yılında *Yeni Kadın*

s. 287; Yusuf Kerim, "Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın, 1865-1944", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999; İsmail A. Çavuşev, "Totoliter ve Postotaliter Devirde Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın, 1944-1998", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999; Raif Virmiş, "Yugoslavya'da Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999; Fahri Kaya, "Makedonya'da Türkçe Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999; Altay Kerim, "Romanya'da Kitap, Gazete, Dergi ve Radyo Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999; Feyyaz Sağlam, "Batı Trakya'da Türkçe Yayınlar", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999; Mücahit Mümin, "Batı Trakya'da Türkçe Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı*, Ankara, 1999.

çıkıştır. Bu yayımı *Pioner* çocuk gazetesi izler (1950). Bu tarihte başlayan yayım faaliyetleri, buna ek olarak daha sonra yayımlanmaya başlayan *Sesler* (1965) adlı bir kültür ve sanat dergisi ile yedi-on dört yaş gurubuna seslenen *Sevinç* (1951) ve ana okulu çocuklarını hedefleyen *Tomurcuk* (1957) adlı iki çocuk dergisi de yakalanan gelişimi hızlandırdı. Makedonya'da bu görüntü kısmen bugün de devam etmektedir. Şimdilik *Sesler* dergisi yayını plânlanan periyotta sürdürememekte, buna karşılık *Vardar* adlı bir siyasî gazete basılmaktadır. Bunlara birden fazla dilde yayım yapan *El-Hilal* ve *Zaman* ile Üsküp Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencilerinin çıkardığı *Köprü* (2002) ve Resne'de yayıma başlayan *Kızıl Elma'yı* (2002) da eklemek gerekir. Bu ülkede Türk edebiyatını Hüseyin Süleyman (1901-1963), Abdülfettah Rauf (1910-1963), Enver Tuzcu (1916-1958), Şükrü Ramo (1918-1988), Mustafa Karahasan (1920-2002), Lütfi Seyfullah (1926), Hümaşah Vardar, Necati Zekeriya (1928-1987), Mahmut Kıratlı (1929-1988), Fahri Kaya (1930), İlhami Emin (1931), Recep Murat Bugariç (1934), Esad Bayram (1934), Cavit Saraç (1935), Avni Engüllü (1947), Fahri Ali (1948), Sebahattin Sezair (1948), Avni Abdullah (1948), Halise Hasan Özgül (1948), Alaattin Tahir (1949), Suat Engüllü (1950), Melahat Engüllü (1950), İrfan Bellür (1954), Enver İlyaz (1955), Sabit Yusuf (1957), Biba İsmail (1957) Semra Samet (1958), Tülay İbrahim, Oktay Ahmed, Meral Kayın, Rifat Emin, Leyla Hüseyin temsil etmektedir.

Yukarıda sıralanan kadronun tamamen yakını şiirle uğraşmaktadır. Şiir, Türk toplumunun genel ilgisi doğrultusunda Balkanlar'da yaşayan Türk halkı için de en çok üretilen edebî üründür. Şiiri hikâye izler. Anılan bu isimler arasında hikâye ile de uğraşanlar şöyle sıralanabilir: Hüseyin Süleyman, Şükrü Ramo, Mustafa Karahasan, Hümaşah Vardar, Lütfi Seyfullah, Necati Zekeriya, Fahri Kaya, Recep Murat Bugariç, Avni Engüllü, Halise Hasan Özgün, Avni Abdullah, Alaettin Tahir, Enver Ahmet, Enver İlyaz ve Sabit Yusuf. Bu yazarların büyük bölümü kendilerine en önemli uğraş alanı olarak Çocuk edebiyatını seçmişlerdir.

Bazı denemeler söz konusu olmakla birlikte Roman henüz Makedonya'da yaşayan Türk yazarların başarılı olduğu bir tür değildir. Buna

karşın tiyatro, eleştiri ve gezi yazılarıyla bilimsel alanda ortaya konmuş epeyce örnek bulunur.

Makedonya ve Kosova'da (Eski Yugoslavya) yayımlanan eserlerin büyük çoğunluğunun, özellikle ilk devrede yayımlananların, bütün sosyalist ülkelerde olduğu gibi, devlet desteği ve devlet kontrolünde çıktığı unutulmamalıdır. Bu yüzden sözü edilen yayımlar büyük oranda resmî ideolojinin propaganda aracı niteliğindedirler. En azından, bu niteliği ön planda olan eserlere basılma imkânı sağlanmıştır. Hâl böyle olmakla birlikte bu destek Türkçenin bir yazı dili olarak bölgede yaşamasını sağlamış ve Balkan ülkeleri içinde Eski Yugoslavya topraklarında oturanlar, bölgenin başka insanlarına oranla kimliklerini, bu arada dillerini ifade etmede daha iyi bir durumda olmuşlardır. Yine bu yüzden ki bölgede en çok Türkçe eser de Makedonya'da basılmıştır. Fakat, Balkan ülkeleri içinde yine de bu destek ve denetim ilişkisinin boyutu Eski Yugoslavya'da hiçbir zaman diğer sosyalist ülkelerin uygulamalarına dönüşmemiştir.¹⁸

Kosova (Yugoslavya)

Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan yöresel yönetimler, aralarındaki ihtilâfları kısmen çözerek 1918 yılında, birkaç yıl sonra Yugoslavya Krallığı ismini alacak olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nı kurdular. Tito Yugoslavyası'nın kurulmasına kadar devam eden bu yönetim, yörede Türkçe yazılı basına imkân vermedi. Ancak, sözlü edebiyat geleneği

¹⁸ Bkz. Süreyya Yusuf, *Yugoslavya Türk Şiiri*, Priştine, 1976; Bedri Selim, *Çağdaş Yugoslavya Türk Hikâyeleri*, Priştine, 1978; Vančo Baškov, "Turska Književnost u Jugoslaviji", *Enciklopedija Jugoslavije*, VIII; Suat Engüllü, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Yugoslavya ve Makedonya Türk Edebiyatı), c. 7, Ankara, 1997; Reyhan İsen, Mustafa İsen, *Yugoslavya Türk Çocuk Şiirinden Seçmeler*, Ankara, 1983; İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*; Nimetullah Hafız, "Yugoslavya'da Türk Edebiyatı", *Çevren*, I/1, Priştine, 1973; Nimetullah Hafız, *Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi*, 2 C., Ankara, 1989; İ. Güven Kaya, *Yugoslavya Türk Halkı Edebiyatı*, İstanbul, 1993; Abdulkadir Hayber, *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*, Ankara, 2001; Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, c. 20, Ankara, 2002, s. 231.

ve Üsküp, Prizren, Yakovo, İpek, Manastır, Ohri ve Kalkandelen gibi şehirlerde faaliyet gösteren tekkelerde geliştirilen tasavvuf edebiyatı canlılığını koruyordu. Ama, bu ürünlerin hiçbiri o dönemde basılma imkânı bulamadı. Bunların içinde Hacı Ömer Lütfi'yi (1870-1928) bir istisna saymak gerekecektir. 1945 yılında kurulan sosyalist yönetim ülkedeki azınlık haklarına saygı göstereceği sözünü tutarak çeşitli dillerde yayın organlarının neşrine ve okulların açılmasına izin verdi. Makedonya'da *Birlik Gazetesi*'nin neşri (1944) ve Türkçe radyo yayınlarının başlamasına paralel olarak Türk edebiyatı da filizlenmeye başladı. Fakat, Kosova'da yaşayan Türkler, kültürel imkânlardan Makedonya'da yaşayan daha büyük soydaş nüfusa oranla epeyce geç yararlandılar. Bu yüzden ki Kosova doğumlu şair ve yazarlar, ilk ürünlerini Makedonya'da çıkan yayın organlarında neşretmiş, 1969 yılından itibaren ise Kosova Türkleri, bu imkânlardan yararlanmaya başlamışlardır. Denebilir ki bu bölgede Yeni Dönem Türk edebiyatı, ancak 1960'lı yıllardan itibaren kıpırdanmaya başlamıştır. Bu yıllardan başlayarak şiir ve hikâyede, ciddi aşamalar kat edilmiş, öteki türlerde de eserler verilmiştir. *Birlik* ve *Tan* dizileri arasında bu bölge doğumlu yazarlara ait çok sayıda kitap, nicelikle birlikte niteliğin de belli aşamalar kaydettiğinin ifadesidir.

Tito Yugoslavyası'nın dağılmasının ardından 27 Nisan 1992'de Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetlerinden ibaret kalan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ilân edildi. Sırbistan içinde kalan Kosova, 1999'daki Yugoslavya'ya yönelik NATO harekâtı ardından Birleşmiş Milletlerin Kosova Misyonu'nun (UNMIK) yönetimi altına girmiş ve günümüzde sadece kağıt üzerinde Yugoslavya'ya bağlı kalmıştır. Böylece fiilen günümüzde Yugoslavya toprakları içinde Türk nüfus kalmadı. Kosova'da yaşayan Türklerin nüfusunun 30-40 bin civarında olduğu sanılıyor. Bölgenin başkenti Priştine'de *Tan* gazetesi (1969), *Çevren* dergisi (1973) ve *Kuş* (1979) çocuk dergisi yayımlanmaktaydı. Ayrıca Prizren'de *Esin* (1979), *Çığ* (1990) dergileri çıkmaktaydı. Savaşın sonra bunların yayımına ara verildi. Buna karşılık şimdi Prizren'de özel gayretlerle *Bay* (1994), *Sofra* ve *Türkçem* dergileri ile *Yeni Dönem* adlı haftalık gazete çıkmaktadır. Son olarak bu bölgede

Demokrasi Ufku adlı on beş günde bir çıkan yeni bir siyasî gazete yayına başlamıştır.

Kosova doğumlu olmamakla birlikte Süreyya Yusuf (1923-1977), bölgedeki edebiyatın gelişip serpilmesinde eleştirmen olarak çok önemli bir konuma sahiptir. Onun yönlendirmeleri bölge edebiyatının derlenip toplanmasında önemli rol oynamıştır.

Genelde Balkanlar'da olduğu gibi Kosova Bölgesi'nde de edebiyat denince akla şiir gelmektedir. Bu dal içinde asıl başarılı olunan alan ise çocuk şiiridir. Fahriye Çerkez (1929), Naim Şaban (1935-1961), Nusret Dişo Ülkü (1938), Nimetullah Hafız (1939), Enver Baki (1943), Hasan Mercan (1944), Arif Bozacı (1944), Ahmet İçciler (1945), Şecaettin Koka (1945), Sadık Tanyol (1946), Bayram İbrahim (1947), İskender Muzbeg (1947), Fikri Şişko (1949), Altay Suroy (1949), Fahri Mermer (1950), Agim Rifat Yeşeren (1951), Zeynel Bektaş (1952), Ethem Baymak (1952), Osman Baymak (1954) Aziz Serbest (1954), Reşit Hanadan (1955), Mehmet Bütüç (1955) Nuhi Mazrek (1956) Raif Kirkul (1964), Özcan Micalar (1965) Burhan Sait (1967), Raif Vırmaç Ayla Leskofçali, Hüseyin Kazaz, Esin Muzbeg ve Şükrü Mazrek Kosova Bölgesi'ndeki Türk edebiyatının başlıca temsilcileridir.¹⁹

Aslında Makedonya için söylenen değerlendirmeler Kosova için de geçerlidir. Şiirden sonra en çok ürün verilen dal hikâyedir. Süreyya Yusuf, Nusret Dişo Ülkü, Enver Baki, Hasan Mercan, Şecaettin Koka, Ahmet İçciler, İskender Muzbeg ve Reşit Hanadan, bölgedeki hikâye yazarlarıdır. Roman, denemeden öteye gitmez. Tiyatro, eleştiri, deneme ve gezi yazılarıyla ilgili epeyce örnek vardır.

Bulgaristan

Bulgaristan'daki Türk edebiyatı için söylenebilecek şeyler de aslında öbür eski sosyalist Balkan ülkelerine dair söylenenlerden farklı olmaya-

caktır. Bir kere bu ülkedeki Türk edebiyatı Rumeli'deki Türk edebiyatının bir bölümüdür. Yine benzer ülkeler gibi burada da sözlü ve yazılı Türk edebiyatından bahsetmek mümkündür. Daha önce ifade edildiği gibi yöre, Anadolu'ya yakın olmasından, çok erken dönemde Osmanlı sınırları içine katılmasından ve yoğun bir Türk nüfusu barındırmasından dolayı Türk edebiyatı açısından da zengin bir görüntüye sahiptir. Sözlü örnekler açısından bu ülkede yaşayan soydaşların ürünleri, bütün Balkanlar gibi Anadolu'dakilerden farklı değildir. Kullanılan yazı dili de ufak tefek yöre hususiyetleri dışında İstanbul Türkçesidir.

Daha önce belirtildiği gibi ülke, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğu dönemde Türk edebiyatına çok sayıda şair ve yazar yetiştirmiştir. 1877-1878 veya daha bilinen adıyla Doksanüç harbinden sonra kurulan Bulgaristan Prenslığı, bu bölgede uzun asırlardır devam eden Türk edebiyatı akışını da frenleyen bir hareketin başlangıç tarihidir. Aslında 1918-1928 yılları arasında rüştiyelere öğretmen yetiştirmek üzere açılan Dârü'l-mualimîn (öğretmen okulları) ile 1922 yılında din adamı ve öğretmen yetiştirmek üzere faaliyete geçirilen Nüvvâp, 1947-1951 yılları arasında açık kalan Eski Zağra, 1951-1958 yılları arasında faaliyet gösteren Şumnu, Razgrat, Kırçali ve Sofya Türk Pedagoji Okulları (öğretmen okulları), Türk halkına kadro yetiştirmede çok yararlı olmuş eğitim kurumlarıdır. Fakat, neredeyse Balkan kelimesi denince ilk akla gelen istikrarsızlık olgusu, bunları sık sık açılan kapanan kurumlara dönüştürmüştür. Bulgar krallıkları devrinde, bazen olumlu, bazen olumsuz manzaralar gösteren Türkçe okul, gazete ve kitap çalışmaları, bütün engellere rağmen bölgede Türkçenin varlığını gösteren tapu senetleridir. Prenslık ve Krallık Dönemi olan 1877-1944 yılları arasında bölgede yaşayan Türk toplumu, bu topraklarda mücadeleyi elden bırakmamış, okul ve yazılı basın ne pahasına olursa olsun, var olmanın bir işareti olarak devam ettirilmiştir. Az çok yeni duruma intibak edilip işler yoluna girince kuvvetli tırpanlar yemişler; ama bunları da savuşturup tekrar ayağa kalkma mücadelesi vermişlerdir. Bu dönemde tamamen Türk halkının kendi örgütlenmesi ile ve devlet yardımı, ama devlet müdahalesi olmaksızın gerçekleştirilen eğitim millî bir karakter taşımaktadır. Bu bakış açısıyla

¹⁹ Bir önceki dipnotta belirtilen eserlere bakınız.

yetişen aydınların ortaya koyduğu edebî ürünler de benzer özellikler taşır. Edebiyat yaşanan hayatın bir yansıması olduğu için aslında bu dönem edebiyatını da muhafazakâr ve ilericilerin oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu iki gurubun en belirgin özelliği ise eski ve yeni harflerin kullanımında ortaya çıkmaktadır. Sosyalist Dönem'in başlangıcında (1944) karşılaşılan olumlu manzara, sonraki yıllarda yerini dayanılması mümkün olmayan bir baskıya bırakmış; giderek Türkçe okuma ve yazma, hatta daha sonraları Türkçe konuşma, Bulgaristan'da yasak edilmiştir. Bununla birlikte bu dönemi de farklı beklentiler yüzünden değişik dönemlere ayırarak izah etmek gerekecektir: Sosyalist yönetim ülkede dinî konumundan dolayı Nüvvab'ı kapatıp (1947) yerine yeni tip Türkçe eğitim veren okullar açtı: *Dostluk* (1947), *Işık* (1945, 1947'den sonra *Yeni Işık*), *Yeni Hayat*, *Halk Gençliği* (1948), *Eylülcü Çocuk* (1946-1960), *Emek Davası*, *Piyoner* (1959-1980) gibi Türkçe yayım organlarını devreye soktu. Sofya'da Türkçe eser basan yayınevleri açıldı. Radyoda Türkçe yayınlar başladı; pedagoji okulları açıldı. Sofya Üniversitesi bünyesinde Türkoloji bölümü kuruldu (1953). Bir süre sonra bu yatırımlar sonuç verdi ve Türk edebiyatı ülkede âdeta bir patlama gerçekleştirdi. Ana dilinde eğitim görerek yetişmiş bir aydın tabakası başka alanlarda olduğu gibi Türk edebiyatı üzerinde de etkisini gösterdi ve ortaya ciddi bir kadro çıktı. Bunun sonucunda o zamana kadar sadece gazete ve dergi sayfalarında görünen ürünler, önce müşterek derlemelere, ardından da bağımsız kitaplara dönüşmeye başladı. Burada her edebî gayretin arkasında aydınların rolü, onların yetişmesinde de eğitim ve öğretimin olmazsa olmaz katkısı, açıkça ortaya çıkmaktadır; ama sosyalist rejim bir süre sonra başka hesaplarla Türk halkının başta eğitim olmak üzere sahip olduğu hakları teker teker elinden almaya başladı. 1959 yılından itibaren Türk dili ile eğitim yapan liseler kapatıldı. Ardından ilk ve orta öğretim kurumları aynı muameleye tâbi tutuldu. Sonra da isimler değiştirilmeye kalkışıldı. Bu sıkıntılara karşın Türkçe, ülkede yaşamaya devam etti. Özellikle Türk halkının çok sevdiği bir ifade şekli olarak şiir başta olmak üzere, çok sayıda Türkçe ürün, bu bölgede yaşamını sürdürdü. Şiiri sayı bakımından hikâye izler. Roman ve sahne eseri ise ancak bir kaç örneğe sahiptir. Sosyalist Dönem'de Bulgaristan'da basılan toplam Türkçe kitap sayısı 198

olup bunların 112 tanesi yörenin yetiştirdiği sanatçılarca yazılan eserlerdir. Diğerleri ise hemen hemen tamamı sosyalist görüşlü Türkiyeli yazarlarının eserleridir. Kısacası 1961-1989 yılları arasında yirmiden fazla Bulgaristan doğumlu Türk yazarın eseri yayım imkânı elde etti. Sosyalist yönetime gelinceye kadar, ülkedeki Türk halkının eğitim-öğretim faaliyetleri Türk Encümenlerce yürütüldüğü için, eğitimin içeriği ve yetiştirdiği kişiler millî kimlikle örtüşmektedir. Sosyalist Dönem'de yazılan eserler ise sistemin bakış açılarını yansıtır. Sosyalist Dönem'deki eserlerin konusu genelde: *"Vatanı kapitalist düşmanlardan savunma, komünist partisine minnettarlık, sosyalist ülkelerin önderlerine sevgi, bu ülkelerin çocukları arasında dostluk, kardeşlik, ateizm, fabrika ve tarım kooperatiflerinde emek kahramanları ve faşizm aleyhtarlığı* gibi bütün benzer yönetimlerin güdümlü edebiyatlarında işlenen meselelerdir."

1990 yılından sonra demokratik bir yönetim şeklini benimseyen Bulgaristan'da okullarda haftada dört saati geçmeyecek şekilde, isteğe bağlı ve müfredat dışı olmak kaydıyla, Türk öğrencilere Türkçe dersler verilmektedir. Düzensiz olmakla birlikte ülkede şu anda *Hak ve Özgürlük* (1991) ve *Güven* (1993) gazeteleri ile *Filiz* (1966'dan beri) ve *Balon* çocuk dergileri ile *Gönül* (2001) ve *Kaynak* yayımlanmaktadır. Bunlara *Zaman* gazetesi ve *Ümit* dergisini de eklemek gerekir.

Bulgaristan'da Türkçe eser veren şair ve yazarları da sadece isim bazında ele alacak olursak şöyle bir tabloyla karşılaşırız: Aşık Hıfzî (19. yy.), Raci Hüseyin Efendi (ö.1901), Aliosman Ayrantok (1878-1952), Mehmet Müzekka Con (1885-1974), Muharrem Yumuk (1889-?), İzzet Dinç (1890-1965), Mustafa Şerif Alyanak (1890), Mehmet Behçet Perim (1896-1965), Lütfi Erçin (1902-1970), Zeki Tunaboğlu (1906-1952), Osman Kesioğlu (1907-1989), Mehmet Fikri (1908-1941), Oğuz Peltek (1910-1956), Mehmet Muradov (1914), Sabri Demirov (1915-1988), Selim Bilalov (1915-1987), Osman Kılıç (1920), Rıza Mollov (1920-1986), Nuri Turgut Adalı (1922), Yusuf Kerimov (1922), Salih Baklaci (Baklaci) (1924), Süleyman Gavazov (1924), Etem Ütük (1925-1989), Hasan Karahüseyinov (1925-1990), Sabri Tatov (1925), Ahmet Tımişev (1926), Hüseyin Oğuz (1926), Ahmet Şerifov

(Ahmet Şerif Şerefli) (1926), Kemal Bunarciev (Pınarcı) (1923), Mefkure Mollova (1927), Niyazi Hüseyinov (N. Hüseyin Bahtiyar) (1927), Mülazım Çavuşev (Çavuş) (1927-1995), Lütfi Demirov (1929-1990), Muharrem Tahsinov (1929), Mehmet Bekirov (1930), Sebahattin Bayramov (S. Bayram Öz) (1931), Halit Aliosman (Aliosman Dağlı) (1932), İshak Raşidov (1932), Mehmet Davudov (Davut Çağlar) (1932-1986), Mehmet Çavuşev (Çavuş) (1933), Hüsmen İsmailov (1933), Hayriye Memova-Süleymanova (Süleymanoğlu Yeniso) (1934), Nevzat Mehmedov (Mehmet) (1934), Ömer Osmanov (Osman Esendoruk) (1934), Ali Pirov (Piroğlu) (1936), Faik İsmailov (Arda) (1936), Halim Halilibrahimov (1936-1976), Mustafa Çete (Çete) (1936), Süleyman Yusufov (Yusuf Adalı) (1936), Durhan Hasanov (Hasan Hatiboğlu) (1937), Ali Durmuşev (Durmuş), Nazmi Nuriev (Nuri Adalı) (1937), Osman Azizov (1937), Sabri İbrahimov (Yalnızkalan) (1937), Aliş Saidov (Said) (1938), Fevzi Kadirov (Kadir Seven) (1938), Şaban Mahmudov (Mahmudoğlu Kalkan) (1938), Şahin Mustafov (1938), Latif Karagöz (1939), Kadir Osmanov, İslam Beytullov (Beytullah Erdi) (1940), İsmail Yakubov (1940), Naci Ferhadov (1940), Turhan Rasiev (1940), İsmail Çavuşev (1940), Mukaddes Akmanova-Saidova (1941), Mehmet Sansarov, Ahmet Mehmedov (1942), İsa Cebeciev (1942), Mustafa Aladağ (1942), Ahmet Eminov (1944), Rahim Recebov (1944), Ahmet Aptiev (1945), Nevzat Yakubov (1946), İsmet Bayramov (1947), Ahmet Kadirov (1948), Şükrü Mollaoğlu Esen (1948), Avni Veliev (1949), Saffet Eren, Hilmi Haşal (1954), Emine Hacova, Nebiye İbrahimova (1948), Aysel İsmailova (1965), Recep Küpçü, Latif Ali, Ali Bayram, Mustafa Mutlu ve Ali Kadir.²⁰

Bulgaristan'da yaşayan Türkler için de şiir öncelikli bir dal olarak ortaya çıkar. Bunu hikâye izler. Mustafa Kahveciev, Rıza Mollov, Kemal Bunarciev,

²⁰ Hayriye Süleymanoğlu, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, (Bulgaristan Türk Edebiyatı), c. 8, Ankara, 1997; İbrahim Tatarlı, *Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı*, Antoloji, Sofya, 1964; İbrahim Tatarlı, "Bulgaristan Türk Edebiyatının Bazı Kuramsal ve Pratik Sorunları Üstüne", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, 1995, ss. 15-16; Niyazi Hüseyin Bahtiyar, *Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler*, Ankara, 1996; Mehmet Çavuş, 20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri, İstanbul, 1988; İsmail, A. Çavuşev, "Bulgaristan Türklerinde Çocuk Şiiri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 127, 2000, ss. 193-212; Nimetullah Hafız, *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 3, Ankara, 1989; İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*.

Salih Baklaciiev, Sabri Tatov, Ahmet Tımişev, Muharrem Tahsinov, Nadiye Ahmedova, Halit Aliosmanov, Kazım Memişev, Mustafa Mutlu, Ali Pirov, Latif Karagöz, Mukaddes Akmanova, Ahmet Mehmedov bu dalın dikkat çeken isimlerdir. Öbür ülkelerden farklı olarak roman alanında da eserler verilmiştir. Aynı şekilde tiyatro, eleştiri, gezi, deneme gibi türlerde de örneklerle rastlanır.

Yunanistan

Balkanlar'daki Türk edebiyatının bir bölümünü de Yunanistan sınırları içinde yaşayan soydaşlarımız oluşturmaktadır. Bu ülkede Türkçe ile alâkası olan kitleleri dört bölümde ele almak gerekir.

1) XIV. yüzyıldan itibaren fethedilen Batı Trakya'ya Anadolu'dan getirilip iskân edilen atalarımızın, bugün o yörede yaşayan torunları. Bunlar yoğun olarak *Gümölcine* ve *İskeçe* şehir merkezleri ile köylerinde yaşamaktadırlar. Nüfuslarının 150 bin civarında olduğu tahmin ediliyor.

2) Başta Rodos olmak üzere On iki adada yaşayan soydaşlarımız.

3) Kuzeyden Balkanlar'a gelip Hristiyanlaşan Türklerle, Lozan Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'a göç eden Karamanlı Türk Ortodokslar.

4) Türkçeyi bu ülkede ikinci bir dil olarak kullanan İstanbul ve Anadolu Rumları.

Bu topluluklar içinde Türkçeyi edebî bir dil seviyesinde kullananlar Batı Trakya Türkleridir. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinden sonra Batı Trakya'daki Türk edebiyatını başlıca üç bölümde ele almak gerekir. Başlangıçtan 1960 yılına kadar olan devre yöredeki Türk azınlığın en sıkıntılı dönemidir. Yunanistan iç savaşı ve İkinci Dünya Harbi buradaki soydaşlarımızın hayatını da çok zorlaştırmıştır. Bir başka ifade ile soydaşlarımızın geçirdikleri sosyal sıkıntılar edebiyata da yansımış ve bu dönem Türk edebiyatı, Yugoslavya örneğinde olduğu gibi daha çok sözlü

ürünlerle yaşamını sürdürmüştür. Yazılı edebiyatın bu dönemdeki başlıca temsilcileri Mehmet Hilmi (1902-1931) ile Mehmet Arif (1906-1976), Kemal Şevket Batıbey'dir. 1960-1980 Dönemi'ni ise ülkedeki Türk edebiyatının gelişme devri olarak tanımlamak gerekir. Özellikle Türkiye'ye gelip öğrenim imkânı bulan çok sayıda Batı Trakyalı soydaş, ülkeye dönünce bu birikimlerini çeşitli yayın organlarına yansıtırlar ve böylece yeni ve sürekli bir edebî hareket başlamış olur. *Birlik* ve *Öğretmen* dergileri de kültür sanata ait yayın organları olarak bu dönemde çıkar. Bu dönem eserlerinin temel konusu Bulgar ve Yunanlılara karşı verilen yaşama savaşı ile folklor ürünlerinin tespitine yöneliktir. Asım Haliloğlu (1923-1980), Tevfik Hüseyinoğlu (1936), Ali Rıza Saraçoğlu (1938-1994), Hüseyin Alibabaoğlu (1936), Hüseyin Salihoğlu (1936), Hüseyin Mahmutoğlu (1939), Kadir Yakıbaşıoğlu (1939), Rahmi Ali (1941), Mustafa Tahsin (1942), İmam Kasım (1943), Mücahit Mümin (1944), Naim Kazım (1945), Mehmet Çolak (1946), Hüseyin Mazlum (1947), Refika Nazım (1947), İbrahim Onsunuğlu (1948), Reşit Salim (1952), Şükran Raif (1961) bu dönemin belli başlı yazarlarıdır. Hüseyin Alibabaoğlu, Rahmi Ali, Mücahit Mümin ve Hüseyin Mahmutoğlu daha çok hikâye yazarları olarak dikkat çekerler.

1980'den sonra ise Batı Trakya Türk edebiyatı, kendini başta ana yurt Türkiye olmak üzere dış ülkelerde de tanıtabilecek bir arayışın içine girmiş ve bunda da belli ölçüler içinde başarılı olmuştur. Bu arada Türk dünyasında ortaya çıkan yeni gelişmeler de bu teşebbüslere ivme kazandırmıştır. Bunun sonucu olarak *Şafak* adlı bağımsız bir sanat edebiyat dergisi yayımlanmaya başlamıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen Batı Trakya Türklerinin edebiyatı nicelik ve nitelik itibarıyla diğer Balkan ülkelerinde mevcut Türk edebiyatlarından, özellikle Makedonya, Kosova ve Bulgaristan'daki Türk edebiyatından daha olumsuz özellikler taşımaktadır. Pek çok başka sebep yanında burada en önemli faktör, yöredeki Türk azınlığın yakın zamanlara kadar sanat ve kültür faaliyetlerini fazla dikkate almaması, devletin de bu tür faaliyetlere destek olmak şöyle dursun engel olmasıdır. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında yörede yaşayan Türk azınlığın hemen hemen bütünüyle kırsal kesim köken-

li olması da çok önemli bir faktördür. Türk halkının demokratik bir ülkede hak ettiği biçimde yaşayamaması, kültürel faaliyetlerden daha çok siyasî etkinlikleri ön plâna çıkarmıştır. Bu sebeptendir ki yöredeki Türk edebiyatının en önemli konusu huzursuzluktur. En gelişmiş edebî tarz ise şiirdir; bunu hikâye izler. Çocuk Edebiyatı da yöredeki edebiyatın gelişmiş dallarındandır. Yöre edebiyatına ait belirtilmesi gereken bir diğer özellik de şair ve yazarların siyasî ve sosyal baskılardan dolayı adlarını açıkça kullanmamaları, bunun yerine sıkça mahlâs, müstear ad, kısaltma ve "xxx" gibi semboller kullanmalarıdır.²¹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde bu bölge, başta Selanik olmak üzere, Türk basın hayatı bakımından çok zengin örneklerle sahiptir. *Genç Kalemler*, *Yeni Asır*, *Nefir*, *Trakya*, *Yeni Ziya*, *Yeni Yol*, *İ'tilâ*, *Balkan*, *Yeni Adım*, *Şeytan*, *Ülkü*, *Cumhuriyet*, *Müdafâ-yı İslâm* ve *Milliyet* bunların başlıcalarıdır. Fakat, bu ilgi özellikle sanat, edebiyat yayıncılığında sürdürülememiştir.

Romanya

Romanya'da günümüzde 100 bin civarında Türk yaşamaktadır. Osmanlı Dönemin'de özellikle Türklerin yoğun yaşadığı Dobruca Bölgesi'nde bütünüyle bir şehir kültürü teşekkül etmediği için ciddi bir yazılı edebiyattan söz etmek zordur. Bu yüzden ki bölgede Divan şiirinin temsilcilerine pek rastlanmaz. XVII. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Kazak Abdal, Kul Mehmet ve Öksüz Aşık'ın bu bölgeden olduğu belirtilir. Tezkirelerde bu bölgeden olduğu söylenen tek şair Helâkî'dir (XVI. yy). Bölgede Türkçe yazılı edebiyat ciddi olarak ancak XIX. yüzyılda başlamıştır. Başlangıçta siyasî içerikli Türkçe yayın organları neşre başlamış, bir süre sonra bunlarda edebî ürünler de görülmüştür. Mehmet Niyazi (1878-1931), İsmail Ziyaeddin (1912-

²¹ Feyyaz Sağlam, *Batı Trakya/Yunanistan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi*, Ankara, 1990, İzmir 1995; Feyyaz Sağlam, *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı*, İstanbul, 1990; Feyyaz Sağlam, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, (Batı Trakya ve Kıbrıs Türk Edebiyatı), c. 9, Ankara, 1997; İsen, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*.

1966), İsa Yusuf Halim (1894-1982) bu dönemde karşımıza çıkan edebiyatçılarıdır. 1944 yılına kadar devam eden bu uygulama sosyalist yönetimle yeni bir çehre kazanmış ve sözü edilen bu yönetimin ilk yıllarında okullarda Türkçe okutulduğu gibi Türkçe kitaplar da basılmıştır. 1960'tan itibaren ise Yasaklar Dönemi başlar. 1987'ye kadar bu şekilde devam eden uygulama, sözü edilen tarihte yayımlanmaya başlanan *Renkler*, sanat, edebiyat dergisi ile yeniden umuda dönüşür. 1990'da ortaya çıkan siyasî değişikliklerle *Renkler*'in yanında *Karadeniz ve Haksess*, *Genç Nesil* gazeteleri yayıma başlar. Bu yayımlar düzenli çıkamamaktadır. Bu dergilerin bir özelliği de bir bölümünün Romence bir bölümünün Türkçe çıkıyor olmasıdır. Romanya'da öbür Balkan ülkelerinden farklı bir uygulama da burada Türkçenin yazı dili olarak Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesi olarak iki kolda yürütülmesidir. *Renkler* ve *Karadeniz Tatar Türkçesi*, *Hak Ses* ve *Genç Nesil* ise Türkiye Türkçesi ile yayım yapmaktadır. Günümüzde Atilla Emin (1933-1996), Nevzat Yusuf (1936), Yaşar Memedemin (1936), Altay Kerim (1937), Emel Emin (1938), Ekrem Menlibay (1926), Enver Mahmut (1935), Acıemin Baubec (1939), Cemal Acıamet (1943), Gülten Abdulla (1946), Necip Hacı Fazıl, Saliya Hacı Fazıl, Fatma Sadık, bu edebiyatın temsilcileridir. Özellikle Mehmet Niyazi ile erken sayılabilecek bir dönemde Romanya topraklarında ilk ürünlerini veren Türk Çocuk Edebiyatı, aydın göçleri yüzünden sağlıklı biçimde devam edememiştir.²²

Gagavuzlar

Gagavuzlar günümüzde başta Moldavya, Romanya, Ukrayna ve Bulgaristan olmak üzere farklı ülkelerde yaşamaktadırlar. Bu yüzden onlar da Batı Türklüğünün bir parçası olarak Balkanlar Türk edebiyatı içinde değerlendirilebilirler. Türk dünyasının Batı ucunda yaşayan Gagavuzlar, Ortodoks Hristiyanlığa bağlı bir topluluktur. Asıl ana kitle Moldavya'da (% 78) yaşamaktadır. Gagavuzların XX. yüzyıl başlarına kadar yazılı bir edebi-

²² Osman Horata, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı)*, c. 12, Ankara, 1999.

yatları yoktu. 1957 yılında Gagavuz alfabesi oluşturulunca bazı kitaplar yayımlanmıştır. Aslında gündelik hayatta kullandıkları konuşma dilini yazı dili hâline getirme gayretleri dolayısıyla Türkiye Türkçesi yazı dilinden kısmen ayrılan Gagavuz Türkçesi, böyle bir uygulama ile yanlış yoldadır. Gagavuzca, bütün Türkoloji bilginlerinin ittifakla belirttikleri gibi, Türkçe'nin Oğuzca ya da Güneybatı Türkçesi adıyla bilinen grubun en küçük kolu, hatta dil özellikleri bakımından Türkiye Türkçesinin bir ağızdır. Gagavuzların Türkiye Türkçesine çok yakın olan dilleri, bölgedeki Slav dillerinin etkisinde kalmıştır. Bu etkilerin en yoğun ve dilcilik açısından ilgi çekici olanı, söz dizimi alanındadır. Bu etki yüzündendir ki Gagavuzca, Türkçenin klâsik söz dizimi özelliğini yitirmiş ve Slav dillerinin cümle yapısına benzer bir konum elde etmiştir. Gagavuz aydınlar, Balkanlar'ın tamamında olduğu gibi, Türkiye Türkçesini esas almamakla, yani kendi konuşma dillerini yazı diline dönüştürme gayretleriyle Batı Türkçesinin uzun tarihi birikimini görmezden gelmektedirler. Bu ülkede Mihail Çakır tarafından yayımlanan *Din Yaprakları* (1906-1910) ilk Türkçe yayımdır. Moldova Socialista (1960) gazetesinde de Türkçe yazılara rastlanır. Yeni Dönem'le birlikte Türkçe yayımlar da hızla çoğalır: *Anasöz* (1988), *Gagavuz Sesi* (1990), *Kırlangıç*, *Sabaa Yıldızı* ve *Güneşçik* bunlar arasındadır.

Mihail Çakır (1861-1938), Nikolay Petroviç Arabacı (1893-1960), Nikoloay Georgieviç Tanasoğlu (1895-1970), Dimitri Karaçoban (1033-1986), Diyonis Tanasoğlu (1922), Nikolay Babaoğlu (1928), Mina Kösa (1933), Gavril Gaydarcı (1938), Stepan Kuroğlu (1940), Vasi Filioğlu (1949), Stepan Bulgar (1953), Todur Marinoğlu (1955), Petr Gagavuz Çebotar (1957), Todor Zanet (1958), Petr Yalanji (1964) ve Tudorka Arnaut (1970) bu edebiyatın önde gelen isimleridir.²³

***

²³ Mustafa Argunşah, "Çağdaş Gagavuz Şiiri", *Türk Dili*, sayı 531, 1996; Osman Baymak, *Gagavuz Çağdaş Şiiri Antolojisi*, Ankara, 2000; Nevzat Özkan, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları, Antolojisi*, C. 12, Ankara, 1999; Hülya Argunşah, "Gagavuz Edebiyatı", *Türkler*, C. 20, Ankara, 2002, ss. 262-275.

Ülkeler çerçevesinde yapılan bu bilgilendirmeden sonra bölge bir bütün olarak değerlendirildiğinde şöyle bir tabloyla karşılaşılır: Balkanlar'da Türk edebiyatı söz konusu edilince akla öncelikle şiir gelmektedir. Aslında bu durum bütün Türk edebiyatları için de geçerlidir. Fakat Balkanlar'da öne çıkan bir başka alan da Çocuk Edebiyatı, özellikle de çocuklara adanmış şiirlerdir. Bir anlamda bu yörede Türk Çocuk Edebiyatı'ndan söz etmek aynı zamanda yörede Türk edebiyatından bahsetmek demektir. Kuşkusuz bunun pek çok sebebi vardır. Ama, önce çocuk ve edebiyat ilişkisine bakarak bu soruya cevap aramayalım: Çevresiyle ilişkileri bakımından yetişkinlerden farklı bir tavır içinde olan çocuk, kuşkusuz sanat eserlerini, tabii bu arada edebî eserleri algılamada da büyüklerden farklı bir davranış içindedir. Kavram bilgisinin yeni oluşumu ve buna bağlı olarak kelime hazinesinin sınırlılığı ve çevreyi algılamadaki oyun yaklaşımı yüzünden, ancak tabî ve yalın bir dil, onların ilgisini çeker.²⁴ Çocuklar için yazılan şiirlerde yer alan tasvirler yalın ve kesin olmalı, bu örneklerde benzetme, istiare, mecaz gibi edebî sanatlarla ölçülü bir şekilde yer verilmelidir. Yine bu şiirlerde mısralar kısa, cümle düzeni doğal olmalıdır. Şiirlerin konusu -yaşama sevinci, aile sevgisi, tabiat yurt ve millet sevgisi, güzellik duygusu gibi- olumlu duygu ve davranışlar kazandırıcı, geliştirici ve pekiştirici nitelik taşımalıdır.

Çocuk şiirinde karşımıza çıkan yalın dil, açık ve sade anlatım, mümkün olduğunca edebî sanatlardan ve tasvirden kaçınma gibi özellikler Balkanlar'daki Türk şiirinin zaten ilk göze çarpan özellikleridir. Okullarda derinliğine okutulmayan Türkçe, 1990'lı yıllara kadar kapalı bir ilişkiler yumağı içinde, Türkiye ile de sağlıklı bir iletişim imkânı elde edilemeyince, doğal olarak bu bölge yazar, basit sayılacak bir anlatım ve sınırlı sayıda kelime ile yetinmek zorunda kalmıştır. Dili güzel kullanmayı gerekli kılan edebî ifade, ancak ciddi bir eğitimle sağlanabilir. Oysa Balkanlar'da uzunca bir kesintinin ardından 1950 sonrası yeniden filizlenmeye başlayan Türkçe, zaman zaman güzel kullanım şöyle dursun, kendisini doğru kullanacak kişilerden bile yoksun kalmıştır. Belli bakış açılarına bağlı olarak bir açılıp bir

kapanan Türkçe okullar, yine siyasî şartlara bağlı olarak zaman zaman yayımlanmasına izin verilen, zaman zaman da yayımlayanlara ağır ceza verilmesine neden olan dergi ve kitap neşri faaliyetleri, kısacası bilim ve sanat faaliyetlerinin hiç hoşlanmadığı istikrarsızlık örnekleri, Türk yazı dilinin bölgede, en büyük sorunudur. Yazı dili, eğitimin de ötesinde bir birikime, bir geleneğe yaslanmak zorundadır. Kuşkusuz Balkanlar'ın yakın döneminde böylesine bir birikimden de söz edilemez. Bunlara eklenmesi gereken çok önemli bir başka faktör de bu yörede istisnasız bütün ülkelerde sanat ve edebiyat faaliyetlerinin yükünü çeken unsurun öğretmenler olmasıdır. Bölge yazar ve şairlerinin biyografileri incelense neredeyse bütününün öğretmen olduğu ya da öğretmen okulu mezunu oldukları görülecektir. Bu öğretmenler ister Batı Trakya örneğinde olduğu gibi Türkiye'de, ister Bulgaristan, Makedonya ve Kosova örneğindeki gibi kendi ülkelerindeki Türk öğretmen okullarında okumuş olsunlar, sonuçta yöredeki bütün entelektüel faaliyetleri sırtlarında taşımışlardır. Bütün dünyası çocuk olan bu meslek mensupları doğaldır ki sanat faaliyetlerinde de gündelik hayatlarının bu en önemli objesini, yani çocuğu yazdıklarının merkezine koyacaklardır. Bunlara bir de sosyalist kültürün çocuğu eğitimeye muhtaç bir nesne olarak görmesi ve ancak iyi eğitilmiş insanların sistem açısından bir güvence teşkil edeceği şeklindeki görüşü doğrultusunda, genelde çocuk eğitime verdiği önemi de katmak gerekecektir. Bu yaklaşımın gereği olarak zaten bu ülkelerde çocuklara yönelik çok sayıda dergi ve buna benzer yayın çıkmaktadır. İşte Türkçe neşriyata izin verildiğinde Türk çocukları için de bu imkânlar devlet desteği sağlanarak gerçekleştirilmiştir. Bu dergilerde yer alması gereken yazılar da -Yunanistan hariç- bölgede çocuk edebiyatını, bu arada Türk Çocuk Edebiyatı'nı önemli kılmıştır. Eski Yugoslavya'da *Kuş*, *Piyoner*, *Sevinç*, *Tomurcuk*, Bulgaristan'da *Eylülcü Çocuk*, *Filiz* gibi dergiler bunun önde gelen örneklerini oluşturur. İşte bu üç temel faktör yüzünden -bir daha vurgulayalım ki- Balkanlar'da Türk Çocuk Edebiyatı'ndan söz etmek, bu yöredeki Türk edebiyatından söz etmek anlamına gelmektedir.

Balkanlar'da yaşayan Türkler, Yunanistan'da bulunanlar hariç tamamı sosyalist yönetimlerce idare edilen ülkelerde yaşamışlardır. Bu yüzden ki

²⁴ A. Ferhan Oğuzkan, *Çocuk Edebiyatı*, Ankara, 1977, ss. 214-215.

bölgede üretilen Türk şiiri ülkeden ülkeye küçük oranda farklılıklar gösterse de, ana hatlarıyla iki kategoride ele alınabilir: Bunları Yunanistan'da üretilen Türk çocuk şiiri ve diğer Balkan ülkelerinde üretilen Türk çocuk şiiri olarak tanımlamak mümkündür. Yunanistan'da üretilen Türk çocuk şiiri de bu alanın başlıca konuları arasında yer alan manzum masallar, fabl andıran örnekler, Nasrettin Hoca fıkralarının şiire dönüşmüş örnekleri, insan ve doğa sevgisi, kitap, anne ve hayvan sevgisi gibi genel konular yanında bölgeye has başka konulara da değinir. Meselâ, diğer bölge ülkelerinin edebiyatlarında siyasî yapıları gereği hiçbir zaman yer almayan dinî şiirler, Yunanistan Türk çocuk şiirinin konuları arasındadır. Batı Trakya'da yaşayan Türkler büyük ölçüde kırsal kesimde yaşadıkları için reel köylü sorunları da bölge edebiyatının belli başlı konuları arasındadır. Yunanistan'da azınlık sorunları bu edebiyatın temel konusudur. Oysa sosyalist yönetimler güdüm-lü bir edebiyata izin verdikleri için böyle konulara girilemez. Hem Batı Trakya Türkleri hem de diğer bölge Türk halkı, Rumeli doğumlu olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü hemşehrileri olarak değerlendirir ve onu farklı bir konumda şiirlerine yansıtırlar. Onun Selanik'te doğmuş olması, Batı Trakya Türkleri için ayrı bir övünç kaynağıdır ve bu yüzden Atatürk'e adanmış şiirler buradaki soydaş şairlerin eserlerinde ağırlıklı bir yer tutar.²⁵

Sosyalist yönetimlerce idare edilen diğer bölge ülkelerinde, yani Bulgaristan, Eski Yugoslavya (Kosova ve Makedonya) ve Romanya'da ise ele alınan konular, sözü edilen sistemin sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. Bu ülkelerde birinden diğerine oranla değişiklik gösteren farklı uygulamalar söz konusu ise de, sosyalist sanat anlayışı toplumsal bir bakış açısını temel aldığı ve sanatı ideolojinin emrinde bir enstrüman olarak gördüğü için, bu ülkelerdeki edebiyat, çizilen çerçeveye uygun örneklerden oluşur. Bu yüzden ki sözü edilen metinlerin önde gelen özelliği deklâratif oluşlarıdır. Sosyalist yapı yeni bir dünya kurmakta olduğu için, bütün emekçiler gibi yazarlar da yeni kurulan bu dünyaya katkı sağlamalıdır. Bununla birlikte

²⁵ Feyyaz Sağlam, *Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı*, İstanbul, 1990.

özellikle azınlık yazarı biraz da bu ideolojik yapıdan kaçabilmek için özellikle şiirlerinde doğa manzaralarına (mevsimler, aylar, dağlar, Güneş Baba, kelebek, arı, kuşlar), okula, kitap sevgisine, analara, güleç yüzlü olmaya, çalışkanlığa, tembel olmamaya, temizliğe, okula gidişe dikkat etmeye yönelik metinler kaleme almıştır. Çocukların ilgi duyduğu hayvanlar da sanatın konusudur. Doğa manzaralarının bu edebiyatta bu denli yoğunlukla yer almasının bir başka önemli sebebi de, yöre halkının büyük ölçüde kırsal kesimde yaşıyor olmasıdır. Okul aracılığı ile şehir hayatına katılan yazar, sürekli kendi çocukluğunu ve çocukluğun geçtiği kırsal dekoru özlemektedir. Bu yüzden yöredeki Türk şair ve yazarların büyük çoğunluğunun dünyaları doğaya daha yakındır. Çocuklukta kalan her şey güzel olduğu için de kırsal kesimin sorunlarından çok onun güzelliği edebiyata konu edilir. Sosyalist örgütlenmenin edebiyata yansımalarının bir örneği sayılacak konular da sıklıkla ele alınmak zorundadır. Örneğin, iyi bir Piyoner olmanın önemi dile getirilir. Buna karşılık özellikle sosyalist uygulamaların daha katı uygulandığı ilk yıllarda din karşıtı ürünler yoğunluktadır. Bulgaristan'da modernleşme ve onun sağladıkları, moderniteye uymada karşılaşılan sıkıntılar, kadın erkek ilişkileri, kadın giyimi ve özellikle eskiyi temsil eden *ferace* ve *güllü fistan*, ağırlıklı konular arasındadır. Azınlıkların kendi tarihlerine ve bu tarih içindeki kahramanlara gönderme de Yunanistan hariç yok denecek kadar azdır. Buna karşılık sosyalist kültürün önde gelen kahramanlarına adanmış yüzlerce örnek, bulunabilir.

Azınlıklar için önemli rol oynayan anonim halk edebiyatı örneklerinden yararlanma eğilimi Balkanlar'da yaşayan bütün Türk şairlerinde görülen bir özelliktir. Bölgedeki şair pek çok bakımdan büyük ölçüde Nazım Hikmet'in çekim alanı içindedir. Bu durum son yıllarda Yahya Kemal, Fazıl Hüsni Dağlarca gibi başka isimlere doğru kaymıştır. Aslında lâik bir yaşantı içinde olan yöre, Türk aydınları, kendi kimliklerinin en önemli öğeleri olan İslâmî ve millî değerlere sahip çıkıp onları eserlerinde yansıtmaya da özel önem verirler; ama bu konum onların çevre kültürlerle temasını engellemez.²⁶

²⁶ Mehmet Yaşın, "Eski Yugoslavların Türkçe Şiiri", *Ses/ler*, sayı 301, Aralık 1995, s. 51.

Kuşkusuz bu bakış açıları 1990 sonrası kısmen değişmiştir. Ama, bu edebiyatın 1960-1990 yılları arasını kapsayan dönemi için büyük ölçüde geçerlidir. 1990 sonrası ise dinî ve millî kimliğin daha da öne çıktığı söylenebilir. Buna karşılık toplumcu şiirden neredeyse tümüyle vazgeçilmiştir.

1990'lı yıllardan sonra Balkanlar'ın tamamında hissedilen demokratik hava kuşkusuz edebiyata da yansımış ve yukarıda çerçevesi çizilen genel değerlendirme noktaları büyük ölçüde değişmiştir. Bu olumlu gelişmeye karşın Balkanlar'da var olan edebî geleneği büyük ölçüde sırtında taşıyan Makedonya ekonomik sıkıntılar, Kosova ise savaş yüzünden edebî ürünlerin yayımlandığı gazete ve dergilerin neşrine eski desteği sağlayamamaktadır. Ama çıkarılabilen yayın organlarında, artık başka alanlarda olduğu gibi, daha reel edebî konulara ait örnekler de kendilerine yer bulabilmektedir.

Bulgaristan Türk edebiyatını ise bu olguların dışında başka bir bakış açısıyla ele almak gerekecektir. 1989 göçü bu ülkede pek çok şeyi tepeden tırnağa değiştirmiştir. Bu göçün bir zarar hesabı yapılacak olsa aydın kadronun tamamı yakınının Türkiye göç etmiş ya da göçe zorlanmış olması, ilk sırada yer alacak bir büyük kayıp olarak karşımıza çıkar. Bu durum Bulgaristan'daki entelektüel faaliyetin çok büyük ölçüde kan kaybetmesine neden olmuştur. Fakat, Türkiye'ye göç eden aydınların bir bölümü burada eski ülkelerinin, özellikle Türklere yönelik sorunlarını ele alıp tartışmaya başladılar. Kuşkusuz bundan edebiyat da kendine düşen payı aldı. İstanbul'da, Bursa'da ve daha başka yörelerde dernekler kuruldu, dergiler neşredildi, toplantılar düzenlendi ve kitaplar yayımlandı. Bu yeni gelişme biraz romantik de olsa meselelerin daha korkusuz ele alınmasına imkân sağladı. Bu yüzdendir ki son yıllarda ülkemizde Bulgaristan Türkleri tarafından yayımlanmış epeyce eser göze çarpmaktadır. Bu nitelikteki eserlerde doğal olarak içerik epeyce farklılaşmıştır: Bulgaristan'da Bulgarlaşmayla Türk kalma arasında mücadele veren kişilerin dramı, yoğun polis baskısı, göç, terk edilen topraklara duyulan özlem, Türklük şuuru, direnme ve bunun sonucunda elde edilen başarının gururu ve Türkiye'ye teşekkür, ele alınan başlıca konulardır.

Bölgede üretilen metinlerin diline gelince Gagavuzlar hariç Balkanlar'da yaşayan Türklerin yazı dili, tarihin her döneminde hep İstanbul merkezli Türkiye yazı dili olmuştur. Hatta son yıllarda Gagavuzlar arasında bile Türkiye Türkçesi standart dilinin etkisi artmaktadır. Bu durum Balkanlar'da günümüzde de belli ölçülerde devam etmektedir. Belli ölçülerde diyoruz; çünkü farklı bir ülkede yaşayan azınlık yazarı, ister istemez yaşadığı ülkenin dilinden etkilenmektedir. Ülke farklılığı ve sağlıklı iletişim yüzünden bu bölgelerdeki Türkçe, Türkiye Türkçesi ile paralel bir gelişme gösterememişti.²⁷ Ortaya çıkan eksikliği ise bölge dillerinden giren kelime ve sentaks doldurur. Özellikle de Eski Yugoslavya'da 1985'li yıllara kadar aşırı sayılacak biçimde öztürkçe kullanımı ve mahallî dilden giren kelimeler, bir farklılık olarak kaydedilmelidir.

Balkanlar'da Türk edebiyatı, ülkeden ülkeye değişen bir takım imkânlarla ve imkânsızlıklara sahiptir. Nicelik ve nitelik açısından en iyi şartlara Makedonya sahiptir. Bunu sırasıyla Kosova, Yunanistan, Gagavuzlar, Bulgaristan ve Romanya izlemektedir. Ama, üzerinde durulması gereken asıl nokta Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilişinden sonra Türkçenin, her türlü baskıya direnerek Balkanlar'da yaşamaya, sadece konuşma dili olarak değil, yazı dili olarak da yaşamaya, dahası edebî eserler vermeye devam etmiş olmasıdır. Bu noktada da asıl sıkıntı göç hâdisesidir. Zaten az sayıda ve zor yetişen Türk şair ve yazarlar, bir süre sonra anavatan Türkiye'ye göç edince, her şey ortada kalmaktadır. Son yıllarda başka Türk bölgelerinden olduğu gibi Balkanlar'dan da ülkemize öğrenci getirilmesi, edebiyat alanında da yeni soluklanmalara fırsat verecektir.

²⁷ İ. Güven Kaya, *Yugoslavya Türk Halkı Edebiyatı*, s. 293; Mirjana Teodosiyevic, "Yugoslavya Türklerinin Basın Dili Üzerine Bir Araştırma", *Çevren*, Eylül 1998-Ağustos 1990, ss. 73-78; Mustafa İsen, "Yugoslavya'da Türk Dili ve Sorunları", *Türk Dili*, 1984, sayı 387, ss. 164-169.

BALKANLAR'DA TÜRK TASAVVUF EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

Prof. Dr. Mustafa KARA*

*Bosnalı âlim Muhammed Tayyib OKIÇ'i
vefatının 25. yılında rahmetle anarak...*

"Rivayet ederler ki, Prizren'de oğlan doğsa adından akdem mahlâs korlar. Vardaryanicesi'nde doğan oğlan baba diyecek vakit Farisî söyler. Priştine'de oğlan doğsa diviti belinde doğar derler. Binaenalâzâlik, Prizren şair menbai, Yenice Farisî ocağı, Priştine kâtip yatağıdır" (Âşık Çelebi, Meşâiru's-ş-suarâ).¹

Türk Tasavvuf edebiyatını, Türkistan bölgesinin en meşhur sûfisi Ahmed-i Yesevî ile başlatmak âdet olmuştur (ö. Yesi, 1166). Onun vefatından yaklaşık bir asır sonra Anadolu'da dünyaya gelen Yunus Emre ile bu edebiyat, zirveye tırmanmıştır. (ö. 1320) Her iki sûfinin Divan'ı bölgelerindeki Tasavvuf Edebiyatı'nın bereketli ve 'belirleyici' kaynağı olmuş, o gün bugün gücünden bir şey kaybetmemiştir.²

* Uludağ Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ 1520'de Prizren'de doğan, 1572'de Üsküp'te vefat eden Âşık Çelebi'nin en meşhur eseri *Meşâiru's-ş-suarâ*'dır. Bursa'da yaşayan Seyyid Natta'nın torunu olan Âşık Çelebi bir müddet Bursa'da mahkeme kâtipliği ve Emir Sultan Vakfı'na mütevellilik yapmıştır. Bkz. DİA, III, s. 549.

² *Divan-ı Ahmed Yesevî*, İstanbul, 1299; *Divan-ı Yunus Emre*, İstanbul, 1302.

XIV. asır ortalarında Osmanlıların Gelibolu'dan Avrupa topraklarına ulaşmalarıyla birlikte Türk Tasavvuf edebiyatı da yeni bir zeminle tanışmış oldu. Daha önce Endülü's Emevileri, Avrupa'nın güneybatı ucunda tasavvuf düşüncesini Arapça olarak terennüm ederken, bu defa aynı kıtanın güney-doğusunda Osmanoğulları söz konusu tefekkürü Türkçe olarak insanlığa sunmaya başlamıştır.

Balkanlar'ın fethini muhteşem duygularla ifade eden şairimiz Balkanlı'dır: Yahya Kemâl Beyatlı.

*Bin atlı, akınlarda çocuklar gibi şendik;
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!
Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle!
Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kaafilelerle...
Şimşek gibi bir semte atıldık yedi koldan.
Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan.
Bir gün dol dizgin boşanan atlarımızla
Yerden yedi kat arşa kanatlandık o hızla...
Cennette bugün gülleri açmış görürüz de
Hâlâ o kızıl hâtıra titrer gözümüzde!
Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik,
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!³*

Mohaç Türküsü'nde ise, aşk, vuslat, fetih, gül, şehid, Allah'a giden yol, melek ve cennet bir aradadır.

*Bizdik o hücumun bütün aşkıyla kanatlı;
Bizdik o sabah ilk atılan safta yüz atlı.
Uçtuk Mohaç ufkunda görünmek hevesiyle,
Canlandı o meşhur ova at kişnesiyle!
Fethin daha ilk ülkeyi parlattığı gündü;
Biz uğruna can verdiğimiz yerde göründü.*

³ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubberniz*, ss. 16-17.

Gül yüzlü bir âfetti ki her pûsesi lâle:
 Girdik zaferin koynuna, kandık o visâle!
 Dünyaya veda ettik, atıldık dolu dizgin;
 En son koşumuzdur bu! Asırlarca bilinsin!
 Bir bir açılırken göğ'e, son def'a yarıştık;
 Allah'a giden yolda meleklerle karıştık.
 Geçtik hepimiz dört nala cennet kapısından;
 Gördük ebedî cedleri bir anda yakından!
 Bir bahçedeyiz şimdi şehitlerle beraber;
 Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle beraber.
 Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden
 Şimşek gibi bir hatıra nal seslerimizden!⁴

Osmanlı Dönemi Tasavvuf düşüncesinin, Anadolu ve Balkanlar'la yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Dönemin sosyal ve siyasal şartlarına, coğrafyanın iktisadî ve kültürel durumuna göre farklılıklar varsa bile şu çizgi değişmemiştir: Ahmed-i Yesevî'nin mısralarında yer alan pek çok konuyu, Yunus Emre tekrarlamış, aynı sadâ yüzlerce sûfinin himmet ve gayretleriyle Edirne, Sofya, Üsküp, Belgrat ve Bosna'da yankı bulmuştur.⁵ Dobruca Babadağ'da Sarı Saltuk, Macaristan Budin'de Gül Baba aynı kültürün bugün de ayakta olan şahitleridir.⁶

Konumuz açısından Balkanlar'ın bütününe bakıldığında şu söylenebilir: Bu bölge, vahdet-i vücûd, melâmetiye gibi tasavvufî düşüncenin "derin konuları"na mimar yetiştirdiği gibi Bedreddînîye, Bektâşîye gibi "muhalif" seslere de zemin teşkil etmiştir. Bu dört terim biraz açılabilir:

⁴ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, ss. 18-19.

⁵ "25-28 Temmuz 2000 tarihinde Saraybosna'da yapılan ve Diyanet İşleri Başkanlığınca organize edilen 'Dördüncü Avrasya İslâm Şurası'nda sunulan tebliğlerin bir kısmı bu kültür ile ilgilidir. Özellikle liber Ortaylı'nın bildirisine bakılmalıdır. *Dördüncü Avrasya İslâm Şurası*, Ankara, 2001, ss. 91-96. Ayrıca bkz. DİA, Balkanlar maddesi.

⁶ Rumeli topraklarında Sarı Saltuk'la ilgili menakıbları toplamak için dostu Ebu'l-Hayr-ı Rûmî'yi görevlendiren 1459'da Edirne'de doğan, 1495'de gurbet diyarında Napoli'de vefat eden Cem Sultanı hayranlıkla ve rahmetle anmak gerekir. *Saltuknâme*, nşr. H. Akalın, Ankara, 1987.

1. Vahdet-i vücûd

Tasavvufî felsefenin temel konusu olan vahdet-i vücûd, bir çeşit, varlığı izah tarzıdır. Gerçek varlık olarak sadece Allah'ı gören bu sistemin lideri Endülüslü İbn Arabî (ö. Şam, 1240) kabul edildiği gibi, bu bakış açısının temel kitabı da onun *Füsûsu'l-Hikem* isimli küçük eseridir.

Bir çok dünya diline çevrilen, şerh edilen *Füsûs*'un Türkçe tercüme ve şerhini ilk defa gerçekleştiren derviş, Bosnalı Abdullah'tır (ö. Konya, 1654).⁷ Bu şerhin sonuna 105 beyitlik uzun bir kaside ile vahdet-i vücûdu özetlemiş, aynı kasideyi Arapça'ya çevirerek Arapça *Füsûs* şerhinin sonuna ilâve etmiştir. İlk ve son üç beyti şöyledir:

Nefes urdı hüviyetten yine enfâs-ı Rahmânî
 Maârif cevherin attı kenara bahr-ı Sübhânî
 Zihî deryâ-yi mutlak kim âna yok ka'r ile gayet
 Zihî bahr-ı hüve'l-Hak kim ânın yok hadd ü pâyanî
 Anın mevc-i bihârından cemî' a'yân alur feyzi
 Muhîtinden kenara ger temevvüc ide ummânî

***

Selâminla mükerrem kıl ebed âl-i aba hakkı
 Velâyet mazharı Düldül-i süvâr u şâh-ı merdânî
 Hasan ile Hüseyin ü Fâtîma ervâhını cem'a
 Doyur feyzinle ehl-i beyt olan hem cümle pâkânî
 Cemâlinle dahi şâd it, cemî' ervâh-ı aktâbî
 Visâlin âbına kandır ilâhî kalb-i hâssânî⁸

Aynı eseri Arapça şerh eden bir başka sûfi de Usturumcalı Bâlî Efendidir. (ö. Sofya, 1553) Bâlî Efendinin halifesi Filibeli Nûreddinzâde

⁷ Süleymâniye Küt. Şehit Ali Paşa Kit. Nu. 1244.

⁸ Abdullah Kartal, *Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî: Abdullah Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Bir Kaside*, s. 304, 310.

Musluhiddin Efendinin (ö. İstanbul, 1573) eserlerinden birinin adı *Risâle-i Vahdet-i Vücûd*'dur.⁹ Aynı konuya eğilen Filibeli bir başka şahsiyet, *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin İbn Arabî* isimli eserin sahibi İsmail Fennî'dir. (ö. İstanbul, 1946) Söz konusu eser, 1928 yılında eski harflerle basılmıştır.¹⁰

2. Melâmetiye

Tasavvuf hayat ve düşüncede "öz"ü yakalayabilmek için tâcı, hırkayı, tekkeyi, zaviyeyi bir tarafa koyarak yürüyen dervişlerin yolu olan Melâmetiye'nin üçüncü devresinin pîri, 1887 tarihinde Usturumca'da vefat eden Muhammed Nûru'l-Arabî'dir. Melâmetiye hareketini Türk tasavvuf tarihçileri üç devrede ele almaktadırlar.¹¹ Devirler ve önder şahsiyetler şunlardır:

I. devre Hamdun Kassar (ö. Nişabur, 884)

II. devre Dede Ömer Sikkinî (ö. Göynük, 1475)

III. devre Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. Usturumca, 1887)

Abdullah Bosnevi'den başka,¹²

Bosnalı Hamza Bâlî Efendi (ö. İstanbul, 1573)

Tırhalalı İdris-i Muhtefî (ö. İstanbul, 1615)

Peşteli Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. İstanbul 1624) ikinci devre Melâmiliği'nin mühim temsilcilerindendir.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 171.

¹⁰ nşr. Mustafa Kara, İstanbul, 1991.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Abdülhak Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul, 1992.

¹² XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşayan Balkanlı sûfiler için bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul, 2000; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul, 2001.

Üçüncü devir Melâmiliği'nin piri Muhammed Nûru'l-Arabî'nin yanında yetişen sûfilerin büyük bir çoğunluğu da bu bölgedendir. Aralarında *Vâridât* ve *Hikem-i Atâî*¹³ mütercimi, Niyâzî-i Mısıfî'nin *Divan*'ı ve *İnsân-ı Kâmil* şârihi Ali Urî Efendi gibi âlim ve âriflerin de bulunduğu meşhur halifeleri şöyle sıralanabilir:

Adı	Doğum Yeri	Vefat Yeri ve Tarihi
Abdurrahim Fedâî	Prizren	(ö. Mısır, 1303/1885)
Abdülahad Efendi	Üsküp	(ö. Üsküp, 1332/1914)
Hâfız Abdurrauf Efendi	Üsküp	(ö. Üsküp, 1340/1922)
Yunus Efendi	Priştine	(ö. Priştine, 1330/1912)
İsmail Efendi	Koçana	(ö. 1328/1910)
Ali Urî Efendi	Gürice	(ö. Selanik, 1305/1887)
Salih Rifat Efendi	İştîp	(ö. İştîp, 1326/1908)
Hoca Mahmud Efendi	Üsküp	(ö. Hicaz, 1310/1892)
Fâik Mehmed Bey	Usturumca	(ö. Selanik, 1319/1901)
Hacı Süleyman Bey	Usturumca	(ö. Usturumca, 1307/1889)
Hacı Abdülkadir Bey	Usturumca	(ö. Tikveş, 1332/1914)
Ali Rıza Vasfî Efendi	Manastır	(ö. Manastır, 1331/1913)
Vehbi Efendi	Manastır	(ö. İstanbul, 1323/1905)
Hacı Maksut Efendi	Priştine	(ö. İstanbul, 1347/1929)

Bu insanlar ve halifeleri XX. yüzyılda Balkanlar'da ve ülkemizde Melâmî neşvenin yaşamasını temin etmişlerdir. Vardaryenicesi'nde doğan Kalenderî-Gülşenî bir çizgi takip eden Hayâlî Bey, (ö. Edirne, 1556) Alevî-Câferî bir neşveyi paylaşan Hayretî, (ö. Vardaryenicesi, 1534) nihayet değişik tekkelerden feyz alan Hersekli Ârif Hikmet de Divan Edebiyatı'nın en önde gelen şahsiyetlerindendir.¹⁴

1839'da Mostar'da doğan, Bosna ve Bursa'da yaşayan İstanbul, Yanya, Manastır, Erzurum, Kastamonu ve Cezayir'de Hukuk Dairesi reisliği yapan

¹³ İÜ. Ktp., Ty. s. 849.

¹⁴ Bkz. DİA, "Hersekli Ârif Hikmet" maddesi.

Ârif Hikmet 1903'te İstanbul'da vefat etmiştir. Mehmet Âkif onun için yazdığı uzun mersiyede rind-meşrepliğini, ârif ve âşık yönünü de anlatmıştır:

*Gâh ney-pâre-i Mansûr gibi cûş ederek,
Duyurdu dem-i can-bahşını yüksek yüksek.
Neydi Allah o enfâs, o kudsî nefehât,
Ki verirdi "ve nefahnâ" da olan rûha hayât.
Hele bezmindeki ezvâk...o bir âlem idi,*

*Öyle âlem ki durur yâdı gönülde ebedî.
Gâh sahban kesilip Ârif-i pâkîze-nijâd,
Bize yüz hutbeyi bir anda ederdi irâd.
Gâh ihyâ ederek Hazret-i Muhyiddîn'i
Hep Fütûhât gelirdi o zaman telkîni.
Ağlatır mev'îza-pîrâlîğe meyl eylerse
Güldürür nükteli bin sözle eğer söylerse.¹⁵*

3. Bedreddîniyye

Osmanlı asırlarının en renkli şahsiyetlerinden biri olan Bedreddin Simavî'nin hayatı ve davranışları gibi, kendisine nispet edilen Bedreddîniyye de sürekli olarak tartışmalara sebep olmuştur.

Medrese ve tekke ilimlerini en üst seviyede tahsil eden ender şahsiyetlerden biri olan Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin 1420'de Serez'de idam edildiyse de fikirleri o gün bugün yaşamaya devam etmiştir.

Meslektaşlarının onunla ilgili kanaatlerini üç grupta toplamak mümkündür:

1- Batıl bir fikrin peşindedir. Devletin tavrı doğrudur. Bu görüşte olan sûfilerin başında Balkanlar'da da yaygın olan Celvetiyye'nin piri Aziz

Mahmud Hüdâî (ö. İstanbul, 1628) bulunmaktadır. Enterasandır; şeyhin aleyhinde görüş beyan eden Bâlî-i Bosnevî'yi de aynı idare başka sebeplerden dolayı idam etmiştir.

2- Görüşleri doğrudur. Onu anlayamayanlar idamına hükmetmiştir. Bu görüşü savunan mutasavvıfların en eskisi Nakşibendiye'yi Türkistan'dan Osmanlı topraklarına taşıyan Abdullah İlâhî'dir. (ö. Vardaryenicesi, 1491) İlâhî, onun tartışmalı eseri *Vâridât*'ı Arapça şerh eden ilk sûfidir.¹⁶

3- Doğrusunu Allah bilir.

Değişik tarikatlara mensup insanlar onun fikirleriyle ilgilenmiş, *Vâridât*'a şerh yazmıştır. Nakşibendiye'ye mensup olan Köstendilli Süleyman Efendi (ö. Köstendil, 1819) *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn Simavî*'yi¹⁷ kaleme alırken, Ali Urî Efendi (ö. Selanik, 1887) *Terceme-i Vâridât*'la, Nureddinzâde Muslihuddin Efendi *Şerh-i Vâridât*'la aynı alana hizmet etmiştir.¹⁸

Şeyh Bedreddin'in hayranlarından biri de Niyâzî-i Mısır'dır. (ö. Limni, 1694) *Divan*'ında yer alan "*Vâridât*" redifli gazeli bunun en açık belgesidir:

*Can kuşunun her zaman ezkârdur Vâridât
Akl ü hayâlün heman efkârdur Vâridât*

*İşidicek adını duydı cânım dadını
Bildim ki âriflerün esrârdur Vâridât*

*Sıdkıla gönlüm sever görmeye cânım iver
Ânun için kim Hakk'un envârdur Vâridât*

¹⁶ *Keşfü'l-Vâridât*, Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa Kit. nu. 1235. Hüdâyî'nin ifadeleri için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, 98 vd.

¹⁷ İÜ. Ktp., Ty. Nu. 3469.

¹⁸ *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, II, s. 436. Melâmetiyye ve Şeyh Bedreddin konusunda geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul, 1998.

¹⁵ M. Âkif Ersoy, *Safahât*, İstanbul, 1996, s. 555.

*Ol dürr-i yekdânenün kadri bilinmez anun
Bu dil-i vîrânenün mi'mândur Vâridât*

*Gerçi kütüb çok yazar ilm-i ledünden haber
Cümlesi bir bağçedür gülzârdur Vâridât*

*İlm-i Füsûs'la tamu odları söyünür kamu
Ânun yerinde biten ezhârdur Vâridât*

*Muhyiddîn ü Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn
Deryâ Niyâzî Füsûs enhârdur Vâridât*

Muhammed Nuru'l-Arabî Afrika'da (Mısır) doğmuş, Avrupa'da vefat etmiştir. Şeyh Bedreddin ise Avrupa'da doğmuş, Asya ve Afrika'da yaşadktan sonra doğduğu topraklarda ahirete intikal etmiştir.

4. Bektâşiye

Hak mı batıl mı, ortodoks mu heteredoks mu sorularına muhatap olan tasavvufî cereyanlardan biri de Bektâşilik'tir. Daha çok Anadolu ve Balkanlar'da yaygın olan Bektâşî neşve, Osmanlıların Safevîler'le olan menfi ilişkileri sebebiyle her zaman gündemde olmuş, özellikle 1826'da Yeniçerilik'le birlikte kapatılması tarikatın illegalite boyutunu derinleştirmiştir. Balkanlar'da ve özellikle Arnavutluk'ta tutunabilecek bir ortam imkânı bulan bu tarikatla ilgili tartışmalar bugün de devam etmektedir. Tarikata ikinci kurucu şahıs (pîr-i sâni) kabul edilen Kızıl Deli Sultan tekkesi şeyhi Balım Sultan, bir rivayete göre Dimetoka doğumludur. (ö. Hacibektaş, 1516) Yüzyılımızda bu tarikat kültürü ile ilgili geniş araştırmalar yapan Bedri Noyan da¹⁹ Serezli'dir. (ö. Aydın, 1997) Rumelili Bektâşî dervişinin tavsiyelerini dinleyelim:

*Mürşide ermeyen Hakk'ı bilemez
Seni irşâd eden bir cân bulunur
Çöllerde kalmışlar yolun bulamaz
Bu yolu pek gözle, kervan bulunur*

*Eğerçi başında aklın var ise
Hak yoluna bezl et malın var ise
Geceler subha dek, derdin var ise
Bülbül gibi zâr et, gülşan bulunur*

*Eğer girer isen Hakk'ın yoluna
Âşık isen bakma sağ u soluna
Devlet kuşu şâyet konar koluna
Kulluğa bel bağla, sultân bulunur*

*Takagör başına melâmet tâcı
Kâbe'ye varmadan denilmez hacı
Olmak ister isen gürûh-u nâci
Her derde sabreyle, dermân bulunur*

*Su gibi meyledip her yana akma
Pervâne ver cânın odlara yakma
Âşkın gevherini deryâya atma
Var Âdem'den iste, ol kân bulunur*

*Hakk'a tâlip isen hizmet et pîre
Hâk eyle yüzünü süregör yere
İkiyi terk eden erişir bire
Cânından geçince cânân bulunur*

*Dinle gel cân ile Sırrı'nın sözün
Altın gibi kal ol, pâk eyle özün
Düş gam vâdisine, sür yere yüzün
Sular gibi çağla, ummân bulunur.²⁰*

¹⁹ Noyan'ın araştırmaları *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevîlik* adıyla seri hâlinde Ardınc yayınları tarafından neşredilmektedir. I. Cilt, 1998, II. Cilt 1999, III. Cilt 2000. Aleksandre Popoviç'in *Balkanlarda İslâm* (İstanbul, 1995) isimli çalışması genel İslâm kültürüyle ilgili bilgi verirken, Nathaniel Clayler daha çok tasavvuf kültürünü araştırmaktadır.

²⁰ Asıl adı Mehmed olan Sırrı, XIX. yüzyılın birinci yarısında Tekirdağ Bölgesi'nde yaşamıştır, Vassıf Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1968, s. 471.

Bilindiği gibi her tarikat her bölgede yaygın değildir. Ancak "Anadolu'da yaygın olanlar Balkanlar'da da yaygındır" ifadesini kullanmak mümkündür.

Ortak Kültür

Bayramiye'ye mensup Yazıcızâde Mehmed Efendinin (ö. Gelibolu, 1451) *Muhammediye*²¹ isimli manzum eseri Osmanlı topraklarında yaşayanların 'el kitabı' olurken, kardeşi Ahmed-i Bîcân'ın (ö. Gelibolu, 1454) aynı özelliklere sahip olan *Envârü'l-âşîkîn* adlı eseri 1624 tarihinde -çok dikkat çekicidir- Janos Hazi tarafından Macarcaya çevrilmiş ve basılmıştır.²²

Celvetiye'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan, *el-Lâihatü'l-berkiyyât* isimli eserinde bâzı âyet ve hadislerin tasavvufî tefsir ve şerhini yapan Atpazarlı Osman Efendi (ö. Magosa, 1691)²³ Şumnulu olduğu gibi, en meşhur halifesi İsmail Hakkı Bursevî (ö. Bursa, 1725) Aydosludur.²⁴

Yüzden fazla esere imza atan Bursevî'ye göre İslâm dünyasının öne çıkan merkezleri şunlardır: Şam, Bağdat, Kahire, Konya, Kıbrıs, Bursa, İstanbul, Edirne, Sofya.

Muhammediye, İsmail Hakkı tarafından *Ferâhu'r-Rûh* adıyla mensur olarak şerh edilecek ve Osmanlı toplumunda çok tutulan ve sevilen kitaplar arasına girecektir.²⁵

Halvetiye'ye mensup Bosna'lı Ali Dede (ö. Zigetvar, 1598) *Muhâdaratü'l-evâil*²⁶ ve *Havâtîmü'l-hikem* adlı eserleriyle İbn Arabî neşvesini yaşatırken,

hemşehrisi Sûdî, XVI. yüzyılda *Bostân*, *Gülistân* ve *Hâfız'ın Divan'ı* gibi dünya klâsiklerini Türkçeye tercüme ediyordu (ö. XVI. yy).²⁷

Sâdiye'den Rusçuklu Zarîfî Ömer Dede (ö. Rusçuk, 1795) *Pendnâme* ve *Divan* sahibi bir şair olup, tarikatdaşı Âcizî Süleyman Efendi (ö. İşkodra, 1738) üç dilde eser veren bir dervîştir.

Selanik, Köprülü Sâdî Dergâhı şeyhi Murtaza Sükûtî'nin (ö. 1896) *Divan*'ında yer alan "kalmadı" redifli şiiri dinî, ahlakî ve sosyal konularla ilgili dikkat çekici tenkitleri de ihtiva etmektedir.²⁸

Fitneler itti zuhûr ehl-i nusret kalmadı
Beğ paşalar zulmiyle ehl-i himmet kalmadı

Bî-edebler buldu meydan hükm-i dünyâ bu asır
Her birisi kavm-i Nemrud ehl-i şefkat kalmadı

Kadı, müftî, şeyh, derviş, hem ulemâ cümlesi
Rüşvetiyle oldu meşhûr ehl-i hikmet kalmadı

Dîn u millet gâret oldu her hususta serteser
Tuğyan etti cümle-âlem ehl-i izzet kalmadı

Ehl-i iman tenhalarda kendisin kılmış nihân
Nâmusun etmiş vikâye ehl-i hürmet kalmadı

Uzlet etmekten Sükûtî, gayri çâre yok bugün
Hıfzîder Huffâz-ı mutlak ehl-i gayret kalmadı

Müellif Sûfîler

Gerek nesir gerek nazım olarak eser veren Balkan sûfîlerinin büyük bir yekûn tuttuğunu söylemek mübalağa sayılmamalıdır. *Tezkire* kitapları,

²⁷ *Şerh-i Bostân*, İstanbul, 1288; *Şerh-i Gülistân*, İstanbul, 1249.

²⁸ Kütüphanemizdeki fotokopi nüsha, v.101b. Berlin nüshasının fotokopisi olan bu nüshayı hediye eden Yugoslavyalı Şeyh Efendi Alaeddin Yayıntaş'ı rahmetle yâdedelim.

²¹ nşr. Âmil Çelebioğlu, Ankara, 1996.

²² Bkz. DİA, "Envârü'l-Âşîkîn" maddesi.

²³ Bkz. DİA, "Atpazarlı Osman Fazlî" maddesi.

²⁴ Divanı Murat Yurtsever tarafından neşredildi, İstanbul, 2000.

²⁵ Bulak 1252, İstanbul, 1294. Eser, Bursa'da yaşayan Mustafa Utku tarafından sadeleştirilerek basılmıştır. (İstanbul, 2000).

²⁶ Matbudur, Bulak 1300.

Şakaik-i Nu'mâniye ve zeyilleri tarandığında bu gerçek bütün açıklığıyla ortaya çıkabilir. İşte onlardan bir demet:

Adı	Doğum Yeri	Tarikatı	Vefat Yeri	Tarihi
Abdullah Bosnevî	Bosna	Melâmî	Konya	1054/1664
Abdullah Hulûsi Efendi	Gelibolu	Melâmî	İstanbul	1305/1887
Abdurrahim Efendi	Prizren	Melâmî	Mısır	1303/1885
Abdülhayy Efendi	Edirne	Celvetî	İstanbul	1117/1705
Abdülkerim Efendi	Edirne	Gülşen	Edirne	922/1584
Abdülkerim Efendi	İştip	Halvetî	İstanbul	1015/1606
Abdülkerim Vardarî	Vardaryenicesi	?	?	XVII. yy.
Âcizî Süleyman Efendi	İşkodra	Sâdî	Prizren	1151/1738
Adlî Hasan Efendi	İştip	Sünbül	?	1026/1617
Adnî Recep Dede	Siroz	Mevlevî	Belgrad	1100/1688
Ahmed Bîcân	Gelibolu	Bayrâmî	Gelibolu	858/1454
Ahmet Sarban	?	Bayrâmî	Hayrabolu	952/1545
Alemî Muhammed Efendi	Edirne	Nakşî	Edirne	1130/1717
Ali Dede Bosnevî	Bosna	Halvetî	Zigetvar	1007/1598
Atpazarlı Osman Fazlî	Şumnu	Celvetî	Magosa	1102/1691
Azmî Hüseyin Dede	Gelibolu	Mevlevî	Beyrut	1311/1893
Câhidî Ahmed Efendi	Edirne	Uşşâkî	Çanakkale	1070/1659
Cemaleddin Uşşâkî	Edirne	Uşşâkî	İstanbul	1164/1751
Enisî Recep Dede	Edirne	Mevlevî	Edirne	1145/1732
Fahrî Ahmed Efendi	Gelibolu	Celvetî	İstanbul	1214/1799
Fâik Muhammed Bey	Ustorumca	Melâmî	Selânik	1315/1897
Fenâyî Mustafa Efendi	Şumnu	Celvetî	İstanbul	1115/1699
Gafûrî Mahmud Efendi	Gelibolu	Celvetî	İstanbul	1078/1667
Gavsî Ahmed Dede	Gelibolu	Mevlevî	İstanbul	1109/1697
Hasan Efendi	Yenişehir	Kübrevî	Kudüs	845/1441
Hüseyin Şîrâzî	Şîraz	Halvetî	?	1000/1591
İdris-i Muhtefî	Tırhala	Melâmî	İstanbul	1024/1615
İsmail Hakkı Bursevî	Aydos	Celvetî	Bursa	1174/1724
Kabûlî Mustafa Efendi	Edirne	Rifâî	Edirne	878/1473

Kasmî Hasan Efendi	Bosna	Kâdirî	İzornik	1091/1680
Kurd Muhammed Ef.	Tatarpazarcığı	Halvetî	T.pazarcığı	996/1587
Lâmekânî Hüseyin Ef.	Peşte	Bayrâmî-Melâmî	İstanbul	1034/1624
Muhyî Efendi	Edirne	Gülşenî	Kahire	1014/1605
Müslim Efendi	Belgrad	Halvetî	Edirne	1166/1750
Nazif Hasan Dede	Yenişehir	Mevlevî	İstanbul	1277/1860
Nehrî Ahmed Efendi	Tekirdağ	Kâdirî	Tekirdağ	1182/1768
Nureddinzâde				
Muslihuddin Ef.	Filiba	Halvetî	İstanbul	981/1573
Ömer B. Hamza	Edirne	Zeynî	?	?
Ömer Fânî	Debre	Halvetî	İstanbul	1033/1622
P. Sâbır				
Muhammed Dede	Gelibolu	Mevlevî	Gelibolu	1090/1679
Salih Rifat Efendi	İştip	Melâmî	İştip	1326/1908
Sezâî Hasan Efendi	Mora	Gülşenî	Edirne	1151/1738
Sineçâk Yusuf Efendi	Vardaryenicesi	Mevlevî	İstanbul	953/1546
Sofyalı Balî	Ustorumca	Halvetî	Sofya	966/1553
Süleyman Efendi	Köstendil	Nakşî	Köstendil	1235/1819
Şerefuddin Şuayb Ef.	Edirne	Gülşenî	Edirne	1329/1911
Şeyh Bedreddin	Simavna	?	Siroz	823/1420
Şuhûdî Muhammed Ef.	Babaeski	Halvetî	Babaeski	1126/1714
Vahdetî Osman	Üsküp	Celvetî	Edirne	1135/1722
Yazıcızâde Muhammed	Gelibolu	Bayrâmî	Gelibolu	855/1451
Yusuf Efendi	Şumnu	Nakşî	Edirne	1282/1865
Yusuf Sinan Efendi	Yanya	Sünbülî	Medine	979/1571
Zarîfî Ömer Efendi	Ruscuk	Sâdî	Ruscuk	1210/1795
Zâtî Süleyman Ef.	Gelibolu	Celvetî	Keşan	1151/1738
Zuhrî Ahmed Efendi	Nevrakop	Sinânî	Selanik	1165/1751

Seyyâh Dervişler

Balkan ülkelerinde yaşayan mutasavvıfların bir kısmı başka ülkelerden bu topraklara geldikleri gibi, Balkanlar'da doğup büyüyen bazı dervişler de Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde yaşamış ve hizmet vermişlerdir. Birçok ülkeyi tanıma açısından en önde olanlardan biri de Şeyh Bedreddin'dir. Onun hayatının güzergâhı şöyle çizilebilir:

Simavna, Edirne, Bursa, Konya, Şam, Kudüs, Kahire, Mekke, Medine, Kahire, Tebriz, Kahire, Filistin, Şam, Halep, Konya, Tire, Sakız Adası, İzmir, Kütahya, Bursa, Gelibolu, Edirne, Bursa, Aydın, Edirne, İznik, (göz hapsi) Kastamonu, Sinop, Zara, Silistre, Dobruca, Deliorman, Serez. Üç kıtada "at oynatan" Şeyh Bedreddin, vefatından sonra da "seyahat"a devam etmiş, kemikleri, vefatından beş yüz sene sonra sevenleri tarafından 1924'te İstanbul'a nakledilmiş, Çemberlitaş'taki mezara defnedilmiştir.

Balkan ülkelerinde doğup büyüdüğü halde diğer bölgelerdeki tekkelerde mürşit olarak görev yapanlar da vardır. Bu duruma bir örnek olarak Bursa verilebilir. Mehmet Şemseddin'in *Yâdigâr-ı Şemsî* isimli eserine göre Bursa tekkelerinde postnişin olarak hizmet veren Balkanlı sûfiler şunlardır:²⁹

Adı	Tekkesi	Tarîkatı	DoğumYeri	Vefatı
Ahmed Bedreddin	Atinalı Ali Rıza	Misrî	Atina	1285/1868
Ahmed Efendi	İsmail Rûmî	Kâdirî	Ustorumca	1155/1737
Ahmed Efendi	Karakâdî	Kâdirî	İştib	1070/1659
Ahmed Efendi	Kasab Cömert	Kâdirî	Vodina	1086/1675
Ali Efendi	Çarşamba	Halvetî	Tütünce	1326/1908
Ali Rıza Efendi	Atinalı Ali Rıza	Misrî	Atina	1280/1863
Hasan Efendi	Emir Sultan	Kübrevî	Yenişehir	XV.yy.
Hayreddin Efendi	A.Paşay-ı Fenaî	Halvetî	Edirne	1017/1608
Hikmetî Mehmed Ef.	İsmail Hakkı	Celvetî	Rodosçuk	1165/1752

²⁹ Bursa Dergâhları; *Yâdigâr-ı Şemsî*, nşr. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa, 1997.

İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	Celvetî	Aydos	1174/1725
Mustafa Efendi	Karakâdî	Kâdirî	İştib	1060/1649
Osman				
Necmüddin Ef.	Mir-i Büdelâ	Nakşî	Hasköy	1326/1908

Beste ve Güfte

Bilindiği gibi medeniyetler, ilim, fikir ve sanat üçlüsüyle oluşur ve gelişirler. Osmanlı medeniyetinde güzel sanatlar dünyasının en önde görünen dalları şiir, musiki ve hattır. Her üç sanat dalının hâmisî ise tekke ve dergâhlardır. Dervişleri atlayarak mu tarihimizi yazmak imkân dâhilinde olmadığı gibi şiir ve edebiyat tarihimizi de kaleme almak mümkün değildir.

Medeniyetimizin Rumeli toprakları büyük şair ve ediplere zemin teşkil ettiği gibi, musiki dünyasının şaheser bestelerine de ilham kaynağı olmuştur.

XX. yüzyıl Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan ve:

"Sönmez seher-i haşre kadar şi'r-i kadîm
Bir meş'aledir devredilir elden ele"

hikmetinin sahibi olan Yahya Kemal Beyatlı, (ö. 1958) ilk şiirini de Üsküp'teki Rifâî tekkesinin şeyhi Sadeddin Efendi'ye okutup tenkidini almış, yine bu şehrin Sâdî dergâhının selamlığının yapılışına tarih düşmüştür.³⁰ Mısralarının büyük çoğunluğunda tasavvuf kültürünün izlerini görmek hiç de zor değildir. Sâmih Rifat'ın (ö. 1932) bir şiirine nazîre olarak yazdığı *İthaf* adlı şiirde, tasavvuf dünyasının son yüzyıldaki zayıf durumunu özetlemiş, Horasan erlerinin taşıdığı meş'alenin söndüğünü ifade etmiş, beklenti ve üzüntülerini dile getirmiştir:

³⁰ Yahya Kemal Beyatlı, *Hatıralarım*, İstanbul, 1976, s. 96.

Fer almışken tulû-ı kibriyâdan
Bu gün bî-vâye kalmış her ziyâdan
Bu mülkûn farkı yok bir tengnâdan
Niçin nûr inmiyor artık semâdan?

Bu şek, bağrımda her gün gâh u bî-gâh
Dolaştım 'Hû' deyüp dergâh dergâh
Ümîd ettim ki bir pîr-i dil-âgâh
Desün 'destur!' mihrâb-ı hafâdan

Abâ var post var meydanda er yok
Horasan erlerinden bir haber yok
Uzun yollarda durdum hiç eser yok
Diyâr-ı Rûm'a gelmiş evliyâdan

Tecellîgâh iken binlerce rinde
Melâmet söndü Şark'ın her yerinde
Bu devrin gerçi son sohbetlerinde
Nefes'ler dinledik sâz-ı Rızâ'dan

O yerler işte Bağdat, işte Âmid
Bugün her şûleden mahrûm, câmid,
O yerlerden gelen son yolcu Hâmid
Haberdâr olmaz olmuş mâverâdan

Bu manzûmenle ey üstâd-ı hoşkâm
Ali'den doldurup iksîr-i ilham
Leb-i uşşâka sundun öyle bir câm
Ki yoğrulmuş tûrâb-ı Kerbelâ'dan³¹

Selânik doğumlu Nazım Hikmet (ö. Moskova, 1963) gençliğinde Mevlâna'ya âşıktı:

³¹ Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgarıyla*, İstanbul, 1974, s. 125

Sararken alınımı yokluğun tâcı
Gönülden silindi neşeyle acı
Kalbe muhabbette buldum ilâcı
Ben de müridinim işte Mevlâna

Ebede set çeken zulmeti deldim
Aşkı içten duydum Arş'a yükseldim
Kalbden temizlendim huzûra geldim
Ben de müridinim işte Mevlâna.³²

Gümülcineli Sabahattin Âli'nin ise (ö. 1948) gönlünü kaptırdığı mutasavvıf Abdülkadir Geylânî idi:

Kalplere serptiğin kıvılcımlardan
Bir ışık yanıyor ya Abdülkadir...
Gönüller zâtını bize aşk sunan
Bir ilâh tanıyor ya Abdülkadir...

Bilirsin gönlümün ne duyduğunu
Karşında tekrâra hâcet yok bunu
Benliğim önünde ululuğunu
Dâimâ anıyor ya Abdülkadir...

Başımız önünde geliyor yere
Işıklar dağıttın sen gönüllere
Pâk tarikatına giren bir kere
Seni nûr sanıyor ya Abdülkadir...

Ulviye nûruyle bizleri besle
Uğrunda ölelim biz de hevesle;
'Sabah'ın kalbi bu tâze 'nefes'le
Berâber kanıyor ya Abdülkadir...³³

³² Nâzım Hikmet, *İlk Şiirleri*, İstanbul, 1998, s. 80.

³³ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Tasavvufî Şiirin Gücü" UÜİFD, sayı 9, s. 107 vd.

Musiki dünyamız genellikle tekkelerden beslendiği için musikişi-naslarımızla dervişlerimiz aynı kişilerdir. Hânende ve sâzendelerimiz değişik tarikatlara mensup iseler de daha çok Mevlevî yolunu tercih etmişlerdir.

Selânikli Mevlevî Necip Dede (ö. 1883) başka bestelerinin yanında hemşehrisi Kenan Rifâî (ö. İstanbul, 1950)'nin bazı güftelerini de bestelemiştir.³⁴

Büyük Türk tarihçisi Müneccimbaşı Ahmed Dede, Selânikli olup bu şehirdeki Mevlevîhâne'de Ahmed Dede'nin yanında çilesini tamamlamış, daha sonra Mekke Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. Şiirlerinde "Âşık" mahlâsını kullanan Müneccimbaşı'nın *Risâle-i Mûsikîyye* adlı bir eseri de vardır.³⁵

Yenişehir-i Fenar'da doğan Giriftzen Âsım Bey de Mevlevî'dir. (ö. İstanbul 1929) Bu gün zevkle dinlenen şu şarkıların bestekândır:

*Hâbgâh-ı yâre girdim arz için ahvâlimi
Bir perîşan hâlini gördüm unuttum hâlimi*

...

*Cânâ rakîb-i handân edersin
Ben bî-nevâyı giryân edersin*

...

*Sana ey cânımın cânı efendim
Kırıldım, küstüm, gücendim*

Geçen yüzyılın en büyük şahsiyetlerinden biri, yedi yaşında iken hafız olan Tanburî Ali Efendi de Midilli doğumludur (ö. İzmir 1890). Bestelerinden bazıları şu mısralarla başlamaktadır:

³⁴ *İlâhiyât-ı Kenan*, Haz. Yusuf Ömürlü, Dinçer Dalkılıç, İstanbul, 1988, s. 97.

³⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Müsiki Ansiklopedisi*, Ankara, 1974, II, s. 88.

Ceyhun arayan dîde-i giryânımı görsün

...

Öyle sermestim ki idrâk etmezem dünyâ nedir?

...

*Anlatayım hâlimi dildâra ben
Derd-i firâka arayım çâre ben*

...

Dil harab-ı aşkınam sensin sebep berbâdıma

...

*Her bir bakışında neş'e buldum
Ben gözlerinin esîri oldum*

...

*Sayd eyledi bu gönlümü bir gözleri âhû
Bend eyledi zencîre beni sünbül-i giysu*

...

*Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı?*³⁶

1885 de Tırnova'da doğan, Ahmed Âmiş Efendiden feyz alan, *Lugatçe-i Felsefe* (1927), *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli* (1928), *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin-i Arabî* (1928), *Hakikat Nurları* (1949) gibi felsefî-dinî bir çok eserin yazarı olan İsmail Fennî'nin (Ertuğrul) en dikkat çekici yönlerinden biri de bestekârlığıdır. Baharın hayat verici güzelliğini anlatan şu uşşâk beste onundur:

³⁶ a.g.e, I, s. 46.

Yaz geldi çiçeklerle yüzü güldü zemînin
Günden güne gitmekte gamı kalb-i hazînin
İhyâ edelim biz de heman bezm-i safâya
Yok fâidesi derd-i dile âh u enînin³⁷

Alış-Veriş

Balkanlar'da yetişen bir çok derviş Anadolu topraklarında hizmet verdiği gibi, Diyâr-ı Rûm'da doğup büyüyen bazı sûfiler de Rumeli topraklarında mesleklerini icra etmişlerdir.

Bu kültürel alış verişin en renkli sahnelerinden biri *Mevlid* ile ilgilidir. XV. yüzyılın başında Bursa'da Ulucâmi'nin imamı Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan *Mevlid*, son altı asrın en yaygın Türkçe kitaplarından bir tane-sidir.

Dinî kültürleri farklı, dinî hayatın çok değişik noktalarında bulunan mil-yonlarca insan size şu beyti ezber okuyabilir:

Allah âdın zikr edelim evvelâ
Vâcib oldur cümle işte her kula

Dinî-mistik hayatın vazgeçilmez metinlerinden biri olan *Mevlid*, Arapça, Çerkezce, Rumca, Kürtçe, Tatarcaya tercüme edildiği gibi Arnavutça ve Boşnakçaya da çevrilmiştir.

Bu gün ülkemizde, doğum, ölüm, evlenme gibi değişik gün ve olaylar sebebiyle okunan *Mevlid* ile ilgili en geniş araştırma -ne güzel tecellidir ki- Bosnalı bir âlime aittir: Muhammed Tayyip Okiç (ö. 1977). Araştırmının başlığı şöyle: "*Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercümeleri*".³⁸

³⁷ a.g.e, I, s. 263.

³⁸ Atatürk Ü. İİFD, Erzurum, 1976, sayı. 1, s. 17.

Okiç'in araştırmalarına göre Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini kısmen veya tamamen Boşnakçaya çeviren kişiler şunlardır:

1- Hafız Salih Gaseviç. (ö. Akova 1899) Üsküp'te 1879 yılında basılan bu tercümede *Vesîletü'n-necât*'ın velâdet ve mi'rac bahirleri tercüme edilmiştir. Bosna'da en çok tutulan ve okunan metin budur.

2- Mahmud Caferoviç. Dubrovnik İslâm Cemaatı imamı Mahmut Caferoviç 1941 senesinde bu şehirde *İzahlı ve Duâlı Halk Mevlidi (Narodni Mevlud sa Objašnjenjem i Dovama)* isimli eseri neşretmiştir.

3- Muharrem Dizdareviç. (öl. Trebinje, 1905) Muhammed Rüşti mahlâsiyla yazılan *Mevlid*, özellikle Hersek halkı arasında yaygınlık kazanmıştır.

4- Arif B. Mustafa Bosnevî. 1911 yılında yapılmış olan bu tercüme *Mevlidü's-şerifi'n-Nebevî bi'l-lisani'z-zarifi'l-Bosnevî* adını taşımaktadır. Aynı yıl İstanbul'da basılmıştır.

5- Hafız Saîd Zenunoviç. (ö. Byelniya 1932) *Mevlid* veya *Allah'ın En Büyük ve En Son Elçisi Olan Muhammed'in Vilâdeti* adını taşıyan bu tercüme 1929 yılında Saraybosna'da basılmıştır.

6- İbrahim Zikrî Bosnevî. (ö. Ujitz 1769) 1838'de tamamlanan bu şerhin adı *Mevridü'l-vusûl fi mevlidi'r-Rasûl'dür*.³⁹ Zikrî, Halvetî'dir ve Divan'ı vardır.

Bosnalı âlim Okiç, makalesinde Arnavutça tercümeler hakkında da bilgi vermiştir. XVIII. yüzyıl yazarı Hasan Zuko Kamberi ile XIX. yüzyıl müellifi Korçalı İsmail Floçi'nin metinlerini görmediği için bu eserin orijinal mi yoksa Süleyman Çelebi'den tercüme mi olduğu konusunda bir şey söylememiştir. Ancak, Süleyman Çelebi'den tercüme edilen iki metin hakkında bilgi vermiştir.

³⁹ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. II, s. 177.

1- Ürgünlü Ali Rıza Efendi. (ö. XIX. yy) *Terceme-i Mevlid alâ Lisan-ı Arnavud* isimli bu eser, İstanbul'da 1878 de basılmıştır. Bir çok defa tabe edilen bu eser Gaşeviç'in Boşnakça tercümesiyle birlikte, Titograd'da 1972 yılında Karadağ Cumhuriyeti İslâm Câmiası tarafından neşredilmiştir.

2- Viçitirnlı Muhammed Tahir. *Manzûmetü'l-Mevlid fi Efdali'l-Mevcûd bi Lisâni'l-Arnayud* ismini taşıyan bu eser 1900' lu yılların başında İstanbul'da basılmıştır.

Bu eserlere Bursalı Mehmed Tâhir de işaret etmiştir.⁴⁰

Muhammed Tayyip Okiç, konu ile ilgili dikkat çekici bir hatırasını da nakletmektedir:

Mevlid cemiyetleri, bütün İslâm ülkelerinde olduğu gibi, Bosna'da da kökleşmiş dinî bir an'ane hâline gelmiştir. Bilhassa gençlerin, Kur'ân-ı Kerim hatimlerinden sonra en çok karşılaştıkları merasim, Mevlid cemiyetleri olmuştur. Rahmetli validem -Türkçe bilmediği halde- Süleyman Çelebi Mevlidini, gerek kadın Mevlid cemiyetlerinde dinlemek, gerek harekeli taş basma Mevlid'leri okumak suretiyle, zamanla ezbere öğrenmiştir. Bir vesile ile Ankara'ya geldiğinde, komşularla sohbet ederken, söz Mevlid'den açıldı. Kendisi hemen oracıkta Süleyman Çelebi Mevlid'inden bir bahrı gayet kolaylıkla ezberden okuyuvermiştir. Dinleyenler bunu hayretle karşıladılar. Türkçe Mevlid'le paralel olarak Hâfız Salih Gaşeviç'in Boşnakça tercümesini de ezber biliyordu. Dinî mekteplerimizde de yıllık Mevlid merasimleri parlak bir şekilde yapıldı. Böylece küçük yaştan itibaren, Süleyman Çelebi Mevlidi ve onun Boşnakça tercümesi ile ünsiyet kesbettiğimiz gibi, Mevlid'e ve dolayısıyla Ulu Peygamberimiz'e olan sevgimiz arttı. Paris'teki Türkoloji hocamız müteveffa Profesör Jean Deny, bir vesile ile ders esnasında Süleyman Çelebi ve Mevlid'den bahsederken, Mevlid'in hakikaten

⁴⁰ a.g.e., II, s. 222.

bir şaheser, müellifinin ise iyi, son derece samimî ve ince ruhlu bir şair olduğu hükmünü verdiğinde, bundan gurur duymuştum. Kendisi bu nevi merasimlere ehemmiyet verirdi. Mevlid'in dışında, bilhassa Balkanlar'da, âdet hâline gelmiş ve ekseriya bir ölünün ruhuna ithafen tertib edilen 'tevhid' cemiyetleri üzerinde durmuştur. Onun bahis ettiği tevhidler, Bulgaristan Müslümanlarında an'ane hâline gelmiş merasimlerdir (bu tevhidlerin bir çeşidi olarak da 'Yetmiş Bin Tevhid' -ki bu Türkçe tabiri de oralarda olduğu gibi kullanılmaktadır- keza sık sık tertib edilmektedir) ki, Bosna Müslümanları arasında da halâ devam etmektedir. Bugün dahi Bosna ve Yugoslavya'nın Müslümanlarla meskun diğer mıntıkalarında Mevlid merasimi çok yaygındır. İki ayda bir çıkan Meşihat-ı İslâmiye organı olan 'Glasnik' ile İslâm Din Görevlileri Cemiyeti -Cemiyet-i İlmiye- organı olan ve on beş günde bir çıkarılan 'Preporod' dergisinin hemen hemen her sayısında, Mevlid törenlerine mahsus resimli yazılar neşredilmektedir. Hele yeni inşa edilen veya tamiri biten eski camilerin açılışı vesilesiyle Mevlid merasimi vazgeçilmez hâle gelmiştir."⁴¹

Sonuç

XX. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatının en meşhur isimlerinden biri de -Mehmet Akif Ersoy gibi- babası Arnavut olan Cisir-i Mustafa Paşa (Tsanbrod) doğumlu Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır (ö. 1949)

Balkanlar'ın 1912'deki acıklı hâlini derin bir üzüntü ve hüznle anlatan "Acıklı Ana" adlı şiiriyle yazımızı tamamlıyoruz:

Yüce Balkanlar duman bağlamış,
Gene mi gurbetten kara haber var?
Seher vakti burda kimler ağlamış?
Çemenzâr üstünde taze çiğler var!

⁴¹ Okiç, a.g.m. Balkanlar'daki İslâmlaşma olaylarına elli sene önce AULFD'nde yayımlanan makaleleriyle dikkat çeken şahsiyetlerden biri de Okiç idi. Bkz. *Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva*, sayı I, 1952. *Bir Tenkidin Tenkidi*, sayı IV, 1952.

Ufukta iz gördüm kızıl bayraktan,
Dumanlar ağıyor nemli topraktan;
Tekbir sadâları gelir uzaktan
Hudud boylarında sanki mahşer var.

İnliyor bir şehit rûhu derinde,
Yara var toprağın birçok yerinde;
Ümitsiz açılan çiçeklerinde
Ne reng ü bû kalmış, ne tâb ü fer var!

Neş'eler bu bezmi terk edip gitmiş
Sel almış bu bağı târumâr etmiş.
Kan bataklığında beslenip bitmiş
Soluk, pembe, dilber bir Neylüfer var.

Başımda kargalar dönüp uçuyor,
Bende garip hisler gelip geçiyor;
Yürürken vücûdum yere göçüyor,
Her adım başında tâze makber var.

Ne bu hayâletler?.. Kim bu dolaşan?..
Kim bu at üstünde hendekler aşan?..
Kim bu -deli gibi- her yana koşan?
Bu mezâristanda ne çok asker var?

Bu müthiş manzara nedir, yâ Rabbi?
Cilve-i kahrının nedir sebebi?..
-Mahşere muntazır bir mevtâ gibi-
Karşımda yıkılmış bir de minber var.

Korkup titriyorum bu menhûs yerde;
Nazlı ümitlerin meşrıkı nerde?..
İçinde gezdiğim vîrânelerde
Zihnime dokunan bir fikr-i şer var.

Güneşe bakarsam sönüp soğuyor,
Rûhumda bir uzun gece doğuyor.
Yâ Rabbi! Bu zulmet beni boğuyor,
Hangi ufuklarda nûr-i seher var?

Yaslı gecelerin ağır gölgesi
Sındırıp susturmuş burda herkesi.
Mezarlıkta yalnız bir kadın sesi
İnliyor... Galiba gene sefer var.

Gül yüzü süzülmüş cevri ü elemenden,
Yüreği üzülmüş âh-ı nedemden,
Yaralı bağrında tığ-i sitemden
Pençe pençe donmuş hûn-i ciğer var.

Dereler gam almış durgunluğundan,
Tan yeri kızarmış vurgunluğundan
Bu kara hummanın yorgunluğundan
Şive-i hüsnünde hâlâ eser var!

Tanıdım sesinden, zavallı kadın!
Dillerde destandır her zaman adın.
Bilirim...şerefle doğdun, yaşadın,
Söyle destânını dinleyenler var!

Senin göz yaşların rûhuma akar
Zehirdir, içimi kavurur yakar.
Uzaklara niçin dalıp da bakar?
Elâ gözlerinde neden keder var?

Neler geldi -söyle!..- garip başına
Sebep ne dinmeyen bu göz yaşına?..
Bak şu beş asırlık mezar taşına
Onda bir mücevher tâc-ı zafer var!..

Sen doğurdu hep o cevherleri,
Cihâna ün salan dilâverleri.
Belli bile değil bugün yerleri
Bunda anlaşılmaz sırr-ı kader var.

Kurban etmek için evlâd doğurdun
Kara toprakları kanla doyurdun!..
En hücrâ yerinde şu vîran yurdun
Adları belirsiz binlerce er var!..

Ben o mezarları çiğnedim, gezdim,
Düşündüm, beynimi pençemde ezdim.
Can evimde katil ağrılar sezdim,
Böğürümde şimdi bir zağlı hançer var.

Her nefes aldıkça beni saplıyor,
Yaşlı gözlerimi duman kaplıyor.
Yetimler derdini bende topluyor,
İçimde kanayan gizli bir yer var.

Benim vurgun rûhum kanasın varsın,
O kandan gün doğup şafak ağarsın.
Uğrunda can veren evlâda yarsın,
Ona sînen gibi nerde siper var?..

Koynunda göz yumdu civan erkekler
Zehr-i kâtil oldu tatlı dilekler,
Vîrân saçakları kaygular bekler;
Olan oldu lâkin bundan beter var.

Mâtemle tükenip yorulan benim!
Darbe-i kahr ile kırılan benim!..
Cephede kalbinden vurulan benim!
Bende can çekişen (meçhul nefer) var!..

Ümid-i feyz iken aşkın dilimde,
Ye'se düştüm âhir, her emelimde.
Bed-mest-i mâtemim, titrek elimde
Acı göz yaşıyla dolu sāger var.

Bahtımın sunduğu câm-i serşârı
İçtim, seyrederken o lâlezârı;
Öldürdü neş'emi zehr-i humârı,
Bende şimdi onmaz bir derd-i ser var.

Hey Rızâ şu uzun gam destânını
Dinleyen besteler her figânımı.
Şî'rinde vatanın kabristânını
Dolaşıp ağlayan bir derbeder var.⁴²

ZEYL

Balkan'lı Şair Dervişlerden Hikmetli Beyitler:

Kemâleddin Perrî/ Mevlevî/ Manastır/ ö. İstanbul, 1937

Sarıldık dâmen-i ihsânına bir kâmil-i asrın
Ebu'l-vakt-i cihân zanneyledik ibn-i zemân gördük
Gönül medhûş olur Perrî, semândan, safâsından
Der-i Hünkâr'ı biz, ehl-i dile dâru'l-emân gördük⁴³

Sofyalı Bâlî Efendi/ Halvetî/ Usturumca/ ö. Sofya, 960/1552

Çün nasîb oldu ezel, meyhâne-i aşkın bana
Geçmişim havf u recâdan mâsivâ neyler bana
Hûr-ı ayının düşme dâm-ı zülfüne zâhid gibi
Geç hevasından behîştin maksad-ı aksâyı gör⁴⁴

⁴² Hilmi Yücebaş, Filozof Rıza Tevfik, İst. 1978, s. 367-371. Abdullah Uçman, Rıza Tevfik, Ank. 1986, s.47 vd.

⁴³ İbnülemin Mahmud Kemal, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1980, II, s. 856.

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, I, s. 42.

Zarîfî Ömer Efendi/ Sâdî/ Ruscuk/ ö.1210/1795

*Kendüden uluya rağbet eyle gil
Hem kelâmı bil edeble söyle gil
Ulu kadrin fehm iden olur ulu
Gözleyen âdâb u erkânın yolu⁴⁵*

Fahrî Ahmed Efendi/ Celvetî/ Şarköy/ ö. İstanbul, 1214/1799

*Nüş idüb câm-ı enelhak'da hüve'l-hak bâdesin
Küntü kenz esrârın ârif, evliyâ ister gönül
"Nahnu akrab" nağmesin gûş eyleyelden Fahriyâ
Bâğ-ı vahdet gülsitânında nevâ ister gönül⁴⁶*

Câhidî Ahmed Efendi/ Uşşakî/ Edirne/ ö. Kilidbahir, 1070/1659

*Câhidî vasl olmak diler yârına
Aldanub kalmaya dünyâ varına
Pervâne-veş yanub aşkın nârına
Mevlâm dîdârını görmek murâdım⁴⁷*

Hulûsî Efendi/ Celvetî/ Ustorumca/ ö. 1167/1753

*Şehâ, hunrîzi gamzen zahmını bîmar olandan sor
Perîşan hâtır dilbeste-i dildâr olandan sor
Hulûsî remzi çokdur nüsha-i aşkın hakîkatta
O terkîbin beyânın vâkıf-ı esrâr olandan sor⁴⁸*

Abdülkerim İştîbî/ Halvetî/ Melâmî/ ö. İstanbul, 1015/1606

*Gel beru ey tâlib-i Hak matlab-ı a'lâyı gör
Cümle varlıktan geçüb ol Zât-ı bî -hemtayı gör*

⁴⁵ a.g.e, I, s. 109.

⁴⁶ a.g.e, I, s. 141.

⁴⁷ a.g.e, I, s. 53.

⁴⁸ a.g.e, I, s. 133.

*Hû şarâbından içub mest oldun ise sûfiyâ
Ayn-ı vahdetle nazar kıl sırr-ı ev- ednâyı gör⁴⁹*

Zâtî Süleyman Efendi/ Celvetî/ Gelibolu/ ö. Keşan, 1151/1738

*Dilâ, keyfiyyet-i aşkı yürü meyhor olandan sor
İçub vahdet şarâbını ebed mahmûr olandan sor
Enelhak sırrını Zâtî riyâset ehline sorma
Ânı sen dâr-ı dildâra bugün Mansûr olandan sor⁵⁰*

Zührî Ahmed Efendi/ Halvetî/ Sinânî/ Nevrekop ö. Selânik, 1165/1751

*Tarîk-i Hakk'a girdinse azimet râh-ı yabandır
Gönül şehrine irdinse ganîmet hadd ü pââyandır
Talebkârsan dilârâyâ nazar kıl şer'-i garrâyâ
Cehd kıl hükmün icrâyâ şerîat bahr-i ummândır⁵¹*

Sîneçak Yusuf Efendi/ Mevlîvî/ Gülşenî/ Vardaryenicesi/ ö. İstanbul, 941/1534

*Kiminin dünyâ merâmı kiminin ukbâdır
Yûsuf'un sensin merâmı iki âlemde fakat
Erbâb-ı muhabbet bizi Yûsuf bilür ammâ
Ashâb-ı hased gözüne ey dost Sinan'ız⁵²*

Fâik Muhammed Efendi/ Melâmî/ Ustorumca/ ö. Selânik, 1319/1901

*Tâ ezelden Fâik-i bî-çâre âşıkıdır sana
Kıl şefâat lütfidup al kemteri senden yana
Rûz-i mahşerde cemâl-i pâkini göster bana
Zât-ı pâkin ehl-i aşkın sevgili cânânısın⁵³*

⁴⁹ a.g.e, I, s. 120.

⁵⁰ a.g.e, I, s. 73.

⁵¹ a.g.e, I, s. 78.

⁵² a.g.e, I, s. 80.

⁵³ a.g.e, I, s. 143.

Kâimî Hasan Efendi/ Kâdirî/ Bosna/ ö. İzornik, 1091/1680

*Hayât-ı câvidan remzin hakikatle bilen dirsem
Hızır-veş âb-ı hayvânı karanlıkda içenden sor⁵⁴*

Habîbe Hanım/ Mevlîvî/ Hersek/ ö. İstanbul, 1308/1890

*Ümîd-i merhamet kılmak abesdir senden ey kâfir
Seni bî-din demişlerdi ezelden yokdur îmânın
Habîbe, bî -devâ derdden halâs olmak da müşkildir
Ümîd etmez esîr-i derd olanlar gayri dermânın⁵⁵*

Hakkı Paşa/ Mevlîvî/ İşkodra/ ö. İstanbul, 1313/1895

*Başka bir hâlet verir sermest-i bezm-i vahdete
Neş'e bahşâ-yı safâdır meclis-i rindâne ney
Bende-i Monlâ-yı Rûm' um çok mudur Hakkı eğer
Her nefes demsâz olursa bu dil-i nâlâne ney⁵⁶*

Lâmekânî Hüseyin Efendi/ Melâmî/ Peşte/ ö. İstanbul, 1034/1624

*Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca
Dik tut gözünü gönlüne, gönlün göz olunca
İnkârı ko, dil destisini ol çeşmeye tut, dur
Ol âb-ı safâ -bahş ile bu desti dolunca⁵⁷*

Şu mısra ve ikazlar da onundur:

*Ey tâlib-i Hakk
Nedir bu sen ben
Bu akl u bu dil
Bu cân u bu ten*

⁵⁴ a.g.e, I, s. 148.

⁵⁵ İbnülemin Mahmud Kemal, a.g.e, II, s. 465.

⁵⁶ a.g.e, I, s. 487.

⁵⁷ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, I, s. 191.

...

*Ko ikiliği
Bir ile bir ol
Birliğe yetip
Geç ikilikten*

Celâl Paşa / Mevlîvî/ Siroz/ ö. İstanbul, 1321/1903

*Câhil ikbâl ü saâdetle yaşar dünyâda
Ömrü mihnetle geçer kesb-i kemâl eyleyenin
Âh eğer böyle ise kaide ukbâda dahi
Yanarım hikmet-i îcâdına îcâd edenin⁵⁸*

Yanyalı Yusuf / Nakşî/ ö. Yanya, 1245/1829

*Oldur talebkâr-ı Huda vakt-i seher bîdâr olan
Bulur safâ ender-safâ vakt-i seher bîdâr olan
Şemm eyler ol cân bûyını bulbül gibi eyler figân
Arzusu Hakdır bî-güman vakt-i seher bîdâr olan⁵⁹*

Esad Dede/ Mevlîvî/ Selânik/ ö. İstanbul, 1329/1911

*Sürmez isen sivâyı sen hâne-i dilinden
Görmez safâyı rûhun mir'ât-ı dil mükedder
Â lemleri adem bil meyil etme sivâya
Terkeyle cüstüçüyu herşeyi bil mukadder⁶⁰*

Fâzıl Paşa/ Mevlîvî/ Bosna, ö. İst. 1300/1882

*Hazret-i Molla gibi varken ulu sultânımız
Fâzılâ! Şâhân-ı gayre ihtiram etmek de güç⁶¹*

⁵⁸ İbnülemin Mahmud Kemal, a.g.e, I, s. 219.

⁵⁹ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, I, s. 203.

⁶⁰ İbnülemin Mahmud Kemal, a.g.e, I, s. 326.

⁶¹ a.g.e, I, s. 370.

Fâik Bey/ Nakşî/ Manastır/ ö. İstanbul, 1317/1899

(mezar taşına şu rubâînin yazılmasını vasiyet etti)

*Ben mu'terif-i acz u kusûrum yâ Rab
Âlûde-i çirkâb-ı şurûrum yâ Rab
Yâ Rab! Kerem u lutfuna düşdüm şimdi
Bir mülteci-i ism-i gafûrum yâ Rab..⁶²*

BALKAN TÜRKLÜĞÜNÜN DİL VE EĞİTİM SORUNLARI

Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ*

Türkler Balkanlar'ı yurt edinen en eski topluluklardan biridir. Türklerin Balkanlar'daki ilk ortaya çıkışı M.S. 4.-5. asırlarda olmuştur. Daha sonra bölgeye 6. asırda Avarlar, 7. asırda Bulgar Türkleri, 10.-13. asırlarda Kumanlar, Peçenekler gelmiştir. Bu dönemlerde bölgeye gelen adı geçen Türk boyları kendi devletlerini kurmuşlar; ancak fazla yaşatamamışlardır. Dolayısıyla ya buraları terk etmişler, ya da yönettikleri topluluklar arasında erimişlerdir. Bu Türk boylarının izleri yer adlarında, Balkan halklarının kültürlerinde görülmektedir.

Bugün Balkan coğrafyasında bulunan Türkler ise 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Osmanlı Türkleridir. Gagauz Türklerinin bu coğrafyaya 11. asırdan daha erken geldiği ileri sürülmektedir. Ayrıca bölgede bu Oğuz grubu Türklüğünün dışında, Kıpçak grubu Türklerinden olan Tatarlar da Romanya ile Bulgaristan'da yaşamaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Türkçe Balkanlar'da geçer dil (lingua Franca) oldu. Şehir ve medeniyet dili olarak kullanıldı. Balkan dillerine ortalama beş bin kelime Türkçeden geçmiştir ve bu dillerde Türkçeye ait bazı gramer kuralları da kullanılmaktadır.

* Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

⁶² a.g.e, I, s. 357.

dillilik bir çok durumda gerek bölgeler, gerek konuşurlar açısından olağan dışı değil, olağan bir durumdur. Dünya nüfusunun yarısı en az iki dillidir. İki dilli ya da çok dilli olmak istenilen bir durum olabildiği gibi, zoraki de olabilir. Bugün Balkan Türkleri iki veya çok dillidir. Sırpça, Makedonca, Bulgarca, Romence, Arnavutça, Rumca, Rusça ikinci dil olarak Balkan Türkleri tarafından kullanılmaktadır.

Balkan coğrafyasındaki en çetin etnik çatışmaların birçoğunda komşu bir soydaş devleti olan ulusal azınlıklar vardır. Böylesi durumlarda sorun tek başına azınlığın soydaş devletiyle yeniden birleşme özlemi duyabilmesi değil, aynı zamanda kendi halkının çıkarlarını korumak için soydaş devletin siyasî ve hatta askerî müdahale potansiyeli taşımasıdır. Bir soydaş devlet kendi gündemiyle azınlık adına konuşma hakkı talep ettiğinde yerel ulusal azınlık ile bir arada yaşamanın istikrarlı bir yolunu bulmak zorlaşır. Balkanlar'daki en zorlu etnik çatışmalar, etnik kültürel bir azınlık, azınlığın yaşadığı bir devlet ve azınlığın soydaş devleti arasındaki bu üçlü ilişki etrafında döner.⁶

Balkanlar'da yaşayan Türk nüfusu ile ilgili Türkiye çok etkin bir siyaset yürütmemiştir. Antlaşmalarla korunan hakları çiğnendiğinde yeterli tepkiler ortaya konamamış, işin kolayına kaçılarak bir asır içinde milyonlarca Balkan Türkü'nün Türkiye'ye göçmesi durumuyla karşılaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasından çekilmesiyle başlayan süreçte asırlarca yurt tuttıkları bölgelerin farklı devletler eline geçtiğini gören Türkler, birden konum değiştirmişlerdir. Osmanlı'da devletin aslı unsuru iken yeni dönemde azınlık durumuna düşmek ürkütücü olmalıydı. Osmanlı Devleti'nin çekilmesiyle bölgede kalan Osmanlı mirası da yeni kurulan devletler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı etkisini silmeye yönelik coşkulu hareket esas olarak maddî (görünür ve kamusal) alanda başarı kazandı. En radikal değişiklikler kentlerin genel görünümünde, mimaride, giyimde meydana geldi. Bütün Balkan ülkelerinde, dili Türkçe etkisinden arındırma ve Türkçe yer adlarını değiştirme yönünde girişimler yapılmıştır. Bu

⁶ W. Kymlicka, *Çok Kültürlü Yurttaşlık*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, ss. 19-20.

girişimlerin yoğunluk derecesi ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Örneğin, Bulgaristan'da daha güçlü, Sırbistan'da daha zayıftır. Çok dillilik, ömürlerinin bir kısmını İmparatorluk tebaası olarak geçirmiş kuşakların göçüp gitmesiyle yok oldu. Daha da önemlisi, okullar ve ordu gibi devlet kurumları aracılığıyla, geniş halk kitlelerinin ulus devletlerin yurttaşları olarak toplum-sallaştırılmasıydı. Bu kurumlar standart yazı dilinin oluşumunda ve ulusun homojenleştirilmesi sürecinde çok önemli bir rol oynamıştır.⁷

Balkan coğrafyasında bugün için nüfus olarak en büyük Türk unsuru Bulgaristan'da yaşamaktadır. 1992 nüfus sayımının resmî sonuçlarına göre 8.487.317 olan Bulgaristan nüfusu içinde 822.253 Türk % 9,7 ile en büyük azınlık sayılmaktadır.⁸ Bulgaristan Türklerinden Ahmet Nuri Ayvaliev'e göre ise 1,5-2 milyon Türk Bulgaristan'da yaşamaktadır.⁹ Bazı kaynaklarda Türk olarak kabul edilen Pomakların sayısı ise 142.938'dir.

Yunanistan'da Türkler Batı Trakya Bölgesi'nde yoğun olarak yaşamaktadır. 1928'de 229.075 olan Türk nüfusunun günümüzde 150 bin civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁰

Makedonya'nın nüfusu 1994'te 2.063.964'tür. Resmî rakamlardaki 87.019 Türk % 4,3'lük oranı oluşturmaktadır.¹¹ Makedonya'da 1884 yılında 95.940 Türk yaşamakta iken, 1953 yılında Türklerin sayısı 203.938 olarak kaydedilmiştir. 1961 yılında ise Türklerin sayısının 131.481'e düştüğü görülmüştür. Bu azalmanın en önemli sebebi Türkiye'ye olan göçtür. Bununla birlikte Türklerin bir kısmının (27.086 kişi) kendilerini Arnavut olarak saydırmaları ile 32.392 Türk'ün ana dili olarak Makedoncayı seçmesi de bu azalmanın önemli faktörlerindendir.¹²

⁷ Todorova, "Language as Cultural Unifier in a Multilingual Setting: The Bulgarian Case During The Nineteenth Century" *Eastern European Politics and Societies*, 1990, s. 9.

⁸ Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, New York, Routledge, 1997.

⁹ Ahmet Nuri Ayvaliev, "Bulgaristan", Mustafa Kahramanyol (der.), *Türk Hakları*, Ankara, 1995, s. 219.

¹⁰ Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ, 2000, s. 162.

¹¹ *Statički Godišnik na R. Makedonija*, Tom XXXII, Zavod Za Statistika, Skopje, 1997, ss. 55-59.

¹² M. Cihat Özönder, "Balkan Gelişmeleri: Makedonya Sorunu", *Kök Araştırmaları*, Cilt III (1), Bahar 2001, s. 206.

Kosova'da 1953 yılında genel nüfusun % 4,3'ünü 34.583 sayıyla oluşturan Türkler, 1991'de resmî rakamlarda 10.836 kişi olarak tespit edilmiş ve genel nüfustaki oranı % 0,6'ya düşmüştür. Kosovalı Türkler sayılarının 60 bin civarında olduğuna inanmaktadırlar.

Romanya'da 54.582 Türk 1992 sayımlarında belirlenmiş, bu rakamın 29.933'ü Anadolu Türkü, 24.649'u ise Kırım Türkü olarak ayrılmıştır.¹³

1989 nüfus sayımına göre Moldova'da 153.458 Gagauz Türkü yaşamaktadır. Balkanlar'da ayrıca Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve Yugoslavya'da da Gagauz Türkleri yaşamaktadır. Ancak, bu ülkelerde yaşayan Gagauz Türklerinin nüfusları bilinmemektedir.¹⁴

Asırlardır Türklerin vatanı olan Balkanlar'da Türklerin sayısının 20. asırda başta Türkiye'ye olan göçler nedeniyle azaldığını görmekteyiz. Ayrıca Türklerle uygulanan baskılar onların değişik kimlikler kullanmasına yol açmıştır. Balkan ülkelerinin Türk etnik ismine karşı olmaları, onları daha çok dinî kimliğe yöneltmiştir.

Yunanistan

Batı Trakya Türklüğünün azınlık hakları Lozan Antlaşması'nın 37. ve 45. maddeleri ile teminat altına alınmıştır. 40.-41. maddeler Türk okullarının açılmasını, Türklerin kendi dillerinde eğitim yapmasını belirlemiştir.

Lozan Antlaşması'ndan beri Batı Trakya'da yayın dili olarak kullanılan Türkçe, İstanbul Türkçesinin tabii bir uzantısıdır. Bu dil henüz yeterince işlenilmemiş, geliştirilememiş, bir noktada nahif özellikler arz eden, bununla birlikte temiz bir Türkçedir. Balkan Türklüğünün dilinde gördüğümüz devrik cümle ve öztürkçecilik gibi yer yer yapay ve aşırıya kaçan uygulamalar Batı Trakya şair ve yazarları arasında görülmez. Batı Trakya Türk

ağzına ait söyleyişlerin Batı Trakya Türk basınına yansiyabildiğini, makul sayılabilecek bir oranda da Yunanca kelime ve kavramların Türkçe ifadeler arasında (bilinçli ya da bilinçsiz) görülebildiğini eklemek gerekir.¹⁵

1990'larda Batı Trakya Türklerin ana dili eğitimi ile ilgili başlıca sıkıntıları, Türkiye'den gönderilen kitapların dağıtılmadığı, elde olan yirmi yıllık kitapların az ve kullanılmayacak derecede yıpranmış oldukları, Türk okullarının ders araç ve gereçlerinden mahrumiyetleri, öğretmenlerin yetersizliği, Türklerin istediği öğretmeni tayin edememeleri, bazı okul binalarının yetersizliği ve Türkçe okutulan derslerin azlığı olarak tespit edilmiştir. Yunanistan'ın ikili anlaşmaları tanımayarak, Türkiye'de basılmış Türkçe kitapların okullara girmesini yasaklaması ve Atina'da bozuk bir Türkçe ile basılan kitapların Türk okullarında okutulması için öğrencilere, veliler ve öğretmenlere baskı yapması, hatta karşı çıkanları mahkemelerde süründürmesi ibretle izlenmiştir.¹⁶

Yunan Hükümeti eğitim alanında Lozan Antlaşması'nın hükümlerine uymamakta, bağımsız olması gereken okulların Yunan hükümetinin kontrolünde tutulması, dörtte üç nispetinde olması gereken ana diliyle eğitimin dörtte bire düşürülmesi haklı şikâyetlere neden olmaktadır.¹⁷

Batı Trakya'da bugün 230 ilkokul, İskeçe'de iki azınlık ortaokulu ve lisesi bulunmaktadır. Yine bu illerde iki medrese vardır. Yunan hükümeti tarafından 1969'da Selânik Özel Pedagoji Akademisi kurulmuştur. Batı Trakya Türk okullarına öğretmen yetiştirmek için açılan bu kurumda öğrenciler üç yıl eğitilip Türk ilkokullarına öğretmen olarak tayin edilmektedir.

Batı Trakya Türklüğünü asimile etme gayesiyle 1983'te dönemin dağlık yasak bölgesinde Yunanca eğitim yapan okullar açmıştı. Türk toplumuna

¹⁵ Feyyaz Sağlam, "Batı Trakya'da Türkçe Yayınlar", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999 s. 358.

¹⁶ Sadık Ahmet, "Yunanistan", Mustafa Kahramanyol (der.), *Türk Hakları*, Ankara, 1995, s. 224.

¹⁷ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 343.

¹³ Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları...*, s. 162.

¹⁴ Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, Ankara, 1993, ss. 3-4.

yönelik açılan bu okullarda öğretim tamamen Yunanca yapılmakta olup Türk dili yasaklanmıştı.

Azınlık ortaokullarında eski Yunanca, yeni Yunanca, tarih, coğrafya, yurttaşlık dersleri Yunan öğretmenler tarafından Yunan dilinde, fen dersleri, din dersleri ve Türk dili dersleri ise Türkçe olarak okutulmaktadır. 1984 yılında alınan bir kararla Türk dili ve din dersi hariç diğer derslerin sınavlarının Yunanca yapılması zorunluluğu doğmuştur.

Türk okullarında okutulan Türkçe dersler her giden yıl azalmaktadır. Bundan birkaç yıl önce Türk okullarının birinci devresindeki hayat bilgisi dersi kaldırılmış, yerine Yunanca bir ders konulmuştur. Öğretmen okulu mezunlarına öğretmenlik yaptırılmadığı için eğitimin kalitesi düşmekte; Türkçe eğitimi yönünden zayıf olan akademi mezunları öğretmenlik yapmaktadırlar. Bu gün için yaş ortalaması 50 olan 90 öğretmen okulu mezunu öğretmen, okullarda görev yapmaktadır. Bunlar 60 yaşında emekli olacaklardır. Bu yüzden on sene içinde Batı Trakya Türkleri öğretmen sıkıntısı çekmeye başlayacaktır. Entel zümre çocuklarını daha şimdiden Rum ana okullarına ve ilkokullarına göndermeye başlamıştır.¹⁸

Okullarda bir çok ders saati öğretmen ve kitap yetirsizliğinden dolayı boş geçmektedir. Bu durum da azınlık çocuklarının ya cahil kalmasına yol açmakta veya okumak için Türkiye'ye gitmesine neden olmaktadır.¹⁹

Yunanistan Türkleri 1923'ten günümüze 60 civarında Türkçe gazete ve dergi yayımlamışlardır. 25 civarında kitap da Türkçe olarak Lozan Antlaşması'ndan günümüze kadar yayımlanmıştır. Bu gün için *İleri*, *Gündem*, *Özgür Balkan*, *Türkler*, *Akın*, *Gerçek*, *Yakın*, *Trakyanın Sesi* gazeteleriyle birlikte, *Yuvamız*, *Şafak*, *Hakka Davet*, *Arkadaş*, *Çocuk* gibi

dergiler düzenli olarak çıkmaktadır. Günümüzde süreli yayınlar Lâtin harfleriyle basılmakta olup, 1970'li yıllara kadar bazı süreli yayınlar Arap alfabesiyle yayılanmıştır. Çünkü Batı Trakya Türkleri arasında eski harfler-yeni harfler ikiliği yaşanmıştır.

Batı Trakya'da çanak antenlerle Türkiye televizyonlarının seyredilmesi, Türkçenin korunması bakımından önemlidir. Son yıllarda kurulan ve daha çok müzik ağırlıklı yayın yapan özel radyoların da Türkçe yayın hayatı içinde önemi vardır.²⁰

Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan, "Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşme"yi imzaladığı hâlde, Batı Trakya'daki Türk varlığını görmezden gelip onları Müslüman azınlık olarak tanımlamaktadır. Yunan makamları Türkçe yerleşim birimi isimlerine müsaade etmemektedir. Lâtin harfleriyle imza atan soydaşlarımıza güçlük çıkarılmaktadır. Anlaşmalar uyarınca, her eğitim kurumunu kurma hakkına sahip olan Türk azınlığın yeni eğitim kurumları açmasına imkân tanınmamaktadır. Yunan yönetimi, Batı Trakya'da kolektif anlamda bir Türk kültür varlığının mevcudiyetini kabul etmemektedir. Bireysel anlamda ise, kişinin istediği kültürel, dinî, etnik gruba aidiyetini açıkça ifade edebileceği kabul edilmekle birlikte, uygulamada bu özgürlük sınırlanmaktadır. Resmî daire ve mahkemelerde işler Yunanca yürütülmektedir.²¹

Yunanistan Lozan Antlaşması gereğince Türklere tanınan hakları, özellikle eğitim alanında engellemekte ve bu davranışının nedenini "Türkiye'nin ihlallerine" misilleme olarak göstermekte, İstanbul'daki Rum nüfusun azalması bahanesini ileri sürmektedir. Yunanistan'daki Türk azınlık da göçe zorlanmakta ve her olanaktan yararlanarak Yunan vatandaşlığından çıkarılmaktadır. Yunanistan temel eğitim süresini dokuz yıla yükseltmiştir; ancak eski

¹⁸ Aydın Arif Mehmet, 8. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayında Yaptığı Konuşma, Ankara, 2001 ss. 211-212.

¹⁹ Şerafettin Şerif, "Batı Trakya Türk Azınlığının Eğitim Sorunları", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 388.

²⁰ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", s. 344; Mücahit Mümin, "Batı Trakya'da Türkçe Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 372-374.

²¹ Müjdat Kayayerli, "AB'nin Dil Politikası", *Türk Yurdu*, sayı 162-163, Şubat-Mart 2001, s. 213.

sisteme göre, azınlık ilk okullarında ilk beş yıl Türkçe eğitim gören öğrenciler, bu beş yıl sonunda kuraya tâbi tutulmakta, kurada adı çıkan öğrenciler Türkçe eğitim veren ortaokula devam edebilmekte, geri kalanlar ise öğrenimlerini sürdürmek için ya Yunan okuluna gitmeye ya da Türkiye'ye göç etmeye zorlanmaktadır. Beş yıl Türk okulunda okuduktan sonra Yunan okuluna intibak etmenin zorluğu açıktır. Böylece bu öğrenciler zorunlu olmasına rağmen ilk öğretimi bitirememekte, diplomasız bırakılmakta ve daha genç yaşlarında toplumun dışına itilmektedirler.²²

10 Ağustos 2000 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde Nur Batur'un verdiği habere göre, Yunan Helsinki İnceleme Komitesi sözcüsü Dimitras, Yunanistan'ın azınlıklar, insan hakları ve demokrasi açısından eksiklikleri olduğunu söyledi. Dimitras Birleşmiş Milletler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Avrupa Komisyonu Irkçılıkla Mücadele Komitesinin Atina aleyhine verdiği kararları sıralamıştır. Bu kararlardan biri İskeçeli Sendikacı Öğretmen Adnan Raifoğlu'nun "Türk öğretmenler" dediği ve bazı yerlerin isimlerini Türkçe olarak kullandığı gerekçesiyle "millî çıkarlar açısından zararlı görülerek" beş yıl işinden uzaklaştırılması yüzünden AİHM'de davanın açılmış olmasıdır. 25 Şubat 2000'de Yunanistan Raifoğlu'na tazminat ödemeyi kabul etmiştir.

27 Haziran 2000'de Avrupa Komisyonu Irkçılıkla Mücadele Komitesi, Avrupa Konseyine ve Yunanistan'a sunduğu ikinci raporda, Batı Trakya'daki Müslümanların ifade özgürlüklerinin sınırlandığı bildirildi. Trakya'daki Türk kökenliler kendilerini Türk olarak tanımlayabilmelerine rağmen, toplum olarak tanımlamaları yasaktır. Azınlık dernekleri bu yüzden kabul edilmemektedir.

Bulgaristan

Bulgaristanlı Türkler 1920'li yıllardaki Çiftçi Partisi hükümetleri döneminde rahat bir hayat sürdürdüler. 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Türk-

Bulgar Dostluk Antlaşması, Neuilly ve Lozan Antlaşmalarını teyit ediyor, Türk azınlığın ilkokullarda Türkçe eğitim ve öğretim alabileceklerini garanti ediyordu. II. Dünya Savaşı sonunda Bulgaristan'da iktidara gelen Komünist yönetim Türklerin bir çok hakkını gasbetti. Sadece yeni rejimi övecek Türkçe yayınlara izin verildi. 1960'lı yılların sonuna doğru Türkçe eğitim kalmadı. Türkçe yayın yok derecesine getirildi. Önce Pomaklar, sonra Çingeneler, daha sonra da Türklerin Bulgarlaştırılmasına girişildi. Türkçe isimler yerine Bulgarca isimler konularak, Türkçe yasaklanmıştır.²³

Komünist rejim kurulduğunda başlangıçta Türklerin durumunun Bulgaristan Anayasası'nda korunduğunu görmekteyiz. Ancak, daha sonra aşamalı olarak bu sistem içinde Türklüğü imha etmeye yönelik plânlar uygulanmaya başlamıştır. Komünist rejim tarafından 1947'de hazırlanan Anayasa, Türk dil okullarının ve diğer kültür kurumlarının gelişmesini sıkı devlet kontrolünde olmak kaydıyla desteklemiştir. Anayasa ulusal azınlıkların varlığını tanımış, ve 79. maddede ana dilleriyle eğitim yapabileceklerini öngörmüştür. Bu maddeyle ulusal azınlıkların ana dillerinde eğitim yapma ve kendi kültürlerini geliştirme hakkı bulunmaktaydı; fakat Bulgarca öğrenilmesi zorunluydu.

Türk okullarında Bulgarca'nın zorunlu ders olması, Türk gençleri arasında iki dilli konuşma oranının yükselmesine neden olmuştur. Daha yaşlı Türklerin okuma-yazma sorununu ortadan kaldırmak için özel gece kursları açılmıştı. Türk Pedagoji Enstitüleri ve Sofya Üniversitesi'ndeki Türk Filoloji Bölümü, Türk okullarının personel ihtiyacını karşılama amacındaydı.

1950'li yılların sonunda Türk azınlığa tanınan haklar engellenmeye başlandı. Türkçe dil eğitimi dereceli olarak ortadan kaldırıldı ve Türk çocukları Bulgar okul sistemiyle bütünleştirildi. 1959-1970 arasında Türkçe tamamen kaldırılmadan önce seçmeli ders olarak kaldı. Türk Öğretmen Enstitüleri kapatıldı. Sofya Üniversitesi'ndeki Türk Filolojisi Bölümü'nün yerini Arap Çalışmaları Bölümü aldı. Bölgesel Türk tiyatroları kapatıldı; hemen

²² Pulat Tacar, *Kültürel Haklar*, Ankara, 1996, s. 96.

²³ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", aynı sayfa.

hemen tüm Türk köylerinde bulunan amatör halk grupları artık Türkçe gösteri yapamaz hâle geldiler. Türk dili eğitiminin ortadan kaldırılması, hükümetin ana dili Türkçe olan yazarlar tarafından kullanılan edebî Türkçeyi, bu yazarları Türkçe kelimeler yerine bir çok Bulgarca veya Rusça kelime kullanmalarını şart koşma yoluyla zayıflatma çabalarıyla aynı zamana rastlamıştı. Yasaklanmış Türkçe kelimelerle eserlerini sunan yazarların eserleri yayımlanmamakta veya büyük ölçüde sansüre uğramakta ve yazarlar ikaz edilmekteydi. 1970'den sonra Türkçe kitabı bulundurmamak bile suç sayılmaktaydı. Türkçe radyo yayınları sona ermişti. Kalan az sayıdaki Türkçe gazete de sadece Bulgarca yayın yapmaya geçecekleri 1985'lerin başına kadar her iki dilde yayın yapmaya başlamıştı. Yine kısıtlı ölçüde kullanılan Türkçe 1991-1992 öğretim yılının ikinci yarısına kadar belediye okullarında kullanılmıyacaktı.

Bu dönemde çoğu Çingene, Pomak ve Tatar aileler çocuklarını Türk okullarına gönderemedi. Türk dilinin bu gruplara öğretilmesi engellenmişti. Müslümanların mezar taşlarındaki Türkçe ve Arapça yazılara bile zarar verilmişti. Düğünlerde misafirlerin Türkçe şarkılar söylemesine ve Türk dansı yapmalarına izin verilmemekteydi. Geleneksel düğünler ve geleneksel kıyafetler de yasaklanmıştı.²⁴

1970'li yılların başında basında Türklük ve Türkçe unutturulacak, Bulgar ve Bulgarca sevgisi aşılanacaktı. Bulgar Komünist Partisinin emriyle Türkçe yazan yazarlar Bulgarca yazmaya yönlendirildiler. Türkçe yazana 20 leva ödenmeye başlandı. Bir Türk Bulgarca yazmalıydı. Bir Bulgar yazarının yazısı Türkçeye çevrilmeliydi. Türk bölgeleri için yazılmış yazı Bulgarca basılıyordu. Yazı ilginçse Bulgarca, ikinci dereceli bir yazıysa Türkçe basılıyordu. Bu şekilde okuyucular Türkçe yazılardan bezdiriliyor, soğutuluyordu. Bu şekilde Türk dilinde, güzel şeylerin yazılamayacağı kanısı ortaya koyulmaya çalışılıyordu.

²⁴ Ali Eminov, "Bulgaristan'daki Türkler: 1945-1983", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 379-380.

1985 yılından itibaren yoğun bir şekilde Bulgarlaştırma faaliyeti başlamış, Türkçe yazma ve konuşma yasaklanmış, Türkçe isimler Bulgarca'ya çevrilmiştir. 1965-1990 yılları arasında geçen 25 yıl içinde yetişen okuyucu Bulgarca okumayı, yazarlar da Bulgarca yazmayı yeğ tutmaktadır. Bilinçli okuyucu kitlesi 1965'e kadar okullarda az çok Türkçe okumuş kimselerdir ve bunların çoğu 1989 zorunlu göçüyle Türkiye'ye göçmüşlerdir.²⁵

1989 yılında Jivkov iktidarı yıkılmış, 1990'da Bulgaristan demokrasiye geçmiştir. Bu dönemde Türklerin kurduğu Hak ve Özgürlükler Partisi (HÖH)'nin de katkılarıyla Bulgaristan Türkleri Türk isimlerini geri almışlardır. Hak ve Özgürlükler Partisi Türk ve diğer Müslüman azınlıkların Türkçe dersleri almalarını kolaylaştıracak eğitim ve diğer kültürel politikalarını parlâmentoya taşıyarak, bu hakların daha da genişletilmiş olarak uygulanmasını sağlamıştır.²⁶ Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesinin kabul edilmesinden sonra HÖH yerel ve azınlık dilleri için Avrupa taslağının onaylanarak yasama sürecinin hızlandırılmasını talep etmeye başlamıştır.²⁷

1991'de kabul edilen yeni Bulgaristan Anayasası'nın 36. maddesinde ana dilleri Bulgarca olmayan vatandaşların Bulgarca'yı zorunlu olarak öğrenmelerinin yanı sıra, kendi ana dilini de öğrenme ve kullanma hakkı vardır.²⁸ Anayasal güvence altına alınan Türkçe eğitimi ilk zamanlarda Bulgar yöneticilerin engellemeleri ile karşılaştı. Velilerin tepkisi üzerine Türkçenin okutulması karar altına alındı. Ancak, bu zorunlu olmayıp seçmeli durumdaydı.

Böylece Türk çocuklarına ve diğer etnik grupların çocuklarına devlet okullarında ana dillerinin öğretilmesi sorunu gündeme getirilmiştir. O sıralar-

²⁵ İsmail Çavuşev, "Totaliter ve Posttotaliter Devirde Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın: 1944-1998", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 28.

²⁶ Didar Erdiç, "Bulgaristan'daki Değişim Sürecinde Türk Azınlığının Ekonomik Durumu", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 394-400.

²⁷ Vladimir Chukov, "Bulgar Post-Totaliter Liberalizminin Türk Bayrakları: Haklar ve Özgürlükler Hareketi", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 401-406.

²⁸ Konstitutsija na Republika Bilgarija, Sofya, 1999, s. 18.

da Bulgaristan'daki Türk Azınlık arasında yetişen 93 bin ve ülkede mevcut başka azınlıklara mensup olup da kendi ana dilini öğrenmek arzusunda olan sekiz bin çocuk vardı. 1992/1993 öğretim yılında 77 bin öğrencinin Türk dili sınıflarına dâhil edilmesi sağlandı. Hak ve Özgürlükler Hareketi, Türkçenin ders programına zorunlu ders olarak alınmasını istiyordu. Bu hususta belirli çevreler yeniden bir takım "ulusal çıkarlar" perdesi ardında siperlenerek, devlet okullarında Türk dilinin okutulmasına meydan verilerse, bunun yalnız ilk adım olacağı, ardından isteklerin tırmanmasına gidileceği, günün birinde bu isteklerin Bulgar okullarının tedricen "Türkleşmesine" kadar süreceği iddiasını telkin etmeye çalıştılar.²⁹

5 Eylül 1994 tarihli Bulgaristan Bakanlar Kurulu Kararına göre ana dili Bulgarca olmayanlar sadece belediye okullarında 1-8 sınıflarda, haftada dört saat olmak üzere kendi ana dilini serbest seçmeli bir ders olarak okuyabileceklerdi. Türkiye, Türkçe ders kitapları ve öğretmenleri konusunda Bulgaristan Türklerine 1990'dan itibaren yardım etmektedir.³⁰

Bulgaristan'da Türkçe matbuatın tarihi bir hayli geriye gider. 1865'te Türkçe ve Bulgarca çıkan Tuna gazetesi ve 1867'de Rusçuk'ta çıkan ilk özel *Mecra-i Efkâr* gazetesi Türkçe yayınların öncüsü olmuş, Prenslik Dönemi'nde ise Bulgaristan'da 50 Türk gazetesi yayımlanmıştır.³¹

1990'lardan günümüze kadar ise Türkçe olarak *Müslümanlar*, *Hak ve Özgürlükler*, *Güven*, *Cır Cır*, *Balon*, *Filiz*, *İslâm Kültürü*, *Zaman*, *Ümit*, *Kaynak*, *Kalem* adlı dergi ve gazeteler çıkmaya başladı. Bulgar ulusal radyosu günün belirli saatlerinde Türkçe yayın yaparken, ulusal televizyon Ekim 2000'den itibaren ilk defa olarak günde 10 dakika Türkçe yayına başlamıştır.

²⁹ Güner Tahir, "Bulgaristan", Mustafa Kahramanyol (der.), *Türk Halkları*, Ankara, 1995, s. 216.

³⁰ Hayriye Süleymanoğlu, Yeniso, "Başlangıcından Bu Yana Bulgaristan'da Türkçe Eğitim", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 160.

³¹ Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria: 1878-1908*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, ss. 287-290.

Dinî alanda da vaizlerin Türkçe vaaz vermesi mümkün hâle gelmiştir. 1990-91 eğitim-öğretim yılında Sofya'da üç yıllık İslâm Enstitüsü ile, Şumnu'da bir imam hatip okulu, ertesi yıl ise iki imam hatip okulu daha açılmıştır. *Müslümanlar* ve *Zaman* gazeteleriyle *Ümit* ve *Kalem* dergileri dinî konulara değinmektedir.³²

Son dönemlerde eser veren şair ve yazarların bazılarının dilinde Rumeli şivesi özellikleri bulunsa da, genel itibarıyla bunlar Türk yazı dilinde yazılmış eserlerdir. 1990'lı yıllardaki Türkiye ile sıkı ilişkiler, sanatçıların dili ve üslûbunu olumlu yönde etkilemiştir.

Bulgaristan Türk edebiyatının geleceği konusunda iyimser olmak zordur. Çünkü, Bulgaristan'da az sayıda kalan şair ve yazarlardan en genç olanlar 48-50 yaşlarındadır. Türkçe eğitimin on yıllarca yasaklanmış olması, nesiller arasında kopukluğa neden olmuştur. Bu ülkede Türkçe eğitim sağlanamazsa gelecek kuşaklar arasında edebiyat geleneklerimizi sürdürececek sanatçıları bulmak zorlaşacaktır.³³

Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Türk televizyonlarının bölgede oldukça sık seyredilmesi Türkçenin varlığını pekiştirmektedir.

Kosova

Öğretim ve kültür dili olarak Kosova Bölgesi'nde Türkiye Türkçesi benimsenmiştir. 1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası'nın ilgili maddelerine göre Türkçe resmî dillerden biri olarak kabul edilmiştir.³⁴ Hafız yetiştiren birkaç medrese hariç, 1912-1951 yıllarında bu topraklarda Türkçe eğitimin olmaması, 1951'den sonra sosyalist yönetimin öztürkçecilik

³² H. Mehmet Günay, "Osmanlı Sonrası Bulgaristan Topluluğun Dinî Hayatı", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 413.

³³ Hayriye Süleymanoğlu, Yeniso, "Bulgaristan Türk Edebiyatına Bir Bakış", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 423.

³⁴ Şule Kut, "Turks of Kosova: What To Expect?" *Perceptions*, Eylül-Ekim 2000, Cilt V (3).

akımının öncülüğünde gelişen Türkiye Türkçesini kullanmaları konusunda halkı ve aydınları yönlendirmeleri karşısında, Kosova ve Makedonya Osmanlı Türkçesinden arındırılmış, yer yer aşırıya da giden bir öztürkçe öne çıkmıştır.³⁵

Kosova'da 1999'a kadar çıkan Tan gazetesinin dili üzerinde yaptığı araştırmayı "Yugoslavya Türklerinin Basın Dili" adlı makalesinde yayımlayan Miryana Teodosieviç, basın dilinde görülen standart dışı kullanımları çok dillilik etkisiyle açıklamaktadır. Teodosieviç'e göre, çok dilli bir toplum olan Kosova'da, özellikle Yugoslavya'nın o sıralardaki resmî dili olan Sırp-Hırvatçanın, Türk halkının ana dili ile karşılıklı olarak devamlı ilişkide bulunmasından dolayı, her seviyede bir dil karışması meydana gelmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar Türkçeden Balkan dillerine daha çok kelime girerken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan dilleri Türkçeye kelime verir duruma gelmiştir. Kosova'daki dil etkileşimleri başlangıçta daha çok konuşma düze-yin-dey-ken, daha sonra hem konuşma hem de yazı dili düzeyinde görülmektedir.

Sırp-Hırvatça kelime ve şekiller, Yugoslavya için karakteristik olan çok dillilik modelinde yapı bakımından tamamıyla farklı olmakla birlikte, Türkçeye ses, söz, semantik ve sentaks düzeylerinde girmiştir. Sonucu yerine sonucu, birincilik yerine birinci, dört gün sürecek yerine dört günlük sürecek, "Niyazi Kursan yürek hastalığından her zaman için hayata gözlerini yumdu" cümlesinde "ebediyen", "ebedî olarak" yerine "her zaman için" kelime grubu kullanılmaktadır. Günümüze dek yerine günümüzde dek gibi kullanımlar görülmektedir. Teodosieviç'in makalesinde bu tür yüzlerce örnek sıralanmıştır. Sırpça ve Hırvatçadan yapılan bire bir tercümelemler, yapı bakımından farklı olan Türkçeyi tanınmaz hâle getirmektedir.³⁶

1951'de birden dördüncü yıla dek Türk sınıfları açılmış, zamanla ortaokul ve lise düzeyinde de Türkçe eğitim görülmeye başlamıştır. Günümüzde Priştine Üniversitesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü de bulunmaktadır.³⁷

1999'da düzenlenen NATO harekâtına kadar kültürel değerlerini ve haklarını korumak için çaba harcayan Kosovalı Türkler, söz konusu harekâtın ardından Kosova'da başlayan yeni bir dönemde bazı olumsuzluklar ile karşı karşıya kalmışlar ve özellikle Türklerin yaşadığı yerlerde 1974 Anayasası'ndan kaynaklanan Türkçenin resmî dil statüsünün geri verilmesi için mücadele etmişlerdir; Kosova'da kurulun Birleşmiş Milletler'in Kosova Misyonu (UNMIK) 1974 anayasasındaki düzenlemeleri temel referans noktalarından biri olarak dikkate aldığı için, Türklerin ana dillerinin eski statüsünün geri verilmesini talep etme hakkı vardır. Görünürde olan, bazı Arnavut çevrelerinin Türkçenin resmî dil olmasına karşı çıktıkları ve bu konuda UNMIK'i yönlendirdikleridir.

Uzun süren çekişmelerin ardından ve Türkiye Dışişleri Bakanlığının devreye girmesinin bir sonucu olarak UNMIK Türk toplumunun yaşadığı belediyelerde, Türk dilinin ve yazısının Arnavut ve Sırp diliyle eşit olarak kullanılma hakkının olduğunu, mahkemelerde Türkçe savunma hakkının sağlanacağını, Türkçe eğitimin serbest şekilde yapılacağını, çıkarılan kanunların Türkçeye tercüme edileceğini vb. garanti ettiğini, dönemin Kosova Yüksek Temsilcisi Kouchner aracılığıyla bildirmiştir. Verilen bu garantilere rağmen, resmî makamlara sunulan bazı Türkçe dilekçelerin işleme konulmadığı görülmektedir.³⁸

Kosova Türk Öğretmenleri Derneği tarafından Prizren UNMIK eğitim sorumlusu başta olmak üzere çeşitli makamlara sunulan isteklerde,

³⁵ Salih Lika, "Yugoslavya'da Türkçe Eğitim Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 215-243.

³⁶ Mirjana Teodosieviç, "Yugoslavya Türklerinin Basın Dili Üzerine Lengüistik Bir Araştırma", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleken* 1984, Ankara, 1987, ss. 167-213.

³⁷ Nimetullah Hafız, "Yugoslavya'da Türkçe Öğretimi", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 247.

³⁸ Erhan Türbedar, "Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Kosova Türklerinin Durumu", *I. Uluslararası Balkan Türkleri Sempozyumu*, 20-22 Haziran 2002, Manisa.

Kosova'da Türkçe eğitim sürecinin Türk dili, dini, kültürü, tarih, gelenek ve göreneklerini yaşatacak ve geliştirecek biçimde yapılması; ilkokul ve ortaokul programlarında Türkçe, tarih, hayat bilgisi, müzik kültürü, resim sanatı derslerinin öğretim içerikleri hem Türk varlığının özelliklerini kapsaması, hem de modern çağa ayak uydurması; tüm araç ve gereçlerin (pedagoji evrakları, diploma, karneler, alışma defteri, kütük defterleri) acilen Türk dilinde temin edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Türkçe eğitimin de yapıldığı karma okullarda müdür veya müdür yardımcısının Türk olması, önemli kararların, bilhassa Türkçe eğitimle ilgili kararların Türk öğretmenleri veya Türk Öğretmenleri Derneği tarafından alınması talep edilmişse de, bu talep pek fazla yerine getirilmemiştir.³⁹

Kosova'da Türkçe ilk süreli yayın 1871'de çıkan *Prizren* adlı vilâyet gazetesidir. 1920 yılına kadar birkaç gazete daha çıkmış, 1920-1950 yılları arasında ise bölgede Türkçe hiçbir süreli yayın çıkarılamamıştır. Tito Yugoslavyası'nın kuruluşunu takip eden yıllarda Kosova Türklerinin kendi dillerinde eğitim ve yayın yapma hakkı tanınmamıştır; 1951'de Türklerin yaşadığı pek çok bölgede Türkçe eğitimin başlaması dışında, 1969'da *Tan* gazetesi, 1973'te *Çevren*, 1979'da *Çığ* dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Bu tür yayınlar zamanla çoğalmıştır. Kosova'da 2000'li yıllarda Türkçe *Bay*, *Sofra*, *Yeni Dönem*, *Demokrasi Ufku*, *Türkçem* dergi ve gazeteleri çıkmakta olup, resmî Kosova Radyosu günde iki saat Türkçe yayın yapmakta, resmî Kosova televizyonunda ise günde 10-15 dakika Türkçe haberler verilmektedir.

Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve arkadaşlarının 2000 yılında kurduğu "Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi" (BAL-TAM), yaptığı Türkoloji çalışmaları ve düzenlediği uluslararası sempozyumlarla Türk kültürünün korunması alanında uğraş vermektedir.

Makedonya

Balkanlar'da yakın zamanlara kadar hangi ırktan olursa olsun bir kimse-nin şehirli olabilmesi Türkçe bilmesine bağlıydı.

Komünizm Dönemi'nde resmî ideolojinin propagandasını yapan eserler Tito Yugoslavyası tarafından destekleniyordu ve daha fazla basılıyordu. Hâl böyle olunca bu destek Türkçenin bir yazı dili olarak bölgede hayatiyetini sürdürmesini sağlamıştır. Sadece Türkler değil, Balkan ülkeleri içinden eski Yugoslavya topraklarında yaşayan azınlıklar, bölgenin diğer ülkelerindeki azınlıklara oranla kimliklerini, bu arada dillerini ifade etmede daha iyi durumda olmuşlardır. Balkanlar'da en çok Türkçe eser, Makedonya'da basılmıştır.

Balkanlar'da konuşma dilinde tabii olarak bir takım yerel ağızlara rast-lansa da, yazı dili İstanbul Türkçesidir. 1945 sonrası Türkçesinin kelime kadrosunda, hatta yer yer sentaksında bazı değişimler meydana gelmiştir. Çünkü dil, sosyal yapının değişmesinden kolayca etkilenir. Düne kadar böl-genin prestijli dili olan Türkçe, bölgenin Türk yönetiminden çıkmasından sonra yerel diller karşısında bu konumunu kaybetmiş ve etkilenen bir dil hâline düşmüştür.

Çağdaş Türkçeyi kullanma konusunda yöredeki Türkçe konuşma dili ile Türkiye'deki dil devrimini izleyen Türk şiir dili arasında bocalama söz konusudur.⁴⁰ Yabancı dillerin etkisi basın yayında dil sürçmelerini beraberinde getirmektedir. Televizyon dışında basın yayında mahallî dillerin etkisi görülmektedir. Makedoncanın etkisiyle Türkiye Türkçesinde kullanılan "devamlı" kelimesi, Makedonya Türkleri tarafından "sıralı" şeklinde söylen-mekte; "mesai arkadaşı" yerine "iş birlikçi", "görüş alış veriş" yerine "görüş değiş-tirmesi" gibi kullanımlar görülmektedir. "Viraj" kelimesi yerine "kıvrıntı" kelimesinin türetilmesi ise Türkçe açısından olumludur.⁴¹

⁴⁰ Mustafa İsen, "Makedonya ve Kosova Türkleri Edebiyatı", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, 2002, ss. 464-469.

⁴¹ Gayur Şeyh, "Makedonya'da Türkçe Radyo ve Televizyon Programları", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayın-ları, 1999, ss. 309-315.

³⁹ Müveddet Bako, "8. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı", 24-26 Mart 2000, Samsun, Türkiye, TÜDEV, Ankara, 2001, ss. 183-186.

Makedonya'daki Türk yayın hayatının en önemli problemlerinden biri dildir. II. Dünya Savaşı yıllarında yayın işleri ile uğraşanların bir kısmının dili Osmanlıcaydı. Yaşça genç olan diğer bir kısmı ise Slav dili üzerinde bir eğitim görmesi yüzünden Türkçeye yeterince hâkim değildi. Slav tesiri ile cümle yapısı bozuk bir Türkçe ile Osmanlıca, 1950'li yıllara kadar Makedonya yayın hayatında görülmüştür. 1950'li yıllardan itibaren ise Yugoslavya'da öztürkçecilik cereyanı Türkler arasında yaygınlaşmıştır. Son dönemlerde Türkiye ile temasların artması, aydınların bir kısmının Türkiye'de eğitim görmesi ve Türk televizyonlarının bölgede yoğun olarak seyredilmesi, Makedonya Türklerinin Türkçesini, Türkiye Türkçesine yaklaştırmıştır.

Son yıllarda önemli ilerlemeler olmasına rağmen dil Makedonya Türkleri için hâlâ açık bir yaradır. Pürüzsüz olarak Türkçeyi kullanabilen gazeteci sayısı yeterli değil; ama Türkçeye egemen olmak çabası artmaktadır.⁴²

Makedonya'daki Yörük lehçeleri standart Türkçeye çok yakındır. Bunda Yörük Türklerinin daha geç olarak bu bölgeye gelmeleri, dağ köylerinde kendilerini soyutlamış olmaları ve dışarıdan kimseyle evlenmemeleri etkenlerdir.

Osmanlı Dönemi boyunca kentlerin, özellikle pazar yerlerinin, idarenin ve aynı zamanda bazı köylerin de dili olan Türkçe, 20. yüzyıla kadar kentli halk arasında itibarını muhafaza etmiştir. Hatta bugün bile Makedonya'nın ve Kosova'nın bazı yerlerinde durumun böyle olduğu söylenebilir. Türkçe özellikle Makedonya'nın batısında canlılığını hâlâ sürdürmektedir. 1994 yılındaki nüfus sayımında ana dilleri yanında 22 binden fazla kişinin Türkçe bildiğini belirtmesi, Makedonca ve Arnavutçadan sonra Türkçeyi en yaygın dil yapmaktadır. Eski kent ailelerinden gelenler genelde, dinleri ya da etnik kökenleri ne olursa olsun, Türkçe konuşurlar.

⁴² Fahri Kaya, "Makedonya'da Türkçe Yayın Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 251-281.

Daha önce belirtildiği gibi, Yörük köyleri hariç bütün Makedonya ve Kosova'da konuşulan Türkçe, Batı Rumeli Türkçesi olarak anılmaktadır. Batı Rumeli Türkçesi kelime hazinesi temas dillerinden çok yoğun bir biçimde etkilenmiştir. Sosyo-linguistik durum göz önüne alındığında bu durum normaldir. Örneğin, Bulgaristan'da hükümet yerel Türk lehçelerindeki Bulgarca kelimelerin sayısını artırmak amacıyla, yasak Türkçe kelimeler ve onların Bulgarca karşılıklarını yayımlamıştı.

1980'li yıllarda azınlıklarla ilgili dil politikaları konusunda genel olarak komşularına göre daha iyi durumda olan Makedonya, sınırları dâhilindeki Türkçe ve Arnavutça yer isimlerinin yazılı basında kullanımına müdahale etmiş, örneğin Türkçe ve Arnavutça'daki "Manastır" a karşılık "Bitola" da ısrar etmiştir.

Fonolojik sistemi etkilemiş olan yabancı kelimeler ve kopyalama yoluyla kullanım dışında kelime hazinesi ele alındığında, şimdi standartlaşma merkezlerinin uzağında ve etki altında olan; ama bir zamanlar hâkim dil olan Batı Rumeli Türkçesinin durumuna özgü olgular mevcuttur. Yabancı bir kelimeyi ödünç alan bir dilden, o kelimenin ödünç alındığı şekliyle yeniden ödünç alınması olgusu, hâkimiyet ilişkilerinde bir değişimi yansıtır. Benzer bir şekilde eskiden gündelik hayattan devlet idaresine kadar her alanda her çeşit Slavca ifadenin kaynağı Türkçe iken, şimdi durum tam tersine dönmüştür. Slavca ve bazı bölgelerde Arnavutça, Batı Rumeli Türkçesine pek çok ödünç kelime veren bir kaynak işlevi görmektedir. Bu durum, Arnavut etkisi karşısında Slavca meselesini ve Batı Rumeli Türkçesinin sosyo-linguistik konumu meselesini gündeme getirmektedir. Türkçenin başka dilleri konuşanlar tarafından sık sık benimsendiği gerçeği, Batı Rumeli Türkçesinin yeni bir kelime hazinesi edinmiş bir Balkan dili olarak değerlendirilebileceği yönündeki sorunu, gündeme getirmektedir.⁴³

Makedonya Cumhuriyeti Anayasası gereğince Makedonya vatandaşlarının ana dilleriyle ilk öğrenim (lise öğrenimi dâhil) görme hakları vardır.

⁴³ V. A. Friedman, "Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 455-463.

Anayasası'nın ilgili maddeleri gereğince Türklerin de diğer azınlıklar gibi kendi dillerinde ilk öğretim ve lise eğitimi yapma hakları vardır. Bu Anayasal haklara rağmen 1990'lı yıllarda Türkler açısından bazı olumsuz gelişmeler yaşandı; Makedonya'nın doğusunda Türkçe öğretim veren okulların çoğu kapatıldı. Ülkenin bu kısmında Türkçe öğretim birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadardır. Bu yörenin 78 yerleşim yerinde yaşayan Türk öğrenciler beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar Makedonca okumak zorunda kalıyorlar. Bu durum bölgenin Türk çocuklarını, üniversiteden önce eğitim ve öğretimlerini birkaç yerin dışında, en az iki dil ile tamamlamak mecburiyetinde bırakmıştır.

Üniversiteye kadar ana dili ile eğitim alsa bile bir Türk çocuğu, Üsküp'teki üniversitenin Türk Dili Kürsüsü'nde okuyanlar hariç, üniversitede genel olarak Makedonca eğitim almak durumundadır. 1976'da Kiril ve Metodi Üniversitesinin Filoloji Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. Burası Türkçe eğitim ve kültür kurumları için başlıca kaynaktır. Türkçe ve Edebiyat derslerinin dışındaki dersleri veren öğretmenler üniversitede Makedonca eğitim aldıklarından, Türkçeleri mahallî dillerin etkisindedir.

1995-1996 öğretim yılında Makedonya'da 543 okulun 226 sınıfında 255 eğitimcinin meşgul olduğu 5.260 Türk öğrenci Türkçe eğitim alabilme imkânına sahipti.

1991 Anayasası'nın öngördüğü şekilde Türklerin yoğunlukta olduğu belediyelerde Türkçe resmî dil olarak kullanılabilmekteydi. Fakat, bazı nedenler bahane edilerek Türkçenin kullanımı genelde engellenmiştir. Örneğin 1997'de, Türk nüfusunun % 20'nin altında olduğu gerekçesiyle, Gostivar'da, Türkçenin resmî dairelerde kullanılmasına son verilmiştir. Buna karar veren belediye başkanı Arnavut asıllıydı.⁴⁴

⁴⁴ Türkler dağınık halde yaşadıklarından dolayı bölgelerinde gerekli sayıyı tutturamamakta, kendi dillerinde eğitim hakkında yeterince istifade edememektedirler. Bazı Türk çocukları Arnavut ve Makedon okullarına gitmekte, bu da onların bu toplumlar içinde erimelerine sebep olmaktadır.

Günümüzde Makedonya Türkleri, Türkçe olarak *Birlik, El-Hilâl, Zaman* gazetelerinin yanı sıra *Sevinç, Tomurcuk, Sesler, Vardar, Ekol* gibi dergileri de çıkarmaktadırlar.⁴⁵

Türk nüfusun Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Ohri gibi bazı yerlerin dışında dağınık olması, ülke çapında Türkçe öğretimini zorlaştırmaktadır. Makedonya'da ilköğretim seviyesindeki 10 bin civarındaki Türk çocuğun sadece beş bini ana dilinde eğitim görebilmektedir. Bununla beraber Türk velilerin bir kısmı, çocuklarını Arnavut ve Makedon okullarına göndermektedirler. Bu ve benzeri örnekler, Türkler üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır.

Makedonya devlet radyosunda her gün beş saat Türkçe yayın yapılmaktadır. Ayrıca Türkçe yayın yapan mahallî özel radyolar vardır. Makedonya Devlet Televizyonunda günün belirli saatlerinde Türkçe yayın yapılmaktadır. Ayrıca çanak antenlerle Türkiye televizyonları izlenmektedir.

13 Ağustos 2001'de ülkenin dört en büyük siyasî partisi arasında imzalanan ve Makedonya'daki çatışmalara son veren Ohri Barış Anlaşması ile Makedonlarla Arnavutların anayasal durumları yeniden tanımlanmış ve bununla Arnavutlar çok önemli kazanımlar elde etmiştir. Ne yazık ki söz konusu anlaşmada Türklerin durumuna özel yer verilmemiştir.⁴⁶

Romanya

Romanya'da Türklerin tamamına yakını Dobruca Bölgesi'nde yaşamaktadır. 1992 sayımına göre 54.182 Türkün 29.533'ü Anadolu Türkü, 24.649'u ise Kırım Tatar Türküdür. Romanya'da yaşayan Türklerin gerçek sayısının 100 bin civarında olduğu iddia edilmektedir. Romanya'da 1960 yılında tüm Türk okullarının, 1965'te Mecidiye Medresesi ve 1974 yılında Bükreş

⁴⁵ Necati Çayırılı, "Makedonya Türkleri", *Türkler*, Cilt 20, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 449-451.

⁴⁶ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", ss. 344-350.

Üniversitesi Tatar Bölümünün kapatılması, aynı yıldan itibaren Türk Dili Bölümüne öğrenci alınmaması, Türkçe öğretimini 1990'lı yılların başına kadar geciktirmiştir. 1991'de Köstence Ovidius Üniversitesi bünyesinde bir Türkoloji Bölümünün kurulması, Türkiye'nin gayretleriyle Mecidiye şehrinde Atatürk Müslüman ve Pedagoji Lisesinin açılması yeni yeni meyve vermeye başlamıştır.⁴⁷

Köstence Radyosu'nda, haftada bir olmak üzere, yarım saat Türkiye Türkçesinde ve yarım saat Tatar Türkçesinde yayın yapılmaktadır. Devlet Televizyonunda ise haftada bir saat azınlıklara yönelik program yapılmaktadır. Dolayısıyla ortalama 1,5 ayda bir Türklere sıra gelmektedir. İlkokullarda dört, ortaokullarda ve lisede üç saat Türkçe eğitim verilebilmektedir. Ancak, gerek mevcut öğretmenlerin yetersizliği, gerekse plânsızlık ve programsızlık sebebiyle bu derslerin istenilen seviyede verimli geçtiği söylenemez. Eski rejimden kalan çekingenlik nedeniyle, Romanya'daki Türk çocuklarının çok azı bu dersleri almaktadır.⁴⁸

Romanya 1995 tarihli ve 484 numaralı eğitim kanununa dayanarak, Türk okullarında Türkiye'den getirilen kitapları yasaklamıştır. Bu kanuna göre ana dili eğitiminin mecburî olmaması ve isteğe bağlı olması, Türkçe eğitimini kısıtlamakta ve sınırlandırmaktadır. 1997'de 36 sayılı kanunla, 1995 tarihli kanundaki bazı maddelerde esneme yaratılmış olmasına rağmen, okul ders kitaplarının hazırlanmasında yetenekli kadroların yetersizliği, öte yandan Türkçe eğitimin mali bakımdan desteklenmemesi, öğretmenlerin az maaşla çalıştırılması ve buna benzer sorunlar işi zorlaştırmaktadır.

Romanya'da Köstence ve Bükreş şehirlerinde açılan ve İngilizce, Türkçe, Romence öğretim yapan Özel Türk Lisesi (Işık) bulunmaktadır. Bu okulların da Türkçenin öğretimine katkılar sağladığı görülmektedir.⁴⁹

⁴⁷ Enver Mahmut, "Romanya'da Türkçe Eğitim Hayatı", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, 20-24 Nisan 1998, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, ss. 354-356.

⁴⁸ Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", s. 351.

⁴⁹ Enver Mahmut, "Romanya'da Türkçe Eğitim Hayatı", s. 356.

Komünizm Sonrası Dönemde Romanya Türklerinin kendilerini ifade etmede çok büyük problemler ile karşı karşıya kalmadıkları söylenebilir. Günümüzde Romanya Devleti ülkesindeki Türk azınlığı tanımakta ve bu azınlığın dilini ve kültürünü koruması için imkânlar sağlamaktadır.

Gagauz Yeri

Gagauz Türkçesi 1957'ye kadar konuşma dili olarak varlığını sürdürmüştür. 1957'de Rus Kiril alfabesine dayalı bir yazıya kavuşan Gagauz Türkçesi yazı dili olmuştur. Bu tarihten günümüze kadar, folklor, çocuk edebiyatı ve şiir ağırlıklı ellinin üzerinde kitap Gagauz Türkçesinde yayınlanmıştır. Gagauzların kendi ana dilleriyle eğitim yapmalarına izin verilmiş; okullarda Gagauz dili ve edebiyatı dersleri programa alınmıştır. Daha sonra bu dil 30 yıl boyunca yasaklanmıştır.

Basarabya'da yaşayan Gagauzlar 1918'e kadar eğitim dili olarak Rusça'yı kullanmışlardır. 1919'dan II. Dünya Savaşı'na kadar Basarabya Gagauzları Romen okullarında Lâtin Romen harfleri ile eğitim görmüşlerdir. Bu alfabeyle daha çok Mihail Çakır'ın eserleri başta olmak üzere 10'dan fazla kitap yayımlanmıştır.

Gagauz Türkçesiyle ilk gazete 1957-1960 yılları arasında 15 günde bir Romence *Moldova Sosyaliste* gazetesinin bir sayfalık ilâvesi olarak çıkmaya başlamıştır. Kısa ömürlü *Komrat* gazetesi ile birlikte 1994'ten beri çıkan *Gagauz Sesi* gazetesi ve yarısı Gagauzca çıkan *Gagauzskie Vesti* gazetesi basın alanında Gagauz Türkçesinin korunmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Gagauz Türkleri arasında 1988'den beri yayımlanan *Ana Sözü* gazetesinin ayrı bir yeri vardır. Gagauz Türklerinin Lâtin alfabesine geçmesinde önemli bir görev üstlenen bu gazete, 1991'den 1993'e kadar Kiril ve Lâtin alfabesi olarak karışık çıkmıştır. Bir ara Türkiye Türkçesiyle de çıkan gazete, Gagauz Türkçesinin öğretilmesi işinin öncülüğünü yapmıştır. 1991'den itibaren *Kırlangıç* adlı çocuk dergisini ilâve olarak vermeye başlamıştır.

Gümeşçik adlı çocuk ilâvesi bulunan *Sabaa Yıldızı* adlı dergi üç ayda bir olma üzere 1996'da yayımlanmaya başlamıştır. Son yıllarda Gagauz Türkçesiyle radyo ve televizyon yayınları da yapılmaktadır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Moldova Cumhuriyeti'ne bağlanan ve 1994'te "Gagauz Yeri" adıyla idarî muhtariyet ilân eden Gagauzlar arasında Gagauzca, Rusça ve Moldovanca ile birlikte resmî dil olmuştur.

Gagauz dilinde Slavcanın tesiriyle cümle yapısı bozulmuştur. Diğer Türk lehçelerinde çok fazla görülmeyen devrik cümle hâkimdir. Son dönemde Türkiye ile olan ilişkiler artmıştır. Türkiye Gagauz Türklerini eğitim, kültür ve basın alanlarında desteklemektedir. *Ana Sözü* gazetesi ve *Sabaa Yıldızı* dergisi Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) katkılarıyla çıkmaktadır.

Gagauz Yeri'nde 52 (ilk, orta ve lise) okulda 32.500 öğrenci, 84 ana okulunda 10 binden fazla öğrenci, yine Komrat ve Kişinev'de iki üniversitede ve bir pedagoji okulunda Gagauz gençleri Lâtin alfabesiyle kendi dillerinde eğitim almaktadır. Kütüphanelerde bulunan 721 bin kitabın yüzde biri Lâtin alfabesindedir. Gagauz edebiyatının önde gelen eserlerinin kiril alfabesinden Lâtin alfabesine aktarılacak yeniden yayımlanması gerekir. Gagauz dilinin sözlüğünün hazırlanması ve Lâtin alfabesiyle basılması zarureti de söz konusudur.

Rus dili parlâmento başta olmak üzere bir çok alanda hâkimdir. İdarî yazışmalarda, televizyonda Gagauz Türkçesinden ziyade Rusça kullanılmaktadır.⁵⁰

Gagauz Türkleri uzun zaman Slav halkları arasında azınlık olarak yaşadıklarından ve uygulanan sistemli politikalar sonucu olarak, dillerinde Romence, Rusça, Bulgarca bir çok kelime vardır. Özellikle Komrat'ta ve

yetişkin insanlar arasında Rusça birinci dil durumundadır. İnsanlar konuşurken farkına bile varamadan bir dilden diğerine geçiyorlar. En samimî Gagauz milliyetçileri bile Gagauz topluluğuna hitap ederken, ya ana dilleriyle düşüncelerini yeterince ifade edememek kaygısıyla ya da konuştuklarını herkes anlasın diye Rusçayı tercih etmektedirler.

Gagauz Türkçesi daha çok şiir yazmak, hatıraları dile getiren hikâye türü edebî eserler vermek veya derlemeye dayalı halk kültürünü yazıya geçirmek için tercih ediliyor. Moldova Dil Kanunu'na göre Gagauz Yeri'nde resmî binalarda, ticarî kurumlarda, okullarda ve buna bânzer yerlerde yazılar Rusça, Moldovanca ve Gagauzca yazılmak durumundadır.

Gagauz Türkçesiyle çıkan gazete ve dergiler halka fazla ulaşamamakta, daha çok kütüphanelere, müzelere ve diğer resmî kurumlara dağıtılmaktadır. Eğitim dilinin ağırlıklı olarak Rusça olması Gagauz aydınını ve yöneticisini de rahatsız etmekte ve bu konuda çözüm için toplantılar yapılmaktadır.⁵¹

Gagauz Yeri'nde ana dilde eğitim yapan millî okulların kurulamaması en önemli problemlerden biridir. Gagauz yöneticilerin öncelikle Gagauz Türkçesi ile eğitime karar vermesi ve onu özendirmesi gerekmektedir. Bugünkü eğitim sistemiyle yeni nesiller Gagauz Türk kültüründen biraz daha uzaklaşmaktadırlar.

Türkiye, Gagauz Türkçesinin ve kültürünün korunması için birçok adım atmıştır. TİKA tarafından Gagauzca yazılı ve sözlü basının desteklenmesi dışında, Gagauz öğrencilerine burs verilmektedir. Gagauzca oyunların sahnelendiği Mihail Çakır Tiyatrosuna yardımlar yapılmakta olup, Gagauz Türkçesiyle kitap basımı teşvik edilmektedir. Ana dilde eğitim yapan millî okulların kurulması konusunda da Türkiye, Gagauz Yeri yöneticilerini harekete geçirmek istemektedir. Ancak, bu hususta tam bir netice alınamamıştır.

⁵⁰ N. Babaoğlu, "Gagauz Türklerinin Kiril Alfabesinden Lâtin Alfabesine Geçmesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 7, bahar 1999, ss. 56-59.

⁵¹ Nevzat Özkan, "Gagauzlar" *Atlas*, sayı 109, Nisan 2002, ss. 70-89.

Sonuç

Balkanlar etnik, dinsel ve kültürel farklılıklar açısından dünyanın en karmaşık bölgelerinin başında gelmektedir. Etnik gruplaşmada ırktan ziyade din ve dil belirleyici durumdadır. Bu yüzden Pomak, Torbeş, Çingene gibi farklı ırklara mensup Müslüman gruplar Türk kimliği içerisine kolayca girebilmektedirler. Balkanlar'da yaşayan Türk nüfusun ve Türkçe konuşan Müslümanların sayısı 20. yüzyılda Türkiye'ye yapılan göçler sonucu önemli ölçüde azalmıştır. Bugün için bölgede 2-2,5 milyon Türk nüfus yaşamaktadır. Balkan Türklüğü yaşadığı ülkelerin bütünlüğünden yanadır. Bölgedeki Türkler bölücü, ayrılıkçı faaliyetler içine girmemiştir. Öncelikli gündemleri kültürel kimliklerinin korunup geliştirilmesidir. Bu doğrultuda Türkiye'nin son dönemde yaptığı çalışmalar takdirle izlenirken, bunun daha da aktif olarak sürdürülmesi temenni edilmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türkler Balkan Türklüğü içerisinde nüfus itibarıyla en kalabalık olan grubu oluşturmaktadır. Geçmişte yaşadıkları kültürel soykırım günleri geride kalmış, hatta günümüzde kendilerini temsil eden siyasî parti bir iktidar ortağı durumuna gelmiştir. Kuşkusuz bu, Bulgaristan'daki Türklerin konumlarını kuvvetlendirmiştir. Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin de iyi seyretmesi onların önündeki problemlerin aşılmasında kolaylık sağlamaktadır.

Yugoslavya'nın dağılması ve 1990'ların başlarında yükselişe geçen Arnavut milliyetçiliği, Makedonya ve Kosova Türklerini olumsuz etkilemiştir; Özellikle Kosovalı Türkler, Miloşeviç rejimi ile iş birliği yaptıkları yönünde haksız Arnavut ithamlarıyla karşı karşıya kalmışlardı. Son dönemlerde bu tür asılsız suçlamaların giderek azaldığını görmek sevindiricidir. Balkanlar'da yaşayan Arnavut toplumu, Türklerin dostluğuna ihtiyacı olduğunu göz ardı etmemelidir.

Son dönemlerde estirilmeye çalışılan Türk-Yunan dostluk rüzgarları Batı Trakya Türklüğünün sorunlarını çözmede bir işe yaramamıştır. Moldavya'nın Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nde yaşayan Gagauz Türkleri kendi kimliklerini koruyup geliştirme yönünde Türkiye'nin de yardımlarını alarak var olma mücadelesi vermektedirler. Romanya'da yaşayan Türkler ise eski dönemlere göre daha rahat pozisyonadırlar.

Balkan Türklüğü dil bakımından iki dilli veya çok dilli topluluklardır. İki dilliliğin kendi ana dilleri üzerinde olumsuz tesirleri görülmekte, şekil, yapı ve vokabüler bakımından yaşadıkları ülkenin resmî dillerinin etkisinde kalmakta olup, ana dillerinin kullanım alanı daralmaktadır. Bu ülkelerde Türkçe ders kitaplarının yetersizliği öğretim kalitesini düşürmekte, Türkçenin öğretim dili olarak gelişmesine engel bir faktör olarak görülmektedir. Gerekli niteliklere sahip ana dili öğretmenlerinin yetiştirilememesi de ayrı bir sorundur. Son dönemlerde bazı Türk ailelerinin çocuklarını Türkçe eğitim yapılan okullara göndermek yerine, bulundukları ülkenin diliyle eğitim yapan okullara gönderiyor olmaları hususu, önümüzdeki yıllarda Türkçeyi konuşanların sayısında bir azalmaya yol açabilir.

Balkanlar'da Türk varlığının korunması Türkçenin korunmasına bağlıdır. Bölgedeki Türk nüfus Türkiye'nin çıkarları açısından son derece önemlidir. Türkiye Balkan coğrafyasında söz sahibi olabilmek için diğerleri arasında Türk kimliğini ayakta tutacak her türlü girişime destek olmalıdır. Son dönemlerde Balkan ülkelerinde demokrasiye geçişler sağlanmış olup, Türkiye'den giden birçok girişimci bölgede faaliyet göstermektedir. Balkan ülkelerinin yakın zamanda Avrupa Birliği'ne girme beklentisi Türkiye'den bölgeye bir ekonomik göç başlatmıştır. Bu durum Türklerin ve Türkçenin varlığını Balkanlar'da genişletecektir.

BALKANLAR'DA TÜRK HALK İNANÇLARI

Dr. Yaşar KALAFAT*

Balkanlar'ın Türk coğrafyası Avarlar, Hunlar, Kumanlar Dönemi'nde başlayıp Selçuklular ve Evladı Fatihanla devam eden süreçte oluşmuştur. Bu itibarla Balkan Türklüğü ilk Türk inanç sistemi olan Tengricilikten günümüze Musevilik, İsevilik ve İslâmîyet süreçlerinden sıralı veya sırasız bir şekilde geçmiş olabileceği gibi, bunlardan herhangi birisi günümüzde de devamlılığını sürdürmekte de olabilir. Bu husus Balkanlar'daki Türk halk inançlarının dolgu malzemenin bilinmesi itibarıyla önemlidir. Bu arada, girilen dinler kadar, Türkler ile bir arada yaşayan halkların da Balkanlar'daki Türk halk inançlarının oluşmasında katkıları olmuştur.

Biz yazımızda Ortodoks Türklerden Gagauzlar ve Balkanlar'ın Müslüman Türk kesimlerinin halk inançları üzerinde duracağız. Gagauz Türklerinin yaşadığı Gagauz Yeri ve Gagauz Eli coğrafyaları Balkanlar'ın güneyine doğru inmekte, bir kısmı Yunanistan'da Ortodoks Türk coğrafyasını oluşturmakta, Bulgaristan'da ise Hristiyan Türkler ile bütünleşmektedir. Balkanlar'ın Müslüman coğrafyası Yunanistan, Bulgaristan'dan kuzeye doğru Romanya batı ve kuzey batıya doğru Makedonya ve Prizren-Saraybosna istikametinde uzanmaktadır.

ASAM, Kafkasya Araştırmaları Masası Başkanı.

Balkan Türk halk inançları, bazen tarikat itibarıyla ve daha ziyade Bektaşilikten yola çıkılarak irdelenmiş, bu türden çalışmaları ağırlıklı olarak batılı araştırmacılar yapmış, temaların ele alınması şeklinde yapılan bu çalışmalar daha çok sempozyumlarda bildiriler veya dergilerde makaleler şeklinde olmuştur.

Balkan Türk halk inançlarını kitap boyutunda ele alan çalışmalar da olmuştur. Ahmet Tecemen'in çalışmaları bu türdendir.

Türkiye'de yapılan Balkan halk inançları konulu kitap boyutundaki çalışmalardan belki de ilki Erman Artun'un, *Cemal Ritüeli ve Balkanlar'daki Varyantlarıdır*. (Ankara, 1993) Geniş bir karşılaştırma çalışması olan bu eserde, konuya dair geniş bir bibliyografya da verilmiş ve izahlar resimlendirilmiştir. Eserin 31-34. sayfaları "Cemal Merasimleri ve Bunlarla İlgili İnanmalar"a ayrılmıştır.

Abdurrahim Dede'nin Batı Trakya Türk Folkloru (Ankara, 1978) isimli eseri, bu alandaki ilklere aittir. Muhtelif bölümlerden oluşan kitabın 119-133. sayfaları arasındaki bölüm tamamen inançlara ayrılmıştır. İnceleme Kuman, Peçenek ve Oğuz Türk kesimleri arasında yapılmıştır. Eserdeki ilginç tespitlerden en önemlisi ateşle ilgili olanıdır. Eski Türk inançları arasında yer aldığı bilinen od/ateş kültü ile ilgili, Türk Dünyası'nda bir çok inanç ve uygulama vardır. Batı Trakya'da ateşin kutsal olduğu inancından hareketle tuvalette sigara içenler, sigaranın ateşini helânın dışında tutmak için uzun ağızlıklar kullanırlar. Soğan kapçığının ateşte yakılmayacağı inancı Anadolu'da vardır. İnanca göre soğan kabukları cinlerin altınları, sarımsak kabukları ise gümüşleridir. Onları yakmaya kalkanlar çarpılabilirler. Batı Trakya'da hamur ve süt, gece komşuya verilmez iken, Anadolu'da bunlara ilâveten sirke türünden diğer mayalanan gıdalar da verilmez ve verilmesi kaçınılmaz ise, Batı Trakya'da olduğu gibi, içerisine kömür atılır. Keza loğusa hanımın helâyâ gitme zarureti var ise, ateşle gitmesi inancı, helânın kara iyeler itibarıyla yoğun olduğuna ve ateşin bu kara iyelerden koruyucu özelliğine, inanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu eserde ilk defa rastladığımız ateşle ilgili bir uygulama “canlı ateş” inanç ve uygulamasıdır. Canlı ateş için, Hocanın nezaretinde bir dereye inilip yarısına kadar toprağa gömülmüş iki ardıc ağacı kütüğünden, usulünce halat sürülerek ateş çıkartılır. Bu ateş hiç söndürülmez ve ateşe ihtiyacı olan her ev ocağı bununla yakılır. İnanca göre böylece bir yıl köye hiçbir hastalık giremez. Kaşkayı Türklerinde yeni evlenen oğul, babasının ocağından aldığı ateş ile kendi ocağını yakmak ve hiç söndürmemek durumundadır. Böylece Türklerde ateşin kutsiyeti, özel durumu olan bu tür ateşlerden geldiği söylenebilir. Nitekim kutsiyet atfedilen kurtlar da özel kurtlardır.

Abdurrahim Dedenin Batı Trakya’dan tespitini yaptığı “kurt ağı bağlama”da da, mahiyet aynı olmakla birlikte uygulama farkları vardır. Burada köylüler, ocaktan bir köz alıp bir tasın içerisine koyar ve maşa ile karıştırırken “Haydi hay hoy... hay hoy haydi” der ve tasın ağzını kapatır. Bununla beraber bir makasın ağız da bir iple bağlanır. Sabahleyin açarlar, ateş kor hâlinde ise köylülerin dağdaki hayvanlarını kurt parçalamamıştır, ateş kül olmuş ise kurt hayvanları parçalamıştır diye yorumlanır.

Bulgaristan Türk Halk inançlarını ayrıntılı olarak ele alan Dr. Ahmet Tecemen, Türk Fin-Ugar, Moğol-Mançu toplulukları inanışları zemininde, *Bulgaristan Türklerinin İnanışları veya Türk Kimliği* (Ankara, 1995) isimli bu çalışmada gerçek bir kültür savaşı verilmiştir. 665 sayfalık bu eserde hayatın dönüm safhaları, mevsimlik merasimler, kara iyeler ve diğer inançlarla ilgili ayrıntılı bilgi vermekle kalmamış, geniş bir de karşılaştırma yapmıştır. Bu çalışmadan da yararlanarak, bizim yaptığımız çalışmalardan ayrıca söz edeceğiz.

Mehmet Naci Önal, *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum Evlenme ve Ölüm Âdetleri* (Ankara, 1985) isimli on bölümlü eserinin bir bölümünde, Romanya Türk halk inançlarını anlatmaktadır. Müstecip Ülküsal’ın *Dobruca’da Türkler* (Ankara, 1987), Prof. Dr. Enver Mahmut-Dr. Nedret Mahmut’tun *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri* (Ankara, 1997) ve Prof. Dr. Nimetullah Hafız’ın *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri* (Priştine,

1985) isimli künyeli eserler, ilgili bölgelerin Türk halk biliminin kaynak eserleridir. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’in *Vidin Türkleri* (İstanbul, 1996) isimli çalışması da bu bütünün aslî parçalarındandır.¹ Naci Önal’ın Dobruca Türkleri (Trabzon 1998) derlemesi ayrıca önemlidir.

Balkan Türk halk bilimi ve bu arada halk inançları içerikli bildiriler, muhtelif sempozyumlarda dağınık olarak da verilmiştir. Bu çalışmaları yapan şahıslar: Naci Önal, Nikalay Babaoğlu, Prof. Dr. Hamdi Hasan, Dr. Enver Mahmut, Altay Suroy Recepoğlu, Prof. Dr. Mihail P. Gubaoğlu, Dr. Lamiya Haciosmanoviç, Prof. Dr. Mustafa Kemal Karahasan, Dr. Munip Mağloyliç, Prof. Dr. Şevket Plana, M. Türker Acaroğlu, Mehmet Çavuş, İskender Muzbeg Şefikoğlu, Nimetullah Hafız, İslâm Beytullah Erdi, Doç. Dr. İrfan Morina, Dr. İrfan Ünver Nasrettinoğlu, İlker Alp, M. Ö. Oğuz, V. Drimba T. Ognenovsk, M. A. Mehmet, S. Engüllü isimli olanlardır.

Prof. Dr. Nimetullah Hafız’ın başkanlığı altındaki “Balkan Türklüğü Araştırmaları Merkezi” 2002 yılında ikinci sempozyumu yapmıştır.

2001 yılında bu kuruluş tarafından yapılan sempozyumda; Prof. Dr. Zekeriya Kurşun (Balkan Araştırmalarında Osmanlı Arşivinin Önemi), İsmail Bozkurt (KKTC’de Türkoloji Çalışmaları), Prof. Dr. Mustafa Mehmet (Romanya’da Türkoloji Araştırmalarına Genel Bakış), Prof. Dr. Nimetullah Hafız (Eski Yugoslavya’da Türkoloji Araştırmaları), Rahmi Ali (Yunanistan’da Türkoloji Araştırmaları), Prof. Dr. İskender Rızay (Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Arnavutların Rolü), Dr. Yusuf Hamza (Osmanlı Öncesi Slovenya Türkleri), Prof. Dr. Cengiz Hakov (Bulgaristan Türklerinin Tarihi Kaderi), Doç. Dr. İbrahim Yılmazov (20-30 Yılları Arasında Bulgaristan Türkleri

¹ Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’in konu ile ilgili diğer bazı çalışmaları şunlardır: “Viyan’a da Türk Kültürünün İzleri-I”, *Milli Kültür*, Cilt 3 (4), 1981, ss. 16-19; “Viyan’a da Türk Kültürünün İzleri-II”, *Milli Kültür*, Cilt 3 (5), 1981, ss. 16-19; “Avusturyalı Türkolog Herbert Jansky’nin Hayatı ve Eserleri”, *Türk Kültürü*, sayı 185, yıl XVI, Mart 1978, ss. 42-46; “Avusturyalı Türkolog Herbert W. Duda’nın Türk Dili Hakkında Görüşleri”, *Türk Kültürü*, sayı 227, yıl 20, Mart 1982, ss. 278-284; “Vidin Türk Ağzının Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi*, Ankara, 1998, ss. 399-406; “Tarihi Süreç İçinde Türklerin Vidin’e Yerleşmeleri”, *II. Uluslararası Balkan Türkolojisi Sempozyumu*, 3-6 Eylül 2002 vb.

Arasında Reformculuk), Iskender Muzbeg (Kosova Tüzüğüden (1953) Kosova Anayasal Çerçevesine Kadar (2001) Türk Dilinin Eşitliği), Prof. Dr. Haluk Şükrü Akalın (Makedonya'da Eğitim olarak Türkçe), Dr. Rasim Özyürek (Yugoslavya'da Yaşayan Türklerin Konuşma ve Yazı Dilleri), Prof. Dr. Arif Ago (Makedonya'da Türk Eğitimi Nereye Gidiyor?), Bedrettin Koro (II. Dünya Savaşından Sonra Prizren'de Türkçe Eğitim), Prof. Dr. Eflatun Neimetzade (Balkanlar'da Türk Kültürü ve Tiyatro Sanatı Üzerine), Prof. Dr. Sevim Piliçkova (Makedonya'da Türk Kültürünün Etkisi), Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil (Kosova'da Türk Eserleri), Prof. Dr. Cenana Buturoviç (The Battle Of Banja Luka, 1373 in Oral Tradition), Nail Tan (Makedonya'da Türkçe Anlatılan Nasreddin Hoca Fıkralarıyla Türkiye'de Yayınlanmış Nasreddin Hoca Fıkralarının Karşılaştırılması), İsmail Çavuşev (Turhan Rasin'in Hiciv ve Mizah Dünyası), Lada Buturoviç (L'analys Linguo Stklistique Du Poeme Oral Gazi Husrev Bey Men'e L'noce a Stanbol), Fahri Kaya (Makedonya Türk Edebiyatında Dram Türü), Halit Eren (Gümölcinelî Hafız Galip Efendi), Raif Virmişa (Hacı Mehmet Tahir Efendi Hayatı ve Eserleri), İrfan Morina (Dünya Edebiyat Antolojisine Giren İlk Türk Şairi Priştineli Mesihî), Dr. Klaus Riehle (Priştineli Mesihî Evrensel Türk Şairi), Cemali Tunalıgil (Mehmet Akif Ersoy Hakkında Birkaç Söz Daha), Prof. Dr. Hamdi Hasan (Üsküp Dar'ül-Muallimin Öğretmeni Şekip Tunç'un "Unutmayın Bosna'yı" Adlı Bilinmeyen Bir Şiiri), Doç. Dr. Kerima Filan (Bosna'da XVII. y.y. Türkçe Olarak Kaleme Alınmış Bir Mecmua Üzerine), Ümran Şalla (Prizrenli Şem'i Hakkında Birkaç Söz), Doç. Dr. Tacide Hafız (Suzi Çelebi'nin Bilinmeyen Yanları), Prof. Dr. Ekrem Çauşeviç (Bosna Hersek'te Türk Dilbilgisi Yazma Kitapları, XIX. yy.), Suzan Dedoviç (Mitroviça Türk Ağzının Başlıca Özellikleri), Mustafa Tahsinoğlu (Yunan Dilindeki Türkçe Kelimeler), Dr. İ.Ü. Nasrattinoğlu (Gagauz Türklerinin Doğum ve Ölümle İlgili İnançları), Prof. Dr. Tacisen Onuk (Balkan Ülkelerinde El Sanatlarının Korunması, Geliştirilmesi, Tanıtılması, Pazarlanması), Altay Suray (Kosova'da Türk Dernek ve Kuruluşları), Nuran Malta (II. Dünya Savaşı'ndan Önce Prizren'de Türk Türkücü Grupları) isimli bildiriler yer almıştır. Biz bu sempozyuma "Balkan Türklerinden Örneklemelerle Halk İnançlarımızda Sac" isimli bildirimizle katılmıştık.

Bu sempozyumun çalışmaları süren ve 2002 sonbaharında gerçekleşen ikincisi için Ayşe Özkan ile birlikte biz "Karşılaştırmalı Bulgaristan/Gagauz Türk Halk İnançları" isimli bir bildiri hazırladık. Bulgaristan'da üçüncüsünün yapılması hazırlıkları süren "Doğu-Batı Bağlamında Türk Dili ve Kültürü" isimli uluslararası sempozyuma Erhan Türbedar ile "Batı ve Doğu Türk Halk İnançlarında Dua" isimli incelemeyi tamamladık.

Bulgaristan'daki Alevî mensubu Türklerle ilgili inançları M. Türker Acaroğlu Türkçeye kazandırmıştır. Bulgarca olan ve Prof. Dr. İvonička Georgieva'nın da ön sözünü içeren *Bulgaristan Alevîleri ve Demir Baba Tekkesi* (İstanbul, 1998) isimli bu eser, konuya dair muhtelif makalelerden meydana gelmiştir. Bunlar: Sofiya Biserova (Nasrettin-Bisertsî Köyü), Hristo Hristov (Mesim-Mahalle & Midreva Köyü), İordan Stefanov (Demir Baba Tekkesi), Donka Dimitrova (Terimlerin Açıklanması)'dır. Ayrıca esere Meglena Kuseva'nın konu ile ilgili bir kaynakçası eklenmiştir. Eserin "Dizinler" bölümünü Marta İvanova hazırlanmıştır. Eserde altmış kadar da resim yer almaktadır.

Biz bu eseri ikinci defa incelerken inançla ilgili tema, motif ve kültürleri, Türk Dünyasının muhtelif yerlerindeki benzerleri ile karşılaştırmayı tasarlamıştık. Ancak, bu türden konu başlığı beş yüzü bulunca bu niyetimizden vazgeçmek zorunda kaldık. Bulgaristan Alevî Türk halk inançlarının, Anadolu Alevî Türk halk inançları ile esasta farklılık göstermediği söylenebilir. Karşılaştırmalar sonucu ortaya çıkan farklılıklar daha ziyade aynı inanç bütünü varyantları şeklinde idiler. Bu arada zenginlik de içeriyorlardı. Biz evvelce Anadolu Alevî ve Sünî Türkleri arasında bir halk inançları karşılaştırması yapmış ve esasta fazla farklılık bulamamıştık.

Bulgaristan Alevîliğini inceleyen bu eserdeki "ad verme", "afsun-büyü", "ağıt", "alın yazısı", "yas günleri", "ateş", "ay", "ayna", "baykuş", "saç belîği", "beşik", "cem", "demir", "diş", "ebe ana", "ekmek", "evliya", "güneş", "helva", "kına", "koç", "kara iyeler", "kurt", "sabun", "sarmısak", "süpürge", "tuz", "yağmur", "yılan", "yumurta" ile ilgili inançlar, Anadolu Alevîliğindeki aynı konulu inançlarla aynıdır, tıpkısıdır.

Birkaç misal vermek gerekir ise: Bulgaristan Alevîlerinde "kurt" başarılı geleceğin simgesidir. Hidrellezde, üzeri küllenmiş ateşin üstünde oluşan şekiller "kurt izi" intibası bırakıyor ise, bu mutluluk nişanesi olarak kabul edilir. Anadolu halk inançlarında da Hidrellez ve Nevruz'da bu türden izler yorumlanarak, gelecek hakkında fikir edinilmeye çalışılır. Anadolu'da "rüya-da kurt görmek" zenginliğe, kuvvete, başarıya kavuşulacağı şeklinde yorumlanır. Yas günü ikramı olarak helva yapmak, helvayı ölünün ruhu için hayır niyetine dağıtmak ve bunu yasın muayyen periyotlarında tekrarlamak uygulaması, Anadolu'da da Sunnî ve Alevî halk arasında çok yaygındır. Gelinin oğlan evinin önünde ayna ile karşılanması, oğlan evinin geline ayna tutması, "kara kazandan" sakınma uygulaması Anadolu'da da vardır.

Anonim konu içerikli kültür dergileri de doğal olarak Balkanlar'daki Türk halk inancına dair araştırmaları yayımlamışlardır. Bunlara örnek, Altay Suroy Recepoğlu'nun "Prizren'de Suya Karşı Saygı ve İnançlar" (*Esin*, Ocak 1990, sayı 25, ss. 57-62) ve "Prizren'de Türk Halkının Doğum Görenek ve Gelenekleri" (*Esin*, Aralık 1986, sayı 23, ss. 16-25)'dir. Bu incelemelerden birincisi su kültü ile ilgilidir. Bölgeden su ile ilgili yapılmış inanç ve uygulamaları anlatmaktadır ki, eski Türk inanç sisteminin devamı niteliğindedirler. İkinci yazı, kısırlık, erkek çocuğun önemi, bebeğin cinsiyetinin tayini gibi inançlara yer vermektedir. "Fadima Ananın Eli", Balkan Türklerinde de hamile hanıma yardım etmektedir. Bu incelemedeki "ad verme", "saç kesme", "tırnak kesme" ile ilgili inanç ve uygulamalar Türk dünyasının diğer kesimlerinde yapılan uygulamalardan farklı değildir. Anadolu'da "hasta çocuğu sembolik satma" uygulaması vardır. Amaç kara iyeleri aldatmaktır. Bu uygulama Balkanlar'da da yapılmakta ve çocuğun annesi komşu kadına çocuğu bir delikten geçirerek verirken: "*Tut benim fena çocuğumu, ver benim uslu çocuğumu*" der. Böylece delikten geçirildikten sonra çocuğun âlem değiştirdiğine ve yeniden dünyaya başka ve uslu bir çocuk olarak geldiğine inanılır.

Balkanlar'la Anadolu Türk halk kültürü içerikli çalışmaların en fazla yoğunlaştığı çalışma alanı sempozyumlar olmuştur. Bunlardan Gagauzeli'ndeki sempozyumlardan altıncısı yapılmış olmasına ve bu

çalışmalarla yüz civarında konu ile ilgili bildiri üretilmiş olmasına rağmen, maalesef bu bildiriler kitaba dönüştürülemedi. Nail Tan, yaptığı bir çalışma ile Gagauz Türkleri içerikli yayınları bir bildirisinde tanıtmıştır. Bunlardan üçüne de biz katıldık ve "Farklı Dinî İnançlara Mensubiyet İtibariyle Türk Halk Çalışmalarında Metot ve Teori", "Gagauz Canavar Yortusu ve Türk Halk İnançlarında Kurt", "Gagauz Türkleri Halk İnançları ve Bazı Karşılaştırmalar" isimli bildirileri sunduk. Bizim bu sempozyumlardan ilki münasebeti ile yaptığımız halk inançları içerikli çalışmamız da olmuştur. (III. Halklar Arası Gagauz Kültür Sempozyumu ve Gagauzeli ve Gezi Notları, *Avrasya Dosyası*, Yaz 1999, Cilt 5 (296, 311)).

Balkanlar'daki Türk halk kültürünü inceleyen sempozyum faaliyetlerinden bir kısmı da Makedonya'da yapılmıştır. Beşinci sempozyum hâlinde devam eden bu faaliyetlerde sunulan bildiriler de maalesef büyük ölçüde yayımlanamamıştır. Bunlardan bizim de katıldığımız sempozyumda vermiş olduğumuz bildirimiz, Gagauzlar konulu sempozyumdaki bildirimiz-de olduğu gibi başka dergilerde yayımlanmıştır: "Dış Türkler Konulu Yeni Bir Strateji, Hristiyan Türkler" *Boy*, sayı 4, ss. 21-22; "Bulgaristan Şumnu Türk Halk İnançları", *Boy*, sayı 39, ss. 20-21. Makedonya sempozyumu münasebeti ile tespitini yaptığımız halk kültürü içerikli çalışmalarımızı ayrıca yayımladık.

Anadolu ve Balkanlar halk kültürü çalışmaları itibariyle en verimli olan sempozyumlar, bildirileri yayımlanma imkânı bulmuş olmaları bakımından, Bulgaristan sempozyumları olmuştur. 1998 yılında Şumnu'da yapılan "Bulgaristan Türk Folkloru Sempozyumu"nda verilen bildiriler 1999 yılında Bulgarca ve Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bunlar: Totü Totev "Açılış Değerlendirmesi", İbrahim Tatarlı "Bulgaristan Türk Folklorunun Bazı Esas Sorunları", İ. Ü. Nasrettinoğlu "Türk ve Bulgar Folklorunda Karşılıklı Etkileşimler", Galina Lozanova "Bulgaristan Türklerinin Kültürü ve Geleneklerinde Azrail'in Yeri", Lübamir Mikov "Tirgovişte Yöresi Türklerinin Halk Biliminde Kız Ananın Yeri", Boyidar Aleksiev "Demir Baba Pehlivan", Salih Baklacı "XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Bulgar ve Türk Masallarında Karşılıklı Etkileşim", Veneta Yankova "Şumnu Türkleri

Folklorunda Anlatıcılarıyla Halk Öyküleri", Osman Aziz "Rodop Türk Efsaneleri", İ. A. Çavuş "Plevne Kuşatması ve Osman Paşa Marşı", M. Beytullov "Bulgaristan Türklerinin Türkü Sanatı", Fikriye Mehmet "Türkçe Öğretiminde Masalın Yeri", H.Yakup-S. Can "Bir Varmış Bir Yokmuş", Yaşar Kalafat "Karşılaştırmalı Anadolu ve Bulgaristan Türk Halk İnançları", Mesude Şenol "Macarlar'da ve Bulgaristan Türklerinde Doğum _detleri", K. Oflaz "Balkanlar'da Misafir Ağırlama Geleneği", F. Atasoy "Kırcalı Yöresinde Türk Düşün Geleneği ve Âdetleri", S. Alagöz "Geçmişten Bugüne Türk Düşünü", İvan Miglev "Bulgaristan'daki Kırım Tatarlarının Nevruz Bayramı", Nadeyda Dragova "İlk Bulgar Yemek Kitabında Türk Mutfağı", Emine Halil "Tırgovişte Yöresi Türk Mutfağı", Grigor Grigorov "Bulgar Tüccarlarına Göre İstanbul Ticaret Kültürü", Nikolay Koufman "XIX. Yüzyıl Ortalarında Türk Bulgar ve Yahudi Şehir Türküleri", Todar Cicev "İki Bulgar Noel Türküsünün Türkçesi", Haşim Arif "Doğu Rodoplar'dan Ezgiler", Krasimira Koleva "Anahtar Türkçe Sözlüklerle Bulgarca Deyimler ve Deyim Sorunları", Nazmiye Hasanova "Türk Atasözlerinin Bazı Söz Dizim Özellikleri", İ. B. Ağlagül "Bulgaristan Türklerinin Halk Biliminde Tiyatro," isimli çalışmalarıdır.

Biz bu yazımızla Bulgaristan'daki Türk kültürü bibliyografyası vermeyi amaçlamamıştık. Zira bu konuda yapılmış bibliyografya kitaplarının varlığını biliyoruz. Ancak, halk inançları içerikli çalışmalar tanıtılırken, halk biliminin diğer alanlarında yapılmış çalışmalardan tamamen soyutlanmak da mümkün değildir. Bulgaristan'da yapılan bu sempozyum göstermiştir ki, bu tür sempozyumlar şuurlu ve daha sık yapılır ise, Slavlaşmış Bulgaristan Türklerinin gerçeği kendilerine gösterilebilir. Biz bu konulu teşhisimizi "Bulgaristan'da Türk Folkloru Sempozyumu ve Bulgaristan Gezi Notları" isimli yazımızda yansıttık (Prof. Dr. Haluk Karamağralı Armağanı, Ankara, 2002 ss. 153-189).

"II. Uluslar Arası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu" 11-12 Ekim 2001 tarihinde Edirne'de yapılmış, bildiriler İ. Ü. Nasrettinoğlu ve Metin Turan tarafından *Bulgaristan Türk Folkloru* (Ankara, 2001) ismi altında kitaba dönüştürülmüştür. Bu iki şahsın Türk halk kültürünün Balkanlar'da incelenmesinde büyük katkısı bulunmaktadır. Anılan eserde yer alan bildiri-

ler: S. Baklacı "Deliorman Köyünde Misafir Odasının İşlevi", M. Bayar "Anadolu'dan Bulgaristan'a Aşiretlerin İskânı", S. İ. Alagaz "Bulgaristan Türk Folklorunda Anadolu'ya Göç", A. Gökbel "Bulgaristan Türk Halk Kültüründe Kuman/Kıpçak Türklerinin Yeri", M. T. Acaroğlu "Bulgaristan Gagauzlarının Anlattığı Masallar, Özellikle Nasrettin Hoca Fıkraları", F. Hüseyin-E. Halil "Yirminci Yüzyılın Ortalarında Şumnu'da Hidrellez Kutlamaları", M. S. Koz "Bulgaristandaki Bektaşî Köyleri Üzerine Eski Notlar", N. Hasanova "Bulgaristan Köy Düşünlerinde Türk Seyirlik Oyunları", Y. Kalafat "Bulgaristan Türk Halk Sufizmi Tespitleri", D. Kaya "Bulgaristan'da Yaşayan Türklerin Düzgü Niteliğindeki Atasözleri ve Deyimleri", İ. Cambazov "Mecinin Halk Kültüründeki Yeri ve Rolü", B. İliev "Demir Baba Efsanesi", T. Onuk-H. F. Akpınarlı "Bulgaristan Türklerinde Çeyiz Geleneği", M. Beytullah "Bulgaristan Türklerinin Geleneksel Elbiseleri", A. Soysaldı, "Bulgaristan Türklerinde Kilim Dokumacılığı", E. Ognanova "Bulgar Folklorunda Türk Elemanları", K. Georgrev "Kırcalı Yöresi'nin Doğu Rodoplarında Sahne Folkloru", K. Koleva "Bulgar Dilinde Türk Atasözleri ve Deyimleri", E.V. Stoyanova "Rus Atasözleri ve Deyimlerinde Bazı Türkçe Sözcükler Üzerine", K. M. Yunusov "Bulgaristan Türklerinin Yaşayış Tarzı ve Folkloru", S. Ergin "Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe Kırklama Geleneği", H. Akif "Arda Boylarında Ağıt", Z. Barlas "Bulgaristan Türklerinin Folkloru ve Millî Kimlik", B. Kaçar "Anadolu Türk Halk Edebiyatı ile Bulgar Türk Halk Edebiyatının Benzerlikleri", Ş. T. Kaptan "Bulgaristan Türk Halk Kültüründe Yörük Etkileri", H. M. Hacıoğlu "Bulgaristan Türk Azınlığı Folkloru Bibliyografyası", İ. Cebeci "Deli Ormandan Birkaç Göç Destanı", K. Oflaz "Bulgaristan'da Alevî-Bektaşî İnanç Kültürü ve Demir Baba Tekkesi", A. Cebeci "Bulgaristan Türkleri Halk Kültürü Araştırmalarının Neresindeyiz"dir.

Bize göre Balkanlar'da Türk varlığı aranılacak ise, bunun en sağlıklı yolu halk kültürü araştırmalarıdır. Balkanlar'da Türk varlığının korunması sağlanacak ise, bunun da en sonuç alıcı yöntemi, keza halk kültürü araştırma faaliyetleridir.

Balkanlar'daki Türk halk kültürü konulu araştırmalara yer veren dergiler arasında KIBATEK, Çevren dergisi, Şafak dergisi, Bay dergisi, Türk Dili, Esin

gibi yayınları biliyoruz. Bunlardan *Bay* dergisinde, bizim de halk inançları içerikli yazılarımız yer aldı: “Bulgaristan-Şumnu Türk Halk inançları” (*Bay*, sayı 39, ss. 20-21). Bu yazılar Şumnu’da yayımlanmakta olan *Türk Dili* dergisinde (sayı 5, 1999) ve Türkiye’de yayımlanan *Türk Kültürü Tarla Tanıtımı* dergisinde de yer almıştır. “Dış Türkler Konulu Yeni Bir Strateji, Hristiyan Türkler” (sayı 41, ss. 21-22).

Balkan Türk halk kültürü inançları konulu çalışmalar lisans ve lisanüstü akademik araştırmalarda da yer almıştır. Bunlar Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Ege Üniversitesi ağırlıklı olmak üzere diğer üniversitelerde de yapılmıştır. Yazımızın sınırlarını zorlamamış olmak için bu konuya girmiyoruz. Ancak, bu tür çalışmaların belirli bir genel plânın kapsamında yürütüldüğünü söylemek kolay değildir.

Balkanlar’daki Türk Halk inançlarını Pomak, Boşnak, Torbeş halk inançlarından fazla soyutlamak mümkün değildir.² Bizim Makedonya halk inançları içerikli kitapçığımızda bu ortaklıklara geniş yer ayrılmıştır.³

Balkanlar’da Türk halk inançları konusunu incelerken Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Yugoslavya gibi ülkelerin adına yapılan çalışmaları yeterince inceleyemedik. Makedonya’da “Folklor Araştırma Enstitüsü” adına muayyen periyotlarla Makedonya öncelikli Balkanlar’ı kapsayan uluslararası sempozyumların yapıldığını ve bu toplantılarda Türk halk inançlarına da yer veren bildirilerin ele alındığını, daha sonra da bunları yayımladıklarını biliyoruz.

Bulgaristan’da akademik ağırlıklı “Balkanlar’daki Müslüman Toplulukların Yazgısı” dizisinin *İslâm ve Kültürel İnceleme* (Sofya, 1999) isimli eserinin bir cildi tamamen inanç konusuna ayrılmıştır. Bu yayında

yazıları yer alan Lyubomir Mikov konunun uzmanıdır. Bu eserde bizim de “Türk Halk İnançlarında Kara Kavramı” (ss. 389-409) isimli bir yazımız yer aldı. Lyubomir Mikov’un “Eski Cuma Bölgesi’ndeki Türklerin İslâm İnancında Kız Ananın Yeri”, “Bulgaristan Ülkesinde Müslüman Kültürü”, “Bulgaristan’daki Bektaşî Gömütleri”, “Bulgaristan’daki Heterodoks Müslümanlar” gibi araştırmaları bilinmektedir.

² H. Memişoğlu, *Balkanlar’da Pomak Türkleri*, İstanbul, 1999.

³ Yaşar Kalafat, *Makedonya Türkleri, Türkmenler, Torbeşleri/Türkbaşlar, Cenkeriler ve Yörükler Arasında Yaşayan Halk İnançları*, İstanbul, 1994.

TÜRKİYE VE BALKANLAR

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR*

Balkanlar bizim coğrafyamızdır. Avrupa kıtasının güneye doğru sarkan üç yarım adası var: Batıda İberik yarımadası (İspanya & Portekiz), ortada İtalya yarımadası ("Çizme") ve doğuda Balkan yarımadası (Rumeli). Avrupa'nın güneydoğusundaki bu üçüncü yarımada bizim coğrafyamızdır. Dün de öyleydi, bugün de öyledir.

Cumhurbaşkanlığımızın forsunda 16 yıldız var. Bunlar tarihte kurulmuş 16 Türk devletini simgeliyor. Bu on altı devletten hemen hepsi Asya devletleriydi, Asya kıtası dışına taşmamışlardı. *Osmanlı-Türk Devleti ise hem Asya devleti, hem de Avrupa devleti idi.* Osmanlı Devleti, Marmara'nın Anadolu yakasında kuruldu; çok geçmeden Marmara'nın batı yakasındaki Balkanlar'a, yani Avrupa'ya sıçradı. Ondan sonra Marmara mihverinin iki yakasında, simetrik olarak serpilip büyüdü. Osmanlı Devletinin ilk başkenti Anadolu'da Bursa idi. İkinci başkenti Balkanlar'da (veya Rumeli'de) Edirne oldu. Mutlu bir bahar günü İstanbul'un fethiyle devlet, tabii başkentine ve jeopolitik dengesine kavuştu. Doğuda Anadolu (veya Asya) kanadı, batıda Rumeli (veya Avrupa) kanadı ve orta yerde payitaht (başkent) İstanbul. Osmanlı Devletinin asıl ana vatani, metropol toprakları işte bu bölgelerdi.

Anadolu ve Balkanlar, Osmanlı devlet yapısında eş ağırlıktaydı. Hatta bazen Balkanlar veya Rumeli daha da önem kazanıyordu. Bakanlar Kurulunu andıran Divanda, Anadolu Beylerbeyi Sadrazamın soluna, Rumeli Beylerbeyi ise sağında otururdu. Yani devlet protokolünde Rumeli önde geliyordu. Otuz üç Osmanlı padişahından yalnız ikisi Doğu'ya doğru, yani İran'a, Mısır'a ve Irak'a doğru sefere çıktı. Öteki otuz padişahın yüzleri hep Batı'ya dönüktü, onlar hep devletin Batı kanadını, yani Balkanlar'ı kolladılar. Çünkü, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırılar hemen hep Batıdan geliyordu, Osmanlı Devleti de gözlerini Balkanlar'dan hiç ayıramıyordu. Balkanlar, başkent İstanbul'un koruyucu kalkanı durumundaydı.

Zamanla Osmanlı-Türk Devleti'nin Balkanlar kanadı koparıldı. Devletimiz, bütünüyle, batıdan doğuya doğru itildi ve kaydırıldı. Evvelce Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde yer alan payitaht İstanbul da bu merkezî pozisyonunu kaybetti ve neredeyse bir serhat şehri, bir sınır şehri durumunda kaldı. Dolayısıyla yeni devletimizin başkenti de İstanbul'dan Anadolu'nun göbeğine, Ankara'ya kaydırıldı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bugün Anadolu ağırlıklı bir devlettir. Ama yine de Asya ve Avrupa kıtaları üzerinde yer almaktadır, batı sınırlarımız Edirne'ye, Meriç nehrine kadar uzanmaktadır. Bu açıdan bakınca Türkiye de Balkan devletleri arasında görülmekte ve bir Balkan devleti sayılmaktadır.

***

Balkanlar Türkiye'nin savunma kalkanı gibidir. Cumhuriyet Türkiye'si için de önemini korumaktadır. Balkanlar ve Türkiye, dün olduğu gibi bugün de bizim coğrafyamızdır. Batı'dan gelebilecek saldırılara karşı Türkiye'nin âdeta bir savunma kalkanı durumundadır. 1930'larda Faşist İtalya'dan ve Almanya'dan Türkiye'ye karşı tehdit ihtimali belirince Atatürk, Balkan Antantı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Türkiye, bir yandan Bulgaristan ile dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmış; diğer yandan Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile birlikte 1934 yılında Balkan Antantı'nı kurmuştur. Balkan Antantı, bu dört ülke arasında toplu güvenlik ve yardımlaşma yükümlülükleri ortaya koyan bir savunma ittifakı idi. İttifakın

* Büyükelçi, Tarihçi-Yazar

birinci maddesi, dört üye devletin tüm Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak, güvence altına alıyor ve saldırı olunca üyeler arasında yardımlaşmayı öngörüyordu. Ek protokol, "Paktın amacının Balkan sınırlarının saldırıya karşı güvence altına almak olduğunu" belirtiyordu. Balkan Antantı, Türkiye'nin güvenliğini kendi sınırlarının ötesinde sağlama politikasının bir göstergesidir.

***

Balkanlar, Atatürk'ün dış politikasında öncelikli bir yer tutmuştur. O dönemde Türkiye, kuzey komşusu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini özenle sürdürmüş, doğu komşuları İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı'nı yapmış, Balkan komşularıyla da Balkan Antantı'nı imzalamıştır. Atatürk zamanında Balkan ülkeleriyle kırk kadar ikili ve çok taraflı anlaşma yapılmıştır. (Bkz. Ek.) Bunların özünde dostluk ve iş birliği anlaşmaları vardır. Evvelce kanlı boğuşmalara sahne olmuş olan Balkan coğrafyası, Atatürk sayesinde bir barış ve iş birliği bölgesi hâline dönüştürülmüştür. Bu dönem, İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. 1939-1945 yıllarında Balkanlar, İtalyan, Alman ve Rus işgallerine uğramış, savaşa sürüklenmiş ve savaş sonunda da iki zıt kampa bölünmüştür.

Türkiye bugün Atatürk'ün politikası doğrultusunda, Balkan ülkeleriyle dostluk ve iş birliğini çok yönlü olarak geliştirme çabalarını sürdürmektedir.

***

Balkanlar, bizim Avrupa yolumuz üzerindedir; Türkiye'nin Avrupa köprüsü durumundadır. Tüccarımız, turistimiz, gurbetçimiz öncelikle bu köprüyü kullanır. Avrupa'ya uzanan karayolları, havayolları ve demiryolu Balkanlar üzerinden geçer. Avrupa ile Türkiye arasında mekik dokuyan TIR kamyonları, turist ve gurbetçi arabaları Balkan ülkelerinden geçer. İthalât ve ihracatımızın çok büyük bölümü Avrupa ile yapılmaktadır. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin çoğu Avrupalıdır. Bunlar hep Balkan yollarını kullanırlar. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan Balkan yollarında trafik çok yoğundur ve yıldan yıla daha da artmaktadır. Bu açıdan bakınca *Balkan yolları Türkiye'nin âdeta bir can damarı gibidir.*

Aynı şekilde Türkiye de Balkan ülkelerinin Orta Doğu ve Kafkaslar yolu üzerindedir.

Üstelik Türkiye boğazlara da hâkimdir ve Romanya ve Bulgaristan'ın deniz yolunu da tutmaktadır. Balkanlar Türkiye için ne kadar önemliyse, Türkiye de Balkan ülkeleri için en az o kadar önemlidir. Kısaca Türkiye'nin Balkanlar'a, Balkanlar'ın da Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Öyleyse ülkelerimizin huzur ve barış içinde olması, birbirleriyle iş birliği yapması herkesin menfaatinidir.

Balkan ülkeleriyle tarihimiz ortaktır. Yüzyıllarca aynı tarihi paylaştık. Tarihteki bu beraberliğimiz günümüzde dostluğumuza ve iş birliğimize güç katabilir. Ama, ortak tarihimiz, Balkanlar'da maalesef, tam tersine, iş birliğini ve dostluğu baltalayacak yönde kullanılıyor. *Balkan ülkelerinde, tarihten kaynaklanan bir Türk düşmanlığı edebiyatı vardır.* Kendimize en yakın bildiğimiz Arnavutluk'ta dahi pek seviyesiz bir Türk düşmanlığı edebiyatı geliştirilmiştir. Arnavut dostlarımız, yalnız kendileri yazıp kendileri okumakla da kalmıyor, yarattıkları düşmanlık edebiyatı ürünlerini yabancı dillere de çevirip dünya kitaplıklarına dağıtıyorlar. Fakir hâllerine rağmen bu uğurda ciddi para harcamışlardır. Tirana'da görev yaptığım yıllarda Bakan düzeyinde girişimlerde bulunmuş; fakat bu düşmanlık edebiyatını pek yumuşatamamıştım. Öteki Balkan ülkelerinin Türk düşmanlığı ürünleri Arnavutlarınkinden geri kalmıyor. Balkanlar'daki Türk düşmanlığı, edebiyattan başka sanata, akademik yayınlara, folklor ve ders kitaplarına da sinmiştir. Balkanlı çocuklar, daha okul sıralarından Türk düşmanlığı ile besleniyorlar ve öyle yetişiyorlar. Düşmanlık duyguları zaman zaman günlük basın-yayına da yansıyor. Balkan ülkeleriyle iş birliğimizi ve dostluğumuzu tehdit eden, köstekleyen bu düşmanlık edebiyatına, artık dur demek gerekir.

***

Balkanlar'daki Türk kültür eserleri geçmişte çok büyük çapta tahrip edilmiştir. Osmanlı Döneminde birer minare ormanı gibi olan şehirlerde bugün

hemen hemen hiç minare görülmez. Meselâ, 1876'da 48 cami bulunan Sofya'da bugün numunelik bir tek cami kalmıştır: Banyabaşı camii. Komünist Arnavutluk'ta da bütün minareler traş edilmiş, bütün camiler yıkılmış, yalnız Tiran'da Ethem Bey Camii ayakta kalmıştır. Osmanlı idaresi zamanında 40-50 cami bulunduğu söylenen Atina'da ise numunelik bile bir cami kalmamıştır, Yanya'da ise bir tek cami kalmıştır vs.

Geçmişte olan olmuş. Hiç değilse bundan sonra Balkanlarda ayakta kalabilmiş olan kültür eserlerimize sahip çıkalım. Bunların bakım ve onarımını ihmal etmeyelim.

***

Balkan ülkelerinde önemli miktarlarda Türk azınlıkları vardır. Balkanlar'daki Türk kültür eserlerinin vaktiyle sistematik olarak tahrip edilmiş oldukları gibi, Rumeli Türkleri de geçmişte büyük katliamlara, soykırımlara maruz kalmışlardır. Bu katliamlar ve kitle göçleri olmasaydı; bugün Balkanlar'da en az diğer milletler kadar Türk nüfusu olurdu. Hatta Bulgaristan'da Türk nüfus Bulgar nüfusundan daha fazla olurdu. Katliamlar ve göçer yüzünden çok eksilmiş olmalarına rağmen Balkanlar'da bugün de önemli miktarda Türk azınlıkları vardır.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkileri sürekli etkileyen unsurlardan biri de sınır ötesindeki işte bu soydaş kitleleridir. Oralarda yaşayan soydaşlarımızın Türkiye'nin Balkan politikasına etkileri, coğrafya faktörü, tarih faktörü gibi sürekli. Balkan Türkleri bugün de Türkiye'nin Balkan politikasını etkiler, ilerde de etkileyecektir. Oralarda Türk azınlıkları kaldıkça ve Türkiye de burada oldukça karşılıklı etkileşim devam edecektir. Bunu görmek için kâhin olmaya gerek yoktur, görünen köye kılavuz istemez.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras en büyük Türk kitleleri bugün Balkanlar'da yaşar. Bunlar dünkü Rumeli Türklüğünün son temsilcileridir. Anadolu Türklüğü ile Rumeli Türklüğü, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu unsurunu, özünü, cevherini oluşturuyordu. Anadolu ile birlikte Tuna nehrine kadar olan Rumeli toprakları, Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl anavatanı

veya metropol toprakları idi ve bu topraklarda her zaman büyük Türk nüfus yoğunluğu vardı. 1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan önce bugünkü Bulgaristan topraklarında Türkler çoğunlukta idi. Bugün oralarda yaşayan soydaşlarımız, büyük çaplı katliamlardan ve Anadolu'ya göç dalgalarından arta kalanlardır. Bir bakıma kılıç artıklarıdır, eskilerin deyimiyile "bakiyyetüsseyf" insanlarımızdır. Bu kitleler, Türkiye bakımından asla ihmal edilemeyecek büyüklükte Türk varlıklarıdır. Yalnız Bulgaristan'daki Türk azınlığı, miktar bakımından Kıbrıs Türklerinin on katına yakın idi.

***

Balkanlar'dan Türkiye'ye dalga dalga büyük göç akınları olmuştur. Bu göçler sonucunda Türk nüfusu Balkanlar'da azalırken Türkiye'de artmıştır. İmparatorluk Dönemi'nde görülen Rumeli'den Anadolu'ya büyük Türk göçleri bir yana, yalnız Cumhuriyet Dönemi'nde, yani 1923 yılından beri ve yalnız Bulgaristan'dan Türkiye'ye bir milyona yakın göçmen gelmiştir. 1923-1949 yılları arasında 220 bin üzerinde, 1950'den sonra da üç dalga hâlinde toplan 600 bin kadar soydaşımız Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Buna rağmen Bulgaristan'da bugün de büyük bir Türk kitlesi yaşamaktadır. Göçlerle azalan Türk nüfusu tabii artışlarla, doğumlarla büyük ölçüde kapatılmıştır ve kapatılmaktadır. Sermayenin ana parası hep orada kalıyor, sadece faizi Türkiye'ye transfer ediliyor gibidir. Büyük nüfus kitlesi orada kalıyor, doğumlarla artan miktarı ise zaman zaman Türkiye'ye göç ediyor sanki.

Son Elli Yılda Bulgaristan Türklerinin Göçü ve Türkiye

Son elli yılda Bulgaristan'dan Türkiye'ye üç büyük göç akını oldu:

- (I) 1950-1951 göçü,
- (II) 1969-1978 yakın akraba göçü ve
- (III) 1989 kitle göçü.

(I) 1950-51 göçü:

Bu göç, Soğuk Savaş döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye ilk büyük Türk göçü idi. Türkiye, komünistlerin saldırısıyla başlayan Kore Savaşı'na bir Tugay göndermeye karar vermişti. Bunun üzerine, komünist Bulgaristan, Türkiye'yi sıkıntıya sokmak için üç ay içinde Türkiye'ye 250 bin Türk göçmeni göndermeye karar verdi. Bu kitleyi hemen al diye Türkiye'ye nota verdi. Türkiye, kitle hâlinde Bulgaristan'dan sınırdışı edilen bu soydaşları alacaktı, ama üç ayda değil, daha genişçe bir zaman içinde alacaktı; Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde bir kriz patlak verdi. Bulgaristan, perişan hâlde bu insanları Türk sınırına sevk ediyor, Türkiye'nin iki ayağını bir pabuca sokmaya çalışıyordu. Dahası, Bulgarlar, Türk göçmenlerin arasına bazı çingeneleri ve casusları sokmaya da kalkıştı. Türk mevzuatına göre yalnız Türk soyundan olanlar Türkiye'ye göçmen olarak alınabiliyor ve Çingeneler Türk soyundan sayılmıyor. Bu yüzden Türkiye, gönderilen Çingeneleri Bulgaristan'a iade etmek istedi. Bulgaristan bunları kabul etmeyince, Türkiye 8 Kasım 1951'de sınırı geçici olarak kapattı. Bulgaristan da misilleme olarak 30 Kasım'da göçü hepten yasakladı.

1950-1951 göçünde Türkiye'ye toplam 154.393 göçmen geldi. 1949 yılında gelen 1.670 göçmeni de bu sayıya ekleyince, 1949-1951 yıllarında gelen göçmenlerin toplam sayısı 156.063'e ulaşır. (Bulgar istatistiklerine göre 155.667'dir). Bunlar iskânlı göçmendi, kısa zamanda iskân edildiler ve üretici duruma geçirildiler. Türkiye, bu büyük göç akınından yüz akıyla çıktı. 156 bin göçmen hükümetçe kısa zamanda yurdun çeşitli bölgelerine yerleştirildi, ev bark sahibi yapıldı ve üretici duruma geçirildi. Ankara'da *Varlık* Mahallesi, İstanbul'da *Gaziosmanpaşa* Mahallesi ve Bursa'da *Hürriyet* Mahallesi bu göçmenler için kurulmuş yeni yerleşim yerlerinden birkaçıdır.

(II) Yakın Akraha Göçü (1969-1978):

Bu ikinci göç dalgası, yirmi yıllık bir birikimin sonucudur. 1950-51 göçü binlerce Türk ailesini parçalamış ve hızla devam ederken birdenbire kesili-

vermişti. Türkiye'ye gelen 156 bin göçmenin birçok akrabası, ellerinde pasaportları ve vizeleriyle Bulgaristan'da kalmıştı. Göç aniden kesilmemiş olsaydı parçalanmış aileler birleşecek, birbirlerinden kopmuş olan yakınlar Türkiye'de birbirlerine kavuşacaktı. Parçalanmış aileler, Türkiye ile Bulgaristan arasında potansiyel bir sorundu. Türkiye'ye gelmek isteyen parçalanmış aile fertlerinin listeleri Türkiye Dışişleri Bakanlığında birikiyor; fakat Bulgaristan yeni bir göçün lafını bile ettirmiyordu.

Bulgar hükümetinin Türk azınlığını Bulgarlaştırmaya yönelik bir politika izlemeye başlaması ve özellikle Türkçe eğitim-öğretimi yasaklamaya yönelmesi de Bulgaristan Türklerinin göç isteklerini kamçılıyordu. 1959/60 yıllarında Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesi ve Türkçe eğitim-öğretimin hepten yasaklanması üzerine Bulgaristan'daki soydaşlarımız âdeta paniğe kapıldılar. "Çocuklarımızı Ana vatan Türkiye'ye atabilsek ve Bulgarlaşmaktan kurtarabilsek" şeklindeki düşünceler yaygınlaştı.

1963 yılında Bulgaristan'daki Türk temsilciliklerine göç dilekçeleri yağmaya başladı. TC. Sofya Büyükelçiliği, Filibe ve Burgaz Başkonsoloslukları soydaşlarımızın akınına uğradı. Bulgaristan Türkleri topluca Ana vatan Türkiye'ye göç etmek (ve Bulgaristan'dan kurtulmak) istediklerini dilekçelerle bildiriyorlardı. Bu akın Mart 1964 tarihine kadar sürdü ve bu süre içinde yaklaşık 400 bin soydaşımız Türkiye'ye göç etmek istediklerini dilekçelerle bildirmişlerdir. Bulgar makamlarınca engellenmemiş olsaydı belki yüz binlerce dilekçe daha yağacaktı.

Bulgaristan Türkleri göç için çırpınıyor; fakat Bulgar makamları buna izin vermiyorlardı. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı *Feridun Cemal Erkin*, TBMM Karma Bütçe Komisyonu önünde, 8 Ocak 1964 günü bir açıklama yaptı. Türkiye tarafından yapılan girişimlere Bulgar hükümetinin cevap vermediğini ve soydaşlarımızı baskı altında tutmaya devam ettiğini söyledi. Türk hükümeti, Bulgaristan Türklerinin azınlık haklarına saygı gösterilmesini, onların kendi istekleriyle göçlerine engel olunmamasını istiyor; Bulgar hükümeti bu isteklere cevap bile vermiyordu.

Türk hükümetinin üstüste girişimleri ve Türk kamuoyunun baskıları sonucunda Bulgar tarafı, kısmî bir göçe izin verebileceğini 1966 yılında belli etti. Türkiye’de iktidarda 1. Süleyman Demirel Kabinesi vardı, İhsan Sabri Çağlayangil Dışişleri Bakanı idi ve Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev, Türkiye’ye resmî bir ziyaret yapıyordu. Bu ziyaret sırasında Bulgaristan Türklerinin azınlık hakları ve göç sorunu da görüşüldü. 21 Ağustos 1966 günü yayımlanan Türk-Bulgar Ortak Bildirisi’nde şu satırlar yer aldı:

“Her iki Bakan (Çağlayangil ve Başev), yakın akrabaları Türkiye’ye daha önce göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Türkiye’ye ihtiyarî göçleri meselesinin makul bir şekilde, en kısa zamanda halledilmesi gerektiği hususunda mutabık kalmışlardır. Bu konuda uygulanacak usulleri tespit etmekle eksperlerini görevlendireşlerdir.”¹

Böylece, on beş yıldan beri ilk defa, Türkiye ile Bulgaristan arasında yeni bir göç anlaşması için kapı aralanmış, kördüğüm çözülmüş oldu.

Bulgarlar, 1951 Kasımından beri göç konusunu görüşmeye yanaşmıyorlardı. Göçün lafını bile ettirmiyorlardı. Sonunda, dar kapsamlı da olsa, yeni bir göç anlaşması yapılmasına razı edilmişlerdi. Ama, müzakereler, aralıklarla, iki yıl kadar sürdü. Bu süre içinde benim Bulgaristan Türkleriyle ilgili iki kitabım yayımlandı. Birincisi Fransızca, *Contribution à l'Histoire des Populations Turques en Bulgarie (1876-1880)* adlı kitaptır.² Göç müzakerelerinin başladığı günlerde, 1966 yılında çıktı ve aynı yıl Sofya’da yapılan bir kongrede de dağıtıldı. *Rumeli’den Türk Göçleri* adlı kitabımın ilk cildi de Yakın Akraba Göç Anlaşması’nın imzalanacağı günlerde piyasaya çıktı.³ Bu kitabın yeni çıktığı sırada Ankara’ya gelen Sofya Büyükelçimiz Nejat Ertüzün bana: “Senin kitabını Bulgar Dışişlerinde gördüm, inceleniyordu.” dedi.

¹ Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1978-1985)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 321.

² Bilâl N. Şimşir, *Contribution à l'Histoire des Populations Turques en Bulgarie (1876-1880)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966.

³ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri. Belgeler, Doksanüç Muhaceti, 1877-1878*, Cilt I, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1968.

Yakın Akraba Göçü Anlaşması’nın hazırlanmasında şahsen rol aldım ve imza töreninde hazır bulundum. O zaman Dışişlerinde Şube Müdürü idim. Anlaşma 22 Mart 1968 günü Dışişleri Bakanları tarafından Ankara’da imzalandı. Türkiye adına İhsan Sabri Çağlayangil, Bulgaristan adına da İvan Başev anlaşmaya imza koydular. İmzalanır imzalanmaz anlaşmanın tam metnini *Türk Kültürü* dergisinde yayımlattım. Gizliliği olmayan bu belge dosyada kalmasın, ilerde araştıranlar da bunu bulabilsin, diye düşündüm.

Anlaşma ertesi yıl uygulanmaya başlandı. Çok dar kapsamlı bir anlaşmaydı bu. 1952 yılından önce Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmiş olanların yakın akrabalarını kapsıyordu. Karı, kocadan başka, usul ve fûruğ, yani yukarı doğru ana, baba, büyük anne, büyük baba; aşağı doğru da çocuklar ve torunlar gelebilecekti. Hepsi o kadar. Bu anlaşmaya göre en fazla 25-30 bin göçmen gelebilir diye tahminler yapıldı. Ama evdeki hesap çarşıya uymadı. Anlaşma uygulanınca 130 bin kadar göçmenin gelmiş olduğu anlaşıldı. Bunlar serbest göçmendi, devletten yardım almadılar.

Bu göç hareketiyle bağlantılı olarak parmak bastığım Bulgaristan’da Türk eğitim-öğretimi sorunu, bugün de en büyük ve en önemli sorunlardan biridir ve çözüm beklemektedir. Bulgaristan Türkleri bugün bir çok haklara kavuşmuşlar, hatta hükümete ortak da olmuşlardır. Ama, Türkçe eğitim, öğretim konusunda herhangi bir gelişme yoktur. Todor Jivkov zamanında kapatılmış olan Türk azınlık okulları hâlâ açılmamıştır. Bugünkü Bulgar Başbakanının babası Kral Boris zamanında, Bulgaristan Türk azınlığının kendi 2.500 kadar okulları vardı ve burada kendi ana dilleriyle öğrenim görebiliyorlardı. Komünist Todor Jivkov bu okulların hepsini ortadan kaldırmıştır. Soğuk Savaş Dönem’inde komünist hükümet tarafından kapatılan Türk okullarının yeniden açılmasını bugünkü Bulgar hükümetinden bekliyoruz, beklemek hakkımızdır diye düşünüyoruz. Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin, Bulgar hükümeti içindeki soydaş bakanlarının da bu uğurda ellerinden gelen gayreti göstereceklerini umuyoruz. Onlar içerden, bizler dışardan çalışıp bu davayı artık halletmek lâzımdır.

Son elli yılda Bulgaristan’dan Türkiye’ye üç büyük göç akını olduğunu söylemiştim. Şimdi sonuncu göç dalgasına geliyorum.

(III) Bulgaristan Türklerini zorla Bulgarlaştırma hareketi ve son büyük göç (1985-1989):

Bu büyük göç de Bulgar komünist hükümetinin asimilasyon politikasının bir sonucudur. Bu politikayı biraz hatırlayalım: 1984/85 kışında, Türk ve dünya kamuoyu Bulgaristan'dan gelen akıl almaz haberlerle ürperdi: Bulgar hükümeti, ülkesinde yaşayan masum Türk azınlığına karşı bir çeşit yok etme savaşı açmıştı. Soydaşlarımızın Türk adlarını Bulgar adlarıyla değiştiriyor, benliklerini siliyor, buna razı olmayanları acımasızca eziyordu. Silâh zoruyla bir azınlığa soy-sop, milliyet ve din değiştirmek, bir dar kafalı Bulgar icadıydı ve tarihte de günümüzde de bunun başka bir örneği yoktu. Bulgarların bu yaptıkları ilk defa Ocak 1985'te Türk ve dünya basınına geniş ölçüde yansdı.

O dönemde Kenan Evren Cumhurbaşkanı, Turgut Özal Başbakan ve Vahit Halefoğlu Dışişleri Bakanı idi. İktidarda Anavatan Partisi vardı. Ben o sırada Dışişlerinde Genel Müdür Yardımcısı idim; ama Bulgaristan'la ilgili Doğu Dairesi'nde görevli değildim. O daireye başkaları bakıyordu.

Bulgarlar önce "Bulgar Batı Trakyası" olarak da bilinen güney Bulgaristan'da harekete geçtiler. 1984 Kasım ve Aralık aylarında Hasköy, Kırcaali, Mestanlı (Momçilgrad), Eğridere (Ardino), Koşukavak (Krumovgrad), Ortaköy (Ivaylovgrad), Dandere (Zlatograd) kasabaları ve bunlara bağlı köylerdeki Türklerin adlarını zorla değiştirdiler. Bunun üzerine 1985 Ocak başlarında Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Bulgar Devlet Başkanı Todor Jivkov'a yazılı bir mesaj gönderdi. Ocak ayında kısmen basına yansıyan bu mesajında, Türklere Bulgar adları verilmesi hareketinden vazgeçilmesini Jivkov'dan dostça rica etti.

Bu mesaja cevap olarak Jivkov, öteki Türk bölgelerine de silâhlı saldırı emri verdi. Ocak ayı ortalarında diğer yoğun bir Türk bölgesi olan kuzey-doğu Bulgaristan Türklerine karşı kanlı saldırılara geçildi. Osmanpazarı (Omurtag), Eskicuma (Tirgovişte), Şumnu (Şumen), Hacıoğlu Pazarcık (Tolbuhin), Razgrad, Rusçuk (Ruse) taraflarında yaşayan yarım milyon

Türkün adları 1985 Ocak ayında Bulgarlaştırıldı. Bu bölgede ve Deliorman'da Türk kasaba ve köy sakinlerinin "Bulgarlaştırılması" 1985 Şubat ayında tamamlandı. Bu sırada Bulgaristan Türklerinden bin bir zorlukla alınabilen mektuplardan birinde: "Bulgarlar kudurdu." deniyordu.

Türkiye bunun üzerine harekete geçti. Bulgarın yaptığı yanına bırakılamazdı. Türkiye'deki göçmen dernekleri de kolları sıvadı. Olayın vahametini en önce kavrayanlar Bursalılar oldu. Bulgaristan kapalıydı, oradan yeterince haber alınamıyordu. Buna rağmen Bursa'daki derneğimiz Kırcaali taraflarındaki hısım akrabalarından epeyce bilgi derlemeyi başarmıştı ve hükümeti harekete geçirmeye çalışıyordu. Bursalı göçmenler 7 Ocak 1985 günü, Bulgaristan'daki yakınlarının adlarının zorla değiştirildiğini Devlet Bakanı Mesut Yılmaz ile Maliye Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemuçin'e anlattılar. Mesut Yılmaz: "Konudan haberdarız, gereken her türlü girişimde bulunacağız." dedi ve Bursalılara soğukkanlı olmalarını tavsiye etti.

Bulgaristan Türkleriyle ilgili olarak imzalanmış bir düzine kadar anlaşma vardı:

1878 Berlin Barış Antlaşması,

1909 Bulgaristan'ın Bağımsızlığının Onaylanmasıyla ilgili İstanbul Protokolü

1909 Bulgaristan'daki Türk-İslâm Cemaatinin hakları ve vakıf mallarıyla ilgili Türk-Bulgar Sözleşmesi,

1913 Türk-Bulgar Barış Antlaşması

1913 Bulgaristan Müftülükleriyle ilgili Türk-Bulgar Sözleşmesi,

1919 Neuilly Barış Antlaşması,

1925 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması,

1925 Türk-Bulgar İkamet (oturma) Sözleşmesi,

1947 Bulgar Barış Antlaşması,

1968 Göç Antlaşması,

1945-1975 İnsan Haklarıyla İlgili Çeşitli Belgeler vs.

Bulgaristan, bütün bu anlaşmaları ayaklar altına almakta ve üste çıkmaya çalışmaktaydı. Bulgaristan'ın kurulduğu günden beri (1878 Berlin Antlaşması'ndan beri), gelmiş geçmiş bütün Türk hükümetleri, Bulgaristan Türkleriyle ilgilenmişlerdi. İlgilenmek, Türk hükümetleri için yalnız ahdî bir hak değil, aynı zamanda bir vecibe idi. Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Bulgar vatandaşı olmakla birlikte aynı zamanda Türkiye'nin soydaşlarıydı. Devletler hukukuna göre azınlık statüsünde olan bir toplumdur. Anlaşmaların birçok yerinde tekrar tekrar "Türk azınlığı" (Turkish minority/Minorité turque) ifadeleri geçiyordu. 1950 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında teati edilen notalarda da bu ifadeler sık sık kullanılmıştı. Şimdi Bulgar hükümeti, Türk azınlığını inkâr etmeğe kalkışmakla anlaşmaları ve kendi notalarını dahi inkâr etmiş oluyor; aynı zamanda devletler hukuku prensiplerini, ahdî hukuku, insanlık ahlâk kaidelerini, yapılmış bütün anlaşmaları ayaklar altına alıyor. Bulgaristan, devletler hukuku önünde suçlu durumdaydı, ahde vefa ilkesini de çiğnemekteydi. Türkiye buna sessiz kalamazdı ve kalmadı.

18 Şubat 1985 günü toplanan Bakanlar Kurulu Bulgaristan Türkleri sorunu görüştü. Bilgi almak için Ankara'ya çağırılan Sofya Büyük Elçimiz Ömer E. Lütem'i de dinledi. İki gün sonra TBMM gizli oturumda soydaşlarımızın durumunu görüştü. 22 Şubatta Bulgaristan'a bir nota verildi. Bulgaristan'daki Türk azınlığı sorununa müzakereler yoluyla çözüm bulunması istendi. Hâl çarelerinden biri olarak "geniş kapsamlı bir göç anlaşması" da yapılabileceği Bulgar hükümetine duyurulmuştu.

Aynı gün yapılan hükümet açıklamasında "Bulgaristan'daki Türkler", "soydaşlarımız" gibi ifadelerin kullanıldığı dikkati çekiyordu. Türk Hükümeti, soydaşlarımız için ağırlığını koyuyordu artık. Açıklamada; "Bulgaristan'daki

soydaşlarımıza yapılan bu baskılar ve özellikle Türk isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesi, hükümetimizce ve milletimizce hiçbir zaman tecviz edilemeyecek bir uygulamadır." deniyordu. Türk hükümetinin tutumu artık açıklık kazanmış, netleşmişti.

Bulgaristan, 28 Şubatta Türk notasını reddetti. 4 Martta Bulgaristan'a ikinci Türk notası verildi. 7 Martta Türkiye, Bulgaristan'daki Türkleri "Türk azınlığı" veya "soydaş" saydığını bir defa daha belirtip vurguladı. Dışişleri Sözcüsü Yalım Eralp, bu konuda şunları söyledi:

"Türkiye, Bulgaristan'daki Türkleri, Türk azınlığı veya soydaş olarak nitelemektedir. Bu husus Bulgar hükümetine de resmen bildirilmiştir. Bu itibarla Bulgar resmî çevrelerinin Bulgaristan'ın iç işlerine karışıldığı şeklindeki iddiaları tutarsızdır. Mühim olan Bulgaristan'daki Türk azınlığa yapılan baskılara son verilmesi ve Bulgaristan'ın ahd ve vecibelerini yerine getirmesidir"..."⁴

Türk hükümetinin rotası ve politikası artık net biçimde ortaya çıkmıştı. Dışişleri Bakanı *Vahit Halefoğlu*, 12 Mart 1985 günü Meclis'te yaptığı açıklamada şunları söylemişti:

"Türkiye, diyordu, göç anlaşması dâhil olmak üzere bütün meseleleri müzakere yoluyla çözümlemeye hazırdır. Şu hususu da özellikle belirtmek isterim ki, Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın yasalar ve milletler arası anlaşmalarla tanınan haklarının korunması için hükümetimiz hiçbir gayreti esirgemeyecektir..."

Aynı 12 Mart günü Başbakan *Turgut Özal*, yabancı gazetecilere, "Bulgaristan Türklerinin uluslararası hukuk ve ikili ve çok yönlü anlaşmaların öngördüğü şekilde, tüm azınlık haklarını elde edebilmesi için çaba sarf etmekten Türkiye hiçbir zaman vazgeçmeyecektir" diye vurguluyordu.⁵

⁴ Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 359.

⁵ *Ibid.*, s. 360.

Bulgaristan, 22 Martta ikinci Türk notasına da olumsuz cevap verince, Türkiye, komşu Bulgaristan'la uzun sürecek bir boğuşmaya girdi. Şimdi ben de kendimi gizlemeye pek gerek duymadan yazıp çizmeye koyuldum. O dönemde ben de Bulgaristan Türk Azınlık sorunuyla ilgili yoğun çalışmalar ve yayınlar yaptım. Temmuz 1985'te *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu (Ocak-Nisan 1985)* başlıklı kitabım yayımlandı ve dağıtıldı. Arkasından Bilgi Yayınevi tarafından *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)* adlı kitabım yayımlandı. Sonra bunun İngilizcesi *The Turks of Bulgaria (1878-1985)* adıyla Londra'da yayımlandı. Türk Tarih Kurumu *Bulgaristan Türkleri Uluslararası Forumlarda: Belgeler /The Turks of Bulgaria in International Fora: Documents* başlıklı iki ciltlik kitabımı yayımladı. Bu arada Türk Tarih Kurumu *Rumeli'den Türk Göçeri* adlı üç ciltlik kitabımı da yayımlamıştı. 1986 yılında İngilizce üç kitapçığım daha çıktı:

- *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria* (Bulgaristan'da Türk Azınlık Eğitimi ve Edebiyatı),

- *The Turkish Minority Press in Bulgaria: Its History and Tragedy, 1865-1985* (Bulgaristan Türk Azınlık Basını: Tarihi ve Trajedisi, 1865-1985) ve

- *Glimpses on the Turkish Minority in Bulgaria* (Bulgaristan Türk Azınlığına Bir Kuş Bakışı)

Kısacası, iki yıl kadar kıza bir zaman içinde Bulgaristan Türkleri üzerine yayımlamış olduğum kitapların sayısı bir düzineyi aştı, hazırlayıp da yayımlanamadan kalmış olanlarla birlikte bu sayı yirmiye yaklaştı.

Kitapları hazırlarken sağa sola makaleler de yetiştiriyordum. Kaynak olarak kullanılan bir tanesini zikreleyim: 31 Ekim 1985 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Bulgaristan Türkleri Ahdi Azınlıktır" başlıklı bir makalem çıktı. 107 yıllık geçmişe dayanan anlaşmaları sayıp döktükten sonra dedim ki:

"Bulgaristan bütün bu anlaşmaları çiğniyor. Ahde vefa kuralını hiçe sayıyor. Bulgar hükümeti, soydaşlarımıza silâh zoruyla Bulgar adları vermekle Bulgaristan Türkleri sorununu 'hallettiğini' sanıyorsa aldanır.

Bulgaristan Türkleri, her bakımdan Türkiye'ye bağlıdırlar. Onları Bulgaristan'a bağlayan yalnız vatandaşlık bağıdır. Zorla verilen son Bulgar kimlikleri de hukuken batıldır Türkiye bunları tanımadığını ve tanımayacağını açıklamıştır. "Kısacası, Bulgaristan yanlış yoldadır. Yanlış hesap Bağdat'tan döner".

Bu arada, Dışişleri Bakanlığının izniyle çeşitli üniversite ve kurumların düzenlediği panellere, sempozyumlara da yetişiyordum. Üç ay içinde Edirne'den Van'a kadar bir düzine şehirde konuşmalar yaptım. 14 Haziran 1985 günü Bursa Uludağ Üniversitesinde düzenlenen panele de katılmışım. Oradan dönünce Büyükelçi olarak atandığımı öğrendim. Defterime şu notu düşmüştüm:

"16 Haziran 1985 Pazar.

Akşam Bursa'dan döndüm. Bu sabahki Milliyet gazetesinde kısa bir haber var: Büyükelçiler arasında atamalar yapılmış. Altı genç diplomat büyük elçi oluyormuş. Demek ki ben taşradayken başkentte gelişmeler olmuş. Büyükelçiler kararnamesi hazırlanmış. Haberi gazeteden alıyorum

Son aylarda bakanlık dışına taşım. Sanki Anadolu'da turneye çıktım. Türk diplomatlarına musallat olan Ermeni terörü, Bulgaristan Türklerinin asimilasyon sorunu ve diğer bazı konular ile ilgili panellere, sempozyumlara katılıyor, konferanslar veriyorum. Gazetelere, dergilere yazılar yetiştiriyor, kitaplar yazıyorum. Şehir şehir dolaşıyorum: Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Sivas, İzmir, İstanbul, Edirne, Bursa ve Ankara'da üstüste konuşmalar yaptım, konferanslar verdim. Türk Tarih Kurumu üyesi ve elçi sıfatıyla her yere çağırılır oldum. Son olarak evvelsi gün (14 Haziran) Bursa Uludağ Üniversitesinin düzenlediği Bulgaristan Türkleri paneline konuşmacı olarak katıldım. Oradan dönünce şimdi kararname haberini gazetede gördüm".

Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı yürüttüğü kampanyanın orta yerine ben büyük elçi olarak yurt dışına atandım ve Kasım 1985'te Türkiye'den

ayrıldım. Ondan sonraki gelişmeleri uzaktan izlemeye çalıştım. Büyükelçi olarak Çin'de görevli olduğum sırada Bulgaristan'dan son büyük göç oldu. 300 bin kadar soydaşımızın Bulgaristan'dan göç ettiğini okudum. Ama daha sonra bu göçmenlerden bazılarının geri döndüğünü duyunca yıldırımla vurulmuşa döndüm ve kendi kendime kahroldum. Soydaşlarımızın yaptığı bu döneklige akıl sır erdiremedim. Rumeli Türklerinin kitabında geri dönmek diye bir şey yoktu ve olamazdı. Ölmek vardı, dönmek yoktu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendilerine verdiği ay-yıldızlı kimliğin kadri kıymetini kavramaktan âciz olan bu insanlar Rumeli Türklerini küçük düşürdüler. Bunu yapmamalıydılar. Ben utancımın başımı önüme eğerek dolaştım. Sanki biri çıkıp da bana: "Bilâl Bey sizinkiler pek çürük çıktı ya!" diyecekmiş de beni yerin dibine batıracakmış gibime geldi. Pek canım sıkıldı ve sanki dilimi yutmuşum gibi sustum. Ondan sonra Bulgaristan Türkleri hakkında hiç konuşmadım, bir tek satır yazı yazmadım. Kendimi Ermeni sorunu gibi bambaşka konulara verdim, yine kitaplar yayımlıyordum ve hâlâ da yayımlıyorum; ama artık Bulgaristan Türkleri veya Rumeli Türkleri hakkında değil, başka konular üzerinde yazıyorum.

Soğuk Savaş Sonrası Eski Sovyet Coğrafyası ile Balkanlar Arasında Türkiye

Büyük Fransız İhtilâli'nin 200. yıldönümünde yer yüzünde ve bu arada Balkanlar'da yine büyük bir ihtilâl oldu. 1989'dan 1999'a kadar geçen on yıl içinde Balkanlar ve eski Sovyet İmparatorluğu köklü bir yapı değişikliğine uğradı. Eski dünya yıkıldı, yeni bir dünya doğdu. Balkanlar'da ve eski Sovyet topraklarında yeni yeni devletler tarih sahnesine çıktı.

Bu on yıllık dönemin beş yılında ben, hasbelkader, Dışişleri Bakanlığında bu bölgelerden sorumlu Genel Müdür idim. Balkanlar'dan Japonya'ya kadar uzanan geniş coğrafya, siyasî bakımdan benim Genel Müdürlüğümün sorumluluğu altındaydı. Ekonomik ve kültürel bakımlardan değil, siyasî bakımlardan sorumluydum. Yabancıların deyimiyle Directeur Politique sıfatını taşıyordum.

Büyük patlama işte bu bölgede oldu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kansız olarak dağıldı; yerinde 15 bağımsız cumhuriyet doğdu. Bu yeni devletlerden beşi Türk cumhuriyetleri idi: Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri. Öte yandan Balkanlar'da da komünist rejim çöktü. Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'da komünist rejimlerin yerini yeni rejimler aldı. Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ise savaşlarla, kanla parçalandı ve orada da yeni bağımsız cumhuriyetler tarih sahnesine çıktı. Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makadonya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilân ettiler. Yugoslavya ise yalnız Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetlerinden ibaret kaldı. Kosova'ya gelince günümüzde statüsünün belli olmaması yüzünden, oradaki belirsizlik hâlâ devam ediyor.

Eski Sovyet Coğrafyası ile Balkan coğrafyasının tam orta yerinde yer alan Türkiye, buralardaki baş döndürücü gelişmeleri çok yakından, günü gününe, hatta saati saatine izlemek ve süratle yeni politikaları belirleyip uygulamak gibi bir durumla karşı karşıya idi. Genel Müdürlükte bizler, beş yıl boyunca, bütün gelişmeleri günü gününe yaşadık. Gelişmelerin ortasındaydık. Âdeta insan üstü denebilecek bir çalışma temposu içine girdik. Takatımızın limitini zorluyorduk.

Türkiye birden bire her iki coğrafyanın odağı hâline geldi. 70 milyonluk büyük ve güvenilir ülke Türkiye, birden bire güçlü bir çekim merkezi oldu. Hem yeni bağımsızlıklarını ilân etmiş eski Sovyet cumhuriyetleri, hem de Balkan ülkeleri liderleri yüzlerini önce Türkiye'ye çevirdiler. Yeni Türk cumhuriyetleri cumhurbaşkanları, bağımsızlıklarını ilân eder etmez ilk resmî ziyaretlerini Türkiye'ye yapmak istediklerini bildirdiler. Hepsini davet edildi ve hepsi peşpeşe ülkemize ilk ziyaretlerini yaptılar. Bu ziyaretler gecikmeden iade edildi. Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasında yoğun bir ziyaret trafiği başladı. Aynı şekilde Balkan ülkeleri liderleri de üstüste ülkemizi ziyaret ettiler. Hırvat *Tucman*, Boşnak *İzzetbegoviç*, Makedon *Gligorov*, Arnavut *Berişa*, hatta Sırp *Milošević* arka arkaya ülkemizi ziyaret ettiler. Hele *İzzetbegoviç* ve *Gligorov*, yanlarına üç dört danışman alıp günü birliğine ülkemize geliyor; Cumhurbaşkanı *Turgut Özal* veya *Süleyman Demirel* ile

görüşüp dönüyorlardı. Kendilerine ben mihmandarlık yapıyordum. Küçük bir uçakla Dalaman'a gidiyor, oradan helikopterle Özal'ın Okluk koyundaki yazlığına geçiliyor, görüşmeler yapılıyor ve yemekten sonra geri dönülüyordu. Ben de görevli olarak birkaç defa eski Yugoslavya cumhuriyetlerini ve Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaret ettim.

Balkan ülkelerinin ve Orta Asya cumhuriyetlerinin Türkiye'den çeşitli beklentileri vardı ve bu beklentiler bazen çok acildi. Arnavutluk'ta açlık tehlikesi belirince Tekirdağ limanından gemilere binlerce ton un ve gıda malzemesi yüklenip Arnavut dostlara yetiştiriliyordu. Aynı şekilde şeker kıtlığı çeken Özbekistan'a ve Kırgızistan'a beşer onar bin ton şeker yetiştiriliyordu. Türkiye, onların daha uzun vadeli beklentilerini de imkânları ölçüsünde karşılamıştır.

O dönemde Türkiye, isabetli, şahsiyetli ve bağımsız bir politika izlemiştir ve başarılı olmuştur. Türkiye'nin politikası hem Amerika'nın politikasından hem de Avrupa Birliği'nin politikasından ayrılıyordu ve daha doğru bir politika idi. Örneğin Avrupa, Slovenya'yı, Hırvatistan'ı bağımsız devletler olarak tanıırken, Bosna-Hersek'e gelince duruyordu. Türkiye böyle bir ayırım gözetmedi ve Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetlerin hepsini birden tanıdı. Batılılar eski Sovyet cumhuriyetlerine karşı da ayrımcılık yaparken Türkiye yapmıyordu. Onlar Litvanya'nın ve Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıırken Orta Asya cumhuriyetlerine gelince düşünüp taşıyor ve bir türlü karar veremiyorlardı. Azerbaycan'ı ve Orta Asya cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye oldu ve ülkemiz onların bağımsızlık tarihlerinde şanlı yerini aldı. Türkiye, Türk cumhuriyetleriyle birlikte öteki bağımsız cumhuriyetleri de aynı anda tanıdı. Şurasını da önemle belirtiyim: Türkiye, Sovyetler Birliği resmen dağıtılmadan önce eski Sovyet cumhuriyetlerini bağımsız devletler olarak tanımıştır. Bu erken tanıma kararı çok cesurca ve çok riskli bir karardı, ama sağlam bir değerlendirmeye dayanmış ve çok isabetli olmuştur. Başka hiçbir ülke böylesine cesur ve isabetli bir karar verememiştir. Türkiye, bağımsızlığına kavuşan eski Sovyet cumhuriyetleri ile eski Yugoslav cumhuriyetlerinin hepsinde büyükelçilikler açtı. Azerbaycan'da ve öteki Türk cumhuriyetlerinde Büyükelçilik açan ilk ülke Türkiye oldu ve oralara

atanan ilk Türk Büyükelçileri her ülkede kordiplomatik duayenliğini üstlendiler. O ülkelere ilk devlet ziyareti yapan, ilk hava yolu bağlantısı ve telekomünikasyon bağlantısı kuran ülke de Türkiye olmuştur.

Balkanlar'a ve Orta Asya'ya karşı yeni politikayı oluştururken ve uygunlarken, Atatürk'ün politikasından çok ilham aldık, esinlendik. Atatürk'ün yapmış olduklarını ayrıntılı olarak dikkatle inceledik. Atatürk Dönemi'nde yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurulurken onlarla dostluk anlaşmaları yapma gibi bir usul benimsemişti. Biz de aynı şeyi yaptık ve bağımsız devletleri tanıdıktan sonra, onlarla ayrı ayrı dostluk anlaşmaları veya dostluk protokolleri imzaladık, aradaki pürüzleri giderdik ve ondan sonra oralarda Büyükelçilikler açtık. Azerbaycan ile dostluk protokolünü ben müzakere edip imzaladım. Ermenistan ile böyle bir anlaşma yapılamamış ve Erivan'da Elçilik açılmamıştır. 1921 yılında Ankara'nın Hamamönü semtinde, Azerbaycan Elçiliğinin açılışında Atatürk bir konuşma yapmış. Yetmiş yıl sonra Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliğinin yeniden açılışında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yapacağı konuşmayı hazırlarken, Atatürk'ün o eski konuşmasını dikkatle inceledik.

Evet, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya Türkiye için çok önemlidir. O ülkeler için ise Türkiye daha da önemlidir. Balkanlar Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı, Avrupa'ya uzanan köprüsü ise, Türkiye de Balkanlar'ın Orta Doğu'ya uzanan yolu, köprüsü durumundadır. Üstelik, boğazlara hâkim olan Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın su yollarını da tutmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Balkanlar'a ihtiyacı olduğu gibi Balkan ülkelerinin de Türkiye'ye ihtiyaçları vardır. Öyleyse bölgemizi barış ve istikrar içinde tutmak, iş birliğimizi geliştirmek herkesin yararınadır. Öyleyse yine Atatürk'ten esinlenerek: "Yurtta barış, komşuda barış" diyelim ve bu yola gönül verelim.

EK

**ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ
ARASINDA
İMZALANAN BAŞLICA ANLAŞMALAR (1923-1938)**

- 1923:** Türkiye-Yunanistan Ahali Mübadelesine Dair Anlaşma
- 1923:** Türkiye-Yunanistan Sivil Tutuklu ve Savaş Esirlerinin Mübadelesi Anlaşması
- 1923:** Lozan Barış Antlaşması ve Ekleri
- 1923:** Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması
- 1923:** Türkiye-Arnavutluk Tâbiyet Anlaşması ve İkamet (Oturma) Sözleşmesi
- 1925:** Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve İkamet (Oturma) Sözleşmesi
- 1925:** Türkiye-Yugoslavya Barış ve Dostluk Antlaşması
- 1927:** Türkiye-Arnavutluk Konsolosluk Sözleşmesi
- 1927:** Türkiye-Bulgaristan Ticarî Modüs Vivendi
- 1928:** Türkiye-Bulgaristan Ticaret ve Sayrisefain (Deniz Ulaştırma) Anlaşması
- 1928:** Türkiye-Romanya Ticarî Modüs Vivendi
- 1929:** Türkiye-Bulgaristan Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Çözüm ve Hakemlik Antlaşması
- 1929:** Türkiye-Romanya İkamet, Ticaret, Seyrisefain (Deniz Ulaştırması) Anlaşması
- 1930:** Türkiye-Bulgaristan Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması
- 1930:** Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması
- 1930:** Türkiye-Yunanistan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması

- 1930:** Türk-Yunan Bahri Kuvvetlerin Tahdidi Protokolü (30 Ekim 1930 Tarihli Dostluk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem Muahedenamesine Ek)
- 1933:** Türkiye-Yunanistan Samimî Antlaşma Paketi
- 1933:** Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması
- 1933:** Türkiye-Romanya Ticaret Sözleşmesi
- 1933:** Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adli Yardımlaşma, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması
- 1933:** Türkiye-Yugoslavya Mütakabil Mutalebatın Tesfiyesine Mütallik İtilâfname
- 1933:** Türkiye-Bulgaristan Baytarî (Veteriner) Sözleşmesi
- 1933:** Türkiye-Bulgaristan Ödeme (Tediye) Tanzim eden) Anlaşması
- 1934:** Türkiye-Yugoslavya Ticaret Anlaşması
- 1934:** Türkiye-Yunanistan Kliring Anlaşması
- 1934:** Meriç Nehrinin İki Sahilinde Su Tesisatının Düzenlenmesine Dair Türkiye-Yunanistan İtilâfnamesi
- 1935:** Türkiye-Yunanistan Kliring Anlaşması
- 1935:** Türkiye-Romanya Ticaret ve Kliring Sözleşmesi
- 1935:** Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan PTT İdareleri arasında Posta ve Telekomünikasyon Alanında Birlikte Çalışma İçin Özel Uzlaşma
- 1936:** Türkiye, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan PTT Servisleri Arasında İş Birliği için Özel Düzenleme
- 1936:** Türkiye ile Romanya Arasında Dobruca'daki Türklerin Göçünü Düzenleyen Anlaşma,
- 1936:** Türkiye-Yugoslavya İkamet Sözleşmesi
- 1936:** Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması
- 1937:** Türkiye-Yunanistan Kaçakçılığın Men ve Takibi Mukavelenamesi (Sözleşmesi)

1938: Balkan Paktı Devletleri ile Bulgaristan arasında Anlaşma

1938: Türkiye-Yunanistan Arasında 1935 Kliring Anlaşmasına Ek Protokol

1938: Türk-Yunan Antlaşması

1938: Türkiye-Romanya Ticaret ve Tediye (Ödeme) Anlaşması

ERHAN TÜRBEDAR

1975 yılında Kosova'nın Priştine şehrinde doğdu. Lisans eğitimini 1999'da Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nde tamamladı. O tarihten bu yana Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Balkan Masası'nda araştırmalarını sürdürmekte olan Erhan Türbedar, aynı zamanda Kosova'da yayınlanmakta olan *Yeni Dönem* gazetesinin Ankara Muhabiri ve köşe yazandır. Balkanlar ile ilgili yapmış olduğu "Ekonomik Sorunlar ve Siyasî İstikrarsızlık Kıskaçından Kurtulamayan Ülke: Arnavutluk", "Yugoslavya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek: Geçmişin Gölgesinde İşbirliği Arayışları", "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Balkanlar ve Avrupa Birliği", "Bosna-Hersek'te Anayasa Değişikliği: Normal Bir Devlete Dönüşme Umudu" gibi çalışmaları çeşitli kitap ve dergilerde yayınlanmıştır.